

Varga József

**BŰNÖS NEMZET VAGY
KÉNYSZERŰ CSATLÓS?**

Adalékok Magyarország és a Duna-medence kortörténetéhez I.
rész 1918-1939

Budapest, 1991

A címlapot tervezte:
KURUCZ TIBOR

Magyarra fordította:
NYÁRI ZSIGMOND
VARGA JÓZSEF

Anémet nyelvű eredeti kiadás címe: Schuldige Nation
oder Vasall wider Willen? Beiträge zur Zeitgeschichte
Ungarns und des Donauraumes 1. Teil 1918-1939

Eigentümer, Herausgeber und Verleger:

Ernő DEÁK, 1200 Wien, Stromstr.
18-20/9/I.

Druck: HTU-Druck, 1040 Wien,
Argentinierstr. 8.

© JÓZSEF VARGA

ISBN: 963 400 482 2 Felelős kiadó: Varga József
91/529 Veszprémi Nyomda Kft., Veszprém Felelős
vezető: Fekete István ügyvezető igazgató

*Feleségemnek, a hűséges
hitvesnek és példamutató
édesanyának
ajánlva*

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.	9
I. A DUNAI TÉRSÉG – KELET EURÓPA	
1.1. A fogalom.	15
1.2. Küldetéstudat. Antinómiák	18
1.3. Egységtörekvések a dunai térségben.	21
1.4. A dunai térség föderációs alapon történő átalakításának tervei.	24
1.5. A Habsburgok jelentősége a dunai térség számára.	32
II. ÚJ "RENDEZŐ NAGYHATALOM" A DUNA-MEDENCÉBEN	
2.1. Részletek Oroszország történetéből, 988-1917	37
2.2. Részletek a Szovjetunió történetéből, 1917-1948	53
2.3. Oroszország és a Szovjetunió államelméletének és küldetéstudatának néhányalaptétele.	72
III. MAGYARORSZÁG A KÉT HÁBORÚ KÖZTI IDŐSZAKBAN, 1918-1939	
3.1. A két "forradalom" és ezek kudarca	79
3.2. A konszolidáció politikai, gazdasági és kulturális eredményei.	99
3.3. A politikai ellenzék - Az agrárproletariátus	113
3.4. Magyarország a harmincas években.	120
3.5. Jelentős irányzatok Európában a két világháború között.	130
3.6. A két világháború közötti magyar társadalom öt antinómiája	140
3.7. Szellemi élet ésszellemi áramlatok.	159
3.8. A katolikus megújulás	172
3.9. A KALOT-mozgalom.	188
3.10. Émszo (Egyházközségi Munkásszakosztályok)	201
3.11. Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete (HSZ)	204
3.12. Nemzetközi rendezvények	208
3.13. Ifjúsági szervezetek.	211
Zárószó.	221
Jegyzetek.	231
Forrásmunkák.	239

BEVEZETÉS

A történelem elsősorban a múlt elbeszélése. Beszámol a múlt eseményeiről, ismereteket közül róluk, hogy közöttük az összefüggéseket felismerjük. Arisztotelész szerint (Poetika, IX. fejezet) a történész abban különbözik a költőtől, hogy míg az előbbi megtörtént eseményekről számol be, addig az utóbbi olyanokról, melyek bekövetkezhetnek. A jelenkortörténet jobbára politikai, valamint államok közti eseményekkel, ritkábban a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődéssel foglalkozik. A tárgyalt eseményeket lehetőség szerint úgy kell bemutatnia, hogy ezek még élő alanyai saját élményeikre emlékezve azokat felismerjék, a jelenkor embere pedig a tárgyalt eseményekről és ezek összefüggéseiről a valóságnak megfelelő képhez jusson.

Azok a személyek, akik a történéseknek jobbára csupán tárgyai és csak ritkán cselekvő alanyai voltak, alig képesek az átélt események elfogulatlan ábrázolására. De vajon nem szubjektív-e mindig a közelmúlt történelmi ábrázolása? Mindenki a saját szemszögéből ad számot a történetekről. A személyes nézőpont elvileg nem zárja ki, csupán viszonylagossá teszi a tárgyilagosságot. Ervényességének mértéke az ábrázoló szavahihetősége.

Másként áll a dolog azoknál a történelmi beszámolóknál, melyek tudatosan valamiféle igazolási szándékkal íródnak, bizonyos érdekekre való tekintettel jönnek létre. Ilyen esetekben nem lehet szavahi hűségéről, sem pedig az igazságkeresés tárgyilagosságáról beszélni. Ilyen törekvések figyelhetők meg kommunista, illetve társutas történészek a két világháború közötti, valamint a második világháború alatti és utáni kelet-közép- és délkelet-európai eseményekről megjelent ábrázolásánál. Ezen események valóságú és tárgyilagos dokumentálásának mindenekelőtt útjában áll az új "rendező nagyhatalom" túlérzékenysége, mely a történések tárgyalásánál megköveteli állami és társadalmi ideológiájának messzemenő figyelembevételét.

Az igazságra és tárgyilagosságra való törekvésnél egy további nehézség abból adódik, ha a múlt eseményeit a második világháború utáni kikényszerített politikai, gazdasági és társadalmi átalakulások igazolására olyan értelemben igyekeznek felhasználni, mely szerint a kommunista hatalomátvitel Kelet-Közép- és Délkelet-Európában egyszerűen történelmi szükségszerűség volt, és a térség népei túlnyomó többségének beleegyezésével és akaratából jött létre. Ismétetlen kísérleteznek azzal, hogy a múlt vizsgálatában kizárólag a jelent tekintsék egyedüli mércének, és csak azt ismerjék el pozitív fejlődés-

nek és haladásnak, ami a rendszer érdeke és megítélése szerint a jelenre előnyös és hasznos. Ezzel voltaképpen alárendelik a múltat a jelennek és kaput nyitnak a történeti tények elferdítése, manipulálása előtt.

A kommunista rezsimnek mindent elkövetnek, hogy a társadalmi tudat lényeges alkotóelemeit és az általánosan elismert és tiszteletben tartott nemzeti hagyományokat részben vagy egészben megkérdőjelezzék.

A magyar történelemtudomány szárnos kiváló és elismert képviselőjét fokozatosan teljes hallgatásra kényszerítik. Tárgyilagos, megalapozott történelmi oktatás helyébe a pártideológia kényszere lép. Szárnos történelmi jelentőségű emlékművet eltávoítanak. A tantermekből eltüntetnek a neves történelmi személyiségeket és eseményeket ábrázoló képeket, számos utca és tér nevét megváltoztatják. Megsemmisítenek nagyszámú, a rendszernek nem kedvező iratot, könyvet és okmányt stb. A következők: generációk történet- és nemzettudatában érezhető törés, bizonytalanság, identitászavar áll be.

Csupán "forradalmi" tradíciókat lehet ápolni, illetve olyanokat, melyeket a kommunista párt "forradalminak" ismer el. Kommunista és "társutas" történészek a háború után egy újfajta történelemszemléletre és tudatkialakításra törekcszenek. Szerintük Magyarország újkori történetében csak az tekinthető haladónak és értékesnek, ami ösztönösen vagy tudatosan a szocializmus megvalósítását szolgálja. A szocializmus megvalósíthatóságában való kételkedés, a felhasznált módszerek és eszközök kritikus szemlélete maradi, reakciós, demokráciaellenes megbélyegzést, nemritkán heves támadásokat, fenyegetéseket és megtorlásokat von maga után.

Kommunista politikusok, történészek és újságírók a második világháború után kitalálják a "vétkes nemzet" fogalmat. Fő céljuk ezzel az, hogy a magyar népet Hitler "leghűségesebb" csatlósának bélyegezzék és ezáltal "kollektív büntudattal" terheljék meg. Szinte szünet nélkül ismételtetik: A fasizmus megfertőzte a magyar népet. A két háború közti vezető politikusok tetteit osztályérdek irányította.

A hatalmon lévő politikusok az ország jövőjének alakulását tévesen ítélték meg. Ezért a legyőzött Magyarország a győztes hatalmak részéről támogatással és megértéssel alig számolhat. Ez vonatkozik a békekonferencia határozataival kapcsolatos várakozásra és elképzelésre is.

Következetesen hallgattak szárnos magyar politikusnak a háború és a diktatúra ellen tanúsított példamutató magatartásáról és bátor kiállásáról, egyének és intézmények hősi tetteiről, a lakosság jelentékeny részének passzív ellen állásáról éppen úgy, mint arról a tényről,

hogy a szlovákok és horvátok is Hitler "hűséges vazallusai" voltak, hogy a cseh gyárípar a háború végéig fokozott ütemben termelt a német véderő számára stb.

Történelmi tények és ennek következtében a történelem- és nemzettudat manipulálása elsősorban az idősebb generáció körében különösen írók, pedagógusok, történészek stb. számára - okoz növekvő aggodalmat és nyugtalanságot. Hasonló reakciók figyelhetők meg a fiatalabb generáció közelmúlt után érdeklődő tagjai közt is. Ezek a fiatalok elismerik ugyan a marxista történelemtudomány jelentőségét, de kritikusan és kételkedve fogadják a "hivatalos magyarázatokat" főképpen a két világháború közötti és a második világháború alatti számos eseményről, az uralkodó rendszer legitimálásának és legalizálásának hivatalos indoklásáról stb. A fiatal generáció számára az igazság keresésében és tárgyilagosságra törekvésében nagy jelentőségűnek számít ezért minden új, hitelt érdemlő utalás, információ, tény és adat.

A két kötetre tervezett tanulmánygyűjtemény fontos történelmi események és összefüggések bemutatásával kívánja szemléltetni, hogy Magyarország két világháború közötti politikai, gazdasági és szociális elmaradottságáról szóló állítások a térség többi államának fejlődési fokával összehasonlítva éppen úgy tarthatatlanok, mint a magyar nép túlnyomó többségének a fasizmus, a náciizmus által való megfertőzéséről és a magyarországi rendszer fasiszta, illetve félfasiszta voltáról terjesztett híresztelések. A tanulmány továbbá bizonyítani kívánja, hogy "népi demokráciák" létrehozása a Duna-medence népei túlnyomó többségének akarata ellenére történt. Megvalósítása csupán az új "rendező nagyhatalom", illetve a Vörös Hadsereg masszív támogatásával Jugoszláviában az állig felfegyverzett kommunista partizánok, Csehszlovákiában egy kommunista puccs segítségével- Moszkvához hű kommunisták hatalommal való visszaélései, és nem utolsósorban a kommunisták más pártokban ténykedő "társutasainak" aktív "segítségével" vált lehetővé.

A tanulmány első része a Duna-térség történetéhez tartalmaz néhány gondolatot. Rámutat a Habsburg-dinasztia Duna-mendencei uralmának jelentőségére. Kivonatokat közöl a térség új "rendező nagyhatalmának" történetéből. Az 1918-1939 közötti magyarországi események átfogó ábrázolásától a szerző tudatosan eltekint. Elsősorban azokkal az eseményekkel foglalkozik, melyeket a marxista historiographia tudatosan elhallgatott, egyoldalúan ábrázolt és marxista szempontból "értékelt". A tanulmány többek között részletesebben foglalkozik a két "forradalommal" (1918, 1919), azok bukásának okaival és következményeivel, a Bethlen-korszak figyelemre méltó eredményeivel, Szekfű Gyula mélyreható társadalom

elemzésével, a 30-as évek reformeszméivel és reformmozgalmaival. A tanulmány analízisei elsősorban a szellemi-történeti háttér felderítésére törekszenek.

A szerző a tanulmánykötet első részében behatóan tárgyalja a magyarországi katolikus megújítást. A felekezetek általában, a katolikus egyház pedig különösképpen jelentős hatással volt és van a lakosság túlnyomó többségének gondolkodásmódjára és magatartására. A katolikus egyháztól kapott értékes impulzusok pl. lényegesen hozzájárultak a nemzet önfentartási küzdelmének erősítéséhez. Katolikus személyiségek és intézmények a huszadik század

folyamán is hoztak létre reformeszméket és -mozgalmakat, melyek a nacionalszocializmussal, később a bolsevizmussal szembeni szellemi ellenállás támaszai voltak. Nem volt véletlen, hogy a háború után a kommunizták a magyar katolicizmus számos személyiségét és intézményét hevesen támadták, gátlás nélkül rágalmazták és kíméletlenül üldözték. A "hivatalos" magyar történetírás ezeknek a tényeknek tárgyilagos és teljes feltárásával még mind a mai napig adós.

A tanulmány második része a német befolyás ellensúlyozásáról, a háború alatti és utáni szellemi és politikai ellenállási mozgalmakról, a magyar nép jelentős többségének egy parlamenti demokrácia felépítéséért folytatott bátor harcáról, a kommunista hatalomátvétel előkészítéséről és megvalósításáról stb. közöl hiteles adatokat. Ezzel párhuzamosan utal a szerző a témával kapcsolatos szakirodalomra, beleértve a jelenkori magyar történetírás jelentősebb műveit is.

A jelen ifjúsága Magyarországon is élénken érdeklődik a történeti kontinuitás problémái, a nép, nemzet és haza fogalmának a huszadik században érvényes tartalma, a szellemi áramlatok, hatalmak és erőtevézők, kapcsolatok és függőségek, a rendelkezésre álló koncepciók realizálási lehetőségei stb. iránt. Ennek az érdeklődésnek a jelentőségét növeli az a tény, hogy a magyarországi népesség több mint 50%-a 30 évnél fiatalabb.

A fiatalság követeli a közvetlen múlt problémáinak kíméletlen és pártatlan feltárását. Meg kell szűnnie a bizonyos események agyonhallgatásának, a két háború közötti történések pártos ábrázolásának és értékelésének, a megszálló erők szolgai dicsőítésének, a Vörös Hadsereg által a "felszabadító" harcok alatt és után elkövetett kegyetlenségek eltussolásának stb. Negyven évvel a második világháború után ideje lenne mindezt tárgyilagosan feldolgozni, kiértékelni és publikálni.

Európa "keleti" részén néhány év óta bátor kísérletek történnek a térség eseményeinek, az uralkodó ideológia által befolyásolt ábrázolása helyett azok tárgyilagos és valóságghű feldolgozására. 1

Mindazok számára, akik a két háború közötti időszakot, a háború alatti és utáni éveket tudatosan átélték, s az események alakításához valamilyen formában hozzájárultak, erkölcsi és politikai kötelessége ezt az objektivitásra törekvő folyamatot élményeiknek, tapasztalataiknak, ismereteiknek és értékeléseiknek nyilvánosságra hozásával támogatni és erősíteni. Ez annál fontosabbnak látszik, mert ennek az időszaknak szavahihető tanúi évről évre kevesebben lesznek.

A jelen tanulmánykötet is ezen évek történetének tárgyilagos feldolgozásához kíván hozzájárulni. A szerző tudatában van a tanulmányában előforduló szubjektivitásoknak és fogyatékoságoknak. Ennek ellenére reméli, hogy munkája hozzájárul az események jobb megértéséhez, a fiatal történésznemzedéknek pedig biztatásui szolgál további kutatómunkához. Meggyőződése, hogy a térség államaiban a közeljövőben fokozatosan lehetségessé válik ennek a korszaknak valóságghű megrajzolása, mert nem kell többé tekintettel lenni valamely állami vagy társadalmi ideológia érdekeire, valamely nagyhatalom vagy szomszéd nép túlzott érzékenységére stb.

Barátaimnak, akik a tanulmány megírására bátorítottak és munkámban tárgyilagos kritikával, értékes javaslatokkal és fontos korrekciókkal hathatósan támogattak, éppen úgy őszintén köszönettel tartozom, mint azoknak, akik a munka megjelenését lehetővé tették. Különös köszönet illeti feleségemet, aki szabad idejét hónapokon keresztül önzetlenül a tanulmány legépelésére fordította.

Bécs, 1986. március 15.

Varga József

1. A DUNAI TÉRSÉG – KELET-EURÓPA

1.1. A fogalom

"A dunai térség fogalma politikai és földrajzi megjelölése annak a területnek, amelyen a Fekete-tengerig vivő útján a Duna folyik keresztül; lényegében az egykori Osztrák-Magyar Monarchia területe (Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, részben Jugoszlávia és Románia.) Ausztria-Magyarország 1918. évi felbomlását követően a dunai térséget vámhatárok, határviták, nemzetiségi villongások és egyéb politikai ellentétek által felszabdalt nagyszámú kis és közép nagyságú államra osztották. Azok a javaslatok, hogy ezt a térséget egy "Dunai Szövetségben" ismét egyesítsék, kudarcot vallottak. A dunai térség iránt, amely mind stratégiai, mind gazdaságilag fontos terület, a két háború között főleg Németország, Oroszország és Olaszország mutatott érdeklődést - a nyugati hatalmak kevésbé. A Dunai Szövetség tervét a két világháború közti időszakban Oroszország és Olaszország elutasította, mert nem kívánták egy nagyhatalom feltámadását a dunai térségben."²

A Dunának sorsszerű szimbóluma van ebben a térségben. A Duna az egyetlen európai folyó, amely nyugatról kelet felé folyik, és a kontinens fontos területeit összeköti egymással. Ez a forgalom lebonyolításának természetes útja (a Niebelungoké, a zarándokoké és a kereskedelemé). Összeköt, egyben azonban átvonulásra, a beavatkozásra is serkent. Hosszú időn keresztül limes, választóvonal volt.

A Dunának mint hajóútnak a nemzetközi igazgatására dunai bizottságok szolgáltak. Ezek egyúttal szemléletes példái voltak annak: hogy ütköznek egymással a nagyhatalmi érdekek a dunai térségben. Az "Európai Duna-bizottságot" 1856-ban a krími háború után alapították, elsősorban azzal a céllal, hogy mint műszaki jellegű bizottság, tegye lehetővé a zátonyképződésre hajlamos és állandó gondozást igénylő Duna-delta hajózhatóvá tételét, amely akkor még egész Romániával együtt török fennhatóság alatt állt.

Emögött azonban az a politikai cél húzódott meg, hogy a nyugati hatalmak és Ausztria befolyását biztosítsa azon a területen, amely addig az orosz, illetve a török érdekszférához tartozott. Oroszországot és Törökországot kezdetben nem is vették fel a bizottságba; később azonban - éppen úgy, mint Romániát - ezeket is felvették. Ezzel együtt életre hívtak egy másik bizottságot is: a Duna parti államainak a bizottságát, amely a Duna

folyásának teljes szakaszán az igazgatás ellátására volt hivatott. A politikai mellékcél ebben az esetben is a nagyhatalmak befolyásának kiterjesztése volt az akkor még török Balkánra. A parti államok bizottsága valójában nem is fejtett ki tevékenységet, mivel Ausztria-Magyarország, amelynek területére esett a Duna legnagyobb folyamszakasza, nem óhajtott nemzetközi beavatkozást. Hasonlóképpen gondosan őrizték szuverenitásukat a lassan önállóvá váló balkáni államok is, amelyek ellenszenvvel viseltettek a bizottság iránt. Gyakorlatilag tehát csak az Európai Duna-bizottság (E. D. K.) dolgozott, amelynek a tevékenysége azonban a brailai torkolatig korlátozott volt; csak a Vaskapun való áthaladáskor jutott neki szerep a folyó egy másik szakaszán. Románia sem látta szívesen, hogy a bizottság felségjogokat gyakorol, holott műszaki tevékenysége áldásosnak bizonyult. A bizottság Galacban székelt.

Az első világháború után a Parti Államok Bizottsága helyett Bécsben megalakult a Nemzetközi Duna-bizottság (I. D. K.) Ebben Ausztria-Magyarország valamennyi utódállama képviseltette magát, továbbá Bajorország és Württemberg, sőt Anglia, Franciaország és Olaszország is. Ezzel szemben nem képviseltette magát Oroszország és Törökország. A Vaskapu igazgatását is a Duna-bizottság vette át. A Duna-torkolat igazgatását illetően illetékességi vita keletkezett az Európai Duna-bizottsággal, amely de facto fenntartotta magának itt az igazgatást; a háború óta azonban csak Anglia, Franciaország, Olaszország és Románia volt benne képviselve. A Nemzetközi Duna-bizottság tevékenysége a parti államok szuverenitási igényei miatt ütközött akadályokba; mégis valamivel nagyobb hatékonysággal dolgozott mint a Parti Államok Bizottsága korábban. Mikor Németország 1938-ban megszüntette folyóinak nemzetközi jellegét, akkor ezt a bizottságot feloszlatták; a nyugati hatalmak ebbe annál szívesebben egyeztek bele, mert a bizottságban már csak a délkelet-európai német befolyás eszközét látták. A sinaiai egyezmény révén azután az Európai Duna-bizottság illetékessége a román államra szállt át. A második világháború idején német vezetés alatt új Duna-bizottság alakult (ennek kezdetben Oroszország is tagja volt), ez azonban a háború végén megszűnt.

Jóformán az egész Duna-medence területe az orosz befolyási övezetbe esett. Besszarábia annektálásával a Szovjetunió, illetve Ukrajna is parti állammá vált.

Az 1946. évi párizsi békekonferencián a nyugati hatalmak - és velük együtt az Egyesült Államok is - a nemzetközi igazgatás visszaállítását kívánták, most már amerikai részvétellel. Oroszország és a befolyása alatt álló délkeleti parti országok ezt elutasították, és ragaszkodtak hozzá, hogy a folyami hajózás igazgatását az egyes parti országok végezzék. A nyugati államok ebben az orosz befolyás dunai térségben való tartósításának a kísérletét látták, és az Olaszországgal, Magyarországgal, Romániával és Bulgáriával kötött békeszerződésekbe sikerült olyan záradékot beiktatni,

amely a dunai hajózás szabadságát elismeri és a nemzetközi igazgatás visszaállítása érdekében konferencia megtartását helyezi kilátásba.

A konferenciát 1948 augusztusában Belgrádban tartották Oroszország, Ukrajna, Anglia, Amerika, Franciaország, Magyarország, Bulgária, Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia részvételével. Az orosz szerződéstervezet olyan Duna-bizottságot javasolt, amely csak a parti államok képviselőiből áll. Ezt 7: 1 szavazattal (ez utóbbi Amerikáé) el is fogadták. Anglia és Franciaország tartózkodott a szavazástól; kijelentették azonban, hogy az új szerződést nem ismerik el, és az 1921. évi egyezményt tekintik továbbra is érvényesnek. Ausztria 1960-ban csatlakozott a Duna-bizottság jelenlegi szervezetéhez. Korábban kétoldalú megállapodásokat kötött a tagországokkal. A Német Szövetségi Köztársaság, amelynek területén halad a Duna Ulmtól Passauig hajózható szakasza, 1957-ben két megfigyelőt küldött a Duna-bizottságba, és 1965-ben tárgyalásokat kezdett a csatlakozásról. (Az 1986. év végéig ebben a tekintetben nem történt elhatározás. A szerző megjegyzése.) A belgrádi egyezmény minden országra vonatkozólag kimondja a dunai hajózás szabadságát, éppen úgy, mint a kikötői illetékek, a díj fizetési kötelezettség és a kereskedelmi hajózásra vonatkozó határozatok tekintetében. A bizottság minden évben Budapesten ülésezik. Megállapítja a szállítási díjtételeket és dönt a folyamszabályozás kérdésében.³

A dunai térség a "tények normatív erejénél fogva", közös történelmük, az összetartozás érzése, az egymásra utaltság és a németektől, tatároktól, törököktől és oroszoktól való fenyegetettség folytán, valamint a földrajzi, geopolitikai, néprajzi, gazdasági és kulturális adottságok folytán sorsközösséggé, a helyzetből adódóan egyfajta rokonsággá vált.

A második világháború után a dunai térség bizonyos államait gyakran Kelet-Európának (keleti blokknak) nevezik. Ez első sorban politikailag és ideológiailag motivált megjelölése azoknak az államoknak, amelyek a háborút követően a szovjet befolyási övezetbe kerültek, és ennek folytán ellenállásukra való tekintet nélkül szükségképpen a "reálszocializmus" útjára tértek. Európa történetében mindenesetre gyakran találkozunk a "Kelet" és a "Nyugat" fogalmával.

Történelmileg tekintve, Európa keletkezésekor jórészt arra a területre szorítkozott, amely a római limesen belül feküdt ("Nyugat"). A Karoling-birodalom a "Római Európának" csak egy részét ölelte fel; ennek területét azonban kiterjesztette kelet felé, a germán törzsekre is. A 9-11. évszázadok közti időben Európa északi, közép-keleti és délkelet-európai államok alapítása révén bővült. Bár a Bizánci Birodalom is a "Római Európa" része volt, ezen belül mégis a saját életét élte, sajátos kultúrát fejlesztett ki és befolyását kiterjesztette Kelet-Európára is. A nyugati és a keleti egyház 1054-ben bekövetkezett végleges szakítása után Kelet- és Nyugat-Európa különböző vonásai egyre inkább kirajzolódtak. Különös jelentősége van

annak, hogy a szláv és az elszlávosodott népeket a keleti egyház térítette meg. Sok helyen volt érezhető a Bizánci Birodalom kulturális kisugárzása és gazdasági ereje. Fővárosának, Konstantinápolynak, mint az akkori világ politikai, gazdasági és kulturális középpontjának, igen nagy vonzóereje volt. Bizánc döntően rányomta bélyegét Kelet-Európa arculatára. A Bizánci Birodalom évszázadokon keresztül Európa védőbástyája is volt, amely perzsa, arab és török támadásokat hárított el. Mindenekelőtt ez tette lehetővé a nyugat-európai népek számára saját nemzeti létük kialakítását.

Manapság létezik olyan felfogás, miszerint Európa három részre osztható. Az egyik Nyugat-Európa (a "Római Európa" kibővítése a germán törzsek lakta keleti területekkel); a másik Kelet-Európa (Oroszország és a Balkán); a harmadik a "köztes" vagy Kelet-Közép-Európa (Kárpát-medence, Cseh-medence, Lengyelország és a Baltikum).

Kultúrtörténetileg Nyugat-Európán azt a területet értjük, amelynek népessége a római rítusú kereszténységet vette fel. Ez lényegében azzal a területtel azonos, amely az utóbbi ezredév folyamán egyrészt a legjelentősebb szellemi és kulturális áramlások impulzusait: a román stílus, a gótika, a skolasztika, a reneszánsz, a humanizmus, a reformáció, a felvilágosodás, az emberi jogok, a racionalizmus, a romantika, a liberalizmus, a technikai forradalom, a kapitalizmus és a demokratikus szocializmus impulzusait adta, valamint többek között a társadalmi és gazdasági átalakulásokat jelentős késedelem nélkül átvette, Európának ezen a területen kívüli részét jelölik Kelet-Európa névvel.

Népiség tekintetében: a "Római Európát", valamint Észak-Európát főleg germán és román népek telepítették be; Kelet-Európát és a Balkánt a magyarok és a románok ősei kivételével - szláv vagy elszlávosodott népek. További differenciálódás abból adódott, hogy a szláv népek közül egyesek római, a többség azonban bizánci rítus szerint vette fel a kereszténységet - több-kevesebb nemzeti jelleggel. Török befolyásra később bizonyos iszlám hatás is bekövetkezett.

Az úgynevezett "Római Európa" (Nyugat-Európa) és Kelet-Európa között földrajzi határokat vonni aligha lehetséges, mert természetes, szembevetülő határok nincsenek a kettő között.

1.2. Küldetéstudat. Antinómiák

A küldetéstudat, a konkrét célra való rendeltetés tudata valamennyi népnél létrejön a kulturális fejlődés bizonyos fokán. A dunai térség népeinél igen erősen fejeződött ki a különleges feladatok betöltésére való

hivatottság tudata. Magyarországon kezdetben az a gondolat jutott kifejezésre, hogy az ország a kereszténység bástyája és védőpajzsa. A 19. század elején a magyarok abban látták különleges feladatukat, hogy szabadságot vívjának ki, teremtsenek rendet a dunai térségben, és ezt a két dolgot más népcsoportok számára is biztosítsák. A lengyelek úgy gondolták, hogy különösen sokat kellett szenvedniük a szabadságért; ez a szenvedés azonban, akár Krisztus szenvedése, az egész emberiség érdekében történik. A csehek Husz János magatartását heroizálták: nemzeti és európai hőssé emelték, és megtették a kereszténység megújításának kezdeményezőjévé. A szlovákok a szlávok küldetéséről álmodtak; ennek azonban csak az összes szlávokat egyesítő birodalom képes megfelelni. A románok esetében küldetéstudatuk szorosan összefonódott a származásukkal kapcsolatban vallott képzetekkel, valamint a kereszténység védelmével.

A bástya funkciója és a kereszténység érdekében hozott áldozatok mélyen gyökereztek a szerbek, a horvátok és a bolgárok tudatában is, amikor a védőpajzsfunkció és az önvédelem mindig szorosan összefüggött egymással.

A küldetéstudat, a konkrét feladatra való rendeltetés a dunai térség népeit jelentős kulturális és politikai teljesítményekre tette képessé, és erőt adott nekik a megpróbáltatás időszakában.

Minél nagyobb lett azonban a szakadék történelmi tetteik hajdani nagysága és jelenük valósága között, annál kevésbé lehetett megakadályozni tudatukban bizonyos antinómiák kialakulását, amelyeknek negatív hatása és veszélye abban állt, hogy mindezek a népek azt hitték: saját sorsukért a többiekkel kell hibáztatniuk.

Röviden mutassunk rá öt ilyen antinómiára:

A római limestől keletre és Bizánci északra a 9-11. századok folyamán keletkezett Kelet-Közép-Európát és Délkelet-Európát - amelyet ma olykor "közbenső" Európának is neveznek - Észak-Európával szemben sem a római, sem a bizánci Európa nem ismerte el egyenrangúnak, holott ezek a népek minden erejükkel azon voltak, hogy a nyugati országok körébe való felvételük érdekében szükségesnek vélt előfeltételeket, tehát a kereszténység felvételét teljesítsék, valamint saját soraikból származó szenteket mutassanak fel. Csupán a kijevi állam képezett bizonyos kivételt mindaddig, amíg elég hatalmas volt.

Ez az első antinómia, amely ezeket a népeket történelmük egész folyamán végigkísérte, és saját identitástudatuk kialakításának egyik nagyon sorsszerű akadályává vált.

Történelme folyamán valamennyi nép hosszabb-rövidebb időn keresztül fontos szerepet töltött be Európában. Valamennyien a Nyugathoz tartozónak vallották magukat. Közülük néhányan a "Római Európát" védték keletről vagy délről jövő, Európán kívüli ellenségek támadásaival szemben; ezekben a harcokban jóformán mindig magukra voltak utalva. A

"Római Európától" áldozatos magatartásukért gyakran nem kaptak mást, csupán elismerő szavakat: "nisi verba" (második antinómia).

Mindezek a népek erősen el voltak határozva, hogy fejlődésüket, saját jellemvonásaikat, önmaguk megvalósítása felé vezető útjukat megvédik, és visszautasítják a saját dolgaikba való beavatkozások kísérletét; ehhez azonban jócskán hiányzott a szükséges erő (harmadik antinómia).

Nem lehet tagadni, hogy a kelet-közép-európai és a délkelet-európai népek sokat köszönhetnek a németeknek. A német kézművesek, kereskedők és technikusok, német lelkesek, tudósok, írók és művészek nagyon sok lényeges és értékes elemmel járultak hozzá Kelet-Közép-Európa és Délkelet-Európa gazdasági, kulturális és műszaki fejlődéséhez.

Éppolyan kevésbé lehet tagadni azt is, hogy a németeknek ez a keleti és délkeleti irányban ható gazdasági-műszaki és tudományos-kulturális nyomása nemritkán hegemoniás törekvésekkel volt összekötve. A német hegemonia igényét az érintett népek szenvedélyesen elutasították, sőt amennyiben erejükből tellett, harcoltak ellene. Az ebből eredő félelem és csodálat, ez a gyűlölet és szeretet kapcsolat alkotta a negyedik antinómiát.

Minél távolabb kerültek ezek a népek a maguk "hősi korszakától", minél inkább összezsugorodott szerepük és funkciójuk az össz-európai történelem keretein belül, annál nagyobbak tünnek előttük az ősök tettei, és annál kevésbé vették fontolóra saját hibáikat, fogyatékságaikat, viszont a válságokért, vereségekért és testvérharcokért a Nyugat, elsősorban a németek közömbösségére, értetlenségére és uralomvágyára hártották a felelősséget (ötödik antinómia).

A fent említett - részben szubjektív - beállítottság még ma is hat ezekben a népekben a történelmi világkép alakítására, és az ekként felfogott hagyományok ma is élnek. Az antinómiákkal együtt mindez hozzájárul az "európai Kelet" történelmi tudatának, gondolkodásmódjának a kifejlődéséhez. Annál is inkább, mert ez a beállítottság nem is kevés objektív vagy objektívnek érzett tényekre utal az egyes nemzetek történelmében; megint csak annál inkább, mert ezekről a tényekről a nyugat-európai leírások nem tettek említést; végül nem utolsósorban azért, mert ezek a népek aligha érthettek egyet azzal a módszerrel, ahogy a jelenkor marxista történészei értelmezték történelmüket.

A "Római Európában" jócskán uralkodóvá vált egyfajta "farizeusi felfuvalkodottság" (Friedrich Heer): úgy gondolták, hogy csak ők, a "római európaiak" az "igazi és valódi" európaiak. Kelet-Európa csak akkor érhet fel velük, ha a kultúrincset ennek minden következményével együtt kész átvenni a "Római Európától."

Emellett feledésbe ment, hogy bár Európa - kultúrájának alapvető jellegét tekintve - egységet alkotott, többféle szubkultúrára osztottan élt és hatott. Ezekben a szubkultúrákon belül a kultúrincsek cseréje és egymás kölcsönös befolyásolása mindig az egyik legerősebb és gyakran

leginkább alkotó tényezője volt az össz-európai kultúra fejlődőképességének.

1.3. Egységtörékvések a dunai térségben

A Duna, akár mint az összeköttetés eszköze, akár mint határvonal, vagy mint a Nyugat és a Kelet közötti legfontosabb közlekedési útvonal, mindenkor fontos szerepet játszott Európa történetében: 2860 kilométernyi hosszú folyamszakaszán összeköti Közép-Európát a Fekete-tengert övező államokkal. 817000 négyzetkilométernyi folyamvidék, amelynek népei, történelme és kultúrája Európának integráns alkotórészei voltak és maradtak.

Évszázadok óta hatnak a dunai térségben olyan integráló tényezők, amelyek politikai és gazdasági egység elérésére ösztönöznek. Az Alpoktól, a Szudétáktól, a Kárpátoktól, az Al-Dunától és az Adriától védett területet a Duna kapcsolta össze. A dunai térség nagy kiterjedésű gazdasági egységet képezett, amelyben a mezőgazdaság, a bányászat, valamint a nagy- és kisipar kiegészítették egymást. Évezredek óta ezen a területen vezetnek át Eurázsia fontos kereskedelmi útjai, amelyeknek csomópontjai elősegítették a városok és a gazdasági központok kialakulását. Ilyen gazdag geopolitikai adottságok birtokában különösen aktív élet alakulhatott ki.

További integráló tényező volt a környező nagyhatalmak fenyegető magatartása. A középkorban Bizánc és a Német Birodalom voltak ezek a nagyhatalmak. A 13. században egy ideig a tatárok fenyegették a dunai térség népeit. Bizánc helyébe a 14. században az Oszmán Birodalom lépett, ezt pedig a 18. században Oroszország váltotta fel. E nyomás és a szomszédos nagyhatalmak által történő fenyegetettség hatására jött létre az egymásrataltság és az összetartozás érzése.

Ezeknek az integráló tényezőknek az ellenében azonban sokféle jelentős különbség is hatott. Egyedül a dunai térségnek a dunai monarchiához tartozó területén 11 nemzetiség, 11 nyelv és 11 vallási közösség élt (németek, magyarok, csehek, szlovákok, lengyelek, rutének, románok, szerbek, horvátok, szlovének, olaszok; római katolikusok, görög katolikusok, örmény katolikusok, görögkeletiek, ókatolikusok, egyesült keresztények, kálvinisták, luteránusok, baptisták, zsidók és mohamedánok).

A nemzeti jelleg, a jogi és társadalmi szerkezet, a politikai hagyományok és rendszerek, a kulturális és civilizációs fejlettség foka, a gazdasági teljesítmény és az infrastruktúra, a szabadságra, függetlenségre, önálló

ságra és jólétre vonatkozó fontossági sorrend hatalmas különbségei is akadályozták és nehezítették a szervezetenként kialakult képződmények egységét. .

Az integráló és dezintegráló erők egymással való ütközése valószínűleg az egyik oka volt annak, hogy a dunai térségben egységes politikai

képződmény mindig csak erős politikai és gazdasági hatalom nyomására jöhetett létre; soha nem jöhetett létre olyan tervek következtében,

amelyek - elsősorban a térségben élő kis népek érdekeire támaszkodva __ szövetségi alapon szorgalmazták ezek egyesülését.

Az arra irányuló első kísérletek, hogy a dunai térséget egységes politikai képződménnyé alakítsák, kontármunkák voltak, és csak rövid ideig tartottak. Ez éppen úgy áll a 7. századi Avar Birodalomra, mint a Nagybolgár és Nagymorva Birodalomra a 9. és 10. században. I. Mánuel bizánci császár tervei a magyar trónörökössei, a későbbi III. Béla királlyal a 12. század második felében, valamint II. Ottokáré a 13. században sohasem kerültek a megvalósítás stádiumába. Ezzel szemben tartós egység jött létre a félhold jegyében (1389-1878), amely sok tekintetben __ legalábbis az Oszmán Birodalom fénykorában - előnyt is jelentett az uralma alatt álló népek számára.

Az Anjouk alatt, 1370 és 1382 között rövid életű perszonálunióra került sor Magyarország és Lengyelország között, miáltal nagy hatalom képződött Kelet-Közép-Európában. Sokkal fontosabb volt azonban az az új külpolitikai orientáció, amelyet Nagy Lajos leányának Luxemburgi Zsigmonddal való házassága vezetett be. Nagy Lajos helyesen mérte fel a délről

fenyegető veszélyt, és tudatosan készítette elő Magyarországnak a Német Birodalom felé való fordulását. Luxemburgi Zsigmond magyar és cseh királyt császárrá is megválasztották; ő nagybirodalom alapítását tervezte a Luxemburgok uralma alatt. Ezzel végleg abbamaradt az Árpádok hagyományos, észak-déli irányban ható külpolitikája. Ez az új orientáció - Nagy Lajos erőfeszítéseinek a folytatása - tekintettel a törökök immár fel nem tartóztatható, déli irányból jövő előnyomulására, feltétlen szükségesség volt. A török veszély csak a németek politikai, gazdasági és katonai támogatásával látszott elháríthatónak.

Alapjában véve Corvin Mátyás is hasonló politikát folytatott. Be kellett látnia, hogy Magyarország ereje nem elegendő a török veszély elhárítására, és ebből a célból dunai birodalmat akart létrehozni. Nem zárható ki, hogy Zsigmond magyar és cseh király példáját kívánta utánozni abban, hogy német-római császár legyen.

Időközben azonban lényeges változások történtek az európai hatalmi konstellációban. A burgundi hatalom letűnése az 1477. évi nancy-i csata után, amelyben Merész Károly burgundi herceg a halálát lelte, nyugaton megváltoztatta a hatalmi viszonyokat. Burgundiában a Habsburgok vetették meg a lábukat. Ez éppen úgy a Habsburg-dinasztia útját készítette elő

a világhatalom irányába, mint együttműködésük a Jagellókkal Corvin Mátyás ellen.

Bizánc 1453. évi meghódításával- a törökök 1471-ben már Stájerorszá-
gig nyomultak ,előre - a politikai és kulturális súlypont egész Európában
észak felé tolódott el. Ez a folyamat ment végbe keleten is, a kijevi
birodalomtól a moszkvai államalakulásig - mindez a 15. század második
felében. III. Iván 1472-ben az utolsó bizánci császár unokahúgát vette
feleségül. Egy évvel később (1473) elsőként tüntetően felvette a cári címet
is. A moszkvai nagyfejedelem címerében ekkor tűnik fel a kétfejű sas.
Ezek az évek jelezték az európai Nyugat konszolidálódását az Ibériai-fél
szigeten is a spanyol Izabellának Ferdinánd királlyal való házassága
folytán
(1469), valamint röviddel ezután a granadai arab királyság
megszűnésével.

IV. Kázmér lengyel-litván birodalma hasonlóképpen házasság útján
kísérelte meg eredményes nyugati diplomáciai játékát. IV. Kázmérnak
mind az öt leánya Németországba ment férjhez. E házasságkötések révén a
Jagelló-dinasztia értékes nyugati kapcsolatokra tett szert, sőt szabályos
szövetségi övezetet alakított ki, ami lényegesen megkönnyítette, hogy
Corvin Mátyással egyezsége jusson, és így megszerezze a cseh és a magyar
koronát.

A felsorolt tényeket figyelembe véve parancsoló szükségszerűség lett
volna Corvin Mátyás számára, hogy szorosabb kapcsolatba lépjen ezzel a
dinasztiával. Első feleségének, Podjebrád György Katalin leányának halála
után IV. Kázmér kettős házasság tervét vetette fel: Mátyásnak

Kázmér Hedvig nevű leányát, Miksának, a császár fiának pedig ennek
fiatalabb nővérét kellett volna feleségül venni. A terv meghiúsulás a
folytán

Mátyás a saját helyzetét a császár leányának, Kunigundának, IV. Bajor

Albert herceg későbbi feleségének a kezével kívánta megerősíteni. Azon-
ban ez a terv is kudarcot vallott.

A 15. század végén és a 16. század elején a Jagellók akkora terület fölött
rendelkeztek, mint egyetlen más nyugati dinasztia sem a történelemben.
Területük Prágától Kijevig, Danzigtól Nagyszebenig terjedt.

1477-ben a császár egy Habsburg-Jagelló szövetséget kötött Mátyás ellen.

"Corvin (Mátyás) számára a császár lépése casus belli volt. III. Frigyes
császárnak szóló hadüzenetével, amely határozottan nem vonatkozott a
birodalmi fejedelmekre, Mátyás megkezdte sikeres hadjáratát **III.** Frigyes
ellen, és a korneuburgi békében 1477 decemberében elismertette cseh
királyságát és választófejedelmi rangját. 1479-ben Kázmérnak is békét
kellett kötnie Mátyással.

Az európai rivalizálás rendszerében csak olyan hatalmak voltak képesek
megállni a helyüket, ahol központi királyi hatalom érvényesült, azzal a
képességgel együtt, hogy a kivetett adót zsoldoshadserg fenntartására
fordítsák. Ezeknek a hatalmaknak mindenekelőtt a polgárságra volt

szüksége; a zsoldoshadsereg fenntartása érdekében a polgárok adójára; iskolázott emberekre a közigazgatásban, a bíraskodásban és a tanácsban; egyben az állam iránti odaadásukra is, a rendek hatalmától való megszabadulás érdekében.

Ez a legfőbb oka annak, hogy a Habsburgoknak sikerült európai nagyhatalommá lenni; és nem sikerült a lengyeleknek, a svédeknek vagy a magyaroknak. És ebben rejlik a jelentősége annak a ténynek, hogy

Habsburgok elnyerték Burgundiát, Spanyolországot és Itália egy részét is. „4

A 15. század második és a 16. század első felében teljes erővel folyt a Nyugat harca az atlanti térségben a hegemóniáért és a Keleté a szárazföld fölötti uralomért. Az európai Kelet - a dunai térség - "gyakorlótere volt a Corvin-, a Jagelló- és a Habsburg-birodalom megvalósításáért folyó küzdelmeknek." Svédországot és Lengyelországot lassanként Oroszország semlegesítette. Magyarország erejét a törökök kötötték le, majd a mohácsi csata után (1526) teljesen kikapcsolták. A Habsburg- és a Jagelló-dinasztia

közötti kettős házassággal, az 1515 nyarán rendezett bécsi kongresszuson belül lezajló fejedelmi találkozó alkalmával megnyílt az út a Habsburgok előtt dunai birodalmuk megalapításához, a dunai térségen belül az egység és a gazdasági térség megteremtéséhez. Ez utóbbi feladat megvalósításán azután kerek négy száz évig dolgoztak.

1.4. A dunai térség föderációs alapon történő átalakításának tervei

A dunai térség politikai, legalább azonban gazdasági és kereskedelempolitikai egységei behatóan foglalkoztak már a politikusok és az államférfiak, különösen az 1848-1849. évi forradalom előtt és azt követően. Számos terv is született a dunai térség alapos újrendezésére. A "radikális" elképzelések középpontjában a föderalizmus gondolata állt. Ezzel olyan új rend kialakítását akarták lehetővé tenni, amelyben minden egyes államnak megvan a függetlensége és szabadsága; messzemenően figyelembe veszik minden népcsoport és minden vallási közösség létérdekeit; optimális mértékben előmozdítják sajátos jellemvonásaik fejlődését anélkül, hogy ezáltal együttműködésük intenzitása és a közös érdekek figyelembevétele csorbát szenvedne.

Az erdélyi magyar reformpolitikus, Wesselényi Miklós volt az első államférfi, aki a dunai térségben felvetette a föderalizmus gondolatát. Egy

vélemény a magyar és szláv nemzetiségről című iratában Wesselényi már 1844-ben ajánlotta a Habsburg Birodalom szövetségi alapokra való helyezését, mert az Oroszország és az egységre törekvő német állam között élő népek létét és további fejlődését csak a föderalizmus biztosíthatja.

Frantisek Palacky 1848/1849-ben hasonló megfontolások alapján három tervet dolgozott ki az osztrák császárság átalakítására.

Österreichs Staatsidee című brosúrájában olvashatók azok a nevezetes sorok, amelyeknek a jelenlegi helyzetben is van mondanivalójuk: "Őnök tudják, hogy Európa délkeleti részén, az Orosz Birodalom határán származását, nyelvét és történelmét, valamint szokásait tekintve több különböző nép él, és ezeknek egyike sem elég hatalmas ahhoz, hogy rendkívül erős keleti szomszédjával szemben a jövőben bármikor sikeres ellenállást fejtsen ki. Ezt ezek csak akkor tehetik, ha olyan kötelék fűzi őket össze egymással, amely egységesítő hatású és erős. Ennek a szükségszerű népszövetségnek a fő ütőere a Duna; a központi hatalom tehát nem eshet távol ettől a folyamtól, ha hatékony akar lenni és maradni. Valóban, ha már régóta nem léteznék az osztrák császárság, sietnünk kellene mind Európa, mind az emberiség nevében annak megalapításával. „5

Mikor az Osztrák-Magyar Monarchia trializmussá való átalakítása nem sikerült, Palacky is elvesztette a bizalmát. "Nem értem - fejtegette 1874-ben -, hogy kerülhetett Ausztria ilyen reménytelen helyzetbe." Ennek ellenére saját népe számára, amely őt a "haza atyjának" nevezte, bizakodó hangú végrendeletet hagyott hátra: "Mi már Ausztria előtt is itt voltunk; utána is itt leszünk."

Benes Eduárd másképpen látta a dolgokat. Disszertációjának utolsó mondatában, 1908-ban a következőket írta: "Gyakran beszélnek Ausztria felbomlásáról. Ebben nem hiszek. A történelmi és gazdasági kötelék, amely népeit összefűzi, elég erős, hogy a felbomlást megakadályozza.,6

A lengyel Czartoryski Ádám herceg, a román Balcescu, a cseh Palacky, illetve veje, Rieger, valamint a magyar Kossuth a konföderáció szükségességét ebben a térségben már 1848 tavaszán felvetették, illetve tárgyalásokat kezdtek róla a párizsi Hotel Lambertben, az emigráns Czartoryski herceg lakásán.

A Hotel Lambertben a legfontosabb tárgyalás 1849. május 18-án zajlott le. A következők voltak ekkor jelen: Czartoryski, Zamoyski, Rieger, Golescu és mint Kossuth magyar kormányzó megbízottai: Teleki gróf és Pulszky Ferenc. Magyarok, csehek, morvák, szlovákok, kárpátukránok, lengyelek, románok, horvátok, szlovének és szerbek lettek volna a Dunai Államszövetség tagjai. Kossuth és Batthyány azonban Magyarországon belüli autonóm területek szervezésében a magyar állam széthullásának kezdetét látták. Végül egyetértés nem is jött létre.

Az 183~1849. évi időszak szabadságharcainak leverése után a térség politikai vezetőinek nagy része Franciaországba vagy Angliába emigrált.

A párizsi Hotel Lambertben adtak egymásnak találkoztó Kelet-Közép-Európa és Délkelet-Európa legjelentősebb képviselői, többek között Kossuth Lajos és Adam Czartoryski. Terveket dolgoztak ki leigázott népek felszabadítására és együttélésére vonatkozólag.

A "forradalmi emigráció" föderalista tervei közül a legismertebb Kossuthnak Torinóban 1862-ben közzétett terve a Dunai Állam problémájának a megoldására.

Kossuth ebben hármas célt követett:

1. Magyarországot megszabadítani Ausztriától.
2. Magyarország feje felől elhárítani a pánszláv veszélyt.
3. Magyarország déli és keleti szomszédait szövetségesül nyerni meg.

"Ebből a célból Magyarországon kívül főleg a román és a szerb törekvéseket kell támogatni és Magyarországon belül a nem magyarok nemzeti igényeit kielégíteni.

A Kossuth-féle államszövetség egész Magyarországot felölelné Erdéllyel, a Bánsággal és a Vajdasággal, továbbá Romániát - Oláhország és Moldva fejedelemségeket Bukovinával együtt -, valamint Szerbiát Boszniával és Horvátországgal bővítve - az utóbbiakat esetleg egy délszláv partikuláris államban egyesítve. A lengyelek, csehek, német-ausztriaiak belépése a jelek szerint nem is volt Kossuth akarata, holott az egyes népek államszövetségbe való tömörülésének elvben szabadnak kell lennie. Kossuth szempontjából ebben a vonatkozásban nyilván a pánszlávizmustól való félelem és az Ausztriával szemben táplált ellenérzés volt az irányadó. A dunai államszövetség tagjainak le kellett volna mondaniuk a nemzeti viszálykodásról, garantálniuk kellett volna biztonságukat külföldi támadásokkal szemben és függetlenségüket egymással szemben, végül vámunióra kellett volna lépniük egymással. Mindezek folytán a külpolitika, a honvédelem, a kereskedelmi törvényalkotás, a vám ügy és közlekedésügy, a pénzverés, a súly- és mértékrendszer közös ügyek lettek volna. A nemzetközi érzékenységeket a szövetségi hivatalok francia nyelvűségével, valamint az államszövetség kormányzati szervei székhelyének a részt vevő országok fővárosaiba való váltakozó áthelyezésével (Budapest, Bukarest, Belgrád) akarták kiküszöbölni. Alkotmány jogilag a konföderáció élén a szövetségi kormány állt volna - szövetségi tanács elnevezéssel -, mint végrehajtó szerv, amelyet a szövetségi gyűlés választott volna. Nyitva maradt a szövetségi gyűlés (vagyis a szövetségi parlament) összetételének a kérdése: hogy egy- vagy kétkamarás legyen-e (képviselőház és szenátus). A szövetségi törvényhozás határozatait az egyes államok hajtották volna végre.

Magyarországon a nemzeti kérdést nagyvonalú önkormányzat, gyakorlatilag autonómia segítségével akarta megvalósítani Kossuth: hivatalos és oktatási nyelvről minden megye (körzet), ill. önkormányzati szerv maga döntene. A kormány kötelessége, hogy a hivatalos nyelv tárgyában az

egy-önkormányzatokkal érintkezésbe lépjen. A területi autonómia mellett Kossuth bizonyos személyi autonómiát is be akart vezetni annak érdekében, hogy a kölcsönös elégedettséget biztosítsa. Kapcsolódva ahhoz amesszemenő önkormányzathoz, illetve autonómiához, amellyel a magyarországi egyházak rendelkeznek, Kossuth valamennyi magyar állampolgárnak meg akarta adni a jogot, hogy meghatározott nevelési vagy vallásos céllal nemzeti egyesületeket alapíthasson. Ezek az egyesületek nemcsak egyházi ügyeket intéztek volna, hanem az illetékes egyházi vezető felügyelete alatt a felekezeti iskolák igazgatását is ellátták volna.

Kossuth terve már a várt döntő csatározást megelőzően sem nyerte el sem az osztrákellenes olasz és francia hatalom beleegyezését, sem a dunai államokét, de még Magyarországon is komoly meggondolásokra adott alkalmat.

Ha kritikusan ítéljük meg Kossuth tervét, akkor világosan szemügyre kell vennünk Magyarország politikai helyzetét és társadalmi szerkezetét, valamint szomszédaival való viszonyát 1859 előtt és után. A magyarországi nem magyarok körében a nemzeti állam igénye akkoriban csak a szerb és román nemzetiségű fiatal értelmiségiek egy csoportjánál volt meg. Kossuth azonban átsiklott a probléma fölött: hogy lehet fenntartani egy konzervatív és tradicionalista, rövidebbel azelőtt még nemzetek feletti államot korszerű, sőt talán köztársasági alapon, szoros és harmonikus viszonyban fiatal, részben forradalmi úton létrejött nemzeti államokkal (mint pl. Szerbia),⁷

Amel C. Popovici 1905-ben dolgozta ki a "Nagy-ausztriai Egyesült Államok" tervét. Az Osztrák-Magyar Monarchia területén a következő 15 tagállam létesítését javasolta:

Német-Ausztria	Erdély	Krajna
Német-Csehország	Horvátország	Vajdaság
Német-Morvaország (Szilézia)	Nyugat-Galícia	Székelyföld
Csehország	Kelet-Galícia	Trento
Magyarország	Szlovákia	Trieszt

"Popovici felfogása szerint a birodalom illetékességi körébe tartoznának a Pragmatica Sanctióból és a dualista viszonyból folyó eddigi ügyek, valamint azok, amelyek eddig a Birodalmi Tanács kompetenciájába tartoztak; amelyeket már Charmatz is az újjászervezett Ausztria illetékességi körébe utalt. A törvényhozó hatalmat a császárnak meg kellene osztania a demokratikusan választott képviselő házzal és a felső házzal, amelyben egyes rendek is képviseltetnék magukat. A szövetségi végrehajtó hatalmat a birodalmi kancellár gyakorolná egy 42 tagú kollégiummal együtt. Ez a kollégium saját kebeléből öt kormánybizottságot alakítana: egyet-egyét a belügyek és a külügyek, a hadsereg és a tengerészet, egyet pedig Bosznia ügyeiben. A kormányzásban a 15 tagállam mindegyike a

népességszámnak megfelelően arányosan lenne képviselve. A tagállamok között illetékességi, valamint egyéb vitás ügyekben, illetőleg a birodalommal szemben felmerülő ügyekben birodalmi törvényszék döntene. A birodalmon belül a közös hivatalos nyelv a német lenne; emellett azonban a tagállamokban a birodalmi hatóságok a nemzeti nyelvet használnák. Popovici végül óvatosan szóba hozta azt a kérdést is, hogy kell eljárnia a szövetségnek a kötelelességszegő tagállamokkal szemben.

A nemzeti államok igazgatásának élén a császár által kinevezett helytartó állana. A tagállamok alkotmányát a birodalom szavatolná."8

Jászi Oszkár magyar szociológus, aki 1918-ban a nemzeti kisebbségek minisztere volt, ugyanebben az évben tette közzé az "Egyesült Dunai

Államok Szövetségének" a tervezetét. Jászi számára nyilvánvaló volt, hogy

a dunai népek jövője, kulturális és gazdasági továbbfejlődésük, német és orosz malomkövek közt őrldve csak szoros összefogással biztosítható.

A későbbi osztrák államkancellár, dr. Karl Renner 1899 és 1918 között számos tanulmányban fejtette ki Ausztria átalakulásával kapcsolatos reformgondolatait. A szocialista Renner meg volt győződve róla, hogy az internacionalizmus felette áll a nemzeti elvnek; hogy politikai szabadság, nemzeti és jogi egyenlőség csak a "nemzetközi államok államában" (in einem internationalen Staatenstaat) valósulhat meg. Ebben a Renner-féle "nemzeti államok államában" - ami tehát nemzetek feletti állam - a szövetségi kormányzat csak a külügyeket, a pénzügyeket, a katonai, gazdasági és szociális ügyeket intézné; a nemzeti kormányok - Renner tervezete szerint nyolc, éspedig a német, a cseh, a lengyel, az ukrán, a szlovén, a szerbhorvát, az olasz és a román - nemzeti és kulturális ügyekkel foglalkoznának.

"A nemzeti kormányok alatt minden kormányzati szinten nemzeti hatóságok állítandók fel; így a községekben is. Az államigazgatás nyolc kormányzóságra (Gubernium) oszlana: Lemberg (Kelet-Galícia, Bukovina), Krakkó (Nyugat-Galícia), Brünn (Morvaország, Szilézia), Prága (Csehország), Bécs (Alsó- és Felső-Ausztria, Salzburg, Stájerország, Karintia), Innsbruck (Tirol, Vorarlberg), Trieszt (Partvidék és Krajna), valamint Zára (Dalmácia).

A kormányzóságoknak főleg mezőgazdasági ügyekben némi korlátozott autonómiával kellene rendelkezniük. Két-két kormányzóságként egy-egy területet kellene képezni, éspedig: Lemberg a Kárpátok előterében (Galícia és Bukovina), Prága a Szudéta-vidéken (Csehország, Morvaország, Szilézia), Bécs az Alpok vidékén (bécsi kormányzóság és Innsbruck), végül Trieszt aKarsztvidéken (Partvidék, Krajna és Dalmácia)."g

Ma már tudjuk, hogy mind az egykori emigráció terveinek, mind a későbbi elképzeléseknek a megvalósulására kevés volt az esély. Ezek a tervek ugyanis nem alapultak sem a tényleges erőviszonyok reális mérlege

lésén, sem egyéb adottságokon. A kelet-közép-európai és a délkelet-európai emigrációnak adott ígéreteket nem gondolták komolyan, bár az emigráns politikusokat sok helyen lelkesen ünnepelték. Az amerikai filozófus, Emerson például Kossuthot, annak diadalmas amerikai útja alkalmából a "szabadság első katonájának" nevezte. De az akkori európai nagyhatalmak eljárásai és cselekedetei tekintetében nem a szimpátia volt az irányadó, hanem a "népek tavasza" után beálló politikai és gazdasági természetű hatalmi konstellációk, valamint a mindenkori saját érdekek.

Közép-Európában a Habsburgok hamar felismerték, hogy a két európai nagyhatalom (a gyarmataival együtt számított Nagy-Britannia és Oroszország) közt csak olyan szárazföldi hatalom állhatja meg a helyét, amelynek sikerül politikai és gazdasági befolyását a lehetőségekhez képest nagy területre kiterjeszteni és mindazokat az előnyöket, amelyek a nagy területen való gazdálkodással potenciálisan összefüggésben állnak, optimálisan kihasználni. A Habsburgok évszázadokon keresztül arra törekedtek, hogy politikai és gazdasági befolyási övezetüket kiterjesszék.

Hasonlóképpen Friedrich List német közgazdász is a nagy kiterjedésű területen belül végzett ipari és mezőgazdasági termékcsere kölcsönös előnyeit emelte ki. List elképzelései szerint Németországnak a Fekete-tengerig terjedő gazdasági térség állana érdekében.

A berlini kongresszus után megkezdődött a külföldi - elsősorban német, francia, osztrák - tőkének a dunai térségbe való beáramlása, ami azután a századforduló körül a gazdasági befolyás mellett egyre érezhetőbb politikai befolyást is tudott gyakorolni. 1900 körül például a magyar iparban a külföldi tőkések tartották ellenőrzés alatt a részvénytőke 42 százalékát; a román iparban meg éppen 92 százalékát. A Szerbiának nyújtott kölcsönök törlesztési rátái -1900 körül mintegy 17 millió frank - meghaladták az állam visszafizetési képességét. Bulgária 1888 és 1914 között kilenc alkalommal kapott külföldi kölcsönt 850 millió frank értékben. A kilenc kölcsönösszegekből egyet-egyét London, Berlin és Szentpétervár, hármat-hármat Párizs és Bécs finanszírozott . 10

Friedrich Naumann, anémet társadalomreformer és evangélikus teológus 1915 elején tette közzé a Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia, Törökország és Bulgária, valamint egyéb önkéntes partnerek vámuniójával kapcsolatos tervét. Közép-Európa (Mitteleuropa) című könyvében azért a közép-európai fogalomért szállt síkra, amelyre azután a következő évtizedekben ismételtelen hivatkoztak. Naumann csupán gazdasági és katonai szövetséget javasolt, ami a szövetséges államok államformáját és alkotmányformáját nem érintette. Ebben a közép- és délkelet-európai nagy térségben Németország magasan fejlett ipara, valamint tőkeereje és katonai ereje révén uralkodó szerepet játszott volna. A szövetség azonban valamennyi partnernek biztosította volna a nagy térségben folytatott gazdálkodás minden előnyét. A további háborús események azonban

megakadályozták ennek a tervnek a megvalósulását. [A német gazdaságnak az 1930-as években kezdődő fokozott érdeklődése a kelet-közép-európai és a délkelet-európai térség iránt - Hjalmar Schacht Új terve (Neuer Plan) 1934-ben jött létre - éppen úgy természetes folytatása volt Friedrich List és Friedrich Naumann gondolatainak, mint ahogy az volt a Német Szövetségi Köztársaság dunai államokhoz fűződő gazdasági kapcsolatainak a továbbfejlesztése a hetvenes évektől kezdődően. A Német Szövetségi Köztársaságnak, a Német Demokratikus Köztársaságnak és Ausztriának a dunai térséggel folytatott külkereskedelme volumenben megközeleltően akkora, mint a Szovjetunióé.)

A radikális emigráció föderációs terveinek megvalósulása azonban szükségszerűen kudarcot szenvedett még más okból kifolyólag is. A tervek készítői nem becsülték fel reálisan a nacionalizmus jelentőségét és hatását, de nem vették figyelembe a kelet-közép-európai és a délkelet-európai népek egymástól eltérő kulturális és gazdasági színvonalát sem.

A nacionalizmus, a nemzeti érzés, a nemzeti öntudat a 19. század második felében fontos tényezői voltak az államok kialakulásának, de egyazon államon belül is a nézetek és a közvélemény formálódásának is. A nemzeti gondolat mindmáig erősebbnek bizonyult, mint a történelmi összetartozás vagy az osztályöntudat.

Mindezek a tények azonban nem csökkentik e tervek alkotóinak az érdemét. Elég korán felismerték ugyanis, hogy a dunai népek további élete csak az eddigi együttélés alapvető és mindent átfogó reformja útján biztosítható. Ezenfelül gondolataik és nyilatkozataik nem is csekély kreatív ösztönzést nyújtottak a hazai közvéleménynek, a politikai pártoknak és reformercsoportoknak - nemritkán azonban utópisztikus, a valóságtól elrugaskodott elképzeléseket is támogattak.

Ezeknek a népeknek messze távolba tekintő fiai mind otthon, mind az emigrációban rájöttek arra, hogy a kelet-közép-európai és a délkelet-európai népek függetlenségét és nemzeti kiteljesedését a jövőben német és

orosz hegemóniatörekvések fogják veszélyeztetni. Ezért érveltek olyan szenvedélyesen a népek föderációs elvek alapján kialakítandó közössége

mellett. Csak közösségbe tömörülve állhatnak ellene anémet és orosz nyomásnak.

Föderációs tervek és kísérletek mind az első, mind a második világháború után előfordultak. Emlékezzünk csak a kisantantra (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia), továbbá Hantos Elemér magyar államtitkár tervzetére; ez utóbbi Csehszlovákia, Magyarország és Ausztria gazdasági, vám-, közlekedési és valutaunióját javasolta. Mindezeknek a terveknek azonban volt egy gyenge pontja. Kevés tekintettel voltak az akkori politikai és gazdasági realitásokra. Ugyanez áll André Tardieu francia miniszterelnök tervére, aki 1932-ben azt javasolta, hogy a kisantant lépjen államszövetségre Ausztriával és Magyarországgal. Tekintettel az akkori közép

európai helyzetre, a terv már kezdettől fogva számíthatott Németország és Olaszország elutasítására.

Bajcsy-Zsilinszky Endre, a politikus, 1930-ban hirdette meg pártjának programját "nemzeti radikalizmus" megjelöléssel. E program XIII. fejezete külpolitikával foglalkozott. Ebben Bajcsy-Zsilinszky hangsúlyozta, hogy minden igazi magyar nemzeti politika végső célja a történelmi Magyarország helyreállítása és a magyar nemzet történelmi küldetésének a biztosítása a dunai térségben. A közép-európai érdekközösség formulájával Bajcsy-Zsilinszky a Balkántól Finnorszáig terjedő közép-európai területet jelölte, amely 12 kisebb államot ölelt fel, kerekén 100 millió lakossal. "Ezeknek a népeknek, amelyek két nagyhatalom érdekszférájában fekszenek, fel kell ismerniük a kölcsönös szolidaritás parancsoló szükségességét." Bajcsy-Zsilinszky Endre az Adria és Finnország közt lakó kis népek föderációja mellett emelt szót. Bármilyen ígéretesnek tűnt is ez a terv, megvalósításának minden előfeltétele hiányzott.¹¹

A második világháború idején egy lengyel-csehszlovák konföderáció terve merült fel. A két menekült kormánynak 1940. november 11-i nyilatkozata hangsúlyozta mindkét állam szándékát az együttműködésre, és kifejezték azt a reményüket, hogy a két állam politikai és gazdasági szövetségében Közép-Európa más államai is részt fognak venni.

Teleki Pál magyar miniszterelnök 1941-ben az Egyesült Államok elnökéhez írott memorandumában kijelentette, hogy Magyarország kész a dunai térségben valamennyi szomszédjával együttműködni egy demokratikus föderáció létrehozásában.

1943-ban Wladyslaw Sikorski tábornok, az emigrációban élő lengyel miniszterelnök terjesztette Rooseveltnél elnök elé Kelet-Közép-Európa és Délkelet-Európa föderációs alapon történő átalakításának tervét.

A kelet-közép-európai és a délkelet-európai föderáció legátfogóbb tervét a második világháború alatt a korábbi csehszlovák miniszterelnök, Milan Hodza dolgozta ki. A dunai és a Balkán-államok szoros összeköttetését szorgalmazta; feltehetően Bulgáriáét, Görögországot, Jugoszláviáét, Lengyelországot, Romániáét, Csehszlovákiáét és Magyarországot.¹²

A Szovjetuniótól való függés ellensúlyozására Tito 1947 elején felszólította a szabad balkáni népeket erős monolitikus egység alakítására. Kostoff bolgár miniszterelnök-helyettes ugyanabban az évben úgy vélekedett, hogy az események a közeljövőben valamennyi délszláv nép egyesüléséhez és közös délszláv ország megalakulásához fognak vezetni. "Tito munkatársa, Eduard Kardelj már 1944-ben csatlakozott Sztambulijev terveihez, aki 1922-ben javasolta a szerbek, horvátok, szlovének és bolgárok föderációját, sőt felvetette egy jugoszláv-bolgár szövetségi állam felállításának tervét is. Kisebb viták után, amelyeket a macedón kérdésben folytattak, 1947. augusztus 1-jén Bulgária és Jugoszlávia külügyminiszterei aláírták a vámunió előkészítésére vonatkozó szerződést. Dimitrov bolgár miniszter

elnök először tagadta a föderáció szándékát, mégis 1948. január 17-én Bukarestben olyan föderáció lehetőségéről beszélt, amely a balkáni államok mellett Romániát, Csehszlovákiát és Lengyelországot is felölelhetné. Ámbár ezeket a terveket maga a szónok is nem kellőképpen érettnek minősítette, a moszkvai sajtó igen barátságtalanul reagált, és a maga részéről ezeket a terveket problematikusnak és mesterségesnek ítélte, mivel az egyes államoknak szüksége van a függetlenségre. Minthogy ezeket a terveket mind Tito, mind Dimitrov továbbcsözték, egyre erősebb moszkvai ellenállásba ütköztek, ami a bolgár kirakati perekben és a Jugoszláviával való szakításban jutott azután kifejezésre" ,1

Vladimir Bakaric horvát politikus memoárjaiban nyíltan kimondja, hogy Sztálin már 1945-ben követelte a bolgár-jugoszláv föderációhoz való csatolását, 14

Mindezek a tervek hajótörést szenvedtek a "rendező" új hatalom, a Szovjetunió elutasító magatartása folytán. A kelet-közép-európai és a délkelet-európai államok szövetezéskor különbözők lettek volna a célkitűzések. A föderációs tervek alkotói a kis népek szövetsége révén elsősorban ezeknek függetlenségét és szabadságát akarták biztosítani. A nagyhatalmak oldaláról kiinduló, nagy gazdasági térséget biztosítani kívánó törekvések mindenekelőtt a nagy kiterjedésű gazdasági területen folytatott gazdálkodás előnyeit és ezáltal a nagyhatalmak befolyásának a megerősítését kívánták elérni.

1.5. A Habsburgok jelentősége a dunai térség számára

A dunai térségben szlávok, germánok, románok és magyarok által lakott területek metszéspontjában többször tettek már kísérletet arra, hogy az etnikai, nyelvi, vallási, gazdasági és földrajzi különbségek ellenére egységes, integrált államképződményt hozzanak létre, egyfajta "nemzetek feletti" rendet; éspedig úgy, hogy emellett lehetővé váljék az abban részt vevők nemzeti sajátosságának fennmaradása, sőt további fejlődése. Csakhogy ez a térség nem alkalmas az olvasztótégely szerepének betöltésére. Gondoljunk itt ismét az Avar Birodalom, a Nagymorva és a Nagybolgár Birodalom fennállására, I. Mánuel császár és III. Béla, valamint II. Ottokár terveire, Nagy Lajos, Luxemburgi Zsigmond és Corvin Mátyás törekvéseire, valamint a két legnagyobb szabású kísérletre, amelyek a Habsburgok és a Jagellók részéről történtek. Valamennyi kísérlet megbu-

kott. Még a Habsburgok négy évszázadon át tartó ez irányú fáradozásai is végül a dunai monarchia felbomlásával fejeződtek be. A Habsburgok kudarcának fő oka valószínűleg az volt, hogy elmulasztották népeik nemzeti sajátosságai megfelelőképpen való fejlődésének előmozdítását, és ezáltal a nemzeti problémák megoldását, amelyek egyúttal szociális problémák is voltak.

Valamennyi kísérlet közül mindazonáltal a közel négyszáz évig tartó Habsburg-uralom hagyta hátra a leginkább tartós és sorsdöntő hatásokat. A tények: "A Habsburg Birodalom kulturális teljesítményeinek nagysága, eredetisége, világméretű hatása, a gondolatok gazdagsága, ami ott fennállása utolsó évszázadában létrejött. A szellemi élénkség láncreakciója alapján elképzelhető, hogy ez a kulturális hatás még hosszabb időtartamot fog át mint a dunai monarchia létének négyszáz esztendeje... Amikor a Habsburg Birodalom politikai története véget ért, kulturális üzenete a világ számára akkor kezdődött el". 15

A növekvő időbeli távolság, az egykori Habsburg Birodalom tapasztalatai és tanulságai főleg a második világháború óta elősegítik, hogy a dinasztia jelentőségét, funkcióját és nagyságát a dunai térség népei szemszögéből is tárgyilagosabban szemléljük, mint ahogy ez a két háború közti időszakban vagy a hidegháború korszakában lehetséges volt. A dinasztia egyes tagjai részéről elkövetett mulasztások, gyenge képességeik vagy uralomvágyuk következményeinek kritikus felsorolása mellett lassan-lassan teret kap a dinasztia nagy egyéniségei felelősségérzetének, széles látókörének, reformjainak és reformterveinek tárgyilagos értékelése.

Ma egy öntudatos kelet-közép-európai is egyetérthet azzal, hogy az első és a második 'német-osztrák történeztalálkozó méltatta Mária Terézia, II. József és I. Ferenc József reformkorszakának a jelentőségét. Mária Terézia legfontosabb reformjai: "a közigazgatási reform és a körzetek szerinti beosztás, az ipar és a kereskedelem előmozdítása, az 1768. évi büntető törvénykönyv, a kínvallatás megszüntetése, a jobbágyság terheinek enyhítése, egészséges paraszti középbirtok kialakítása - különösen az Alpok vidékén - a népiskolai oktatás fejlesztése, továbbá a hadsereg megreformálása és a bécsi orvosi iskola megalapítása.

II. József a katolikus jellegű felvilágosult abszolutizmus fő képviselője volt. Reformjai a központosítást és az állami ellenőrzés érdekét szolgálták minden területen; valamint az összes országlakónak, így a nemeseknek is amesszemenő egyenlőségét a törvény előtt. Ezt a célt szolgálták a következő intézkedések: a tartományi rendek teljes visszaszorítása, a patrimonális törvénykezés erős korlátozása, a türelmi rendelet, a jobbágyság felszabadítása, a falusi birtokviszonyok javítása, az ewséges hivatalos nyelv, a rendőrség szervezése és a prohibíció rendszere".

Ferenc József országlásának korszakát nem lehet egyedül a forradalom és az 1848-49-es felkelések szempontjából megítélni vagy éppen megérteni.

Még abból a tényből kiindulva sem, hogyadualizmusnak dualizmusná vagy éppen föderalizmusná való átalakítása elmaradt. Hosszú uralkodása idején jogbiztonság uralkodott. Thun Leó gróf nagyvonalú közép- és főiskolai reformot, Taaffe Eduard gróf eredményes szociálreformot vitt keresztül. "Ausztria-Magyarország gazdasági szerkezetét lényegében a mezőgazdaságnak túlsúlya jellemezte Magyarországon, Boszniában és Hercegovinában; a kézműipar és nagyipar a birodalom ausztriai felén. Csehországi, Morvaország, Szilézia és Galícia látták el a monarchiát kőszénrel, barnaszénrel, kőolajjal, cukorral, textilneművel, üveggel, sörrel, amelyek mind egyúttal fontos exportcikkek is voltak. Csehország és Morvaország volt az osztrák fegyverkezési ipar fő területe is (Pilsen: a Skoda-művek, Morva Osztrava: a Karwin-féle kohóipari művek). Ehhez járult a felső-stájerországi bányáipar (Erzberg). Bécsnek is nagy jelentősége volt mint a kelet és dél felé irányuló átrakódó forgalom csomópontjának (Dunagőzhajózási Társaság, Osztrák Lloyd, a Triesztbe menő semmeringi déli vasút..."

"Ausztria nagy szellemtörténeti jelentőségét ebben a korszakban Brahms, Hugo Wolf, Bruckner és Mahler tevékenysége jellemzi a zenében; Hofmannsthal, Rilke és Trakl a lírában; Stifter, Ebner-Eschenbach, Saar és Schnitzler, Musil, Werfel és Kafka az elbeszélő prózában; Mach, Meinong és Wittgenstein a filozófiában; Otto Wagner és Adolf Loos az építészetben; Klimt, Schiele, Kubin és Kokoschka a festészetben; a technika területén olyan teljesítmények, mint a semmeringi vasút és a Brenneren átvezető vasútvonal. Ugyancsak jellemzi a bécsi orvosi iskola teljesítménye: Billrothé, Wagner-Jaureggé és Eiselsbergé; a mélypszichológia területén Freudé és Adleré; a bécsi történeti iskoláé: O. Redliché, Dopsché, valamint a nemzetgazdaságtan terén olyan jelentős közgazdászoké, mint Böhm-Bawerk, Menger, Wieser, Philippowich; továbbá az orientalisztika, a földrajz és a geológia területén felmutatott teljesítmények" .17

Az 1900 körüli Bécs még a jelenkorra is lenyűgöző hatással van. Európaiak, amerikaiak és japánok egyre fokozódó nemzetközi méretű érdeklődése ez iránt a korszak iránt azokra a soha vissza nem térő időkre emlékeztet, amikor a művészet és a tudomány, a gazdaság és a politika harmonikusan kiegészítették egymást, vagy ha külön utakon jártak is, megteremtették azokat a műveket és értékeket, valamint a kölcsönös megértés és a gyümölcsöző együttműködés olyan alapjait, amelyek nyolcvan évvel később is csodálatot és fájdalmat ébresztenek bennünk; egyben azonban a jövő számára is tudnak szellemi és politikai fogódzókat nyújtani.

A kettős monarchiában a jogállam valósággá vált. Ennek garanciája mindenekelőtt a politikai pluralizmus, a szabad ellenzék és a szabad sajtó volt, továbbá a független bíróságok és a személyes szabadságjogok biztosítása.

Egyre több olyan ember él Európának ezen a területén, akik egyetértenek Robert Kann következtetésével: "A Habsburg Birodalom történetét egyféle - nyilvánvalóan nem teljesen tudatos - kísérletnek tekinthetjük, egy nemzetek feletti rend létrehozására. Bármilyen is ehhez a régi monarchiához való hozzáállásunk, tiszteletre méltó jelentőségét már önmagában az a tény is jól mutatja, hogy a nemzetek keretein túlmutató feladaton több mint négyszáz esztendeig dolgoztak anélkül, hogy magát a birodalom szerkezetét szétrombolták volna. Az osztrák történelem minden tévelygése és zavara ellenére ez minden bizonnyal nagyobb jelentőségű esemény, mint a monarchia szétrombolása az első világháború után". 18

A dunai monarchia történelmi tragikum a a 19. század második felében mindenekelött abban állt, hogy ennek a soknemzetiségű államnak a katonai, politikai és gazdasági hatalma éppen abban az időben vesztett erejéből, egységéből és befolyásából, amikor a nacionalizmus gondolata

minden centrifugális irányban ható erejével együtt - jelentőségében és vonzerejében megerősödött. Ugyanakkor a tényleges vezető szerep Közép-Európában egyre inkább a császárváros rangjára emelkedő Berlinnek jutott. A nem sokkal korábban alapított Német Birodalom vezető rétege azonban - egyetértésben a vezető osztrák és magyar körökkel - a dunai monarchia szláv népeivel való kiegyezést kategorikusan elutasította; részben azért, mert tudta, hogy ezeket Oroszország erőteljesen támogatja. Ezek a körök nyíltan törekedtek a német gazdasági és politikai befolyási övezet kiterjesztésére kelet és délkelet felé.

Oktalanság volna tagadni, hogy a hosszú együttélés alatt elszenvedett közös bajok, a minden feszültség ellenére kialakult kulturális csere, az összetartozás és az egymásrautaltság érzése jelentősebb nyomok nélkül és eseménytelenül múlt volna el ezeknek a népeknek az emlékezetéből. A

közös múltba való emlékezés még ma is realitás. Hatását a politikai viszonyok nehezíthetik ugyan, de nem tehetik semmivé.

"A sötét évszázadok" természetesen ezeknek a népeknek az életében sem múltak el fájdalommal nyomok hátrahagyása nélkül. Az egykori dicsőség valamilyen szurrogátumáért és a szabad élettér valamiféle látszatáért folytatott állandó harc a vezető réteget különböző pártokra osztotta, a szomszédos nagyhatalmak konkrét esetenkénti befolyásának megfelelően.

Ez a tény, valamint a természet adta különbségek a sokféle nemzetiség és vallási közösség között, ezeknek a népeknek a különböző kulturális és gazdasági színvonalra, valamint az országon belül a hatalmat birtoklóknak bőséges alkalmat adtak olyan értelmű manipulációra, hogy a különbségeket egymás ellen kijátsszák, sőt testvérviszályokat szabadítsanak fel az irigység, a gyűlölet és a harcok szítása érdekében.

A 17. és 18., valamint a 19. század első felének politikai harcai, a pártoskodással való hagyományosan könnyelmű kísérletezés, az európai hatalmi viszonyok hibás felmérése és a helytelen számításokból adódó

következmények; felkelések, szabadságharcok és összeesküvések sikertelensége - akármilyen bátrak és hősiések voltak is - bár hozzájárultak a nemzeti öntudat megerősödéséhez, ugyanakkor gyengítették a nemzet biológiai állományát, fokozták az elnyomást, megakadályozták alapvető közigazgatási, gazdasági és társadalmi reformok bevezetését, továbbá Nyugat-Európa tudományos, gazdasági és társadalmi, valamint politikai fejlettségéhez való fáziseltolódás nélküli felzárkózást.

Igy Európának ezen a részén elmaradtak a természettudományok és a filozófia virágkorának, a merkantil gazdaságpolitikának, a felvilágosodásnak, a korai kapitalizmusnak és liberalizmusnak, majd a kapitalizmus fénykorának teljes értékű kisugárzásai, ezzel együtt - kevés kivétellel - a polgárság hatalmi kiteljesedésének a következményei is.

Mindez annak a sorsüldözte örökségnek a része, amely ezeknek a népeknek egészen a jelenkorig osztályrészül jutott. E történelmi tehertételek tartós hatása folytán a dunai népek gyakorta álltak ki kemény megpróbáltatásokat, míg további fejlődésük és nagyobb egységbe való rendeződésük lényegesen nehezebbé vált.

Sokat változott a 16. század óta ennek a területnek a geopolitikai és gazdasági jelentősége is. A törököknek Magyarország és Lengyelország déli határáig történő előrenyomulásáig fontos kereskedelmi utak - szárazföldi zarándokutak - vezettek a Duna mentén, Prágán, Krakkón és Kijeven keresztül a Közel- és Távols-Keletre.

Ezeknek a kereskedelmi útvonalaknak az elzárása, továbbá a világtengerek és az új kontinensek felfedezése meggyorsították a tengeremléki államok felemelkedését; egyben gyengítették a közepes nagyságú és kisebb kontinentális államok jelentőségét.

Csupán mindezeknek az adottságoknak szigorú vizsgálata, lelkiismeretes számbavétele után tekinthető át, érthető meg és értékelhető a 400 éves Habsburg Birodalom jelentősége a dunai térségben.

II. UJ "RENDEZO NAGYHATALOM" A DUNA-MEDENCÉBEN

2.1. Részletek Oroszország történelméből 988-191719

A második világháború után a dunai térség a Szovjetunió befolyási övezetébe került. Az orosz kolosszus már a 19. század második felében arra törekedett, hogy befolyását kiterjessze erre a területre - főleg azonban az első világháború óta. Az 1917. évi októberi forradalom és következményei azonban Moszkvát ebben átmenetileg megakadályozták. Harminc évvel később azonban az egész területen megszilárdult a szovjet hatalmi pozíciója.

Kárpát-Ukrajna 1945. évi bekebelezése után az Orosz Birodalom - mint a középkorban is - újra Magyarország szomszédjává vált. Az Árpádoknak, az Anjouknak és Mátyás királynak volt kapcsolatuk az orosz fejedelemségekkel. A Habsburgok alatt is évszázadokon át álltak fenn szoros kapcsolatok Oroszországgal.

A második világháború alatt a Vörös Hadsereg kötelékei többek között Magyarországot is megszállták. Ezzel a korábbi érintkezésektől és kapcsolatuktól merőben eltérő viszony alakult ki Magyarországon és a Szovjetunió között.

"Mindaddig azt hittük, hogy Árpád vezér nyugatra helyezett bennünket, örökre elszakítva azon keleti népektől, melyek közt nőttünk fel önálló nemzetté; - most már tudjuk, hogy ez a felismerés is csak relatív igazságot tartalmaz: Eurázsia újra elért bennünket. „20

A számos érintkezési pont ellenére, melyek történelmünkben előfordultak, a magyar vezető réteg ismeretei - nem is szólva az átlagos magyaréról - igen felületesek és hiányosak voltak Oroszországot és a Szovjetuniót illetően. Némileg ez is befolyásolta fejlődésünket a háború után. Most megkíséreljük Oroszország történetének néhány eseményét felvázolni, amely rányomta bélyegét az orosz gondolkodásra és cselekvésre; a feladatokkal és küldetéssel kapcsolatos orosz öntudat keletkezésére és fejlődésére; a szomszéd népekkel szemben tanúsított magatartására, valamint arra, hogy gyakorolta Oroszország befolyását és hatalmát az országon belül és kívül.

Mindenekelőtt egy megjegyzést a tájról: "Három elem határozza meg az európai Oroszország jellegét és a benne élőkét: a vegetációs övezetek, a folyamrendszer és az éghajlat... A történelemben azonban nem a földrajz a döntő, hanem az ember".²¹

Az első orosz állam a 9. század második felében, ill. a 10. században jött létre Kijevben. Oleg fejedelemnek sikerült rátenni a kezét a Keleti-tenger és a Fekete-tenger közti vízi utakra, a varégek földjétől egész Görögországig. A kereskedelmi útvonalak ellenőrzésén felül jócskán hozzájárultak a kijevi állam létrejöttéhez Bizánc közelsége, a keresztény hit felvétele, a

Bizánci Birodalommal fennálló házassági kapcsolatok, valamint a gazdasági és katonai erő.

A kereszténység felvétele Olga fejedelemnő alatt kezdődött (945-962). Ez időtől fogva figyelhetők meg az állami szervezet első jelei. Olga fia, Szvjatoszláv (962-973) sikeres hadjáratokat vezetett északkeletre, valamint mélyen behatolva a Kazár Birodalomba, egészen a Kaukázusig. Ez volt a kezdete a Kazár Birodalom bukásának, amelynek Európa szempontjából az volt a végzetes hatása, hogy a népek nagy országútján fokozatosan szabaddá vált a pálya Ázsiából Európa felé.

Szvjatoszláv fia, Vladimir (973-1019) elnyerte Biborban született Anna hercegnő kezét, mivel segítséget nyújtott II. Basileosnak a bolgárok ellen. Anna volt az első bíborban született, aki idegen fejedelemhez ment feleségül. (Theophano, II. Ottó felesége nem volt bíborban született hercegnő.) Anna és Theophano között érintkezés és levelezés állt fenn, és ennek alapján próbálták később azt az elméletet igazolni, hogy a Rurik család tagjai Augustus ivadékai lennének.

Kijevi metropolita létéről biztos tudomásunk csak 1039 óta van. III. Iván koráig a metropoliták görögök voltak, és Konstantinápolyból erősítették meg őket.

A 11. évszázad jelentős gazdasági és társadalmi kibontakozást hozott: nyitást minden lehetséges irányban; a kézműipar megerősödését, a közeli és távoli országokkal folytatott kereskedelmet, expanziós katonai erőnkifejtéseket és elszlávosodást. A Kijevi Birodalom virágkora kerekén 150 évig tartott: Szent Vladimirtói, aki népét a keresztény hitre térítette, egészen Vladimir Monomachosig (973-1125). Az egyház befolyása ebben az időben különösen nagy volt. A kijevi barlangkolostor az orosz kolostorok ősvé és példaképévé lett.

A Kijevi Birodalom pusztulásának több oka volt. 1082-től kezdve a velenceiek rendszeresen magukhoz ragadták a kereskedelmet. Ezzel

Kijevnek mint kereskedelmi központnak a szerepe csökkent. A sztyeppék a poloveciek - a kunok - tartották hatalmukban, míg végül a negyedik kereszties hadjáratban elesett Konstantinápoly. A mongol betörései, amelyet hatalmi versengések, a hatalom szétforgácsolódása és a bojárok uralomra jutása előztek meg, a pusztulás meg volt pecsételve. Minél

nagyobb hatalmat sajátítottak ki maguknak az egyes részterületek, annál tehetetlenebbé vált a nagyfejedelem. A 13. század elején a következő "területek" léteztek: Novgorod, Polock, Szmolenszk, Szuzdal-Vladimir, Rjazan, Murom, Csernigov, Perejaszlavl és Galicia-Volhinia.

Kijevet, "az orosz városok anyját", a Volga-Oka terület telepesei 1169-ben kifosztották. Ezt Kijev sohasem tudta kiheverni (itt van az ukránok és a nagyoroszok közti ellentétek kútforrása). 1203-ban a poloveciek rabolták ki Kijevet; utánuk következett a tatárjárás. 1233-ban az oroszok a Kalka mellett megsemmisítő vereséget szenvedtek. Batu és Szubotáj egyik várost a másik után hódította meg. 1240. december 6-án Kijev is elesett (majd 1241. április 9-én Liegnitz mellett egy lengyel és német lovagsereget, 1241. április 11-én Mohi mellett a magyar sereget győzték le).

Az "Aranyhorda" - az európai területen fekvő tatárbirodalom - bizonyos önállóságra tett szert. A kán Szaráj mellett, nem messze a Volga torkolatától tartotta székhelyét. Itt fogadta az orosz fejedelmek hódolatát is. A nagyfejedelmek és fejedelmek itt nyertek megerősítést; itt gyilkoltak meg nagyszámú trónigénylőt is. Szarájban bőven volt helye az áskálódásoknak és feljelentéseknek. A helyzet annál kevésbé volt áttekinthető, mert nemcsak az orosz jelöltek között voltak versengések és viták, hanem Karakorum és Szaráj közt, illetve magán a szaráji udvaron belül is.

A 13. században két kimagasló orosz személyiség volt: Alekszander Nyevszkij és a galícia-volhiniai Danyiil. Alekszander később vladimiri nagyfejedelem lett. Novgorodi fejedelemként szerzett magának hírnevet, amikor mind a svédek, mind a Német Lovagrend támadását visszaverte. Ő lett a jelképe a sikeres orosz védelemnek Nyugattal és Északkal szemben, mindez azonban a keleti mongol-tatár urak feltétel nélküli kiszolgáltatása árán. Kísérletet tett, hogy az akkori helyzetet a saját hatalmi pozíciója érdekében a lehető legjobban kiaknázza, amivel a későbbi moszkvai politika modelljét teremtette meg. Már ebben az időszakban megfigyelhetők voltak bizonyos elszigetelődési tendenciák a Nyugattól, a kánnal folytatott jó kapcsolatok érdekében. A svéd és livlandi támadásokat úgy értékelték, mint a nagyszabású pápai hadműveleti terv részét, amely állítólag Oroszország egyházi és politikai függetlensége ellen irányul. Ezt úgy fogták fel mint a "Római Európa" árulását Oroszországgal szemben. Az oroszok - a szovjet történetírók is - a keresztény Nyugatnak ezt a magatartását annál kárhóztatandóbbnak ítélték, mert ez olyan időben történt, amikor az oroszok at erősen szorongatták a mongolok. Eszerint Oroszország a "tatár iga" idején feláldozta magát Európáért; áldozatát azonban a Nyugat sohasem honorálta.

A másik kiemelkedő személyiség, Danyiil, először litván segítséggel próbálta meg, hogy bizonyos mérvű függetlenséget szerezzen a mongoloktól. Egy pápai legátus 1254-ben királlyá is koronázta. Az akkori hatalmi

viszonyok azonban nem kedveztek az ilyen politikának. A tatárok 1258ban és 1259-ben V olhinián keresztül pusztító hadjáratokat vezettek a litván terület ellen és Danyii is arra kényszerítették, hogy csatlakozzék a seregükhöz.

Alekszander és Danyii halála után Oroszországban három fejlődési irány volt megfigyelhető: az északkeleti Oroszország teljes elkülönülése a délnyugati Oroszországtól; a délnyugati és nyugati rész saját külön útja Nyugat felé Litvániával összeköttetésben; végül a harmadik: saját pozíciójuk megtartása Nyugattal és Kelettel szemben az északnyugati orosz városi köztársaságokban.

A 14. században enyhült a tatár nyomás és újabb hatalmi középpontok kialakulásával a szellemi és kulturális élet is elmélyült és területe kiszélesedett. Intenzívebbé vált a gazdasági élet és kereskedelem is. Ehhez a nagy tatár birodalom kedvező lehetőségeket nyújtott.

Ebben a helyzetben indult meg Moszkva felemelkedése. Moszkva mint falakkal körülvett település már a 13. században fennállt. 1263-ban Alekszander Nyevszkij legfiatalabb fia örökölte. Danyii Alekszandrovics lett a moszkvai dinasztia alapítója, amely Oroszországot egyesítette és a 16. század végéig uralkodott fölötté. Ezt a fejlődést több tényező is előmozdította: Moszkva több vízi és szárazföldi közlekedési vonal

csomópontja volt. Sűrű erdő vette körül, és ez is biztonságot nyújtott. Legtöbbet a menekültek áradata használt neki. Az orosz egyház már nagyon korán Moszkvára épített. A moszkvai fejedelmek területük bővítésével egyre inkább növelték hatalmukat, amellet azonban a "kán részére" történő adóbehajtásoknál lelkiismereti gátlások nélkül közreműködtek. Az, hogy Moszkva állandóan hűséges vazallusa volt a kánnak; hogy egyes moszkvai fejedelmeket tatár megbízottak iktattak hatalomba, akiket tatár csapatok támogattak, miután a riválisok már Szarajban gyilkosságnak estek áldozatul: bizonyára "szépséghiba", de ez a magatartás megszerezte számukra a hatalmat. A moszkoviták nagyfejedelmi rangja éppen úgy a tatár kántól függött, mint a nagyfejedelmi méltóság. A Szarajhoz fűződő "jó kapcsolatok alapján" a moszkvai területet megkímélték a fosztogatások, minek folytán Moszkva érezhető gazdasági fellendülésnek örvendhetett.

Üzbeg tatár kán 1341. évi halála után az Aranyhorda hatalma - az egész tatár hatalomé - szétesett. Ugyanebben az évben Dél-Kína is le tudta rázni a mongol uralmat; csupán Timurnak sikerül majdan a mongol hatalomnak még egyszer érvényt szerezni.

Nyugaton végbement a Litván Nagyfejedelemség erőteljes felemelkedése. Lengyelországgal közösen sikerült megállítani a Német Lovagrend terjeszkedését, s a két ország keleten tovább folytathatta területi expanzióját. Kijev, Szmolenszk és a Fekete-tenger melletti területek 1400 körül litván (vagy lengyel) uralom alatt álltak.

Moszkva fő ellenségét, a tveri fejedelemséget hosszadalmas háborúskodás után (1368-75) legyőzték és térdre kényszerítették. A harcok megkezdése előtt Moszkvát kőfallal vették körül és megerősítették. Így a litvánok, akik Tver szövetségesei voltak, nem tehettek kárt a városban, bár háromszor is eljutottak Moszkváig (1368,1370,1372). Az egyház szerepe az akkori metropolita, Alekszej alatt-döntő befolyással volt a győzelemre. Az egyház segítségével ismerték el Moszkvát egész Oroszország vallási és nemzeti érdekei előharcosának.

1380-ban Moszkva vezetése alatt mértek csapást a mongolokra. Ezzel végleg szertefoszlott a tatárok legyőzhetetlenségébe vetett hit. Moszkva érdemeihez képest az ország többi nagyfejedelemségének az érdemei nem is voltak hasonlíthatók; Dimitrij nagyfejedelem a Don mellett aratott győzelem folytán a Donszkoj nevet nyerte.

Am Vitold litván nagyfejedelem tatárpolitikája is hozzájárult ahhoz, hogy a tatár állam az európai Oroszország területén szétesett. Hogy Vitold személyisége milyen meghatározó volt Kelet-Európa és benne Oroszország északkeleti részének a szempontjából, jól mutatja az a tény, hogy halála (1430) mind Litvániában, mind a moszkvai nagyfejedelemségben a belső háborúskodásnak és a hatalom szétesésének a korszakát eredményezte.

Ebben az időszakban az arisztokrácia és a bojárok egyre inkább magukhoz ragadták a hatalmat. Az egymás ellen folytatott megsemmisítő háborúban rövid néhány év alatt sikerült előidézni a teljes anarchia állapotát és az állam tehetetlenségét. Hogy az állam nem ment teljesen tönkre, az a hivatali nemességnek és az egyháznak volt köszönhető. II. Vaszilij nagyfejedelem (1425-1462) új utat tört annak érdekében, hogy a bojár-arisztokráciától függetlenítse magát: egyre több külföldit -litvánt és tatárt - fogadott a szolgálatába. Nyilvánvaló volt ennek a taktikának a politikai célja: a megadományozott külföldi emigránsok a számukra teljesen idegen orosz környezetben olyan elemet képeztek, amely kizárólag a nagyfejedelem kegyeitől függött, és ezért annak odaadó híve volt. Hatalmi bázisának ilyen értelmű kibővítései a nagyfejedelemség olyan központosított egységes állam lett, amely azután egész Oroszország sorsa szempontjából meghatározóvá vált.

II. Vaszilij fia, III. Iván már biztos örökséget vehetett át (1462-1505). Csak azt kellett folytatnia, amit atyja elkezdett: a még hatalommal bíró versenytársak leigázását és az orosz egyháznak autokefál egyházzá való bővítését.

1461-ben az orosz püspökök Feodoszj rosztovi érseket választották metropolitává, és az orosz nagyfejedelem ebben a minőségében meg is erősítette. Ezzel teljessé vált az orosz egyház teljes különválás a Bizánciói; ettől fogva autokefál (független) egyház lett. **III.** Iván Zoét, a Palaiologoszok örökösőjét vette feleségül és a "goszpogyin" (úr) megszólítás helyett a ..goszudarj" (uralkodó) megszólítást, a minden oroszok egyeduralkodója

címet vezette be, ami a görög-bizánci "autokrátor" császári cím fordítása azonkívül felvette a moszkvai nagyfejedelem címerébe a kétfejű bizánci sást. **III.** Ivánnak az a szándéka, hogy Moszkvát tegye Bizánc örökösévé, egyértelmű volt.

A törökök elől Oroszországba menekült balkáni emigránsok (szerbek, bolgárok, görögök stb.) Moszkvát értékes kultúrkincsekkel gazdagították: a szentek életrajzának és a festészetnek új stílusával, a bizánci misztikával, a Palaiologoszok alatt kifejlődött reneszánsz értékeivel stb. A moszkvai Kreml olasz reneszánsz építészek közreműködésével a császári tekintély mezébe öltözött. Ebben a korszakban született Oroszország állami és birodalmi ideológiájának egyik központi tézise, a "Harmadik Róma" teória, amiről a továbbiakban még lesz szó.

A moszkovita uralkodók ereje, ugyanakkor Lengyelország és Litvánia gyengesége megkönnyítették **III.** Iván számára az "orosz területek" összegyűjtését. Sikereivel együtt tekintélye is nőtt, aminek azután Oroszországnak az európai szövetségi rendszer hálózatába való bevonása lett a következménye.

Az orosz történészek hosszú időn át követték azt a gyakorlatot, hogy **IV.** Iván uralkodásában (1547-1584) egy "jó" és egy "rossz" korszakot különböztessenek meg. Fordulópontként az 1560-as évek elejét jelölték meg (első feleségének halála, majd Makarij metropolita halála, a hírhedt "opricsnyina" létrehozása). A fiatal uralkodó körül csoportosuló erők összefogásával, amelyek készek voltak őt támogatni, sikerült legyőzni a bojárok teremtette anarchiát, valamint a külső és belső konszolidáció révén megőrizni az államérdeket. Ekkor reformkorszak következett. A legfontosabb reformok a következők voltak: a kormányzat központosítása, az igazgatott területek egységesítése, jogszolgáltatási reform, a szolgálati rendelkezések reformja stb.

Az imperialista célú nyugati háborúkat azonban nem koronázta siker. Kimerítő viszálykodásokra került sor a szomszédokkal: Lengyelországgal, Litvániával és Svédországgal.

IV. Iván rémuralmát a fejedelmek és a bojárok, valamint az egyház "engedetlen" képviselői ellen táplált gyűlölet motiválta. **IV.** Iván a korlátlan uralkodó hatalmát igényelte a maga számára. Egész élete folyamán hiába keresett olyan hatalmi eszközöket, amelyekben igazán megbízhatott volna. Öntudata nem annyira önbizalmán alapult; inkább belső bizonytalanság és félelem üldözte. Ebben keresendő kegyetlen hatalmi kilengéseinek magyarázata. Végrehajtó apparátusként ebben az általa 1565-ben alapított "opricsnyina" szolgált, amely az "árulók" megsemmisítésére szolgáló hatalmi eszköz volt. Az "opricsnyina" hamarosan a korlátlan, véres terror fogalmával lett egyértelmű. Feladata az "árulók" fizikai likvidálásában, valamint a magas arisztokrácia és a bojárok terrorizálásában állt.

IV. Iván alatt kezdődött meg Szibéria kiaknázása. IV. Iván cár 1574-ben a Sztroganov orosz kereskedőcégnek adta el azt a kiváltságot, hogy az Uralon túl- tehát Szibériában is - természeti kincsek után kutasson. Ennek a privilégiumnak az adományozása jelentette az ázsiai orosz expanzió kezdetét, egyben azonban annak a fejlődésnek a kezdetét is, amelynek folyamán az orosz és a kínai imperializmus egymással állandóan élesedő konfliktusokba keveredett. Ezzel párhuzamosan haladt Oroszországnak Anglia indiai gyarmatosításával kapcsolatos versenye (a Kelet-indiai Társaság megalapítása 1600-ban).

A Sztroganovok 1581-ben Jermak Tyimofejev kozák hetmant küldték az Uralon túli területre, ahol rögtön harcokba keveredtek a nyugat-szibériai tatár kánokkal. 1587-ben Tobolszk, 1604-ben Tomszk, 1652-ben Irkutszk városok megalapítására került sor. Ez a kozákok győzelmét jelentette a kánságok fölött, amelyek a régi mongol birodalom utolsó maradványai voltak. Egyben azt is jelentette, hogy Oroszország olyan kaput szerzett magának Ázsia felé, amelyet nem lehetett többé elrekeszteni.

Annak megtudakolására, hogy milyen álláspontot foglalnak el a kínai uralkodók a birodalom határterületeire való benyomulással szemben, 1618-ban egy kozákokból álló követséget küldtek Pekingbe; ezt azonban ott nem is fogadták.

1639-ben bukkantak a kozákok az Amur folyóra, amelyen első oroszként a kozákok vezetője, Pojarkov hajózott végig 1644-ben. Amikor 1650-ben Habarov kozák vezető felépítette az Albasin-erődöt, ahonnan azután keleti irányban folytatta az Amur-vidék rendszeres meghódítását, a mandzsu uralkodók expedíciós sereget küldtek ellene, amellyel 1651-ben a mai Habarovszknál találta szemben magát, és amelyet az ezt követő csatában meg is vert. 1654-ben alapították Nyertcsinszket. Az 1689. évi nyertcsinszki szerződésben - ez volt az első orosz-kínai szerződés - a határt az Amur folyó mentén állapították meg.²²

IV. Iván halála mindenekelőtt elviselhetetlen nyomás alól való felszabadulást jelentett. Ám rövidesen megkezdődött a hatalomért folytatott harc az állam élén, amelyből végül Borisz Godunov 1587-1605, a cár sógora került ki győztesként, aki IV. Iván kegyence és az opricsnyina tagja volt. Állítólagos részességét IV. Iván fiatalabb fiának, Dimitrijnek a meggyilkolásában tudományosan sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. Borisz Godunov végzetévé nem a halott, hanem az ismét életre kelt Dimitrijről szóló legenda lett. Az orosz történelemben újra meg újra visszatérő legendák azt állították, hogy a cárok fiai a sors csodálatos rendelkezése folytán mindig életben maradnak.

A "zürzavarok kora" - a kozákok felkelése és Moszkva ellen viselt hadjáratok - után, valamint a külföldi intervenciókat követően (amikor is Ulászlót, **III.** Zsigmond lengyel király fiát akarták cárrá választani, és a moszkovita államnak Lengyelországgal és Litvániával szoros katonai

szövetségre kellett volna lépnie) megerősödött a nemzeti és a vallási ellenállás. Így 1613. február 7-én Mihail Romanovot választották cárrá. A tizenhat éves cárnak nem voltak semmilyen különös képességei. Valójában atyja, Filaret moszkvai pátriárka uralkodott. Filaret halála után a hatalom cári rokonok és kegyencek udvari klikkje kezébe került, és ez a körülmény újabb válságokhoz vezetett a gazdaságban és a külpolitikában. Bizonyos időre volt szükség, míg az ország kiheverte a pusztító gazdasági következményeket, és a lengyeleket meg a svédek ki lehetett űzni az országból. A nyolc évig tartó konfliktus állam és egyház között (a cár és a pátriárka között) a legfőbb lelki hatalomért, illetve a kétféle hatalom elsőbbségéért végérvényesen az államnak az egyház fölött aratott győzelmével zárult.

A 17. század második felében folytatódott "az orosz földek egyesítése" (1654-ben Ukrajnát ismét egyesítették Oroszországgal). Ebben az időben következett be Oroszország teljes bekapcsolódása az európai politikába. Ezzel párhuzamosan pánszláv tendenciák is jelentkeztek.

A fokozódó török veszély ellen kialakítandó közös front szükségessége együttműködésre készítette az összes érdekelteket (a császárt, a cárt és a lengyel királyt). Moszkva 1686-ban csatlakozott a törökellenes szövetséghez (Szent Liga), amely 1684-ben XI. Ince pápa védnöksége alatt a császárt, Lengyelországot és Velencét egyesítette. A Habsburgoknak már régi törekvése volt, hogy Oroszországot szövetségesül nyerjék meg a törökök ellen.

Oroszország "európaizálása" nem választható el Nagy Péter (1689-1725) történelmi teljesítményétől, bár maga a folyamat nem egyedül az ő érdeme. Ennek az európaizálásnak a fontosabb állomásai így következtek: az első az orosz hadsereg nyugati tisztek alatt nyugati mintára történő kiképzése. A továbbiakban új közigazgatási beosztást, valamint katonai kerületeket szerveztek, és megreformálták a moszkvai központi hatóságok szervezetét. Az állam modernizálását követte a gazdaságé: a merkantilizmus bevonult Oroszországba. Nyugati tőketulajdonosok, kereskedelmi vezetők, szakértők és szakmunkások segítségével erősen fejlődtek a Nyugattal való kapcsolatok. A moszkvai Akadémia 1687. évi alapítása, Nagy Péter nyugati utazása és 61 nemesi származású ifjú külföldi tanulmányai fémjelezték az oroszországi változásokat. Különleges jelentőséggel bírt politikailag Azov 1696. évi bevétel: a császári hadsereg törökök feletti győzelmei mellett Oroszország is fel tudott mutatni hasonlót.

1698-ban Nagy Péter Bécsbe jött, törökellenes politika koordinációjának megtárgyalására, csak hogy lemaradt az idővel való versenyfutásban. Jenő herceg újabb győzelmei után Bécs inkább a törökökkel való sürgős békekötésben volt érdekelt, hogy szabad kezet nyerjen nyugaton (a spanyol örökösödési háborúban). Azonban XII. Károly felett aratott megsemmisítő erejű győzelem 1709-ben Poltavánál végleg megnyitotta Oroszország előtt az európai nagyhatalmak körébe való felvétel lehetőségét.

Az Európával való találkozás folytán Oroszországban új állam és új társadalom keletkezett. A katonai reform következtében a szárazföldi hadsereg mellett flottát is teremtettek. Érezhető változásokat hozott magával többek között a kötelező oktatás, az örökösödési törvény, a rangok szabályozása, a teljesítményelv alkalmazása és az adóreform. Az állam és a cár mindenhatóságát a városi és közigazgatási reform, valamint az állam által szorgalmazott és fizetett denunciáns rendszer erősítette meg.

Ennek az irányzatnak a szolgálatában állt az egyházi reform is. A lelkészek "megjavítása" érdekében a szinódusi kormányzás rendszerét hívták életre; ez utóbbi szerv tagjainak az állami tisztviselőkhöz hasonlóan esküt kellett tenniük. Ez az eskü adott esetben (az állam érdekében) még a gyónási titok felfedésére is kötelezte őket. Különleges ellenőrző szervek inkvizítorok - kötelezve voltak az egyházban jelentkező "visszás állapotok" jelentésére.

A gazdaságpolitika elsősorban az ipari termelés (fegyvergyártás, hajóépítés stb.) fokozását szolgálta. A kereskedelem fejlesztése alig volt képes eredmények felmutatására, mert - mint mondtuk - a termelés főleg a hadsereg és a flotta felszerelését célozta.

Nagy Péter felemás örökséget hagyott hátra. Bár külföldi útjain tapasztalhatta az Európa és Oroszország közt mutatkozó különbségeket, mégsem akarta vagy mégsem tudta megteremteni azokat a feltételeket, amelyek ennek megszüntetésére szükségesek lettek volna: a személyes szabadságot, a szabad tevékenységet, az állami és a községi igazgatásban való részvételt, az önkormányzatot, a parasztság életszínvonalának az emelését stb. Az európaizálás bizonyos formái a magasabb társadalmi rétegeknél kedvetlenséget és bizalmatlanságot ébresztettek; még ma is érezhető egyfajta idegenkedés minden európai dologgal szemben. Ez akkoriban annál megalapozottabbnak tűnt, mert a vezető pozíciókba kerülő idegenek létszáma Nagy Péter uralkodása idején és azt követően állandóan emelkedett.

II. Katalin (1762-1796), eredetileg Zsófia-Friderika anhalt-zerbsti hercegnő uralkodása jól jellemzi a felvilágosult abszolutizmust Oroszországban. Katalin tudta, hogy Oroszország problémái egyedül reformok segítségével nem oldhatók meg mindaddig, amíg az emberek nem reformálhatók, illetve nem képezhetők, és amíg ennek áttekinthető és általános jogi alapja nincsen. A császárnő mindent az iskolai képzéstől várt, és ezen a területen nagy érdemeket is szerzett. 1768-ban az összes rendek képviselőiből alkotmányozó bizottságot hívott életre. 1767-ben a bizottság tagjai azzal a kéréssel járultak a császárnő elé: vegye fel a Nagy Katalin, a haza legbölcsebb anyja címet. Katalin ezt a kérést szívesen teljesítette.

Lengyelország felosztásai után (1772, 1793, 1795) II. Katalin elérte Oroszország nyugati "történelmi célkitűzéseit". Lényegében együtt voltak az "orosz területek". Lengyelország felosztását illetően: az osztozkodó

hatalmak egyike sem menthető fel a felelősség alól, de semmi kétség, hogy ennek a mozgató ereje az orosz imperializmus brutális expanziós szándéka volt. Hasonlóképpen megmutatkozott ez ott is, ahol "történelmi igények" nem álltak fenn, hanem a "történelmi célkitűzéseket" előbb ki kellett találni.

Svédország nagyhatalmi állásának megszűnésével, Lengyelország felosztásával és Napóleon felett aratott győzelmével Oroszország Európa vezetőszárazföldi nagyhatalma lett. I. Sándor cár uralkodását (1801-1825), aki az "Európa megmentője" melléknevet viselte, kétes és ingadozó személyisége jellemezte. Mindennél többet mond Franciaországhoz való közeledése, az angol-orosz szövetség a Földközi-tenger keleti részén - a szövetséghez egyébként Ausztria is csatlakozott - az oroszok győzelme a török flotta fölött az Athos-hegynél, ami nagyban növelte az orosz tekintélyt a délszlávok és a görögök előtt, majd a Napóleonnal kötött tiltsi béke és a finnországi bevonulás.

A bécsi kongresszus alatt (1814-1815) Oroszország éppolyan fontos szerepet játszott mint a Szent Szövetség idején. Jelentős mértékben kivette a részét minden forradalmi megmozdulás elleni harcból; diplomáciai vagy katonai eszközökkel mindenütt beavatkozott, ahol számára veszélyesen alakult a status quo, kezdve a kongresszus idejétől (Aachen 1818, Troppau 1820, Laibach 1821, Verona 1822) I. Miklós magyarországi beavatkozásáig (1849).

Oroszország belső fej lődését különösen három fontos reform jellemezte: a kodifikálás, az oktatás és a pénzügy reformja.

Ugyanerre az időszakra esett az úgynevezett "orosz aufklaristák", a dekabristák, valamint egyéb ellenzékiek (szocialisták, nyugatosok és szlavofilek), később a nihilisták (Bakunin), a narodnyikok (Lavrov), végül a 19. század utolsó negyedében a marxisták tevékenysége. A főiskolai oktatásban részt vevő fiatalok száma évről évre növekedett; ugyanakkor azonban erősödött a radikális államellenes érzelmek atmoszférája is.

Oroszország növekvő európai jelentőségének megfelelően a 19. században különböző tanulmányok és tervezetek láttak napvilágot. Hangok hallatszottak abban a kérdésben: miben áll Oroszország európai küldetése, és mik a feladatai, illetve milyen diplomáciai és katonai eszközök bevetésével, milyen taktikai és stratégiai eljárásokkal lehet ezeket megvalósítani.

Két jelentős tervezetre legyen szabad felhívni a figyelmet, mégpedig a Nagy Péter cárnak tulajdonított "Politikai végrendeletre",²³ és Pavel Ivanovics Pestel alkotmánytervezetere "Ruszkaja Pravda" (Orosz igazság²⁴), mely a Brezsnyev-doktrína előfutárának is tekinthető.

1830-31-ben Európában három forradalom ment végbe: egy francia, egy belga és egy lengyel. Ezek közül egyik sem érte el a célját. A lengyel felkelést orosz csapatok fojtották vérbe. Mindhárom felkelés sokszoros csodálat tárgya volt: Európa legkülönbözőbb társadalmi rétegei kísérték

rokonszenvel; nem utolsósorban művészek és irodalmárok, akiknek a megnyilvánulásai különlegesen tanulságosak. Az orosz írók és költők Lengyelország irányában megnyilvánuló rokonszenve különös jelentőséggel bírt. E megnyilvánulások közül néhányat idézünk is, Efim Etkind 1977. évi előadásából, amelyet a 15. Bécsi Európai Beszélgetések (15. Wiener Europagesprach) alkalmából tartott. 25

Az orosz lírikus, Fjodor Tyutsev még 1831-ben írt egy költeményt, amelyben Varsónak az orosz csapatok által történt bevételét Agamemnon Iphigeniaáldozatával hasonlította össze: "Ahogy Agamemnon feláldozta saját leányát az isteneknek, hogy a haragos égtől kikönyörögje a kedvező szelet, úgy mértünk mi is olyan csapást a szerencsétlen Varsóra, hogy ennek árán kiharcoljuk Oroszország egységét és nyugalját... Ennek a sasnak a hamvaiból, amelyet a tisztító máglyára dobtunk, fog egyszer feltámadni közös szabadságunk."

Egy másik orosz költő, Vaszilij Suhovszkij 1832-ben írta meg Orosz dicsőség című költeményét, amelyben Oroszországnak a tatárok, svédek, franciák, törökök és lengyelek felett aratott győzelmeit dicsőítette: "A lázadók felemelték zászlóikat, a lengyel véres ünnepélyre hívott minket", de az orosz cár elfojtotta a lázadást.

A nagy Puskin is bátorságot vett magának, hogy támadást intézzen azok ellen, akik Oroszországot vádolták a véres invázióért. Oroszország rágalmazói a vers címe, amely az 1831. évben kelt. Senkinek sincs joga a szlávok dolgába beleszólni - ez Puskin véleménye - mert a pánszláv probléma csak őket, a szlávokat érinti:

*"Miért zajongtok úgy, világszónoki szájak?
Miért sújtja átkotok folyton orosz hazámat?
A litván felkelés - talán az háborít?"*

*Csitt, mondom: itt maguk közt vitáznak a szlávok;
rég házi vita, sorskérdés ez, s tirátok
a megoldás soha sehogysem tartozik. "*

(Szabó Lőrinc ford.)

Majd Puskin az orosz-lengyel háború történeti háttéréről beszél, amely a 16. századra nyúlik vissza:

*"Egymást már rég meg-megtiporják
e törzsek együtt és külön;
hol rajtunk csattogott a korbács,
hol újra az ő részükön.
A hű orosz, a kérkedő-víg
polyák állja-e a sarat?
A sok szláv folyó az orosz tengerbe ömlik? - ez a
kérdés - vagy elapad?"*

(Szabó Lőrinc ford.)

Világos, hogy Mickiewicz nem tűrhette ezeket az igazságtalan támadásokat, és a maga részéről Orosz barátainknak - ezt a címet adta a költeménynek - elég nyíltan válaszolt. Mickiewicz az egykori szövetségeseket vádolja, és olyan ostoba kutyához hasonlítja őket, amely szereti a nyakörvet és megmarja azokat a baráti kezeket, amelyek a szabadságot hozták neki. Ez a költemény a "Dziadzi" függelékét zárja; nem jóindulatú, de igazságos.

Puskin mélyen megbántódott és távoli ellenfelének (1834) a következő sorokkal válaszolt:

*... Itt járt közöttünk,
Idegen nép gyermekei között,
de nem élt benne gyűlölet irántunk.
Szerettük. Békén és barátián
sok-sok estén elidőzött körünkben:
cseréltettük reményünk álmait
s a verseinket - a lelkesedést
magas kegy adta neki: a magasból
nézett a földre. - Gyakran mondta: jön
idő, amikor felednek a népek,
minden vitát és egyetlen, hatalmas
testvéri közösségbe állanak.
Sóváran lestük a költő szavát.
Aztán nyugatra ment: áldó szemünk
kísérte útján. És most haragos
ellenségünk az egykori barát!
A sivár tömeg örömeire harcra
buzdít a dala, messze ide zeng,
hozzánk zeng dúlt, zaklatott éneke. . .
Uram, küldd alá békédet megint
ellenségünk keseredett szívébe!"*

(Szabó Lőrinc
ford.)

A 19. század második felében az orosz küldetéstudat egyre világosabb megfogalmazást nyert, és ennek megvalósulását mindenféle politikai, diplomáciai és katonai eszközzel egyre következetesebben elő is akarták mozdítani. Nyikolaj Jakovljevic Danyilevszkij biológusnak 1871-ben megjelent könyvében a szerző megkísérelte (Oroszország és Európa) természettudományi kategóriáknak a történelemre való alkalmazásával annak a bizonyítását, hogy a germán-román kultúrátípus történelmi hivatását betöltötte és teremtőképességének a végéhez érkezett. Helyébe most a szláv kultúra típusa lép, és Oroszországgal az élén átveszi a világtörténelem további irányítását. Danyilevszkij szerint ennek előfeltétele a szlávtság Oroszország segítségével végbe menő egyesülése; ez pedig

csak akkor lehetséges, ha Törökország és Ausztria eltűnik Európa térképéről. A törökök mentették volna meg a balkáni szlávokat a germanizálódástól; Ausztria viszont a keresztény Európát védte az iszlám térhódítástól. Ezzel mindkettő betöltötte történelmi hivatását, és a történelemben nincs többé létjogosultságuk. A szlávoknak az orosz cár alatt való egyesülése ezzel a világtörténelem értelmévé vált, és jaj annak az államnak vagy annak a népnek, amelye cél végrehajtásának útjában áll. "Isten óvja a magyarokat - idézi Günther Stökl Orosz történelem c. művében Hilferdinget, a filológust, orosz szlávistát és pánszlávistát - attól a hálátlan szereptől, hogy kínai falat képezzenek a szlávok között, akik tudatában vannak testvériségüknek és az egyesülésre szomj aznak. . . ,26

Lev Nyikolajevics Tolsztojnál olvassuk a következőket: "Semmi alapja sincs annak a feltételezésnek, hogy az oroszok ugyanolyan civilizációs folyamatnak volnának alávetve mint az európai népek. . . sem pedig annak, hogy ez a folyamat (a haladás) valami különleges termék... Az orosz népnek nem szabad - Európa és Amerika népeinek utánzásával- proletárok népévé alakulni, sőt inkább: saját területén meg kell oldani a földkérdést. Ezzel fogja a többi nemzetnek is megmutatni az utat az ésszerű, szabad és boldog élet felé, távol a kapitalista kényszer és a rabszolgaság útjától. Ebben áll nagy történelmi hivatása.,,27

Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkijnél a vezető gondolat az ortodox egyház missziója, amely egyedül őrizte meg Krisztus isteni arcát teljes tisztaságában. Az orosz népnek talán az az eleve elrendelt feladata az emberiségen belül, hogy ezt az isteni képmást megőrizze, míg nem eljön az ideje, hogy ezt a képet leleplezze a világ előtt, amely utat tévesztett.

"Ha pedig Európa bekopogtat nálunk, hogy keljünk fel és vonuljunk fel, hogy megmentjük az európai rendet, akkor talán először, de valamennyien be fogjuk látni, hogy egész idő alatt milyen kevéssé hasonlítottunk Európához, annak ellenére, hogy kétszáz éven keresztül minden törekvésünk és álmunk arra irányult, hogy Európává legyünk. . .

Nem pusztá spekulációként, de jóformán biztosra vehetjük, hogy Oroszország a közeli, talán a legközelebbi jövőben erősebb lesz mint bárki más Európában. Ez be is következik, mert valamennyi európai nagyhatalom eltűnik, és pedig a következő egyszerű okból: legelső társadalmi rétegük, proletárjaik és koldusaik túlnyomó többségének ki nem elégtett demokratikus törekvései elgyengítik és felbomlasztják őket. Oroszországban ez azonban nem történhet meg: nálunk a "démosz" meg van elégedve és egyre elégedettebb lesz; az általános hangulat vagy az igazi egyetértés ebbe az irányba vezet. Így hát az európai kontinensen csak egy kolosszus marad: Oroszország. Ez talán gyorsabban bekövetkezik mint gondolnánk. Az európai jövő Oroszországé. . .

Nekünk oroszoknak két hazánk van: Oroszország és Európa, még ha szlavofilnek is nevezzük magunkat - ne vegyék tőlem zokon ezt az

utóbbiak. Ez ellen nem szabad harcolni. Legnagyobb küldetésüket a nagyok között az oroszok már felismerték jövőjükben: ez egy általános emberi küldetés, az egész emberiség szolgálata, nemcsak Oroszorszáé, és nemcsak a szlávoké, hanem az egész emberiségé. . . „28

Ez az általános emberi küldetésstudat Oroszországban nagyon el volt terjedve. A Vesztnyik Jevropi című folyóirat 1870-ben a következőket írta: "Azt mondjuk: nem megy tovább, de mégis továbbmegyünk, s utána valamennyi szomszédunk belenyugszik hódításainkba..." Hasonló értelemben nyilatkozott erről 1912-ben a "Novoje Vremja" is: "A varégektől kezdve III. Sándorig azon az axiómán nyugodott a politikánk, hogy Oroszországnak ki kell terjesztenie a határait. Az ország ezer év óta még mindig útban van természetes és politikai határai felé. „29

Az Európa irányába való előrenyomulás Európában sem maradt ismeretlen. Karl Marx már 1853-ban világosan megírta a New York Tribuneben: "Valószínű-e, hogy ennek az óriásira nőtt hatalomnak - ha már ennyire előrehaladt a világbirodalom felé vivő útján - az emelkedése megtorpan? Az lesz az eredmény, hogy Oroszország természetesnek tűnő határa Danzigtól vagy talán Stettintől Triesztig fog terjedni. „30

1860-ban Marx kijelentette: "Az egyetlen körülmény, amely Ausztria fennállását igazolja a 18. század közepe óta, hogy ellenállt Oroszország előrenyomulásának (expanziójának) Európa keleti felén..." Engels 1890ben és Lenin 1914-ben éppen így látták a Monarchia szerepét. Lenin a kiegyezési korszak viszonyairól a következőket írta: "A magyarok, de a csehek sem törekedtek a különválásra Ausztriától, éppen a nemzeti önállóság érdekében, amelyet a rabló hajlamú és erősebb szomszédok (oroszok és németek) teljesen eltiporhattak volna. „31

Frantisek Palacky 1872-ben viszont a következőket mondta: "Aki elgondolkozik rajta, hogy milyen körülmények közt jöhetne létre egy egységes orosz monarchia, bizonyára nem csodálkozik és nem fogja tőlem zokon venni, hogy én ebben valami kimondhatatlanul rosszat, végtelen és mértéken felüli szerencsétlenséget láttam és látok még ma is. Mivel ekkor a bátor népeknek valamennyinek fegyvert kell fogni, utolsó filléreik és utolsó csepp vérük feláldozásával, ez semmi mást nem jelentene, mint az egész művelt Európa fölé való erőszakos felülkerekedést, ennek teljes leigázását és rabszolgasorba való süllyesztését, az emberiség minden szabad gondolatának és törekvésének az elfojtását. „32

A krími háború (1853-56) kijózanította Oroszországot, de meghozta a reformkorszakot is, amelyet II. Sándor alatt (1856-1881) a következő reformok jellemeztek: a jobbágyság eltörlése (1861, 1906), az igazságügyi reform (1864), a pénzügyi igazgatás javítása (1862-1866), a hadsereg reformja (1861-1881), az oktatásügy reformja és az egyetemek autonómiája (1863), valamint az iskolareform (1864--1865).

A krími háborúban elszenvedett vereség azonban a pánszlávizmus fokozódásához is vezetett, ami az oroszok esetében sohasem volt más, mint maga a pánorosz mozgalom, az egész szlávsgot magába olvasztó nagyorosz nacionalizmus és az Oroszországhoz való csatlakozás. A cárok politikáját a 19. század második felétől kezdődően egyfajta ingamozgás jellemezte, amely egyszer a Balkán, másszor Ázsia felé irányult aszerint, hogy az adottságok és a kedvező feltételek hogy hozták magukkal.

A fanatikus pánszláv, N. P. Ignatyov 1864-től 1877-ig töltötte be a konstantinápolyi nagyköveti posztot. 1876-1877-ben orosz önkéntesek támogatták Szerbiát és Montenegrót a törökök ellen. Az 1877. január 15-én Budapesten kötött titkos egyezményben megállapodtak abban, hogy Ausztria-Magyarország semlegessége fejében kárpótlásként megkapja Bosznia és Hercegovina igazgatását, és a maga részéről beleegyezik Besszarábia, valamint Örményország további területeinek az oroszok által történő annexiójába. A törökök 1878. évi veresége után Oroszország úgy érezte, hogy a budapesti egyezmény nem köti többé. Csak a berlini kongresszus után (1878) lehetett olyan békés megoldást találni, amely a titkos budapesti egyezményt is figyelembe vette. 1885-ben kezdődött Livland, Észtország és Kurland eloroszosítása; 1885-1886-ban következett a bolgár válság; 1912-1913-ban az első és a második Balkán-háború Nyikolaj von Hartwig belgrádi követ aktív részvételével. Az első világháború kitörésében is lényeges szerepet játszott Oroszországnak a tengerszorosok megszerzésére irányuló törekvése, valamint az általa szított és vezetett pánszláv mozgalom.

Ázsiában az aiguni egyezménnyel kezdődött az ún. "egyenlőtlen szerződések" korszaka Oroszország és Kína között. Ezek a szerződések a legtöbb esetben területi nyereséget vagy bizonyos orosz előjogokat hoztak (Aigun 1858, Peking 1860, Pétervár 1881, Peking 1901.) 1860-ban alapították Vlagyivosztokot (a neve annyit tesz: uralkodj a Kelet fölött.) 1864 és 1884 közt egész Nyugat-Turkesztán orosz fennhatóság alá került, míg az afgán határon az angol-orosz feszültség - India veszélyeztetettsége folytán - majdnem háborúhoz vezetett. Japán Oroszország felett aratott győzelmének 1904-1905-ben egyik következménye a megerősödő forradalmi aktivitás volt Oroszországban. 1910-ben Oroszország megállapodott Japánnal az érdekszférák elhatárolásában, Mandzsúriát és Koreát illetően. 1912-től kezdődően emelkedett az orosz befolyás Mongóliában is: Mongólia gyakorlatilag orosz protektorátus lett.

Míg a nagyorosz imperializmus telhetetlenül törekedett Oroszország területének megnövelésére és befolyásának megerősítésére, az ország belsejében reformmozgalmak jelentkeztek, amelyeknek célja a forradalom előkészítése és kiobbantása volt. A három legfontosabb a nihilisták, a marxisták és a "népbarátok" mozgalma volt.

Dosztojevszkij Ördögök című regényében Verhovenszkij alakjában, valamint az "összeesküvés az összeesküvés kedvéért" elméletben terem

tette meg a forradalmi terroristatípus aggasztóan hű képét, akinek a számára a forradalom öncél, amely minden eszközt szentesít. Necsjajevnek, a "hivatásos forradalmárnak" a jelentőségét nem egész életének konspirációs romantikája adja, hanem forradalmi működésének teljes amorális és gátlástalan hatalomra törése. Tkacsev mindezt elvvé emelte forradalomelméletében. Ők voltak Lenin és Sztálin pártelveinek és gyakorlatának a szellemi elődei.

Dosztojevszkij nyomatékosan óvott a forradalmi ateizmustól. Emögött jóformán prófétai képességei a jövő társadalom felrémelő kísértetét pillantotta meg: hivatásos forradalmárok és gátlástalan technikai szakemberek kis csoportja síkraszáll mindenki boldogságáért, ugyanakkor az akarat nélküli nyájja degradált emberiséget megalázza. Céljuk az Oroszország fölött gyakorolt terror uralmának megalapítása. Ez a cél minden eszközt szentesít: a rémhírek terjesztését, az intrikálást, botrányok előidézését, gyűjtogatást, ölést és gyilkosságot.

Marx tanítása az orosz szocialisták körében viszonylag későn nyert teret. A tanok a jelek szerint nem voltak alkalmazhatók az orosz viszonyokra. Plehanov felfogása szerint viszont egy szociáldemokrata munkáspárt alapítása nagyon is időszerű volt. A lenini tan olyan pártról szólt, amely központilag vezetett, erős fegyelem alatt álló, hivatásos forradalmárok harci szervezete. Tkacsev és Necsjajev szellemi örököseként azután Lenin elvált az akkor vezetőszeret játszó marxistáktól: Martovtói, Akszelrodtói és Plehanovtól. Trockij despot ának nevezte Lenint. Megmondta előre, hogy Lenin alatt a proletariátus diktatúrája Lenin diktatúrájává lesz. Az orosz szociál demokrácia meghasonlott állapotban haladt a válság felé. A forradalomért vívott harc csakhamar a pártban vívott harccá vált a hatalom megszerzéséért; Lenin pedig lelkiismeret nélkül vezette ezt a harcot, tekintet nélkül a demokráciára és a morálra. Ha a forradalom érdekében igazoltnak látta, semmilyen eszköztől nem riadt vissza.

A "narodnyicsesztvo" (néphez vivő út) ideológiai gyökerei éppen ott voltak, ahol szlavofilek és nyugatosok, orosz nacionalisták és szocialisták hitük szerint rátaláltak a népre: idealizálva a falusi közösséget. A fiatal narodnyikok egyik része Bakunyin anarchista tanait követte. A narodnyicsesztvo egy másik befolyásos teoretikusa P. L. Lavrov volt, hivatása szerint vezérkari tiszt. Lavrov a saját tételeit csak az emigrációban dolgozhatta ki. Célja szerint az objektív tudományos ismeret és a társadalmi forradalom célját az emberi individuum megőrzésével kívánta összekapcsolni. Lavrovnak az volt a felfogása, hogy a történelem folyását az intellektuális elit, és nem a tömegek vagy a gazdasági törvényszerűségek határozzák meg.

A századforduló idején és az azt követő években Oroszország egyik forradalomból a másikba tántorgott. A sikeres vagy sikertelen merényleteknek nem akart vége szakadni. A hatalomért folyó harc évről évre

élesedett. Első csúcspontját a forradalmi helyzet 1905-ben érte el. A forradalmi harcok ekkor már középpontjai alakultak ki. A sztrájkmozgalmak és a parasztfelkelések azonban meghiúsultak a szervezeti fogyatékoságok folytán és az elit csapatok bevetése következtében. Ilyen atmoszférában a reformokra, a szabadságra és a politikai ügyekben való részvételre irányuló törekvések nem vezethettek tartós sikerre. Kudarca volt ítélni a széles látó körű Sztolipin-féle agrárreform is, amelynek az volt a célja, hogy gazdaságilag életképes parasztság megteremtésével az orosz társadalom számára szolid bázist teremtsen.

A rendkívül magas összegű francia kölcsön (2 1/4 milliárd frank) felvételével kapcsolatos egyezmény aláírása 1906-ban, valamint az angol-orosz megegyezés a rákövetkező évben Berlinben és Bécsben jelentős nyugtalanságot váltottak ki. Ez nem volt minden alap nélkül való, mert az európai orosz külpolitika megújult aktivitása, főleg a Balkánon, nem volt figyelmen kívül hagyható. A Habsburg-monarchia átmeneti sikerei, főleg Bosznia és Hercegovina anektálása (1908) fokozták a szerbek ellenséges hangulatát, és Oroszország kompromisszumkészségét súlyos an terhelték a presztízsveszteségek. Ennek a fejlődési irányynak is része volt abban, hogy az a válság, amelyet az osztrák trónörökös párt meggyilkolása váltott ki 1914. június 28-án, békésen már nem volt megoldható.

2.2. Részletek a Szovjetunió történetéből, 1917-1948³³

Az első forradalmi kísérlet meghiúsulása után (1905-1906) és az első világháború kitörését követően még Lenin is szkeptikusan ítélte meg a politikai helyzetet. Még 1917-ben is arról beszélt a svájci munkások előtt, hogy a diadalmas proletárforradalmat valószínűleg csak a fiatalabb nemzedék fogja megélni. Hat héttel később a februári forradalom eseményeinek hatására összeomlott a cári rezsim. Miután a nyugati delegációk missziója meghiúsult, a nyugati hatalmak elejtették a cárt. Hat hónappal később az októberi forradalom a Kerenszkij-rezsimet is elsöpörte.

Történelmi hiba volna azonban, ha úgy vélekednénk, hogy a munkásság ragadta magához a hatalmat az októberi forradalom során. Ezt a munkásság nevében a bolsevik párt ragadta magához. Már október 27-én korlátozták a sajtószabadságot, november 18-án pedig minden nem bolsevista újságot betiltottak, a Makszim Gorkij által kiadott lap kivételével. Még döntőbb volt az ellenforradalom leverését szolgáló rendkívüli bizottság

(röviden: CSEKA) létrehozása, amely a hírhedt opricsnyina korszerű változata volt, 1917. december 7-én. A CSEKA szemében az osztályharc egyenlő volt a "munkásosztály ellenségeinek" a kiirtásával, márpedig mindazok ide számítottak, akik a bolsevista diktatúrának ellenszegültek. Bár a nép nagy többsége az első választáson a bolsevisták ellen szavazott — ezek a 36 millió szavazatból csak 9 milliót szereztek meg -, az "alkotmány hozó nemzetgyűlés" az őrsemélyzet terrorja alatt a bolsevisták vak eszközeként működött.

Lenin számára mindenképpen a háború befejezése volt elsődrendű. A tárgyalásokra a német kormány is késznek mutatkozott; A breszt-litovszki békét 1918. március 18-án írták alá. Ebben Oroszországnak le kellett mondania Lengyelország, Litvánia és Kurland fölött gyakorolt fennhatóságáról. Észtországot és Livlandot ideiglenesen német rendőri hatalom tartotta megszállva, majd az 1918. augusztus 27-én aláírt kiegészítő szerződésben ezeket is elbocsátották az államszövetségből. Ukrajna és Finnország önálló államiségét Oroszország is elismerte. A központi hatalmak nem kívántak jóvátételt. Oroszország elvesztette népessége 26, művelhető területének 27, textiliparának 33, vasiparának 73, szénbányáinak 75 százalékát. Ezeknek a feltételeknek az elfogadását Lenin csak úgy tudta elérni, hogyakormányból való kiválásával fenyegetőzött.

A nyugati hatalmakat éppen olyan súlyos érintette a keleti front összeomlása, mint a cári kormánnyal kötött titkos szerződések nyilvánosságra hozatala; ezeket a bolsevisták kíméletlenül közzétették. A cári birodalom államadóssága eltörlésével kapcsolatos szovjet dekrétum egyenesen sokkhatást gyakorolt a szövetségesekre.

A békeszerződés feltételeit Oroszországban súlyos nemzeti tragédiaként fogták fel. Másik tragédia következett a polgárháború formájában. Ebben a sorsdöntő órában ismét Németország nyújtott segítséget. Elég tekintélyes áron - Oroszország késznek mutatkozott 6 milliárd aranyárka fizetésére és jelentős kőolaj szállításokra - a németek lemondtak a "fehérek" támogatásáról, és ezáltal megmentették a "vörösöket". A Trockij és a cári tisztek segítségével újjászervezett Vörös Hadsereg hozta meg a fordulatot, amit Németország összeomlása még siettetett. A szövetségesek áprilisban megkezdték csapataik kivonását - vagyis éppen akkor, amikor Kolcsak hadserege az offenzívát. Az 1919-1920-as év telén Kolcsak hadjárata össze is omlott; Wrangel felkelése és a lengyel háború már nem volt döntő jelentőségű. A polgárháborúnak vége volt. A "fehérek" szükségképpen kudarcot vallottak, mert nem tudtak konstruktív, jövőbe mutató programot felmutatni, mert külföldi intervenciók támogatták őket és mert a szövetségesek beavatkozása nem volt elég következetes. Foch terveit az Oroszország elleni nagyszabású felvonulást illetően a szövetségesek legfelső tanácsa elutasította. Döntő volt ebben az Egyesült Államok magatartása. Ez utóbbi úgy vélte, hogy ~ Oroszország további

gyengülése - tekintettel Japánnak a csendes-óceáni térségben és Kelet-Azsiában elfoglalt helyzetére - nem áll az Egyesült Államok érdekében.

A segélynyújtás háttérében meghúzódó kombinációk félrevezetőek voltak. A német vezérkar nem a kommunista Lenint támogatta, hanem azt a Lenint, akitől a németek Németország ellenségének a gyengítését remélték. A szövetségesek viszont a "fehéreket" támogatták, mert ezek a "vörösök" ellen harcoltak, akik Németország szövetségeseinek számítottak.

A háborútól, a polgárháborútól és a hadikommunizmustól elpusztított és felbomlasztott ország az összeomláshoz állt közel. Az elszűrt szocializálás, a be szolgáltatási kényszer és az ellátási nehézségek sztrájkhullámokhoz és a kronstadti matrózfelkeléshez vezettek.

A hadikommunizmus éveit elképzelhetetlen éhséget és nyomorúságot okoztak. Hivatalos becslések szerint ezekben az években több mint ötmillió ember halt éhen. Bár nemzetközi segélyszervezetek, egyházak és állami szervek jelentős segítséget nyújtottak - az Egyesült Államokból 700 ezer tonna élelmiszert küldtek Oroszországba -, nem lehetett megakadályozni egész társadalmi rétegeknek az elnyomorodását az éhínség, a járványok és a betegségek következtében.

A pusztító következmények mindenekelőtt a család, a nevelés, az egyház, az iskola és a kultúra terén mutatkoztak. A családi élet rendszeres bomlásától, a szabad szerelem propagálásától az erkölcsi züllésig, az istentelenség mozgalmán (bebozsnnyik), a nyílt egyházüldözésen és hasonló tevékenységen keresztül egészen az iskolázás és a kultúra visszafejlődéséig terjed ez a szomorú mérlegkészítés. Mindehhez járult a nagyrészt ártatlan embermilliók halála, hatalmas művészeti és kulturális értékek megsemmisülése, valamint a nagyszámú tudós és művész emigrációba vonulása. Még Lenin bizalmas barátja, Gorkij is elhagyta 1921-ben Oroszországot, mert nem helyeselte a bolsevistáknak a polgári rétegekkel szemben folytatott kultúrharca. Csak 1928-ban tért vissza Oroszországba.

1921 márciusában Leninnek olyan kurzusváltás mellett kellett döntenie, amely lehetővé teszi a kompromisszumot az elmélet és a gyakorlat között. Az új gazdaságpolitikát (NÉP) Lenin a bolsevisták orosz kommunista pártjának X. kongresszusán keresztül is vitte. Megmutatkozott, hogy a tisztán szocialista áruellátásra való közvetlen áttérés nem volt sikeres. A NEP vegyes gazdasági rendszert akart bevezetni, amelyben a szocialista szektornak versenyre kellett volna kelnie a magánszektornal. Leninnek az volt a véleménye, hogy ebben a konkurenciaharcban a szocialista szektor egyre bővül majd, úgyhogy a szocializmus végső győzelme biztosra vehető. A NEP-korszak 1927-ig tartott.

A NEP-korszakban minden bolsevistaellenes pártot (mensevikek, szociálforradalmárok, munkásellenzék, demokratikus centralisták) betiltottak és megvetették a párt (az apparátus) diktatúrájának az alapját. A X.

pártkongresszustói kezdve (1921) a pártnak bürokratikus apparátussá való átalakulása egyre gyorsabban és szembetűnőbben haladt előre. Ezzel egyidejűleg az új típust képviselő bolsevisták, mint Sztálin, Molotov, Kaganovics, Mikoján, Kujbisev és mások kerültek az előtérbe. A CSEKA nevét megváltoztatták Állami Politikai Igazgatássá (GPU). 1922-ben meg is kezdődött az első nagy politikai per a szociálforradalmárok (eszerek) ellen. Mivel a Komintern a halálos ítéletek eltörlése mellett foglalt állást, az ítéleteket később hajtották végre, amikor a halálbüntetést újra bevezették a Szovjetunióban.

1922. december 27-én alapították meg a X. orosz kongresszuson a Szovjet Szocialista Köztársaságok Unióját, amely első alkotmányát 1923. július 6-án nyerte.

Mikor kiderült, hogy Európában nem tört ki a világforradalom és az európai szocialisták nagy többsége a demokrácia mellett döntött, a bolsevisták demonstratív jelleggel az ázsiai népek felé fordultak. A kommunizmus esetleges elterjedése Perzsiában, Indiában és Kínában hallatlan lehetőségeket nyitott a bolsevista propaganda és befolyásolás számára. 1921-ben kötötték az első külpolitikai szerződést Perzsiával és Afganisztánnal; majd röviddel ezután béke- és barátsági szerződést Törökországgal. Megerősödött az orosz ügynökök tevékenysége Mongóliában és Kínában.

1919. március 2-án határozták el Moszkvában a **III. Internacionálé**: a Kommunista Internacionálé (Komintern) megalapítását (1919-1943). Elnökül Zinovjevot választották, Lenin egyik legrégebb munkatársát. Az egy évvel később tartott II. kongresszus, amelyen 37 országból vettek részt delegátusok, egyetértett Lenin 21 pontjával. Lenin eredetileg 19 feltételt szabott a Kominternhez való csatlakozás elé. Ezek valamennyi kommunista párt számára, amely tagja akart lenni a **III. Internacionálénak**, általános érvénnyel tartalmaztak kötelező irányvonalakat. Megkövetelték a legszigorúbb fegyelmet és alárendeltséget, az engesztelhetetlen harcot a szociáldemokrácia ellen, valamint az aktív propagandatevékenységet a szakszervezetekben és a hadseregben. A soron következő kongresszusokon a követelmények még szigorúbbak lettek. Ezeknek a "nagyon is orosz feltételeknek" - Lenin maga nevezte el ezt a dokumentumot "nagyon is orosz" dokumentumnak - a politikai célja az volt, hogy a Kominternt kommunista értelemben tisztán őrizzék meg és nem kommunista elemektől óvják; főleg azoktól, akik még a II. Internacionálé gondolatmenetéhez ragaszkodtak. A párt tisztaságának a fogalma ideológiai téren mind a mai napig annyira eluralkodott a kommunizmus fölött, hogy itt már politikai kényszerképzetről beszélhetünk. A vallástörténet ismer valami ehhez hasonlót, éspedig jóformán valamennyi szektánál; ezek a többiekkel szemben üdvtörténetileg egy felsőbb hatalom eszközeinek, "kiválasztottnak" tartják magukat. Idővel a Komintern az egyes országokban

végzett pártmunka koordinációját is jóval szigorúbban vette; egyben a központi utasításoknak való alárendeltséget is. A központ pedig kétszeres értelemben is Moszkva volt. A Komintern viszonylag hamar került az Orosz Kommunista (bolsevik) Párt és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Uniójának befolyása és ellenőrzése alá.

Az 1923. évi XII. pártkongresszuson döntöttek a párt ellenőrző bizottsága és a politikai rendőrség közti együttműködésről. Sztálin ezzel biztosította a GPU ellenőrzését a párt felett. A XII. pártkongresszus előtt Sztálin a következőképpen nyilatkozott az önrendelkezési jogról: "Vannak esetek, amikor a népek önrendelkezése egy másik, ennél magasabb rendű elvvel kerül összeütközésbe: a munkásosztálynak azzal a jogával, hogy uralmát erősítse, ha már egyszer magához ragadta a hatalmat. Ilyen esetben az önrendelkezés nem állhat - és nem is szabad állnia - akadályként a dolgozók diktatúrájának útjába. Az első elvnek engednie kell a másodikkal szemben.,³⁴

1925-ben Sztálin kötelességévé tette a proletariátusnak - és ez a nyugati országok kommunistáira is vonatkozott -, hogy a Szovjetuniót minden fenntartás és feltétel nélkül úgy tekintsék, mint a "világforradalom" bázisát, és mint "valamennyi dolgozó hazáját" védelmezzék.

Szovjet-Oroszország már 1921-ben abban a helyzetben volt, hogy kereskedelmi szerződést köthetett Angliával, Norvégiával, Ausztriával, Olaszországgal és Németországgal. Ezeknek a szerződéseknek különleges jelentősége volt a katasztrofális gazdasági helyzet folytán. A Szovjetunió első nagy európai sikere azonban a rapallói szerződés volt (1922. április 16.). Az antantpolitika közelebb hozta egymáshoz Németországot és Szovjet-Oroszországot. A kölcsönös egyenjogúság alapján ismét felvették a politikai kapcsolatokat; ezenkívül gazdasági és katonai együttműködésben egyeztek meg. A háborús időkből származó mindenféle igényt elintéztnek tekintettek. Mindkét ország lemondott a kártérítésről.

Az 1926. április 24-i berlini szerződés a Rapallóban megkezdett irányvonal folytatása volt. A két állam megegyezett abban, hogy minden politikai és gazdasági kérdésben érintkeznek egymással. Ha bármelyiküket harmadik állam támadná meg, a másik semlegességre lenne kötelezve. 1927-ben a német kormány 330 millió birodalmi márkát szánt a Szovjet-Oroszországba exportáló német vállalatok biztosítására (ún. "orosz hitel"). Mérnökök és szakmunkások tízezrei dolgoztak a Szovjetunióban. A katonai együttműködés is súrlódásmentesen haladt. Német repülőket és páncélos szakértőket képeztek ki a Szovjetunióban. A vezérkari tisztek is kicserélték hadgyakorlatok alkalmával szerzett tapasztalataikat stb.

Lenin halála után (1924. január 21.) egy "trojka" (Zinovjev, Kamenyev, Sztálin) vette át a vezetést. Kitartó és könyörtelen harc után Sztálinnak sikerült legveszélyesebb ellenfelét és vetélytársát, Trockijt, valamint lassan-lassan egymásután Lenin valamennyi egykori barátját, továbbá az "internacionalistákat" kikapcsolni, illetve hatalmuktól megfosztani.

1924-ben Sztálin azt írta egy brosúrában, hogy egyetlen ország ereje nem elég a szocializmus végső győzelmének a biztosításához. Ugyanebben az évben jelent meg Az októberi forradalom és az orosz kommunisták taktikája című írása, amelyben viszont annak a véleményének adott kifejezést, hogy a szocializmus bármely országban könnyen megvalósítható. Ezt a tézist a XIV. pártkongresszus 1925 áprilisában elfogadta, és ez mint dogma mind a Szovjetunióban, mind a Kominternen belül súlyos következményekhez vezetett. Egyik oka volt annak, hogy a Szovjetunióban körülbelül 1928-1929-től kezdve az elmélet és a gyakorlat végzete sen elfordult a szocializmustól, illetve a tudományos marxizmustól.

1927 decemberében a XV. pártkongresszus 75 vezető párttagot, köztük Trockijt, Zinovjevét és Kamenyevet mint baloldali ellenzékiet kizárta a pártból. Sztálinnak a jobboldali ellenzékkel - Rykovval, Tomszkijjal, Buharinnal - való leszámolósa 1928 és 1931 között következett be. A nevezettek visszavonták "tévedésüket", minek folytán nyilvános vád alá helyezésük és elítélésük kilenc évvel kitolódott.

Az októberi forradalom tízéves évfordulóján tartott ünnepségek keretében -1929. november 7-én - Sztálin két alapvető célkitűzést hirdetett meg: a parasztság radikális kollektivizálását és egy hatalmas iparnak a megeremtését. Az első ötéves terv irányvonala mindenekelőtt a hatalom megszilárdítását szolgálták, és csak második cél volt a társadalmi haladás.

A XV. pártkongresszus ezt a programot elfogadta. Az első ötéves terv időszakában (1928-1932) a parasztságok egy tizedét kollektivizálták. Az iparfejlesztés terén a tervcélokat nem érték el, amit Sztálin maga ismert be 1931. február 4-én. Ezzel együtt igen ügyesen hivatkozott a munkások hazafias érzületére, és további erőfeszítéseket követelt tőlük, ami nem is maradt pozitív visszhang nélkül. A szocializmusnak egyetlen országban, a Szovjetunióban való megvalósítása mint jelszó megerősítette a hitet a szocialista haza gondolatában, a szovjet patriotizmusban. Ennek a hitnek az elmélyítése elősegítette az orosz történelem felé való fordulást is, sőt egyes orosz történelmi személyiségek és intézmények rehabilitációját. Másfelől újra szigorították a munkafegyelmet. Nem kielégítő teljesítményekért és késésért a dolgozóknak komoly megtorlással kellett számolniuk (így a bérek csökkentésével, szabadságmegvonással, az üzemi lakás megvonásával, kényszeráthelyezéssel vagy letartóztatással); súlyos esetben kivégzéssel is.

A Szovjetunióknak szomszédjaival való kapcsolatai - Finnországtól egész Romániáig - bár állami szinten korrektek voltak, a Komintern mégis komolyan igyekezett nyugtalanságokat szítani, még ha komolyabb siker nélkül is. Ez a sikertelenség képezte a Zinovjev ellen felhozott vádak egyik pontját.

1929. február 9-én írták alá Moszkvában a Szovjetunió, Lengyelország, Románia, Észtország és Lettország az ún. Litvinov-paktumot, amely

kimondja, hogy a Kellogg-paktum akkor is érvényes, ha más államok nem akarják ratifikálni.³⁵ Ezeknek a törekvéseknek a folytatása megemeltáradási szerződésekben csúcsosodott ki, amelyeket Finnországgal, Lengyelországgal, Lettországgal, Észtországgal és Franciaországgal kötött a Szovjetunió (1932).

A Szovjetunióról alkotott kép javítását szolgálták különböző külföldi személyiségek látogatásai is. A nyugati világból látogató vendégek politikai vakságára vagy naivitására, akik bevették a szovjet propagandát, elégséges két példát említenünk. 1933-ban G. B. Shaw látogatta meg a Szovjetuniót. Elutazása előtt állítólag azt írta szállodája vendégkönyvébe: elhagyja a reménység földjét, és visszatér nyugatra, ahol a reménytelenség uralkodik. Ezeket a szavakat akkor írta, amikor röviddel azelőtt kegyetlen tenor közepette zajlott le a kényszerű kollektivizálás, amely parasztok millióit kergette a nyomorba és a halálba. A szovjetország történelem második nagy éhínsége (1931-1933) a becslések szerint 10-11 millió halálos áldozatot követelt. A Komintern bomlasztó stratégiájának megfelelően az orosz gabona dömpingáron való kivitele azonban még az éhínség alatt is folyt.

Egy másik példa: egy bécsi szociálpolitikus, Julius Tandler, 1936-ban mint díszvendég részt vett a moszkvai májusi felvonuláson. Azt írta róla, hogy ez volt a legnagyobb szabású tömegtüntetés, amelyet valaha is látott: "Ezek egy új világ erőteljes, győzedelmes emberei." Tandler nyilvánvalóan megelégedkezett a megelőző 15 évről, holott ezek az évek nagy "tisztogatási hullámokkal" és a katasztrófális méretű éhínséggel együtt Oroszország legkegyetlenebb korszakai közé tartoztak. A jelek szerint a propagandisztikus célú bemutatót a valóságtól vagy nem tudta, vagy nem akarta megkülönböztetni.

A Népszövetségbe való belépés (1934) és a VII. Komintern-kongresszusnak a népfrontpolitika mellett szóló döntése révén (1935) a Szovjetunióhíntapolitikája végül olyan csúcsot ért el, amelyet csak a Hitler-Sztálin paktum (1939) múlt felül.

Az Egyesült Államokkal való kapcsolatokat Rooseveltt hivatalba lépése után sikerült normalizálni. Ebben valószínűleg Japán távol-keleti expanziós politikája is közrejátszott.

A második ötéves terv évei (1933-1937) ideológiai változásokat hoztak. Ismét lehetett írni és beszélni a hazáról, a hazaszeretetről és a hazafias érzelmekről. Az új iskolatörvény helyreállította az oktatók tekintélyét (1935), ezzel együtt a tanulókra kötelező fegyelmet; a marxista társadalmi ismeretek helyét ismét a történelemoktatás foglalta el. Igyekeztek helyreállítani az orosz történelem kontinuitását. Az új családtörvény védelmet biztosított a családnak mint az állam alapjának; megnehezítették a válást is. Az elzúllott gyermekek (bezprizornye) problémáját lényegében megoldották. Némi elismerést nyert az egyház is: utaltak arra a jelentős szerepre,

amelyet a kijevi állam oktatási rendszerében elfoglalt, illetve arra, hogy a kolostorok milyen szerepet játszottak a telepítésben stb.

Nagy fontosságot tulajdonítottak az 1936. évi alkotmánynak. Bár az állam elhalásának tézise továbbra is érvényes volt -legalább így mondták -, mindaddig azonban, míg a "kapitalista bekerítés" nem szűnik meg, az állam - a Szovjetunió - marad a legfontosabb felépítmény. Közigazgatás, irodalom, művészet, filozófia, erkölcs, jog stb. továbbra is az államnak kötelese szolgálni. A szovjet állam testesíti meg a szovjet társadalmi rendet; biztosítja és tovább is fejleszti. Ebben gyökerezik a szovjet hazafiság és a proletár nemzetköziség, de az egypártrendszer szerepe is. A Szovjetunió forma szerinti föderatív szerkezetét a pártapparátus központi felépítése legalábbis kétségesse tette.

Az új alkotmánya Szovjetuniót tizenegy (jelenleg tizenöt) szovjetkörtársaságból álló szövetségi államnak jelentette ki, amely minden polgár számára egyenlőséget, munkához, pihenéshez, tanulásához, betegségi és öregségi ellátáshoz, valamint lelkiismereti szabadsághoz, így a vallásos tevékenységhez is jogot biztosít. Garantálta az alapszabadságokat és az emberi jogokat, mindenesetre azonban azzal a lényeges hozzáadással, hogy mindezt "a szocialista társadalom megszilárdítása érdekében." A Szovjetunió kommunista pártja így az alkotmányban kifejezetten megkülönböztetett helyet kapott.

A kényszerkollektivizálás idején elkövetett kegyetlenségek és az 1931-1933. évi időszak éhínségei után Sztálin a munkateljesítmények emelését követelte. Alekszej Sztahanov vágja teljesítményével, aki 1935. augusztus 31-én normáját 1300 százalékkal túlteljesítette, megindult a Sztahanov-mozgalom. Az 1936-os évet Sztahanov-évnak nyilvánították. Rohambrigádok hajtották a teljesítményeket, és ezzel a munkanormák állandóemelését is. A kárhoztatott kapitalista akkordmunkával az új szocialista versenyt állították szembe. A kommunista szakszervezetek feladata volt, hogy gondoskodjanak a munkateljesítmények emeléséről.

Bizonyos, hogy voltak jelentős sikerek és vívmányok: magas fokot ért el a vas- és acélttermelés; Dnyeprosztrójnál létrejött Európa legnagyobb erőműve; emellett további gigantikus műveket építettek és terveztek. Mutakoztak azonban hibák és hiányosságok is. A haladás ember- és anyagáldozata hihetetlenül nagy volt.

A második ötéves terv (1933-1937) a fogyasztási javak fokozott termelését ígérte, továbbá az életszínvonal emelését és az ipar és mezőgazdaság ésszerűsítésének a megvalósítását. Ebben az időszakban nagy tisztogatások és kirakatpercek is zajlottak. 1934 végén meggyilkolták Kirov leningrádi párttitkárt. Hruscsov leleplezése alapján (1956) most már tudjuk, hogy Kirovot Sztálin tudtával ölték meg. 1936 augusztusában kezdődött az első nagy per. A vád többek között egy egyesült trockista-zinovjevista központ szervezését, valamint a Kirovon elkövetett gyilkosságot tartalmazta. A

fővádoltakat, köztük Zinovjevet és Kamenyevet halálra ítélték és kivégezték. 1937-ben zajlott le a Vörös Hadsereg nagy tisztogatási pöre (Tuhacsevszkij-pör), amelynek a legfelső haditanács mintegy 75 százaléka, 5 marsallból 3, 15 tábornokból 13, 85 hadtestparancsnokból 62, valamint körülbelül 20 ezer katonatiszt esett áldozatul. Azzal vádolták őket, hogy Németország és Japán számára megszervezték és gyakorolták a kémtevékenységet. Hogy a nagy tisztogatás fő oka valóban a Vörös Hadsereg által tervezett államszín volt-e vagy a Gestapo áldozatai voltak-e az elítéltekma már nem állapítható meg bizonyosan. A valószínű ok minden valószínűséggel Tuhacsevszkij nagy népszerűségében keresendő, amelyet mind a nép körében, mind a Vörös Hadseregben élvezett. Nem vitás, hogy a per a Szovjetunió presztízsveszteségét és a Vörös Hadsereg veszélyes gyengülését eredményezte.

A további tisztogatási akció a külföldi kommunistákat érte utol, akik többnyire a Kominternben töltötték be magasabb tisztségeket; többek között Kun Bélát és a lengyel kommunista párt központi bizottságának tagjait. Még a spanyol polgárháborút is felhasználták arra, hogy az "elhajlókat" "félretegyék". A szovjet és a "nemzetközi önkéntes brigádok" után a GPU ügynökei is megjelentek Spanyolországban, hogy - a spanyol kommunisták soraiban is - tisztogatást vigyenek végbe. Nem kevés, nemzetközileg ismert nyugati kommunista került a GPU kezei közé; mások, mint például A. Köstler, G. Orwell, L. Fischer, A. Gide, I. Silone,

St. Spender, R. Wri-ht, éppen e tapasztalatok hatására fordítottak hátat a kommunizmusnak. 3

A legnagyobb kirakatperre, az ún. harmadik trockista perre (a huszonegyek pere) 1938-ban került sor. Ennek fővádoltjai voltak többek között: Rykov (Lenin közvetlen utóda), Buharin és az NKVD korábbi népbiztosa, Jagoda. Valamennyi fővádoltat halálra ítélték és két nappal az ítéletkiherdetés után ki is végezték.

Számítások szerint az 1936--1938. évi időszakban 8-9 millió ember, vagyis a Szovjetunió összes lakosságának 5-6 százaléka átment az NKVD-vizsgálatok szűrőgépezetén. Ebből az igazi bűnözők aligha lehetek többen 2 milliónál. A büntetőtáborok lakóinak száma 1942-ig mintegy 10 millióra emelkedett. Az 1934. évi XVII. pártkongresszuson választott 139 KB-tag közül 1937 őszén már csak 24 tartózkodott szabadlában (98-at likvidáltak); a PB 12 tagja közül mindössze 8.37

Hitler expanziós politikájának kezdete után a Szovjetunió számára két lehetőség adódott: szövetség a nyugati hatalmakkal vagy szövetség Hitlerrel. Sztálin 1939. március 10-én a XVIII. pártkongresszuson tartott beszéde még mindkét lehetőséget nyitva hagyta. Ebben a háborús uszítók ellen fordult, akik - szavai szerint - a nyugati hatalmak közt keresendők. Ennek a beszédnek az értelmét a német diplomácia jobban felfogta, mint az angol-francia. A Lengyelországnak nyújtott angol garancia valószínűleg

jelentősen befolyásolta Hitler kurzusváltását Moszkva irányában; éppen úgy, mint Sztálin Berlinnel kapcsolatos állásfoglalását és Hitlerrel kapcsolatos terveit. 1939. május 3-án Litvinovot Molotov követte a külügyminiszteri székben. Ez is a szovjet külpolitika új kurzusát jelezte.

1939. augusztus 23-án Ribbentrop Moszkvába repült. A tárgyalások többnyire Sztálin jelenlétében folytak. Az első eredmény egy tíz évre szóló megemlékezési egyezmény aláírása volt, amely az aláíráskor mindjárt érvénybe is lépett. Messzemenő jelentősége volt annak a titkos megegyezésnek, amely a két hatalom érdekszférájának határait szabályozta, így Lengyelország felosztását is. Észtország és Lettország a Szovjetunióhoz jutott; Litvánia Németországnak. Besszarábiát illetően Németország kijelentette érdektelenségét. Megegyeztek továbbá abban, hogy a világot két érdekeltségi övezetre bontják fel. A Hitler-Sztálin paktummal megnyílt az út Lengyelország negyedik felosztásához. Ezzel be volt programozva a második világháború. A paktum aláírása után Sztálin a következő pohárköszöntőt mondta Hitlerre: "Tudom, mennyire szereti Führerét anémet nép. Ezért az ő egészségére iszom..."³⁸

Az egész világ megrendült, és a nyugati hatalmak úgy érezték, hogy becsapták őket. Alapjában véve azonban ez a fejlemény nem is volt olyan meglepő. Évszázados kapcsolataik alapján anémeteknek és az oroszoknak jelentős mennyiségű ismeretük és gazdag tapasztalatuk van azoknak a módozatoknak a tekintetében, hogy tudnak egymással megegyezni. Mint ahogy a történelem folyamán néhányszor már megmutatkozott: jobban tudják érzékelni a jelzéseket, és éppen ezért jobban és gyorsabban tudnak ezekre reagálni. Ezért nem érdektelen, ha ebben az összefüggésben néhány múltbeli példát idézünk.

Az első német-orosz szövetség I. Miksa és III. Iván között jött létre. Ez vezetett Lengyelország bekerítéséhez és a kettős házasságkötéshez a bécsi fejedelmi találkozón 1515 nyarán. A következmény az volt, hogy J. Agellók lemondtak Magyarországról és Csehországról; valamint az, hogy ezt a két országot a Habsburgok szerezték meg.

Nagy Péter 1686-ban csatlakozott a Szent Ligához és 1698-ban Bécsbe ment, a törökellenes harci fellépés koordinálása céljából.

1762-ben III. Péter cár - akinek a felesége Zsófia-Friderika anhalt-zerbsti hercegnő volt, aki később mint Nagy Katalin, a "haza legbölcsebb anyja" vonult be a történelembe - békét kötött Poroszországgal. Ez tette lehetővé Poroszország számára a hubertsburgi békét Ausztriával (1763). Ennek alapján Poroszország megtartotta Sziléziát és a glatzi grófságot, amivel megalapította nagyhatalmi állását.

Lengyelország első és második felosztása (1772, 1793) Oroszország és Poroszország együttműködésének a következménye volt.

Tauroggenben a Poroszország szolgálatában álló Y orck tábornok kötött egyezséget Djebics tábornokkal (1812); olyan semlegességi szerződést,

amelyet azután 18B-ban Oroszország és Poroszország szövetsége követett.

1. Sándort a német költők mint a napóleoni uralomtól való felszabadítót magasztalták. Oroszország nagyhatalmi helyzete Európában a bécsi kongresszus után vált valósággá.

Königgrütz (1866) aligha következett volna be Oroszországnak Poroszország iránt tanúsított jóindulatú semlegessége nélkül, és ennek következményei aligha lettek volna olyan végzetesek Bécs számára.

A német-francia háború alkalmával Oroszország magatartása tette lehetővé Poroszország számára a Franciaország fölött aratott győzelmet és a német császárság megalapítását.

A német-orosz együttműködés (Bismarck és Gorcsakov, ill. Giers között) fontos eseményei voltak: a "három császár szövetsége" és a "viszontbiztosítási szerződés" (1878, 1887). Bismarck menesztése után (1890) ettől a politikától elfordultak; az európai egyensúlyi politika átalakítására, sőt félretételére került sor. Ez az irányú fejlődés nem csekély mértékben járult hozzá ahhoz, hogy az első világháború megakadályozására irányuló fáradozások kudarcba fulladtak.

A breszt-litovszki béke, a "vörösök" közvetett támogatása a "fehérek" ellen, valamint a Lengyelországnak szóló nyugati segélyszállítmányok Németországon való áthaladásának a megtiltása a lengyel-orosz háború során 1919-1920-ban éppen úgy következetes folytatása volt a hagyományos német-orosz vonalnak mint a két háború közti időszakban már vázolt fejlődés.

A Hitler-Sztálin paktumot követő német-szovjet kooperáció is súrlódásmentesen folyt. A benne rejlő lehetőségeket mindkét oldal skrupulusoktól mentesen ki is használta. A politikai, katonai és gazdasági együttműködés minden ideológiai ellentét ellenére és a Komintern ellenére jóformán zavartalanul működött.

A Szovjetunió számára az előnyök mindenekelőtt a politikai síkon helyezkedtek el. A balti térségre gyakorolt befolyás erősödése, a finn kérdés megoldása, a balti államok és Besszarábia annexiója jelezték ezt az utat. Finnország szovjet részről történő megtámadása 1939. november 30-án az egész világon nagy felháborodást váltott ki. 1939. december 14-én a Népszövetség kijelentette, hogy a Szovjetunió ezzel a támadással megsértette a Népszövetség alapelveit; agresszornak bélyegezte, saját tagjainak pedig Finnország megsegítését ajánlotta. Különösen erős volt a "finn testvérnép" iránti rokonszenv Magyarországon. A finn hadsereg hősiességének sikerét az orosz túlerővel szemben lelkesedéssel fogadták. A finnek oldalán magyar önkéntesek is harcoltak. A kezdeti sikerek után azonban a finneknek alá kellett írni az oroszok diktálta békeszerződést 1940. március 12-én.

A Hitler-Sztálin paktum mögött azonban az ideig-óráig tartó kölcsönös előnyök mellett sok minden más is meghúzódott. Az egyezménytől Hitler a

kétfrontos háború fenyegetésétől való szabadulást, a Szovjetunió részéről a nyersanyagellátást és ezzel a Szovjetunió teljes támogatását, ezzel együtt a nyugati hatalmak engedékenységet remélte. Sztálin is kellőképpen végiggondolta a szerződést, ennek rövid és hosszú távon belül ható következményeivel együtt. A Szovjetunióknak a nyugati hatalmakkal kötött katonai szerződése minden valószínűség szerint engedékenységre kényszerítette volna Hitlerrel. Ezáltal meg lehetett volna menteni a békét és fenntartani a status quót. Sztálin azonban sem az egyikben, sem a másikban nem volt érdekelt. A szerződésben felajánlotta Hitlernek azt a biztosítékot, amelyet ez utóbbi remélt: azt tudniillik, hogy nem támadják hátba - nemcsak a Szovjetunió, de a Komintern sem. Ez utóbbit utasították, hogy propaganda, felforgató tevékenységek, szabotázscelemek révén gyengítsék a nyugati hadviselést. Ennek a kettős támogatásnak az erejénél fogva remélte Hitler, hogy nyugati hatalmakat ismételtlen engedékenységre tudja bírni. Csak hogy tévedett. A háború Sztálin elképzeléseinek megfelelően alakult. Sztálin tudta, hogy Nagy-Britannia és Franciaország, gyarmataikkal együtt, valamint Amerika támogatásával hosszabb háború esetén lényegesen jobb feltételekkel rendelkeznek, mint Németország. Hitler ezáltal egyre inkább a Szovjetunió jóakarátára lesz utalva. Végül pedig akivért és kimerült Németország megéri a forradalomra és könnyű zsákmánya lesz a Vörös Hadseregnek. Sőt, Sztálin jó esélyeket látott a világforradalomra is, amelyet Nyugaton a kiéhezett népség és a háborúban kifáradt katonák robbantának ki, és amely azután a Vörös Hadsereg "segítségével" válnék befejezetté.

Prágából tudjuk, hogy Sztálinnak ezek az elképzelései egyáltalán nem voltak légből kapottak. A legfontosabb tanú erre Eduard Benes, akit prágai barátai tájékoztattak a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának határozatairól. A prágai kommunisták számoltak a Szovjetunió semlegességével az "imperialista háború" végéig - aztán pedig következhet a világforradalom. Benes minderről 1948. március 14-én számolt be a Gazette de Lausanne-ban.

A megvizsgált bizonyítékok következetes végiggondolása alapján Ernst Topitsch Sztálin háborúja (Stalin's Krieg) című könyvében arra a végső következtetésre jut, hogy "Sztálin nemcsak az igazi nyertes volt, hanem ő volt a háború kulcsfigurája: az egyetlen vezető államférfi, akinek akkoriban világos és perspektivikus elképzelései voltak a követendő célokról". Így aztán Sztálin a lenini fogalmak szerint Németország és Japán "segítségével" sikeresen folytathatta a "világméretű imperialistaellenes harcot a kapitalista és imperialista" hatalmak legyőzése érdekében. "Az időbeli távolság növekedésével egyre nyilvánvalóbbá lesz, hogy Sztálin nemcsak az orosz történelem kiemelkedő alakja, mint Rettegett Iván vagy Nagy Péter, hanem a világtörténelemé is. „39

Sztálin számításait mindenekelőtt Hitlernek Franciaországon aratott gyors győzelme húzta keresztül. Így különösen Franciaországban új

taktikát kellett alkalmaznia, ahol - Nagy-Britanniával ellentétben - erős volt a kommunista párt. A háború előtt a "forradalmi defetizmust" hirdette; Maurice Thorez még 1935-ben azt mondta, hogy a párt nem fogja ölbe tett kezekkel nézni, hogy a francia munkásságot belerángassák a fasizmus elleni háborúba. Néhány héttel később jött meg Moszkvából a népfrentpolitika támogatására való utasítás. A spanyol polgárháborúban azután még tovább éleződött a konfrontáció a bal- és jobboldal között. Franciaországban igen erős volt az együttműködés a népfrenton belül. Ebben a szellemben szavazták meg a francia kommunisták 1939. szeptember 2-án a szocialistákkal és polgári képviselőkkel együtt a háborús hiteleket.

A Vörös Hadsereg Lengyelországba való bevonulása után 1939. szeptember 17-én - amely művelet Lengyelországnak 200-300 ezer halottba, sebesültbe és hadifogolyba került, ezzel szemben a szovjet veszteség mindössze 757 halottat és 1862 sebesültet tett ki - a francia kommunisták újabb utasításokat kaptak Moszkvától: a következőkben késleltessék saját hazájuk háborús erőfeszítéseit és ezáltal legalább közvetve támogassák Hitlert. A konfúzió tökéletes volt. Neves kommunisták szakítottak a párttal és nyilvános magyarázatokkal okolták meg döntésüket. A párt nagyobbik fele azonban engedelmesen végrehajtotta az újabb parancsokat.

Eközben Hitler és Sztálin békekezdeményezésbe fogtak. Kijelentették: a népek érdekében áll, hogy egyrészt Németország, másrészt Nagy-Britannia, illetve Franciaország között fennálló hadiállapotnak véget kell vetni. Ugyanakkor megnemtámadási szerződésüket határ- és barátsági szerződéssei egészítették ki 1939. szeptember 28-án. Egy nappal később a Pravda a következőket írta: "Ha a szovjet és német kormányok törekvései (a békefelhívások) eredménytelenek maradnak, akkor Nagy-Britannia és Franciaország, illetve kormányaik és uralkodó osztályaik lesznek felelősek a háború folytatásáért."

1939. október 31-én Molotov a Szovjet Legfelső Tanácsban példátlan cinizmussal támadta meg a nyugati szövetségeket. Ennek értelme az volt, hogy a brit kormányzat egyfajta vallásháborút indított, amely célja szerint a hitlerizmust mint világnézetet akarja megsemmisíteni. Ezzel Nagy-Britannia és Franciország egy világnézeti, illetve vallásháború szószólói. A nemzeti szocialista világnézet, éppen úgy, mint minden világnézet, elfogadható vagy elutasítható. Minden embernek meg kell azonban értenie, hogy egy világnézetet nem lehet erőszakkal megsemmisíteni. Az ilyen háború éppen annyira ésszerűtlen, mint bűnös. Így nyilatkozott Molotov Hitler és a nemzeti szocializmus védelmében.

Molotov beszédének leglényegesebb mondanivalóját, más szovjet vezetők beszédeivel együtt német repülők szórólapok és broszúrák formájában dobták le Franciaország és Belgium felett.

A Moszkvából kapott legújabb utasításoknak megfelelően a francia kommunista párt megkezdte a nép demoralizálását; elsősorban a katonákét. A propagandán kívül szabotázsselekményekre, sőt, kollaborációra is sor került anémet titkosszolgálatral. Ezt éppen úgy megerősíti Paul Leverkuehn munkája (A német hadsereg titkos hírszolgálat a háborúban), mint René Hardy, egy akkori ellenállási sejt vezetője. Hardy szemére vetette a kommunista pártnak, hogy nem Franciországért, hanem a Szovjetunióért és a szovjet forradalomért harcolt.⁴⁰

Anémet titkosszolgálat útján közvetítettek a kommunistáknak és más kollaboránsoknak olyan útmutatást és utasításokat, amelyek a francia hadiiparban szabotázsakciókra hívtak fel. Hasonló agitáció Belgiumban is folyt; nevezetesen a Wehrmacht nyugati hadjárata előtt és alatt.

A francia kapituláció után ismételen változott a helyzet. Most a termelés növekedése állt Németország érdekében. Franciaország, aktív közreműködése révén bizonyos kíméletre tarthatott számot - és ebben benne voltak a kommunisták is, a Komintern nézeteivel tökéletes egyetértésben. Sok francia működött önkéntesen együtt a megszálló hatalommal, és anémet hadvezetést segítette azáltal, hogy a gyárakban is hamarosan újra nekiláttak a termelésnek. A franciák milliószámra jelentgették fel egymást. Az ellenállási mozgalmon belül is volt rivalizálás, árulás és bosszú. Éppen a Szovjetunió ellen indított hitleri támadásig jelentős mértékben járultak hozzá a francia kommunisták az ellenállási tevékenység gyengítéséhez. A francia kommunista párt maga egész idő alatt félig legalitásban maradt, és minden polémiától tartózkodott anémet megszálló hatalommal szemben.

A németek más országokban is igénybe vették a kommunisták szolgálatait. Cseh kommunista vezéreknek például megengedték, hogy a német hatóságok engedélyével "ellenőrző körutakat" tegyenek a cseh-morva protektorátusban, hogy ezzel is serkentsék a gyárakban folyó termelést.

Komoly versengés támadt Németország és a Szovjetunió között a Balkánon. A kérdés tisztázására Molotov 1940. november 12-én Berlinbe utazott. Hitlernek az a szándéka, hogy Molotovot a brit világbirodalom felosztásának a gondolatával befolyásolja, nem volt sikeres. A szovjet külügyminiszter az európai hatalmi szférák tisztázását követelte, amikor főleg a Balkán és a Keleti-tenger mellett fekvő területek érdekelték. Molotov mindkét területrezt a Szovjetunió számára követelte, beleértve a dániai Sundot és a Dardanellákat is.

Helyénvaló, ha felidézzük a francia államférfi és történész, Thiers szavait: "Ha az orosz kolosszus megveti egyik lábát a Dardanellákon, a másikat a Sundon, akkor a régi világ rabszolgává lesz, a szabadság pedig Amerikába menekül. „⁴¹

November 14-én Molotov konkrét megegyezés nélkül hagyta el Berlint. Tizenegy nappal később átnyújtotta a moszkvai német nagykövetnek a szovjet kormány válaszát anémet javaslatokra, az ellenjavaslatokkal

együtt. Ezekre Hitler nem válaszolt. Már nagy ütemben folyt a Barbarossa-terv kidolgozása.

Az európai államok közül Jugoszlávia vonakodott legtovább a Szovjetunióval való kapcsolatok felvételétől- valószínűleg a Jugoszláviában élő, nagyszámú orosz klérus és a Wrangel-hadsereg sok tagja ott talált menedéket.

1941. március 25-én Jugoszlávia csatlakozott a hármasszövetséghez. Két nappal később katonai puccs döntötte meg a belgrádi kormányt. Április 5-én barátsági és megneemtámadási szerződést kötöttek a Szovjetunióval; 6-án megindult a német hadjárat Jugoszlávia és Görögország ellen. A német Wehrmacht balkáni hadjárata késleltette a Szovjetunió elleni támadást. Lehetséges, hogy ez az idővesztés nem is jelentéktelen szerepet játszott később a Moszkváért vívott csatákban. Sokkal nagyobb jelentőséget kell azonban tulajdonítanunk az 1941. április 13-án megkötött szovjet-japán megneemtámadási szerződésnek. Ezzel a Szovjetunió számára lényegesen csökkent a kétfrontos háború veszélye. 1941. június 22-én a német csapatok megtámadták a Szovjetuniót. A háború a Szovjetunió kormányát, hadseregét, gazdaságát, pártját, diplomáciáját, sőt egész lakosságát jóformán megoldhatatlan problémák elé állította. Sztálin azonban tudta a módját, hogy kell a Szovjetunió minden erejét megmozgatni, és a háborút hatalmas belföldi teljesítmények és rendkívül hatékony szövetséges támogatás segítségével győzelmesen befejezni.

A támadás megindulása és a támadó első nagy sikerei után a Szovjetunió helyzete kezdetben jóformán reménytelen volt. Sztálinnak a nyugati szövetségesekhez és az Egyesült Államokhoz kellett fordulnia, és ezektől kellett segítséget kérnie. 1941 júliusában Rooseveltt egy bizalmasát, Harry Hopkinszt küldte Moszkvába. Hopkins közölte Sztálinnal, hogy az Egyesült Államok kormánya készen áll a Szovjetunió támogatására. Sztálin nyíltan vázolta a helyzetet és az Egyesült Államoktól mindenekelőtt légvédelmi fegyvereket, gépfegyvereket, gyalogsági fegyvereket, üzemanyagot és alumíniumot kért. Azt sem titkolta, hogy a fegyverkezési ipar 75 százaléka Leningrád és Kijev térségében van elhelyezve. A bérleti és kölcsönszerződés keretében nyújtott amerikai segítség döntő jelentőségű volt a Szovjetunió számára. Már az első három hónap folyamán 145 millió dollár értékben szállítottak árut a Szovjetunióba.

Szeptemberben W. Averell Harriman utazott Lord W. M. Aitken Beaverbrook kíséretében Moszkvába, hogy világos képet tudjon alkotni a Szovjetunió szükségleteiről. Az 1941-ben kötött első megállapodásokat később kiegészítették és kibővítették. Rooseveltt különleges döntése folytán a Szovjetunióknak a hadianyag-kiutalást tekintve minden más szövetséggel szemben előnye volt; még az amerikai haderőt is megelőzte ebben, egészen az Egyesült Államok hadba lépéséig.

1941. október 1-jétől 1945. május 31-ig az Egyesült Államok segélyprogramja keretében 2660 hajót indítottak a Szovjetunióba 16,5 millió tonna

összrakománnyal. Ebből több mint 15 millió meg is érkezett az elkeseredett tengeri háború ellenére. Többek között 427,284 tehergépkocsi, 13,303 páncélos, 35,170 motorkerékpár, 2328 gépjármű, továbbá 2,5 millió tonna repülőgépbenzin, 1900 gőz- és 66 dízelmozdony, több mint 10,000 vasúti kocsi; a továbbiakban összesen 4,5 millió tonna húskonzerv, cukor, liszt, só és zsír szállítására került sor. A Vörös Hadsereg 12 millió katonája számára naponta és személyenként fél font nagy értékű tápszer állt rendelkezésre. Az amerikai szállítások pénzürtéke körülbelül 11 milliárd dollárra rúgott. 42

Nagy-Britannia és a Szovjetunió 1941. július 12-én egyeztek meg a Németország elleni közös fellépést illetően. Mindenekelőtt kötelezték magukat, hogy különbékére nem hajlandók. Különbéke kérdését Németország és a Szovjetunió között német katonai körök 1941 végén és 1942 szeptemberében vetették fel. Ebben az irányban haladtak a japán közvetítési próbálkozások, sőt Mussolini is támogatta ezt a gondolatot. Az amerikai fővádló, R. Kempner, Nürnbergben négy ilyen kezdeményezésről számolt be, éspedig: a szövetségesek afrikai partraszállásakor; 1942 végén; 1943 tavaszán és ugyanennek az évnek az őszén. Peter Kleist német külügyi tisztviselő 1942 decemberében egy szovjet közvetítővel vette fel az

érintkezést. A tisztviselő úgy nyilatkozott, hogy a Szovjetunió a szükséges-

nél tovább egy napig sem kíván angol és amerikai érdekekért harcolni. 3

Mindenesetre kétséges, hogy Sztálin, a reálpolitikus - különösen sztálingrádi győzelme után - komolyan fontolóra vette volna a Hitlerrel kötendő különbéke kérdését. Sokkal inkább feltételezhető, hogy tudatosan nagyította ezeknek az érintkezésvételeknek a jelentőségét, hogy mindezt szövetségesi előtt mint ránehezedő nyomást tüntethesse fel.

Mivel a Szovjetunióknak sürgős szüksége volt a nyugati hatalmak segítségére, Sztálin kénytelen volt a Kominternnek és a nyugati kommunista pártoknak szóló korábbi utasításait megváltoztatni - ismételt és radikálisan: a kommunistáknak most már alá kell rendelniük magukat a mindenkorai politikai vezetésnek; minden eszközzel részt kell venniük a háborús erőfeszítésekben, hogy ilyen módon segítsék a Szovjetuniót, "minden dolgozó hazáját".

A "demokrácia" szó lett a "fasiszmus" ellen vívott harc közös szimbóluma. A Szovjetunióban hazafias nemzeti kurzus jelentkezett. A Pravda egyik 1942. novemberi cikke hangsúlyozta, hogy a katonának egyetlen kötelessége van: az, hogy a hazáját szolgálja. Gárdaegységeket állítottak fel és új rangjelzéseket alkottak. Az új kitüntetések a cári idők hagyományaihoz alkalmazkodtak. Az egész országban tudatosan erősítették a nemzeti érzést. Ahelyett a mondat helyett, hogy Világ proletárjai, egyesül

jetek! - az lett a jelszó, hogy Le a fasiszta benyomulókkal! Eppen úgy a szent szülőföld védelméről beszéltek, mint annak idején a Napóleon elleni harcokban. Még az egyházzal is felvették a kapcsolatot. 1943. szeptember 4-én Sztálin fogadta Szergejusz metropolitát, az orosz egyház fejét, több más

orosz metropolitával együtt, és ekkor egyfajta kibékülés jött létre az orosz ortodox egyházzal. 1943. szeptember 8-án Szergiusz metropolitát a Szent Szinódus pátriárkává választotta.

Ismét feléledt a pánszlávizmus is. 1941 nyarán Moszkvában Általános Szláv Bizottságot alapítottak. Nem utolsósorban pedig olyan bizonytalan ígéretekkel erősítették a szovjet polgárok ellenállását és harci készségét, hogy a háború folyamán a különböző korábbi korlátozások feloldásai voltaképpen tartós vívmányok lesznek - főleg az egyház és akolhozok terén.

1943. május 15-én a Kominternt is feloszlatták. Ez a lépés valójában már aligha keltett feltűnést, mert a Kommunista Internacionálé - különösen az egymásnak merőben ellentmondó utasítások következtében a háborús években - sokat veszített befolyásából és jelentőségéből.

Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia Japánnak szóló hadüzenete 1941. december 8-án valószínűleg a legdöntőbb fordulat volt a Szovjetunió számára a második világháborúban. Ezzel végleg megszabadult a kétfrontos háború veszélyétől, és attól fogva minden erejét Németország ellen fordíthatta.

A "Három Nagy" együttműködése, minden kölcsönös bizalmatlanság, civakodás, a hadicélok tekintetében vagy éppen Európa háború utáni újrarendezését illetően fennálló nézeteltérés ellenére végül is sikeres volt. Ezt bizonyítják a kétoldalú megbeszélések során létrejött egyezmények, de a három nagy jelentőségű konferencián (Teherán, Jalta, Potsdam) történt megegyezések is.

A Szovjetunió belül a párt, a kormány és a katonai vezetés a "nagy honvédelmi háború" győzelmes továbbfolytatására koncentrált. Sztálingrád visszafoglalása és a 6. német hadsereg (kerekén 300 ezer ember) megsemmisítése után 1943 elején további jelentős fordulópontra következett be a hadviselésben a Szovjetunió javára; egyben azonban jövődi világpolitikai szerepére vonatkozólag is. Sztálingrádi győzelmével a Szovjetunió a második legnagyobb világhatalommá vált.

Az 1944. évi szovjet nyári offenzíva - amelynek a szövetségesek normandiai partraszállása is kedvezett - minden fronton sikereket hozott. Finnország, Románia, Bulgária, majd néhány hónappal később Magyarország, Szlovákia és Horvátország is kivált a háborúból. 1945. januártól májusig a Vörös Hadsereg elfoglalta Kelet-Németországot. 1945. április 13-án Bécsset, május 2-án Berlint vették be. Anémet Wehrmacht feltétel nélküli kapitulációja 1945. május 9-én éjjélkor lépett életbe. Sztálin a kapituláció napján kibocsátott hadparancsában többek közt arról is beszélt, hogy a németek fölött aratott győzelem a szlávok évszázados álmának a teljessége is. Hasonló reminiscenciákkal jelentette be Sztálin a szovjet népnek Japán feltétel nélküli kapitulációját is. A Japán fölött aratott győzelmet az 1905. évi orosz veszteség revansaként értékelte: "Mi, a régi

generáció gyermekei, negyven évig vártunk erre a napra - és most eljött ez a nap" - jelentette ki diadalmasan. 44

1945. június 28-án Sztálin generalisszimusszá nevezte ki magát. Egy nappal később Kárpát-Ukrajnát az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságba kebelezték be. 1945. augusztus 8-án, két nappal a japán kapitulációelőtt a Szovjetunió hadat üzent Japánnak.

1946 februárjában Sztálint újra megválasztották a minisztertanács elnökévé. Vezetése alatt megkezdődött a külföldi szovjet befolyás megerősítése, belföldön pedig a párthatalom helyreállítása. Az orosz ortodox egyházzal való kibékülés is - éppen úgy, mint a cári időkben - a Balkán

államok görög ortodox egyházaival való kapcsolatbővítés célját szolgálta.

A moszkvai pátriárka befolyási szférája megegyezett a Szovjetunióéval.

Úgy látszott, hogy a háború után két problémakör kérdéseinek megoldása a legfontosabb a Szovjetunió számára: a katasztrofális gazdasági helyzet javítása és a szovjet kommunista párt tekintélyének az erősítése.

Az első kérdéskör megoldását a következők segítették elő: erősebb munkafegyelem és nagyobb teljesítmények, hadifoglyok százezreinek a bevetése, az elfoglalt területeken gépek leszerelése és a Szovjetunióba szállítása, a jóvátétel, valamint az a szellemi potenciál, amely nagyszámú tudós, szakmunkás és mérnök, köztük német atomkutatók kényszermunkakötelezettsége folytán a Szovjetunió rendelkezésére állt; végül pedig a negyedik öt éves terv megindítása.

A párt vezető szerepének a helyreállítása - ami a nagy honvédő háború idején érezhetően a háttérbe szorult - szorosan kötődik A. A. Zsdánov, a kommunista pártvezetés egyik legképzettebb embere személyéhez. Zsdánov már 1934 és 1938 között döntően befolyásolta a szovjet kultúrpolitikát.

A politikai vonalvezetés megváltozása már megmutatkozott Sz tál inn ak egy 1946. február 9-i beszédében. Sztálin azt mondta, hogy a szovjet

népnek új háborúra kell készülnie, mert a háborúk - mindaddig, amíg

kapitalista rendszerek léteznek - elkerülhetetlenek. Ez félreérthetetlen jele volt az új, merevebb kurzusnak. Az első beavatkozások a kulturális élet területén következtek be. A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága előtt tartott beszédében Zsdánov harcra szólított fel minden külföldi beavatkozás ellen. Ez a befolyás igen erős volt, mert

letagadhatatlan tényeken nyugodott. Azoknak az áruknak a minősége

révén, amelyek a segélyszállítmányok keretében mindenekelőtt az Egye

sült Államokból kerültek a Szovjetunióba, továbbá a nyugati szövetsége

sekkel fennálló sokoldalú kapcsolatok útján, még a háború alatt; még inkább több százezer szovjet katonának, keleti munkásnak és hadifogoly

nak a Nyugattal való találkozása folytán; ez utóbbiaknak a nyugati életszínvonallal kapcsolatos tapasztalatai, a szabadsággal és a demokráciával, a nyugati országok polgári gondolkodás- és életmódjával kapcsolatosan szerzett ismeretei révén a szovjet polgároknak új kép alakult ki a

kapitalista világról, evilág lakosságáról és politikai rendszeréről- ez a kép pedig nem egyezett a Szovjetunióban propagált képpel és a hivatalos értékeléssel. Mindezek a tapasztalatok és élmények a szovjet emberek körében a Nyugat iránt csodálatot és lelkesedést váltottak ki.

Zsdánov elhatározta, hogy ennek a csodálatnak és lelkesedésnek véget vet. Éppen ideje -hangoztatta -, hogy véget vessünk a nyugati burzsoá kultúra előtti csúszás-mászásnak, amely csak dekadencijelenségeket mutat. Arra van szükség, hogy a szocialista rendszer fölényének kulturális téren is hangot adjanak. A leningrádi írók előtt 1946. szeptember 21-én arról beszélt, hogy a szovjet kultúrának támadásba kell lendülnie, a világnak pedig meg kell tanulnia az új - a kommunista - erkölcsöt. A filozófusoktól is harcos bolsevista pártosságot követelt. Mindazokat, akik ezt az irányvonalat nem követték, mint például a közgazdász Varga Jenőtaki elég merész volt kételkedni abban, hogy az Egyesült Államokban hamarosan gazdasági válság tör ki - megrendszabályozták. Azokat a művészeket, akik nem voltak hajlandók a szocialista realizmusnak behódolni, hazátlan kozmopolitának bélyegezték, amivel gyakorlatilag tönkre is tették őket.

A történelmi események értékelésének az osztályharc értelmében és szempontjai szerint kell történnie. A "zsdánovi tanok" leghírhedtebb csúcspontja a minden tudományosságot megcsúfoló, biológiai kérdésekről folyó vita volt Liszenko különböző téziseivel kapcsolatban; itt a szaktudomány érveit gátlástalanul támadták ideológiai "tantételekkel". Mindezekhez a tendenciákhoz a szovjet szellemi életnek a külföldről való egyre erősebb izolációja járult; ennek végzetes következményei a mai napig nyúlnak. Ezzel párhuzamosan megkezdték az orosz tudományos és kulturális teljesítmények példa nélkül való nacionalista dicsőítését; ez többek között egy egész sor találmány - egyébként könnyen cáfolható - orosz előbbségét állította. 45

A külpolitikai fejlemények folytán a belpolitikai helyzet is kiéleződött. A "két tábor" elméletének meghirdetésével Zsdánov a hidegháború ideológiai alapjait teremtette meg. Fejtegetései szerint a világ végérvényesen két táborra szakadt. Az Egyesült Államok és vele együtt a kapitalista államok agresszióra és háborúra készülnek. Ezzel szemben a Szovjetunió és a "demokratikus" országoknak együttesen a békét kell védeniük; egyesült erővel fel kell készülnünk az ellenreakciókra.

1947-ben Varsó mellett kilenc európai kommunista párt képviselőinek a jelenlétében, és mintegy a Kominform utódként belgrádi székhellyel megalakult a Kommunista és Munkáspártok Információs Irodája (Kominform). Az egyesülés célja a világkommunizmus újból való összefogása volt. Jugoszláviának 1948 májusában a Kominformból való kizárásával, valamint a berlini blokádnak ugyanabban a hónapban való elkezdődésével a hidegháború veszélyes fázisba lépett. Ezt a feszültséget Sztálin arra

használta fel, hogy a Szovjetunió kommunista pártjának tekintélyét és hatalmát visszaállítsa a Szovjetunióban - valamint arra, hogy az úgynevezett "népi demokráciákban" is megvalósítsa a kommunista hatalomátvételt.

2.3. Oroszország és a Szovjetunió államelméletének és küldetésstudatának néhány alaptétele

Az Oroszország és a Szovjetunió történelmi fejlődésére vonatkozó rövid kitérő után következzen most az orosz államelmélet, illetve a szovjet ideológia alaptételeinek és alapmagatartásainak a vizsgálata, amelyeknek a szembeállítás - mindenekelőtt ami a hatalmi törekvést és ennek okadatolását jelenti - a főbb tendenciák folyamatosságára enged következtetni.

"A varégekől egészen III. Sándor uralkodásáig - írta a *Novoje Vremja* 1912-ben - átöröklött politikánk azon az axiómán alapul, hogy Oroszországnak ki kell terjesztenie határait. Ezér év óta még mindig csak menetel az ország természetes és politikai határai felé. „46 Az "orosz területek összegyűjtése" már a kezdetektől fogva a legfőbb parancs volt minden orosz fejedelem számára. Ez az "összegyűjtés" mind a fejedelmi befolyásnak, mind az orosz államterületnek a bővítését jelentette. Az expanzió a kijevi államszervezet óta mostanáig (Afagnisztán) állandó alkotórésze az orosz és szovjet hatalmi politikának. Ennek az expanzív hatalmi politikának az igazolására különböző elméleteket alkottak.

A "Harmadik Rómáról" szóló elméletet Philo the os (Filofej) szerzetes fejtette ki a pszkovi Szent Eleázár-kolostorban 1510 körül. A nagyfejedelmhez és egyéb magas állású emberekhez írott leveleiben ezt részletesen ki is fejtette: "Uralkodók az egyetlen cár az egész földkerekségen a keresztények felett; a szent, ökumenikus, apostoli egyház szent és isteni trónusainak az irányítója, amely a római és a konstantinápolyi egyház helyett az Isten által megmentett Moszkva városában székel. Mert tudd meg: valamennyi keresztény birodalom elmúlt és együttesen ment át a mi Uralkodók egyetlen országának tulajdonába a prófétai könyvek szerint: ez pedig az Orosz Birodalom. Mert két Róma már elesett, de a harmadik áll, negyedik pedig nem lesz.

Ez a "Harmadik Róma" elmélete, egy állam és birodalom ideológiájának magva, amely az orosz egyház győzelmes, josifljani irányzatából a

maga teljes terjedelmében kifejlődött. A politikai legendák az új moszkvai birodalmat nem csupán Bizánci kötik össze, amelynek császára, IX. Konstantinosz Monomakhosz küldte állítólag II. Vladimir Monomakhosz kijevi nagyfejedelemnek (1113-1125) a koronát és a birodalmi jelvényeket, hanem az első Rómával is, mert a Rurik-dinasztia ősapja Augustus római császár nemzetségből való fejedelemnek számított. „47

Ezzel az elmélettel együtt Oroszországhoz kapcsolódott az "egy és oszthatatlan keresztény (vagyis görög ortodox) ökumenével összefüggő bizánci tan" Oroszországra való átszállásának az elismertetése is. Eszerint a tan szerint "nem volt elválasztható a pátriárka egyházi fennhatósága és a császár politikai hatalma. A valóságban csak egy szuverén volt: a Nagy Konstantin városában székelő keresztény császár" .48

Ilyen és ehhez hasonló hatalmi igények elismerésére és megvalósítására törekedtek Oroszország uralkodói és a Szovjetunió urai, IV. Ivántói kezdve a jelenkorig. Az "opricsnyina" megteremtésévei a cárok abszolút hatalmuk biztosítására hatékony hatalmi eszközökkel rendelkeztek. Az újabb kori történelemben ugyanilyen szolgálatot láttak el és látnak el a CSEKA, a GPU, a NKVD és a KGB a Szovjetunió kommunista párt ja mellett.

Külpolitikailag mind a cári autokrácia, mind a hivatástudattal rendelkező egyház - a harmadik Róma - arra törekedett, hogy "szentséges Moszkva" és "anyánk, Oroszország" be tudja tölteni küldetését. A cárt minden "igazhitű keresztény" pártfogójának jelentették ki, aki ebben a minőségében az egész világ egyesítésére hivatott. A kozákoknak IV. Ulászló felett aratott győzelme óta (1648), valamint a törökökön aratott első győzelem óta (1698) a cár a balkáni szlávok védelmezője lett. (Ez az orosz jellegű pánszlávizmus gondolatának első konkrét megfogalmazása.)

A törökök balkáni előrenyomulása óta Moszkva gyülekezőhelye lett a világ minden tájáról oda sereglő menekülteknek és emigránsoknak. Ezeket azután alkalom szerint, illetve Moszkva érdekei szerint fel lehetett használni.

Nagy Péter alatt következett be a lelki és a világi hatalom ténylegesen egy kézben való egyesítése. "Abból, hogy a császár illetékes az egyház evilági anyagi ügyeiben, következett az egyházi igazgatás közvetlen bevonása az államigazgatásba. „49 A kényszer, a gyónási titok megszegésére államérdekből történő rászorítás, valamint a fizetett besúgók rendszerének fokozott kiépítése szükségképpen ennek az egyeduralomnak a biztosítását szolgálta.

Az orosz és a szovjetorosz történelem néhány személyiségének különleges hajlama volt arra, hogy veszély idején, visszanyúlva a hagyományos értékekre és a nemzeti hőökre, a lakosságot rendkívüli teljesítményekre és erőfeszítésekre indítsa és mozgósítsa.

Az a képesség, hogy két különböző síkon: az állam és az ideológia síkján - amelyek egymással nemritkán ellentétesek - egyforma sikerrel tevékeny

kedjenek, éppen annyira jellemző e nagyhatalom felelős személyeire, mint az olyan reformoknak az elnyomása, amelyekről nem "odafent" döntöttek.

A szovjet befolyás erősítését, valamint a szovjet hatalmi politika területének bővítését célzó törekvések: nem új dolgok. Az is világos, hogy a szovjet vezetés, éppen úgy, mint annak előtte a cári Oroszország, arra törekszik, hogy hegemonista politikáját átgondolt elméletekkel igazolja és régóta gyakorolt módszerekkel valósítsa meg.

Leninnek a proletár internacionalizmussal kapcsolatban megfogalmazott egyik tétele azt mondja, hogyaproletárharc érdekeit alá kell rendelni a nemzetközi síkon folyó harc érdekeinek. Ezeket a nemzetközi érdekeket azonban gyakorlatilag mindig a Szovjetunió kommunista pártja határozza meg. Ezzel ez a gondolat a szovjetországi hatalmi politika eszközüvé vált. Egy további - ugyancsak Lenintől származó - elv azt mondja ki: legnagyobb hiba volna az orosz tapasztalatok általános érvényességét eltúlozni és forradalmunk (mármint az orosz forradalom) néhány tételén túlmenően általánosságban alkalmazni. (Ezen a tételen alapul a szocializmushoz vezető különböző utak elmélete.)⁵⁰

1921-ben a X. pártkongresszuson Lenin egyszer és mindenkorra elutasította a frakcióalapítás gondolatát, és ezzel megeremtette a Politbüro diktatúrájának, vagyis az apparátus diktatúrájának az alapját. A Komintern III. világkongresszusán (1921) elfogadták a felvétel alapjául szolgáló 21 pontot. Ezzel megkezdődött a többi párt bolsevizálása és alávetettsége. Noha a Komintern végrehajtó bizottságának hatalmi körét bővítették, magát a bizottságot teljesen a Szovjetunió kommunista pártja Politbürojának az ellenőrzése alá helyezték.

A szovjet kommunista párt XIV. kongresszusán (1925) Sztálin azt kívánta a nyugati proletáraitól, hogy minden fenntartás nélkül mindig úgy tekintsenek a Szovjetunióra, mint a világforradalom bázisára és valamenynyire dolgozó hazájára. Ez lett a későbbi dogma alapköve: a Szovjetunióval szemben követett magatartás a proletár internacionalizmus próbája. Mint ahogy hajdanán Oroszországot nyilvánították az "igazi keresztények" védőjéül, úgy jelentették ki a Szovjetunióról, hogy az "igazi proletárok" oltalmazója.

Mint ahogy a cári Oroszországban az ortodox egyházat, a pánszlávizmus gondolatát és az emigrációt állandóan Oroszország érdekében használták fel, úgy sikerült a két háború közötti időszakban a Komintern segítségével mozgósítani a kommunista pártokat a Szovjetunió minden néven nevezendő stratégiai és taktikai célja érdekében. Elég, ha a szociáldemokraták elleni harcra, később a fasizmus elleni népfrentpolitikára, röviddel azután pedig a náci Németország legalábbis közvetett támogatására utalunk.

A Zsdánov által meghirdetett "két tábor elmélet" szándékát tekintve megdöbbentő hasonlóságot mutat az "igazi keresztények" és a "romlott

keresztények" közötti megkülönböztetéssel, valamint azzal a különbségtétellel; amelyet orosz tudósok, írók és művészek fogalmaztak meg Oroszország és Európa között.

Az ún. Nagy Péter-féle testamentum, valamint Pável Ivanovics Pesztel tervezet ei alapján véve azonosak a "korlátozott szuverenitás" Brezsnyev-féle doktrínájának az igazolásával.

Tovább él az orosz messianizmus is: Oroszország évszázadokon keresztül meg volt győződve keresztény küldetéséről; a Szovjetunió pedig az októberi forradalom óta szocialista küldetéséről van meggyőződve. Mindkét gondolatnak szükségképpen át kellett és át kell fognia az egész világot. E küldetés megvalósításában fontos feladatot szántak az orosz nyelvnek is; a gondolat még Sztálin ún. "nyelvészeti leveleiben" is kifejeződött (1950). "Ha az orosz nép - úgymond Sztálin - az az erő, amely a szovjet állam terhet viseli, akkor szükségképpen az orosz nyelvnek is igen jelentős funkció az osztályrésze. Mint "az idősebb testvér nyelve" a szovjet népek és a velük szövetséges népi demokráciák között, összekötő szerepet tölt be a nemzetek feletti új államképződményen belül, és "birodalmi nyelvvé válik mindazokkal a funkciókkal együtt, amelyek annak idején Dareios és a római császárok birodalmában a perzsa és a latin nyelvnek jutottak" .51

Elvben mindig Oroszország, ill. a Szovjetunió hatalmi állásának, illetve az "egyeduralkodók" hatalmi állásának a megerősítéséről és biztosításáról volt szó, kezdve a kijevi állam expanziójától egészen Afganisztán megszállásáig.

Rendkívül veszélyes lenne megfelelkezni arról, hogy a Szovjetunió minden belső forrongása és nehézsége ellenére egy nagyhatalom. Expanzióra, hatalmának és befolyásának kiterjesztésére való törekvése 1000 év óta változatlan. Minden valószínűség szerint a jövőben is változatlan marad. Minden kendőzés nélkül egyszerűen és szenvedélymentesen fejtette ki ezt Brezsnyev Dubceknek és társainak Csehszlovákia 1968. évi augusztusi megszállása után a Kremlben tartott "tárgyaláson": "Mi itt a Kremlben arra a felismerésre jutottunk, hogy rátok már nem lehet hagyatkozni. A belpolitikában azt csináljátok, amit akartok; sok olyat is, ami nem tetszik nekünk, és nem is fogadtok el jó tanácsot. Országotok azonban abban a szférában fekszik, amelyben a második világháború folyamán szovjet katonák vetették meg a lábukat. Ezért nagy áldozatokat hoztunk, és onnan többé nem távoztunk el. Határaitok a mi határaink is. És

mivel nem engedelmessé váltunk nekünk, mi fenyegetve érezzük magunkat. Második világháború belső halottaink nevében, akik életüket a ti szabadságotok érdekében is áldozták, teljes joggal küldjük el katonáinkat most hozzátok, hogy határainkon belül tényleg biztonságban érezhessük magunkat. Hogy közvetlenül fenyeget-e minket valaki, ez mellékes; külső körülményektől független, elvi dolgról van szó. És ez a második világháborútól fogva most már örökké így is lesz". 52

Leszek Nowak, a poznańi Adam Mickiewicz Egyetem professzora 1979-ben felállította a "nem marxista történelmi materializmus" elméletét; ennek összefoglalását 1981-ben a krakkói független főiskolai kiadó, a "PO PROSTU bis" közölte: "Három előadás a nem marxista történelmi materializmusról: 1. Karl Marx alapvető hibája (a kommunizmus szükségességéről). 2. Lenin dogmái (a kommunizmus szükségességéről Oroszországban). 3. A kommunizmus megszüntetésének szükségességéről." 1981-ben a poznańi független főiskolai kiadó gondozásában megjelent Nowak művének további rövidített kiadása Szabadság és hatalom címen.

Nowak véleménye szerint valamennyi korábbi társadalmi-gazdasági formációt a következő osztályba sorolás jellemezett: birtokosok, uralkodók, papok és a tőlük függő néposztályok...

A kommunizmus viszont a "néposztályt" nem a három különböző elnyomó osztállyal (tehát a gazdasági, politikai és szellemi elnyomást gyakorlókkal) állítja szembe, hanem az uralkodói-birtokosi-papi, tehát háromszorosan is elnyomó osztállyal. Ez a háromszorosan elnyomó osztály

pedig a pártapparátus, amely a tulajdont, a politikai hatalmat és a doktrínákkal való beoltás eszközeit tartja kézben. A kommunizmus tehát két olyan osztályból álló rendszer, amelyek ellentétes érdekűek: a három elnyomó osztályé és a néposztályé.

Nowak a kommunizmus oroszországi genezisét illetően azt a felfogást képviseli, hogy ez közvetlenül a mongol iga után kezdődött. Ez ugyanis kedvező feltételeket teremtett a fejedelmi hatalom demoralizálásához: "A nagyfejedelem trónja, amely a (mongol) hódító fegyveres hatalmára támaszkodva lehetővé tette az uralmat a többi orosz fejedelem fölött, verseny tárgyát képezte az akkori Oroszország uralkodói között. Ennek a versenynek a célja a hatalmi szféra mértéktelen kiterjesztésének a lehetősége volt. A győztesnek viszont az ellenőrzést gyakorló hódító számára engedelmességgel kellett fizetnie. . . így támadt a moszkvai egyeduralkodó, akinek a szemében az apagyilkosság és a besúgás mindennapi dolog volt, és aki - hogy a mongolok jóindulatát elnyerje - alattvalóit arra szólította fel, hogy a népet a szükségesnél jobban is kifosszák. Ez az uralkodó elsősorban a függetlenségtől rettegett. Ennek következtében nem is harcolt érte. Amikor végül is ezt az elerőtlenedett hódítót "elozta" (Marx), elsősorban a saját népe ellen kellett védekeznie.

Az októberi forradalom csekély jelentőségű, államcsínynek megfelelő esemény volt, amely csak személyi őrsváltáshoz vezetett. Az egykori uralkodót és a birtokosokat, akik a cári bürokrácia vagy a burzsoázia rétegeiből származtak, új, alacsonyabb társadalmi rétegek váltották fel... A totalitárius társadalom csak a húszas években váltott át kommunistává, amikor az uralkodók és a birtokosok megsemmisítették az egyházat és az értelmiséget, miáltal utólag "papokká" is lettek.

A Szovjetunió komor társadalmi fundamentuma, amely eddig a tömegeknek a kettős funkciójú uralkodó osztály által történő leigázásán és kizsákmányolásán alapult, egy további dimenzióval bővült: a tömegek elbutításával, amelyet a modern technika központosított eszközeivel meg lehet teremteni. „53

A párt, az apparátus és a politikai bizottság tagjai régóta „uralkodókká, birtokosokká és papokká” lettek. Totális hatalmi igényt emelnek a fizikai és a szellemi életre. Egyedüli őrzői és értelmezői a „tisztá tannak” és rendelkeznek a világhatalom valamennyi hatalmi és propaganda eszközével.

Volt-e a történelemben valaha olyan csoport vagy osztály, amely ekkora hatalommal rendelkezett volna a társadalom és az egyén fölött?

III. MAGYARORSZÁG A KÉT HÁBORÚ KÖZTI IDŐSZAKBAN, 1918-1939

3.1. A két "forradalom" és ezek kudarca

"A Habsburg Birodalom felbomlásáról szóló rengeteg munka nagyjából két, egymást átfedő csoportba sorolható. Az egyik csoportnak az a véleménye, hogy Ausztria felbomlásához a lökést a birodalmon kívüli erők adták meg; a másik felfogás belső problémákban látja a fő okot. Az első esetben a belföldön élő nemzetiségi csoportoknak csupán azt a szerepet tulajdonítják, hogy részt vettek ebben a folyamatban. A második esetben a külföldi egyesületek játszanak mellékszerepet. „54

A dunai monarchia felbomlását az európai nagyhatalmi törekvések éppen úgy sietteték, mint a társadalmi és nemzetiségi töltetű belső feszültségek. A folyamatot nem csekély mértékben sietteték a különböző titkos egyezmények és társaságok, a nemzeti mozgalmaknak tett ígéretek és az irredenta törekvések.

Bár az antanthatalmak véleménye igen eltért egymástól a Monarchia felosztását illetően, az "elnyomott népek" felszabadítása tekintetében megvolt az egyetértés. A Monarchiát szó szerinti értelemben nemzetiségei osztották fel.

Az 1917-es év három olyan eseményt hozott, amely a helyzetet lényegesen megváltoztatta: az Egyesült Államok belépése a háborúba, Oroszország kiválása a háborúból és az ún. titkos Sixtus-féle tárgyalások.

1918 nyarán a háború - jelentős amerikai csapat- és hadianyag Franciaországba való szállítását követően, főleg azonban a tankok tömeges bevetése folytán - döntő fordulatot vett. A németek marne-i offenzívája meghiúsult, a franciák ellenoffenzívája ugyanakkor sikert aratott. 1918 nyarának végén a német csapatok már visszavonulóban voltak.

1918. október 17-én Tisza István - Károlyi gróf szavait ismételve kijelentette a Parlament előtt: "Elvesztettük a háborút." Egyidejűleg felszólította Károlyit és híveit: működjenek együtt a haza szolgálatában és javáért, és értékesítsék az antanthatalmakhoz fűződő, gyakran hangoztatott jó kapcsolataikat.

Erre annál inkább szükség lett volna, mert az európai közvélemény kifejezetten magyarellenes volt. A történész Szekfű Gyula a Magyar történet 5. kötetében leírja a magyarellenes propagandát Európában. Európában sok prominens szellem foglalt állást a magyarokkal és "elnyomó módszereikkel" szemben, például Björnstjerne Björnson és Lev Nyikolajevics Tolsztoj, akiket a csehek, továbbá Lord Bryce és Lord Fitzmaurice, akiket a románok befolyásoltak. Georges Clémenceau, a történész Ernest Lavisse, valamint a szociológus-közgazda Leroy-Beaulieu is a magyarok ellen fordultak. Még Garibaldi fia, Menotti is megtagadta atyja magyarbarátságát azzal a megokolással, hogyamagyarok elnyomják a románokat, az olaszok testvéreit.

Seton Watson mint a választások megfigyelője jött Magyarországra. Keresett és talált is "bizonyítékokat" a kisebbségek elnyomására.

Ugyanebben az időben a romániai kisebbség tagjai, romániai bankok által támogatva, rendszeresen vásárolták fel Erdélyben a magyar nemesség föld-birtokait. Ezek a vásárlások egyedül az 1908 és 1913 közti időszakban 44 ezer kataszteri hold szántóföldet és 20 ezer kataszteri hold erdőt tettek ki, (1 kataszteri hold = 0,575 hektár). Gróf Bethlen Istvánnak a tárgyban elhangzott segélyfelhívására senki sem hallgatott. Ebben a magyarok ellen Erdélyben és Szlovákiában folyó gazdasági háborúban az első világháborúig 156 román bank vett részt 54 millió korona tőkével és 36 szlovák bank 18 millió koronával. Ezeknek a bankoknak a központjai Prágában és Bukarestben voltak.

Még anémet és az osztrák szövetségeseknél is rendszeres propaganda-kampány folyt Magyarország ellen. Rudolf Heinze, Friedrich-Guntram Schultheiss és Heinrich Wastian munkáikban a "judeo-magyarok" kegyetlenségeit ostromozták. Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) alapítója és elnöke, Ernst Hasse megírta a német politika kézikönyvét, amelyben javaslatokat tett a német befolyás fokozására a német birodalom határain kívül. Ebben például a következők foglaltatnak: "Az osztrák-magyar szövetség már nem felel meg a német érdekeknek, nem lehet ugyanis német érdek egy gyengébb hatalommal való szövetség. Az Osztrák-Magyar Monarchiát német népi területté kell tenni és a szlávokat ki kell utasítani a Lajtán inneni területekről. Magyarországon a német államnyelv mellett a magyar, Erdélyben a román is megengedhető . . . Mivel ezek a területek "ősnémet települések fészkei", és mivel a dunai térség kis népei amúgy sem életképesek, ezeken a területeken csak német hegemonia és kultúra lenne lehetséges. „55

Bécsben Magyarország ellenségei Ferenc Ferdinánd trónörökös és Karl Lueger bécsi polgármester személye körül csoportosultak.

Magyarországnak közel s távolban alig volt barátja, és a győztes hatalmak oldaláról kevés megértésre és jóakaratra számíthatott. Rég elfelejtették, hogy Tisza István gróf magyar miniszterelnök volt az egyetlen, aki a Szerbiának átadott ultimátum ellen felemelte a szavát, mert még

egy "Iokális" Balkán-háborút is el akart kerülni. (Huszonhét évvel később gróf Teleki Pál miniszterelnök áldozta fel az életét, hogy a magyar-jugoszláv barátsági szerződés megszegése ellen tiltakozzék. A második világháború után a béketárgyalásoknál ezt a tényt sem vették figyelembe.) Ebben a kritikus helyzetben ezért valamennyi politikai erő szoros együttműködésére nagy szükség lett volna.

1918. október 17-én Károly császár manifesztumot bocsátott ki Cisleuthánia nemzeti államok szövetségévé való alakulásáról. A terv elkésett; a dunai monarchia felbomlását többé már nem lehetett megakadályozni.

1918. október 25-én Bécsben Heinrich Lammasch alakított új kormányt. Külügyminiszterévé gróf Andrássy Gyulát nevezték ki, aki október 25-én Wilson elnökhöz fordult és tárgyalások felvételét javasolta különbéke megkötése céljából. Egyidejűleg értesítették Vilmos császárt, hogy a Monarchia külön béke megkötését szorgalmazza.

1918. október 25-én Károlyi Mihály gróf a szocialistákkal és a polgári radikálisokkal megalakította a Magyar Nemzeti Tanácsot és egy tizenkét pontos programot hozott nyilvánosságra. Ez nagyjában-egészében a szociáldemokrata párt 1918. október 8-i programjával egyezett. Többek között követelték a kormány elbocsátását, a képviselőház felosztatását, általános titkos választójogot, nagyvonalú földreformot és társadalmi reformokat, valamint önrendelkezési jogot. A területi sértetlenség fenntartását és biztosítását nem erőszakkal, hanem a józan belátás, a közös gazdasági és földrajzi összetartozás alapján kell érteni.

A nemzeti tanács igazgatási bizottsága a következő személyekből állt: Károlyi Mihály, Ábrahám Dezső, Batthyány Tivadar, Hock János, Jánosi Zoltán, Lovászy Mihály (ezek tartoztak a Károlyi-csoporthoz); Böhm Vilmos, Garami Ernő, Garbai Sándor, Kunfi Zsigmond, Weltner Jakab (szociáldemokraták); Bíró Lajos, Jászi Oszkár, Purjesz Lajos, Szende Pál (polgári radikálisok). További tagok voltak: Müller Irén, Bedy-Schwimmer Róza, Hatvany Lajos, Fényes László és Diner-Dénes József. 56

A Magyar Nemzeti Tanács egyfajta ellenkormány volt. Mellette létrehozta egy katonatanácsot is, amely a katonákat a nemzeti tanáccsal együtt felmentette esküjük alól, és korábbi tisztjeikkel szemben ellenállásra szólította fel.

A királyi teljhatalom átruházása folytán a régens, József főherceg 1918. október 31-én Károlyi Mihály grófot nevezte ki miniszterelnökké. Ugyanezen a napon meggyilkolták Magyarország "erős emberét", Tisza István grófot.

Az új kormány tizenkét pontos programjának a megvalósításához hiányoztak mind a politikai, mind a gazdasági feltételek. Alig voltak meg, illetve csak gyengén fejlődtek ki a demokratikus reform társadalmi bázisai, továbbá az egyes népek tudatában a pszichológiai feltételek a problémák egyetértő, békés megoldására, főleg az új határok tekintetében. Ehhez járult még a háborús évek alatt már érezhetővé vált gond a történelmi

Magyarország és a magyar nemzet fennmaradása és a várhatóan kemény békefeltételek tekintetében. A katasztrofális gazdasági helyzet, a vezető rétegek és a középosztály lelki és morális széthullása, az utca népének radikalizálódása - valamint azoké a csoportoké is, amelyek eddig nem vettek részt a hatalom gyakorlásában - rendkívüli aggodalomra adott okot. A háborús évek alatt magától értetődő rend és fegyelem hirtelen eltűnése túlfokozott szabadságmámort eredményezett, amely már anarchista vonásokat kezdett magára öltetni. Ebben a helyzetben könnyű dolog volt a forradalmi uszítás és a szépen hangzó követelések hangoztatása. Különösen nehéznek bizonyult a politikai, társadalmi, gazdasági és szociális reformtervek megvalósítása, és emellett még az állami szervek, a társadalmi, gazdasági és szociális berendezések kielégítő működésének a biztosítása.

Mindez Károlyi és a Magyar Nemzeti Tanács előtt a maga teljes horderejében kevésbé volt ismert, illetve mindezt nem vették elég komolyan. Ezzel ők is részben felelősek a történelmi Magyarország széthullásáért, az új határokért, a proletárdiktatúráért, a népesség polarizálódásáért, ami a következőkben magával hozta az antiszemitizmus fellángolását és a bosszúvágy megnyilatkozását a Tanácsköztársaság alatt és annak összeomlása után; de még azért is, hogy a demokratikus reformelképzelések iránt később fenntartások nyilatkoztak meg.

Fontos szerepet játszottak az 1918 októberi őszirozsás forradalomban a szabadkőművesek is. A magyar páholyok már a századforduló óta egyre inkább gyülekezőhelyei voltak a radikális fiatal értelmiségnek, illetve azoknak, akik értelmiségieknek gondolták magukat. 1906 óta a szabadkőművesség ketté szakadt. Jászi Oszkár és Kunfi Zsigmond vezetése alatt a páholy testvérek egy része harcos ateizmust követelt; a páholyok oltáráról eltávolították a Bibliát. 1912-ben a magyar szabadkőművesek már többségükben a radikális irányzat hívei voltak. A Galilei-kör híveinél, valamint a Huszadik Század és a Nyugat folyóiratok esetében is egyre észrevehetőbbé vált a jelentős radikalizálódás.

Gratz Gusztáv már 1905-ben óvta a Nyugat körül csoportosuló szociológusokat a "haladásillúzióktól". A haladás nem valósítható meg azzal, ha francia, német vagy olasz elképzeléseket, a "haladó kultúra" fogalmait "pur et simple" át akarjuk plántálni és tovább akarjuk fejleszteni, mielőtt ezek egyáltalán meggyökeresedtek volna. Inkább azt kellene gondosan megvizsgálni, milyen új politika folytatása lehetséges és szükséges, tekintettel a hazai viszonyokra, az itteni kulturális állapotokra és a különleges nehézségekre ahhoz, hogy legyőzzük a nehézségeket - fejtette ki véleményét Gratz Gusztáv. 57

Németországban és Ausztriában is kiélesedett a helyzet. Vilmos császár 1918. november 10-én elhagyta Németországot, Károly császár pedig lemondott az Ausztria államügyeiben való mindennemű részvételéről. 1918. november 12-én az ideiglenes nemzetgyűlés proklamálta a Német-ausztriai Köztársaságot.

1918. november 18-án kiáltották ki a Magyar Köztársaságot. Mindemellett azonban Magyarország bel- és külpolitikai helyzete napról napra romlott. A munkásokat és a katonákat ismételtelen fel kellett szólítani, hogy térjenek vissza munkahelyükre, illetve kaszárnyáikba, a lakosságot pedig ismételtelen figyelmeztetni kellett a tulajdon védelmére. A csőcselék kilengései, amit a sajtó uszító kampánya csak erősített, főleg a "régi világ" és ennek értékrendszere, illetve képviselői ellen, egyre fokozódtak. Mivel az összeköttetések megszakadása folytán a nyersanyag- és tüzelőszállítmányok nem tudtak eljutni a termelőüzemekhez, nagymértékben megbénult a gyárak termelése. Napról napra nőtt a munkanélküliek száma is. A válsághelyzetet még fokozta a katonák radikalizálódása és a megszállt területekről az országba özönlő menekültek problémája.

Az országot ellenséges érületű szomszédok gyűrűje fogta körül. A szomszédos államok fellángoló nacionalizmusa az egyre tehetetlenebb Magyarország minél nagyobb területrészeinek az annexiójára készült. A kormányzat kihirdetett olyan törvényeket, hozott olyan rendeleteket és tett olyan nyilatkozatokat, amelyek kétségtelenül haladó gondolkodásról tanúskodtak, csak hogy megvalósításukhoz, kivitelezésükhöz a szükséges tekintély és hatalom, valamint az anyagi és politikai feltételek hiányoztak; mint ahogy hiányzott a lakosság nagyobb részének készsége és képessége, hogy a terheket és a felelősséget viselje.

Jászi Oszkár, a "kormány esze" Aradon a Román Nemzeti Tanács képviselőivel tárgyalt. Ennek a szervnek jóformán valamennyi tagja személyes jó barátja volt. Hosszú éveken keresztül dédelgetett álma a "keleti Svájc" megteremtése volt. Ennek a tervnek a meghíúsulása készítette erre a keserű megállapításra: "Önök nacionalisták!" - Maniu válasza egyértelmű volt: "Igenis, mi nacionalisták vagyunk. Elsősorban népünk javáért és érdekében dolgozunk. „58

A fegyverszüneti egyezmény is komoly gondokat okozott a kormánynak. A Padovában 1918. november 3-án Ausztria-Magyarország által aláírt fegyverszüneti egyezmény kimondta az ellenségeskedések beszüntetését, valamint a csapatok kivonását a Monarchia által megszállt területekről. A demarkációs vonalat csak délnyugaton vonták meg. Ennek folytán Magyarország a saját történelmi határait tekintette demarkációs vonalnak, eltekintve Horvátországtól. Prágában, Bukarestben és Belgrádban mindenestre másképpen gondolták.

Károlyi és Jászi vezetése alatt 1918. november 6-án delegáció utazott Belgrádba, hogy Franchet d'Esperey tábornokkal, az ún. Keleti Hadsereg főparancsnokával tárgyaljon. A Franchet d'Esperey által előterjesztett katonai konvenció 18 pontot tartalmazott, amelyet Károlyi és Jászi elfogadhatatlannak jelentettek ki. Tekintettel Magyarország és a szomszéd államok közti feszültség állandó növekedésére, a nemzeti tanács 1918. november 10-én végül mégis a feltételek elfogadása mellett döntött. 59 Az

"egyezményt" Linder Béla hadügyminiszter 1918. november 13-án Belgrádban írta alá.

További, Magyarországra kedvezőtlenül ható körülmény: Németország és a dunai monarchia kiesése folytán Közép-Európában hatalmi vákuum keletkezett. Ennek a vákuumnak a betöltésére eredetileg Oroszországot szemelték ki. Az októberi forradalom eseményei folytán azonban Oroszország akkor ezt a szerepet nem vehette át. Csak a második világháború után lett a Szovjetunió Kelet-Közép-Európa rendező hatalmává.

Így átmenetileg Franciaországnak jutott az a szerep, hogy ezt a vákuumot kitöltse: hogy tudniillik az újjáéledő Németország és a bolsevizmus terjedése ellenében erődítményt hozzon létre. Ebben fontos szerep jutott a Keleti Hadseregnek. "Foch a peremállamok valamennyi antibolsevista erőit - lengyel és román csapatokat, továbbá német hadifoglyokat, önkéntes és szövetséges egységeket - francia főparancsnokság alatt akarta összefogni egy Oroszország elleni grandiózus felvonulás érdekében... Foch tervét 1919. március 27-én a Szövetséges Főtanács elutasította. A döntő ebben az amerikaiak ellenzése volt."⁶⁰

A románok viszont jókor megragadták a kedvező lehetőséget. Egész hadosztályok at ajánlottak fel a francia tábornokoknak, és ezáltal megszerzték ezek támogatását Magyarország ellen. Fáradhatatlanul utaltak arra a veszélyre, amelyet Magyarország bolsevizálása jelent az egész térség számára. Taktikájuk sikeres volt. Román csapatok a demarkációs vonalon túl is foglaltak területeket, egy kereken 300 ezer fő által lakott országrészt. Ezeket a területeket azután egy évvel később a békeszerződés hivatalosan is nekik juttatta.

Egész más érvekkel érték el céljukat a prágai vezetők. Ezek arra a veszélyre hívták fel a győztes hatalmak vezetőinek figyelmét, amelyet a budapesti "tekintélyelven" nyugvó rezsim a demokrácia számára jelent. Vezető cseh politikusok kijelentették, hogy Károlyi Mihály nem kevésbé nemzeti beállítottságú, mint annak idején Tisza volt, és a Károlyi-kormány is ellenséges magatartást tanúsít a kisebbségekkel szemben.⁶¹ A prágai cseh kormány megkapta Szlovákiát és Kárpát-Ukrajnát.

Prága érveit a francia külügyminiszter is magáévá tette. Franciaország londoni, római és washingtoni képviselőit utasították: hívják fel az illetékes kormányok figyelmét Károlyi gróf perfid és alattomos politikájára, amelynek ultrademokratikus arculata kizárólag a nemzetiségek elnyomását szolgálja. Nem csoda, hogy a Károlyi és hívei jó francia kapcsolatairól terjesztett propaganda, valamint a demokrácia mindenható erejébe vetett bizalom hamarosan veszített hiteléből. Az ún. őszirózsás forradalom (1918. október) vezető férfiainak szavahihetőségébe vetett bizalom megkérdőjelezését az a tény is erősítette, hogy Magyarország területre éhes szomszédai még a belgrádi katonai egyezmény határozatait sem vették figyelembe. Ferdinánd Vix alezredes 1918. november 23-i jelentésében a

következőket írta: "Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogya belgrádi katonai egyezmény csupán egy darab papír. Kis szövetségeseink magatartása, saját magatartásunk, valamint olyan hatóságok hiánya, amelyek a visszaéléseket jóvátehetnék, igen érezhetően mutatkoznak, úgyhogy csak egyetlen tekintély érvényesül: az erősebb joga. „62

A lakásínség, az élelmiszer- és szénhiány, a fűtési lehetőségek, az áramés gázkorlátozás, a fegyveres csapatok okozta bizonytalanság, a város és a vidék közötti szakadék további mélyülése energikus és hathatós intézkedéseket követelt volna a kormánytól. A kormánynak azonban hiányzott a cselekvéshez szükséges gazdasági ereje és politikai hatalma. A kormány szemellátható tehetetlensége ellen tiltakozásul a kormány két tagja, gróf Batthyány Tivadar és Lovászy Márton visszaléptek. A radikális sajtó (Vörös Újság, Vörös Katona, Ifjú Proletár) a munkásságot és a népet a kormány ellen lázította; követelte a munkások felfegyverzését, és a földek kollektivizálás ára szólított fel. Az Oroszországból hazatért Kun Béla szenvedélyesen harcolt a demokratikus szocializmus ellen. A Vörös Újságnak már első száma (1918. december 7-én) az osztályharcot követelte.

1919. január 11-én Károlyi Mihályt kikiáltották a köztársaság elnökévé. Utóda a miniszterelnöki székben Berinkey Dénes lett.

1919. február 16-án megszavazták a földbirtokreformot. A Buza Barna vezetésével kidolgozott törvény az 500 kataszteri holdnál nagyobb földbirtok, illetve a 200 kataszteri holdnál nagyobb egyházi birtok kisajátítását írta elő. A törvény végrehajtására azonban a kormánynak már nem jutott ideje. A Berinkey-kormány négy hétig állt fenn. A proletárdiktatúra pedig nem földosztást akart, hanem a földek kollektivizálását. Károlyi, az elnök, 1919. február 23-án még megkezdhette kápolnai birtoka felosztását, de ennek már nem lett folytatása.

1919. február 20-án kommunista rohamcsapatok megtámadták a Népszava szerkesztőségét. Halottak és sebesültek is voltak. A kormány Kun Bélát és 87 tettestársát letartóztatta. Az "egyensúly megőrzése" érdekében a konzervatív oldalon állók közül internáltatta Szurmay tábornokot, Mikes püspököt és Szerényi bárót. 63

A középosztály kezdett magához térni ájultságából. Bethlen István gróf megalapította a Nemzeti Egység pártját. Az események alakulása azonban a fordulóponthoz közeledett. 1919. március 14-én a Fémmunkások Szakszervezete a kommunistákhoz csatlakozott.

1919. március 19-én Vix alezredes jegyzéket nyújtott át a magyar kormánynak. Az új demarkációs vonal Magyarország számára még kedvezőtlenebb volt, mint a korábbi demarkációs tervek. A kormány nem fogadta el a jegyzéket és lemondott.

Eközben Károlyi háta mögött Kunfi és Weltner megegyeztek a kommunistákkal és a katonatanáccsal. A hatalmat a kommunisták és a radikálisok

vették át, és orosz mintára kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot. Károlyi Mihály grófra nem volt többé szükség.

Károlyi saját "lemondása" történetét a bécsi "Arbeiter Zeitung"-ban 1919. június 25-én a következőképpen írta le: "A hatalmat nem adtam át a proletariátusnak; ez harcolta ki magának a hatalmat a szocialista hadsereg felépítésével. „64

Károlyi jellemét és képességeit illetően hadd szólaljon meg két kortárs.

Asztalos Miklós és Pethő Sándor A magyar nemzet története Című művében olvashatók a következő sorok: "csendesén és alig észrevehetően osont el a forradalom arcvonalaról a magyar Kerenszki, Károlyi Mihály. Az ő bűne az, hogy hazájának és nemzetének legváltóságosabb időszakában követelte és verekedte ki magának a vezérséget és vállalt olyan történelmi feladatot, amelyre szellemi és erkölcsi gyarlóságai egyenesen diszkvalifikáltak. .. Másokat, hasznos és értékes erőket... egyenesen kimart a hatalomból. Kritika nélkül hódolt meg ama tanok és ideológiák előtt, amellyel környezete fejét megtömte. „65

Jászi véleménye szerint (aki Károlyi barátja és harcostársa volt) Károlyi bukását a szociáldemokraták árulása és a kisantant vaksága okozta. A szocialisták egy része Károlyi háta mögött lepaktált a kommunistákkal hasonló magatartást a második világháború idején és a rá következőidőszakban is tanúsítottak. Jászi véleménye szerint ehhez járult még, hogy az antanthatalmak által támogatott imperialista szomszédok a demokratikus Károlyi-kormányt még a megmaradt hitelét is aláásták.

Jászi egyébként nem hallgatja el a Károlyi-rezsim gyengeségeit sem: így az agrárreform elhúzódsát, az államhatalom kiépítésének elhanyagolását és a vezetés határozatlanságát. A katasztrófa további okát a demokratikus erők szerveztlenségében és hiányos együttműködésében látta. 66

Károlyi további gyengesége rossz emberismeretében és hiúságában keresendő. Főleg azokat a bizalmasait kedvelte, akik elképzelései számára kedvező híreket és érveléseket szolgáltatottak. Ehhez járult még, hogy nem volt képes az illúziókat és a vágyálmokat elválasztani a realitásoktól.

A Forradalmi Kormányzótanács a "Mindenkinek" Címzett első kiáltványában 1919. március 22-én megígérte mindazoknak a nagy teljesítményeknek és alkotásoknak a haladéktalan megvalósulását, amelyek a szocializmus és a kommunizmus előkészítését és létrehozását lehetővé teszik. Bejelentették a földbirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és a közlekedési vállalatok szocialista tulajdonba vételét. Megszüntették a sajtószabadságot, zárolták a takarékbetéteket, a bankszámlákat és a széfeket. Az igazságszolgáltatási szerveket forradalmi törvényszékek váltották fel. Már 1919. március 25-én megkezdődött a véderő újjászervezése. A rendőrséget és a csendőrséget leváltották és tagjait nagyjából a Vörös Őrségbe kebelezték be.67

1919. március 27-én a Forradalmi Tanács eltörölte a hitoktatást a fővárosi iskolákban és elrendelte az egyházi javak igénybevételét.⁶⁸ 1919. március 29-én államosították az iskolákat és az oktatási intézményeket.

Kun Béla a bécsi Neue Freie Press ének adott interjújában kijelentette: "Magyarország csaldott a nyugati demokráciában, ezért az orosz szovjethoz fordul. „⁶⁹

Az antant hatalmakat kellemetlen meglepetés érte a magyar proletárdiktatúrával. Tekintettel a németországi Spartacus-mozgalomra, a müncheni és bécsi fejleményekre, nagyon veszélyesnek ítélték a dolgok ilyen menetét.

A Tanácsköztársaság vezető férfiai azt szerették volna elérni, hogy Ausztria is a világforradalom mellett döntsön. Kun Béla 1919. március 27-én a Forradalmi Tanács ülésén kijelentette: "Ha Bécs csatlakozik

Budapesthez, a forradalmat elvihatjuk a francia határig. „⁷⁰ Kun elképzelései illuzórikusak voltak. Az osztrák szociáldemokrácia élén olyan férfiak álltak, akik a demokrácia és a szocializmus mellett döntöttek.

1919. március 26-án megtörtént azoknak az üzemeknek az államosítása, amelyek több mint húsz munkással dolgoztak, továbbá a bányáké, a közlekedésé, a bankoké és biztosítótársaságoké. 1919. április 4-én hirdették ki a földreformmal kapcsolatos rendelkezéseket. A közép- és nagy birtokokat leltárilag és kártérítés nélkül állami tulajdonba kellett bocsátani.

1919. április 6-tól 8-ig tanácsválasztások voltak. Mivel csak egyetlen lista volt, a Forradalmi Tanács megszerezte a többséget. A következőkben megkezdte a Szovjet-Oroszországban bevezetett igazgatási és szervezeti rendszer szolgái lemásolását. Ezeknek a radikális átállítási szándékoknak a keresztülvitelére azonban a rendszernek gyakorlatilag hiányzott valamenynyi előfeltétele. A politikai helyzet labilis volt, hogy ne mondjuk: kaotikus. A lakosság túlnyomó többsége elutasította a Szovjet-Oroszországtól kritikátlanul átvett terveket és berendezéseket. A gazdaság mélyponton volt. A már eldöntött változások sikerrel kecsegtető véghezviteléhez azonban a megfelelő szakértők, a rezsimhez hű káderek és a szükséges tőke is hiányoztak. Nem kevésbé látszott fenyegetőnek Magyarország külpolitikai helyzete is. Mind a győztes hatalmak, mind a szomszédos államok, amelyeknek a seregei északon, keleten és délen magyar területen álltak, ellenségesen álltak a Tanácsköztársasággal szemben.

Ebben a helyzetben a Forradalmi Tanács egyre gyakrabban folyamodott "adminisztratív eszközökhöz": egyre gyakrabban alkalmazott erőszakot és terrort.

Az érvényes jogszabályok egyre gyakoribb megsértése, valamint a rendszer valóságos vagy lehetséges ellenségeinek kegyetlen üldözése folytán lassanként bizonyos ellenállás kezdődött az egykori szociáldemokraták körében, a Magyarországi Szocialista Pártban és a Forradalmi Tanácsban is. A Magyarországi Szocialista Párt első kongresszusán, 1919.

június 12-13-án új programot fogadtak el, s a párt nevét a "Szocialista-kommunista munkások magyarországi párt"-jára változtatták. Mivel - mint említettük - sok eltérő felfogású szociáldemokrata nem értett egyet a kommunisták által folytatott további bel- és külpolitikával, a feszültség egyre éleződött.

A román offenzíva kezdetével, 1919. április 16-án vált a Tanácsköztársaság helyzete valóban kritikussá. A román csapatok kétszer, a csehek háromszor olyan erősek voltak mint a magyarok. A Forradalmi Tanács már április végén menedéket kért Bécsben a népbiztosok és családjaik számára.

A Vörös Hadsereget teljes bevetéssei, éspedig a korábbi tisztikar (Stromfeld Aurél, Tombor Jenő, Julier Ferenc) bevonásával újjászervezték. A román offenzívát sikerült megállítani a Tiszánál; az északi offenzíva során Miskolcot is vissza tudták foglalni.

A proletárdiktatúra hibás politikai és gazdasági döntései, valamint ezek katasztrofális következményei, szemellátható gyengéi, az egyre gyakoribb terrorista kilengések a polgárságot és a parasztságot szárnos értelmiséggel együtt ellenállásra sarkallták. Itt-ott felkelésekre is sor került; ezek azonban egymástól függetlenek voltak, és rosszul voltak szervezve. Korvin és Szamuely különleges alakulatai kegyetlenül, egyes esetekben katonai egységek tömeges bevetése segítségével vel nyomták el őket. Szegeden Károlyi Gyula gróf elnökletével ellenkormány alakult, amelyhez Teleki Pál gróf és Horthy Miklós mint a bécsi Antibolsevista Komitő képviselői csatlakoztak.

1919. június 23-án a Tanácsköztársaság megkapta Foch marsall ultimátumát, amelyben ez utóbbi a békekonferencia nevében elrendelte a harci cselekmények beszüntetését és a Vörös Hadsereg visszavonását. Ez a párizsi lépés megtörte a Vörös Hadsereg gerincét.

1919. július 30-án a román hadsereg átlépte a Tiszát. 1919. augusztus 1-jén a budapesti Központi Munkástanács kikényszerítette a Forradalmi Kormányzótanács lemondását. A kormányzó hatalmat a szakszervezetek képviselőiből alakult kormány vette át. Ez megengedte a népbiztosoknak és családtagjaiknak az Ausztriába történő szabad távozást.

Kun Béla utolsó távirata, amelyet Budapestről 1919. július 31-én küldött Leninnek, önmagáért beszél: "Ma Budapesten egy jobboldali szocialistákból álló kormány alakult, amelyben a szakszervezeteknek a diktatúrával szemben álló vezetői vesznek részt... A fordulatot részben hadseregünk felbomlása, részben a munkásság diktatúraellenes magatartása okozta... ",71

Nagy vitát váltott ki Garami Ernő Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok (Leipzig-Wien, 1922) című könyve. Garami könyvéből több budapesti újság (Pesti Napló, Világ, Az Újság, Magyarország, Pester Lloyd, Neues Pest er Journal) idézett részleteket és írt könyvszemlét, így a magyar szociáldemokraták orgánuma (a Népszava) is.

Az 1919. évi "forradalom" megítélésében Garami - mérsékelt szociáldemokrata, a Károlyi- és Berinkey-kormány tagja - azt a véleményt képviselte, hogy a forradalom csak abban az esetben lehetett volna sikeres, ha az értelmiség vezetésével a parasztság és a munkásság szolidaritására támaszkodhatott volna. Ennek az együttműködésnek azonban az akkori Magyarországon nem voltak meg az előfeltételei. A továbbiakban az volt a véleménye, hogy "polgári radikálisok" is felelősek a kommunista hatalomátvételért.

Kunfi Zsigmond, radikális szociáldemokrata, a Károlyi-kormány és a Forradalmi Kormányzótanács tagja viszont azt írta az Ember Cimű újságban, hogy a Tanácsköztársaság azért bukott meg, mert a kommunisták visszaéltek a hatalommal, terrorista módszereket alkalmaztak és elvtelenül jártak el. A proletárdiktatúra kikiáltása "súlyos hiba volt". Kunfi azt vetette Kun Béla szemére, hogy legnagyobb felelősséget ő viseli a forradalmi törekvések megghiúsulásáért. Kunt most már mindenfelől saját emberei is - kalandornak kiáltották ki, aki hataloméhes volt és nem voltak koncepciói.⁷²

A szociáldemokrata Böhm Vilmos, a Forradalmi Kormányzótanács tagja elismerte, hogy "magyar forradalomban" a proletariátus társadalmi-hatalmi tényezői primitívek, tökéletlenek és ingadozók voltak, anyagi értelemben vett hatalmára pedig nem lehetett támaszkodni.⁷³

Jászi véleménye szerint a Tanácsköztársaság idején három probléma állt az előtérben: a termelés és az elosztás szocializálása, az osztályállam, a bürokrácia és a militarizmus megszüntetése, valamint a kommunizmus számára szükséges lelki és morális atmoszféra megteremtése.⁷⁴

A szocializálás érdekében végzett tevékenység hamarosan megmutatta, hogy az ilyen irányban történő előrelépés egyre átfogóbb és merevebb állami centralizációt és harcos propagandát követel. A szocializmus előrehaladásával a személyi elem egyre inkább a háttérbe kerül, és az egyéni kezdeményezéseket egyre inkább elnyomják. Ez azután a munka elhanyagolásához, a teljesítmények és a minőség csökkenéséhez, az ország radikális agitátorokkal: többnyire fiatal, zsidó származású budapesti és más városi értelmiségiekkel való elárasztásához vezetett. Ennek a fejlődésnek a következménye volt a parasztok egyre erősebb ellenszenvé a városiak iránt, ami elsősorban antiszemitizmusban nyilvánult meg. Ez a jelenség a tanácsi megbeszéléseken is szóba került. Vidéki funkcionáriusok panaszkodtak fiatal radikális (városi) agitátorok inváziójára, akik például a templomból mozit akartak csinálni. Nyisztor népbiztos energikus intézkedéseket sürgetett a fiatal "taknyosok" ellen, akik az emberek ezreinek vallásos meggyőződését szándékosan provokálják és megsértik.

A "szocializálás" jelszavával a rendszer irányt vett a diktatórikus abszolutizmus felé. A munkafegyelem érdekében a kommunistáknak egyre több jogi, végül fizikai kényszerintézkedést kellett tenniük.

A városok élelmszer-ellátása katasztrofális volt. Ezt csak a "vörös karhatalom" segítségével lehetett úgy-ahogy fenntartani. Ezzel szemben virágzott a korrupció. Bécsben az "üzérek arisztokráciája" jött létre, amely hatalmas niserességgel csempészettel foglalkozott a Tanácsköztársaság számlájára. 5

A bürokrácia gigászi méreteket öltött. Korlátozások helyett inkább növelték, úgyhogy már alig lehetett ellenőrizni. A Vörös Hadsereg főparancsnoka, Böhm Vilmos például 1919. június 22-én a bürokrácia szemére hányta, hogy ez volt az oka annak, hogy a katonák hozzátartozói számára Budapestre küldött élelmiszereknek egyes hatóságoknál "nyoma veszett. „76

De abban a tekintetben is csődöt mondott a rendszer, hogy valami új szellemet vagy morált tudott volna teremteni. "Sajtócenzúrát vezettek be, amelyhez képest a háború alatti cenzúra liberális intézkedésnek tűnt.

Éhség, korrupció, kegyetlen militarizmus és gúzsba kötött szellemiség mérgezték a Tanácsköztársaság légkörét. A város és vidék, a burzsoázia és a proletariátus, a keresztények és zsidók közti polarizáció egyre hevesebb és kíméletlenebb lett. Az antiszemitizmus - a parasztság reagálása a megterhelésekkel, a rekvirálásokkal és a provokációkkal szemben - nem a fehérterror idején kezdődött, hanem virágzott már a proletárdiktatúra idején is. „77

Jászi Oszkár szerint a kommunista vezérkar körülbelül 95 százalékban zsidókból állott. Figyelembe kell azonban venni, hogy a magyar zsidóság nemcsak a proletárdiktatúrában játszott szerepet, hanem a tudomány, a művészet, az irodalom, a sajtó, a gazdaság és a politika területén is, és mind a két forradalom előtt, mind ezt követően sokat tett és nagyot alkotott.

Magyarország polgári fejlődése érdekében is sokat tettek zsidó származású polgárok. A magyar zsidóság nagy része azonosította magát a magyar társadalommal. Asszimilációs folyamata azonban túlságosan gyorsan ment végbe, és ezért többnyire felületes maradt. A zsidó honpolgárok közül sokan nem tudták a magyarság lényegét, értékekről vallott felfogását, gondolkodásmódját és magatartásának fő motívumait felfogni és megérteni. Mentalitásukat tekintve jelentős különbség volt a régen bevándorolt és az újonnan érkezett zsidók közt.

A gazdasági és pénzügyi, valamint a kulturális életben, a szórakoztatásban és a sajtóban elfoglalt szerepük alapján megkísérelték a magyarországi fejleményeket saját mentalitásuk, saját értékrendszerük és saját érdekeik szerint befolyásolni. Ez természetesen feszültségekhez, sőt ellenségeskedésekhez vezetett és nem kis mértékben táplálta az antiszemitizmust is.

A népesség körében zavart és növekvő elkeseredést váltott ki az elmúlt tíz hónap eseményei, a be nem váltott ígéretek, az anarchia, a terror, az uszítás, a provokációk, a vezetőréteg és a középosztály ájultsága politikai és morális téren; főhercegek, arisztokraták, püspökök, vezető

hivatalnokok és történelmi pártok tagjainak opportunizmusa. (A Tanácsköztársaság kikiáltása alkalmából pl. Balthazár református püspök Garbai Sándorhoz és Kunfi Zsigmondhoz üdvözlő táviratot küldött. A debreceni református teológiai kar nevében Ferenczy Gyula egy kari határozatában a Tanácsköztársaságot úgy üdvözölte, mint a "Názáreti Jézus által meghirdetett és az emberiség által forrón áhított Isten országát." Erről Garbai Sándort, a Forradalmi Kormányzótanács elnökét, táviratilag értesítették.) Mindez fokozta a zavart és a kedvetlenséget a népesség körében.⁷⁸

Magyarországnak a párizsi béke diktátum által történt megalázása és a rendkívül szigorú elbánás, amelyben részesült, különböző területeken pusztító következményekkel járt (az ország elvesztette területének 71,5, népességének 63,6, vasérctermelésének 89, erdeinek 84, vasútvonalainak 60, mozdonyainak 68,7, hajóparkjának 50 százalékát). Az ipari szerkezet változásai is nagy nehézséget okoztak az országnak: voltak iparágak, ahol túlságosan nagy volt a többletkapacitás (malomipar), de voltak olyanok, amelyek a feltétlenül szükséges belföldi keresletet sem fedezték (textilipar, könnyűipar). A Károlyi-kormány sikertelen szereplése, valamint a Tanácsköztársaság vezetőinek az illúziói - hogy ti. minden probléma megoldását a világforradalomtól, ill. az arra következő világbékétől várják -, nem utolsósorban az 1918. és 1919. évi két forradalom elmenekült vezetőinek uszító hadjárata, főképpen Bécsből és Prágából sok emberben elkeseredést, megfontolatlan reakciókat ébresztett és bosszúra ingerelt.

Az 1918. és 1919. évi két forradalom felelőseit azzal vádolták, hogy hazájukat és nemzetüket elámlták; megcsalták a népet, amikor azt állították, hogy megbízható barátai vannak az antanthatalmaknál, jó kapcsolatokkal rendelkeznek a győzteseknél és a szomszédos népek vezetőinél; leszerelték a magyar hadsereget, miközben a katonákat felmentették esküjük alól, tisztjeikkel szemben engedetlenségre ösztönözték őket, és tették ezt abban a pillanatban, amikor a déli, a keleti és az északi nacionalista és imperialista szomszédok Magyarország megtámadására készültek; tönkretették a háborúban már amúgy is nagyon meggyengült gazdaságot, lerontották a munkafegyelmet és a munkateljesítményeket, továbbá felelősek a magyar társadalom (a város és a vidék) közt bekövetkezett szakadásért. A Lenin-fiúk (a bőrkabátos terroristák), valamint Korvin üttő és Szamuely Tibor különleges osztagai segítségével mindenkit, aki más véleményt táplált mint ők, kegyetlenül elnyomtak; akik pedig ellenállást fejtettek ki, azokat megkínózták és sokakat meggyilkoltattak.

A proletárdiktatúra bukása után bűnösöket, illetve bűnbakokat kerestek. Ismét különleges kommandók alakultak - ez alkalommal jobboldali radikálisok - akik a bírósági eljárásoknak nemritkán önhatalmú ítélelhozattal siettek elébe. Az érintettek és kárvallottak az 1918. évi őszi forradalom, illetve az 1919. évi proletárdiktatúra itthon maradt funkcionáriusai és csatlósai voltak.

A "nemzeti hadsereg" küszöbönálló bevonulásának híre a budapesti zsidók körében pánikot váltott ki: pogrom tói féltek. A budapesti zsidó hitközség sietve küldöttséget menesztett Siófokra, a főparancsnok főhadiszállására. A delegáció egyik tagja szerint Horthy a küldöttséget barátságosan fogadta. Nyomatékosan biztosította a delegációt, hogy nem enged meg pogrom ot Budapesten: "Küldetésem a nemzet megmentése, és mindent ennek rendelek alá. Lehetséges, hogy a nemzet gyógyulási folyamata során a zsidóságot érik majd igazságtalanságok, de ha nemzetem ismét egészséges lesz, arra fogok törekedni, hogy ezen a bajon segítsek" - jelentette ki Horthy. A delegációt megbízta, hogy ilyen értelemben nyugtassa meg a budapesti zsidóságot. 79

A nemzeti hadsereg megerősítése érdekében folytatott erőfeszítések idején Horthy - civilben - Budapestre ment, ahol legelőször az új kormánnyal, valamint a román főparancsnokkal, Mardaescu tábornokkal kívánt tárgyalni. Ez utóbbi való tárgyalása előtt mégis az antanthatalmak katonai misszióit kereste fel: Bandholtz amerikai, Gorton brit, Graziani francia és Mombelli olasz tábornokokat. Horthynak érdeke volt, hogy Mardaescu tábornoknál a maga részére nyerje meg támogatásukat. A győztes hatalmak képviselőinek imponált Horthy: fellépése, személyisége, nem utolsósorban az a tény, hogy valamennyiüket anyanyelvükön szólította meg - a kaotikus hetek és hónapok után olyan valakinek mutatták be, akire lehet számítani. Horthy kéreimének eleget tettek. Horthy ezután Mardaescuval is beszélt és közölte vele, hogy hadserege átvette a Dunántúlon a rend fenntartását, minek folytán szükségtelen a (már felvonuló) román csapatokat Nyugat-Magyarország felé irányítani. "És mi történik, ha csapataim mégis túllépik a demarkációs vonalat?" - kérdezte némi gúnnal a tábornok. "Akkor védekezni fogok" - hangzott Horthy válasza. Mardaescu megígérte, hogy tanácskozni fog a külföldi missziók főnökeivel, mire Horthy megnyugodva utazott vissza Siófokra. 80

Peidl Gyula rövid életű "szakszervezeti kormányát" Friedrich István kormánya váltotta fel. A párizsi Ötöst an ács nevében Sir George Clark angol diplomata jött Budapestre, hogy koncentrációs kormányt hozzon létre. A megegyezés előmozdítása érdekében az Ötöstanács elrendelte a román csapatoknak a fővárosból való kivonását. Ezzel Horthy Miklós tengernagy, a nemzeti hadsereg főparancsnoka 1919. november 16-án a nép éljenzése mellett bevonulhatott a magyar fővárosba.

Zavaró momentum, ellenkezés vagy ellenállás nem volt. Még a polgári liberális Pesti Hírlap is a következőket írta: "Öregek, ifjak, férfiak, nők, hatalmasok és gyöngék fohászosan rebegik: itt a magyar hadsereg és itt van a magyar haza! „81

A háború és a forradalmak ezek szerint azt erősítették meg, hogy az osztályöntudat sokkal kevésbé hatékony erő, mint a nemzeti szolidaritás. A nemzet és a nemzeti öntudat a háború után és az 1918-1919. évi

forradalmakat követően is megmaradtak tulajdonképpen történelmi tényezőknél - egyébként nemcsak Magyarországon.

1919. november 22-én Huszár Károly bemutathatta a kívánt "koncentrációs" kormányt. Ezt az antant hatalmak habozás nélkül elismerték és meghívták a békekonferenciára. A békejavaslatot a magyar béke delegáció Apponyi Albert gróf vezetésével 1920. január 16-án vette át. A határozmányok a legborúlátóbb félelmeket is meghaladták. Apponyi nagy benyomást keltő beszédében kijelentette, hogy a feltételek hazája számára elfogadhatatlanok. A magyar delegáció nyolc jegyzéket terjesztett elő. Ezek a háborús felelősség kérdését, valamint történelmi, etnikai, politikai és gazdasági összefüggéseken és szükségzerűségeken alapuló tényeknek a dokumentumait tartalmazták. Apponyi a békekonferencia előtt mondott beszédében népszavazásokat javasolt, amelyeknek vitás területi kérdésekben dönteniük kellene, ám hiába. Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia a népszavazások gondolatát elutasították és ismételtlen rögzítették Magyarországgal szemben támasztott követeléseiket.

1920. május 6-án az eredeti békejavaslatot minden változtatás nélkül mint békeszerződést nyújtották át a magyar delegációnak. Az ún. Millerand-féle kísérőlevélben csupán utalt az egy későbbi határkiigazítás lehetőségére. Gyenge vigasztalás lehetett felfogni Lloyd George nyilatkozatát is, miszerint a békeszerződés csak formalitás, és ő maga szilárdan meg van győződve róla, hogy egy éven belül ez ügyis revízió tárgya lesz. Az antant hatalmak Magyarország szomszédainak már régen biztosították a magyar területeket.

Az angol miniszterelnök a párizsi békekonferencián aggodalommal nyilatkozott a francia politikáról. 1919. március 25-én Lloyd George bizalmas memorandumot juttatott el Wilson elnöknek, valamint Clémeau és Orlando miniszterelnököknek. Ebben az emlékiratban az angol miniszterelnök annak a véleményének adott kifejezést, hogy a mohó francia külpolitika sok súlyos nemzeti jogtalanság okozója lesz és mindezzel egy revizionista szövetség alapját teremti meg. Lloyd George véleménye szerint ilyen szövetség jöhet létre Németország, Magyarország, Bulgária és Törökország részvételével. A későbbi fejlemények megmutatták, hogy az angol miniszterelnök nem sokat tévedett, amikor ezt előre megmondta.

A békeszerződés alapján Csehszlovákia 62937 km² területhez (3 575 ezer lakossal), Románia 101 197 km²-hez (5 265 ezer lakossal), Szerbia 63497 km²-hez (4121 ezer lakossal) jutott a történelmi Magyarország területéből; Ausztria 4926 km²-t (358 ezer lakossal), Olaszország pedig 21 km²-t kapott (50 ezer lakossal.) Ezeknek a határeltolódásoknak a következtében összesen 3,3 millió magyar került idegen uralom alá.⁸²

A dunai monarchia felbomlása, Magyarország történelmi részeinek leválasztása, a vezetőrétegek és a középosztály ájultsága a háború után, a

radikális liberálisok és baloldali értelmiségiek, majd kommunisták és baloldali szocialisták hatalomra kerülése, nem utolsósorban a trianoni béke diktátum jelentős következményekkel jártak valamennyi társadalmi rétegre. A következmények, amelyeket a különböző csoportok ebből levontak, különbözők voltak. Az 1918. évi őszi forradalom és az 1919. évi proletárdiktatúra traumája, valamint a trianoni békediktátum megrázkódtatása természetesen döntő befolyással voltak a vezetőréteg, a középosztály és a lakosság zömének a beállítottságára, gondolkodásmódjára és cselekvési motívumaira; ezzel együtt a magyar bel- és külpolitika elveire és törekvéseire egészen 1944-ig.

A népesség nagy tömege ritkán reagál megfontoltan és meggondoltan történelmi fordulatokra és társadalmi változásokra. Inkább ösztönére hallgat, amikor cselekszik; amikor is pszichológiai adottságai, reményei, elképzelései, félelmei, csalódásai, gyanúja és bosszúsomj a éppen olyan meghatározó tényezői a mindenkorivalóságnak, mint a konkrét politikai, gazdasági és társadalmi realitások. Aki ezt a tényt figyelmen kívül hagyja, az nem képes megérteni a magyar fejlődés legfontosabb tényezőit a huszas években.

Magyarország legnevesebb huszadi századi történésznél, Szekfü Gyulánál olvassuk A három nemzedék és ami utána következik című alapos helyzetelemzésében: "Nemzeti céljaink között első helyen áll Trianon

eltüntetése s területi egységünknek. . . helyreállítása . . . Ebben. . . egyetlen egy vélemény van..."³ Trianon Magyarország megalázásának gyűlölt jelképévé lett. A háromszoros "nem, nem, soha!", tulajdonképpen egy naponta ismétlődő népszavazás (E. Renan) jelezte jóformán minden magyar magatartását a trianoni békediktátummal szemben. A jelszó egyébként már 1918 őszén megszületett. A "Magyarország területi integritásának védelmére alakult liga" tagjai között a Károlyi-koalíció kiemelkedő tagjait is meg lehetett találni.

A ország vezetői semmi fáradságtól nem riadtak vissza, hogy a világ lelkiismeretét felrázzák, és rámutassanak a Magyarországgal szemben Trianonban elkövetett igazságtalanságra és ebből folyóan a béke veszélyeztettségére Európának ezen a részén. Az országban is kitartott mind a kormány, mind a lakosság - a trianoni béke ellenére is - Csonka-Magyarországnak a történelmi Magyarországgal való azonossága mellett. Magyarország ezeréves történelmére támaszkodva ápták a történelmi tudatot; olyan nemzeti hazafiságot, amely a népesség valamennyi rétegét megmozgatta, és mint jelképre: a Szent Koronára támaszkodva összekötötte ezeket a rétegeket az elcsatolt területek népességével. A lassan bekövetkező kijózanodással és a politikai realitásérzék felébredésével kezdtek csak megkonkrétan a területi revíziós tervek kidolgozását az önrendelkezési jog keretei között.

Csonka-Magyarország szellemi, politikai és gazdasági felépítésére 1919 augusztusában csak egyetlen mód kínálkozott: a kereszténység - mind a

radikális liberálisok és baloldali értelmiségiek, majd kommunisták és baloldali szocialisták hatalomra kerülése, nem utolsósorban a trianoni béke diktátum jelentős következményekkel jártak valamennyi társadalmi rétegre. A következmények, amelyeket a különböző csoportok ebből levontak, különbözők voltak. Az 1918. évi őszi forradalom és az 1919. évi proletárdiktatúra traumája, valamint a trianoni békediktátum megrázkódtatása természetesen döntő befolyással voltak a vezetőréteg, a középosztály és a lakosság zömének a beállítottságára, gondolkodásmódjára és cselekvési motívumaira; ezzel együtt a magyar bel- és külpolitika elveire és törekvéseire egészen 1944-ig.

A népes ség nagy tömege ritkán reagál megfontoltan és meggondoltan történelmi fordulatokra és társadalmi változásokra. Inkább ösztönre hallgat, amikor cselekszik; amikor is pszichológiai adottságai, reményei, elképzelései, félelmei, csalódásai, gyanúja és bosszúszomj a éppen olyan meghatározó tényezői a mindenkori valóságnak, mint a konkrét politikai, gazdasági és társadalmi realitások. Aki ezt a ténytet figyelmen kívül hagyja, az nem képes megérteni a magyar fejlődés legfontosabb tényezőit a húszas években.

Magyarország legnevesebb huszadik századi történésznél, Szekfü Gyulánál olvassuk A három nemzedék és ami utána következik című alapos helyzetelemzésében: "Nemzeti céljaink között első helyen áll Trianon eltüntetése s területi egységünknek. . . helyreállítása . . . Ebben. . . egyetlen egy vélemény van..." 3

Trianon Magyarország megalázásának gyűlölt jelképévé lett. A háromszoros "nem, nem, soha!", tulajdonképpen egy naponta ismétlődő népszavazás (E. Renan) jelezte jóformán minden magyar magatartását a trianoni békediktátummal szemben. A jelszó egyébként már 1918 őszén megszületett. A "Magyarország területi integritásának védelmére alakult liga" tagjai között a Károlyi-koalíció kiemelkedő tagjait is meg lehetett találni.

A ország vezetői semmi fáradságtól nem riadtak vissza, hogy a világ lelkiismeretét felrázzák, és rámutassanak a Magyarországgal szemben

Trianonban elkövetett igazságtalanságra és ebből folyóan a béke veszélyeztetettségére Európának ezen a részén. Az országban is kitarított mind a kormány, mind a lakosság - a trianoni béke ellenére is - Csonka-Magyarországnak a történelmi Magyarországgal való azonossága mellett. Magyarország ezeréves történelmére támaszkodva ápták a történelmi tudatot; olyan nemzeti hazafiságot, amely a népesség valamennyi rétegét megmozgatta, és mint jelképre: a Szent Koronára támaszkodva összekötötte ezeket a rétegeket az elcsatolt területek népességével. A lassan bekövetkező kijózanodással és a politikai realitásérzék felbredésével kezdtek csak meg konkrétan a területi revíziós tervek kidolgozását az önrendelkezési jog keretei között.

Csonka-Magyarország szellemi, politikai és gazdasági felépítésére 1919 augusztusában csak egyetlen mód kínálkozott: a kereszténység - mind a

katolicizmus, mind pedig protestantizmus - alapelveire és értékeire, valamint a legértékesebb nemzeti hagyományokra való újraeszmélés. Ezek révén szerezhették a nemzet hatékony erőforrásokat a fennmaradáshoz szükséges elszántság megerősítéséhez. E két orientációs bázis segítségével kísérelték meg korszerű keresztény és nemzeti öntudat kialakítását, és ezzel a társadalom erkölcsi és politikai megújulását.

Ez a megfontolás képezte az ún. "szegedi gondolat" alapját, amelyre azután a következő húsz évben jóformán valamennyi politikus - jogosan vagy jogtalanul- szükségesnek tartotta hivatkozni.

Öt személy működött lényeges mértékben közre művei, tevékenysége és tekintélye révén ennek az újraeszmélésnek a befolyásolásában: Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, teológus, filozófus és szónok; Giesswein Sándor prelátus, politikus és társadalmi reformer; Bangha Béla jezsuita, a harcok szervező; Szabó Dezső író és Szeffű Gyula történész.

Prohászka Ottokár (1858-1927) volt kétségkívül a legjelentősebb személyiség. Magyarországon a századforduló táján ő volt a katolikus megújulás lelke. Hét évig tartó római tanulmányai idején kitűnő kiképzést kapott a Collegium Germanicum-Hungaricumban, és így a legjobb adottságokkal rendelkezett a jövő feladatai megoldásához. Prohászka 1885-ben teológia-professzor lett Esztergomban; 1904-ben budapesti egyetemi tanár, 1906ban székesfehérvári püspök. Tevékenysége három feladat körül csoportosult. Fő célja az értelmiségi férfiak visszahódítása volt a hit és az egyház számára, miután ez a réteg a liberalizmus korszakában mélyeséges indifferentizmusba süllyedt. Prohászka a korlátok nélkül való racionalizmust (intellektualizmust) az állami és társadalmi rend legnagyobb veszélyének tekintette. Mint elragadó szónok és prédikátor, mint a leginkább keresett lelkigyakorlat-vezető - alig volt város Magyarországon, ahol ne prédikált volna - Prohászka felrázta álmából az emberben szunnyadó hitet; elvezetett a hitvalláshoz és a bátor elkötelezettséghez. "A megújulásnak gróf Zichy Nándor által megkezdett útján Prohászka adta meg az első nagy lökést Magyarországnak újra kereszténnyé tételéhez. „84

Rómában ismerte meg és tanulta meg értékelni Prohászka XIII. Leó pápa élénk érdeklődését a társadalmi problémák iránt. Saját hazájában a maga részéről síkraszállt a társadalmi kérdések megoldásáért, nem utolsósorban egy kiegyensúlyozott földreformért is. Vagyonát, valamint professzori és püspöki jövedelmét majdnem teljes egészében jótékony célok megvalósulására adta.

Prohászka mint tudós is maradandót alkotott. Szellemi örökségét teológiai, filozófiai, világnézeti tanulmányait, értekezéseit és recenzióit Schütz Antal adta ki huszonöt kötetben. Ehhez jöttek a lelkigyakorlatok és előadások rövid jegyzetei. 85

Akadémiai taggá választása alkalmából 1910-ben nagy figyelemben részesült székfoglaló előadása: "Az intellektualizmus kinövései" - a túlzott intellektualizmus elutasítása bergsoni értelemben. „86

Prohászka Otto kárnak a nem katolikus értelmiségiek körében is nagy tekintélye volt. Amikor például a Szerb nevű zsidó család elhatározta, hogy megkeresztelkedik, az ismert magyar irodalomtörténész és író: Szerb Antal apja Prohászka-t kérte fel keresztapának.

Giesswein Sándor (1856-1923) prelátusplébános, társadalmi reformer és képviselő tevékenységét a katolikus társadalmi mozgalmakban fejtette ki. Mint tudományos férfiú és teológus, Giesswein a vallásos élet megújítása érdekében egész életében arra törekedett, hogy a hitet és a tudást összeegyeztesse egymással.

A politikai mozgalmakban való konkrét részvétele a Katolikus Néppárt alapításával kezdődött 1896-ban. Érdeklődése és egész tevékenysége azonban már kezdetől fogva a keresztényszocializmus felé fordult. Majd nem húsz esztendőn keresztül képviselte keresztény és szociális elveit a Parlamentben. Giesswein a demokratikus szabadságjogokért szállt síkra, mindenekelőtt a munkásság szervezkedési jogáért és a sztrájkjogokért - a mezőgazdasági munkásokéért is. Kisbérletek formájában történő földosztást is szorgalmazott. 1898-ban Győrben létrehozta az első keresztény munkásegyletet, amelynek azután évtizedekig állt az élén. Prohászka elsősorban az értelmiség felé fordult, Giesswein a munkások felé. Utolsó éveiben Giesswein a katolikusok és a szociáldemokraták együttműködését szorgalmazta, mert véleménye szerint Európában tartós béke csak ezen a módon volt biztosítható. Giesswein többek között Apponyi gróffal és Szerényi báróval annak a társadalmi mozgalomnak állt az élén, amely már 1921-ben az ipari munkaadókból és munkavállalókból "magyar munkaközösség" néven egy csúciszervezetet kívánt létrehozni, hogy az állandó együttműködést ennek a csúciszervezetnek a keretei között lehetővé tegye.

Mély szociális és humánus szellemtől áthatott politikai katolicizmus a "hivatalos egyház" részéről nem mindig talált elismerésre és támogatásra.

A katolikus tömegek számára gondolatai és elképzelései túlságosan haladók voltak, és így hatásuk ezekben a körökben mérsékelt maradt. Csak a harmincas évek második felében és a második világháború után értették meg teljesen gondolatainak és fáradozásainak súlyát és jelentőségét. Nem volt véletlen, hogy a Demokrata Néppárt programjának ünnepélyes meghirdetése 1947 augusztusában éppen Győrben történt. Barankovics István pártja nevében is Giesswein Sándor és szellemi öröksége hívének vallotta magát.

A jezsuita Bangha Béla (1880-1940) kitűnő szervező és fáradhatatlan harcos, az elsők között vette észre, hogy az emberek legegyszerűbben és legszívósabban a sajtó által befolyásolhatók. 1910 körül ugyan nagy volt a katolikus újságok száma: 14 napilap, 30 hetilap, 46 folyóirat; de jelentőségük és befolyásuk az olvasóra mindenképpen nagyon csekély volt.

1912 karácsonyán jelent meg a Magyar Kultúra első száma; magas színvonalat képviselő harcos katolikus lap volt; olyan orgánus, amelyet

Bangha Béla és harcostársai céljaik érdekében igen ügyesen tudtak használni. "Pajzs és kard" című állandó rovatukban Bangha többnyire kritikusan foglalt állást az aktuális kérdésekben; olyan módon, hogy olvasóit is a saját bírálatának megfelelő értelemben tudta állásfoglalásra bírni. A tudományosan igényes színvonal, az új stílus és a folyóirat bátor hangja széles körben elismerésre talált és erős visszhangot váltott ki.

A Központi Sajtóvállalat alapítása révén, 1919. szeptember végén Bangha Béla lehetővé tette a Nemzeti Ujság és az Új Nemzedék napilapok, valamint a Képes Krónika című hetilap megjelenését. Nyisztor Zoltán egyenesen kitűnőnek találta Szekfű Gyula megállapítását Bangha teljesítményeiről és érdemeiről: "Az az egyéniség, aki a Trianon utáni keresztény Budapest gondolkodásának legenergiusabb kialakítója volt, a jezsuita Bangha Béla, eredményeit elsősorban vallásos tevékenységével érte el, amennyiben a kereszttel kezében hódította vissza az embereket. „87

Világhódító kereszténység című utolsó művében, amely 1940-ben jelent meg, Bangha Béla józanul reális képet fest a kereszténység helyzetéről a világban; egyidejűleg rámutat az aktuális kérdésekre és az elsőrendű feladatokra is. Külön fejezetben állítja fel a magyarországi katolikus megújulás ötven évének mérlegét. Vázolja a felfogása szerint legfontosabb eseményeket, amelyek 1890 körül történtek; utal Zichy és Prohászka tevékenységére, egyes mozgalmak és egyesületek tevékenységére, mint a Mária-kongregációk, Szent Imre-körök és kollégiumok, Credo-egyesületek, Emericana, KALOT, EMSZO, Actio Catholica, továbbá az újságok és folyóiratok, a konferenciák és lelkigyakorlatok hatására stb. 88

Ami a nemzeti öntudat lényegét illeti, különböző időszakokban különböző gondolatok törnek felszínre. A tiranoni békediktátum megrázkódtatásának hatására ez a vezérgondolat egy meghatározott államhoz való tartozás feletti önrendelkezés joga és az etnikai sajátosságok megtartására és megőrzésére való jog lett. Szabó Dezső, a lebilincselő stílusú expresszionista és férfias pátoszú regényíró (1879-1945) személyén és állásfoglalásán keresztül a "nemzetiségi sajátosságok biztosításának" köre tovább bővült. Szabó Dezső szenvedélyesen képviselte azt a felfogást, hogy a magyar faj és a nemzeti sajátosságok megőrzése csak és egyedül a magyar parasztság révén biztosítható. Számára a nép a parasztsággal volt azonos. A parasztságban látta a legjobb magyar tulajdonságok és erények megtestesülését. Felfogása szerint ezért a magyar parasztság anyagi és kulturális helyzetének lényeges javítása a nemzet érdekében álló történelmi szükségszerűség. 1919-ben megjelent háromkötetes regényévei (Az elsodort falu) a magyar parasztságot jóformán misztikus magasságokba emelte, és ezzel a művével óriási sikert ért el.

A Szabó Dezső által képviselt felfogás az 1918. októbertől 1919. augusztusig tartó időszak keserű csalódásai alapján felvilágosító erővel hatott a széles néptömegekre. A parasztság volt az egyedüli társadalmi

réteg, amely az 1918. és 1919. évi forradalmak alatt Magyarország keresztény és nemzeti tradícióihoz hű maradt.

Az etikus-morális felelősségtudattól és humanista szellemiségtől áthatott faj védelem további markáns képviselői voltak: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Lendvai István és Milotay István.

Szekfü Gyula (1883-1955) alapvető műve, a Három nemzedék bírálata és vita volt azokkal a szellemi és anyagi tényezőkkel, amelyek a szóban forgó három generációra (1848, 1867 és 1900) rányomták a bélyegüket. Ez az elemzés egyszersmind a háború utáni nemzedékek számára is tájékozódást kívánt nyújtani. A mű egyes megállapításait a továbbiakban még részletesebben taglaljuk.

Nem lényegtelen befolyást gyakorolt a két háború közti időszak fejlődésére a vezető katonai réteg. Voltak olyan katonatisztek, akik már a háborúban a lövészárokbeli élmények hatására, valamint azoknak az embertelen körülményeknek a befolyása alatt, amelyeket a háború hoz magával, továbbá még az 1918-1919. évi két forradalom hatásait is figyelembe véve elkezdtek hazájuk problémáit, a szükséges reformok és változtatások fölött gondolkodni. A nemzetfogalom alkotóelemeire gyakorolt befolyásuk tekintélyes, a belső rendre és a társadalmi reformokra irányuló törekvésük éveken keresztül érezhető volt.

A különleges kommandók embertelen cselekedeteit, valamint a kormány tevékenységét a radikális-liberális, a szocialista és a kommunista emigránsok, ahogya szükség kívánta, eltúlozták, esetleg nem a maguk teljességében vagy éppen tudatosan hamisan írták le. Mindent elkövettek, hogy az új keresztény nemzeti kurzust lejárassák és ezáltal megbuktassák. Mindezzel az ország kormányzása még inkább megnehezült. De magán a kormányon belül is voltak feszültségek. A szociáldemokraták kivonták képviselőik et a kormányból és passzivitásba vonultak. Ettől függetlenül a kormány a választásokat az általános titkos választójog elvei alapján készítette elő.

1920. január 16-án adták át a magyar béke delegációnak a békefeltételeket. 1920. január 30-án folytak le az általános titkos választások, amelyek a keresztény világnézetű és nemzeti érzésű pártoknak meggyőző erejű sikert hoztak. Az utólagos választások, amelyek a Tiszántúlon történtek a román csapatok kivonulása után, a kisgazdapárt mandátumainak a számát gyarapították.

A nemzetgyűlés egyik első feladata a kormányzó megválasztása volt. Erre a tisztségre csak két személy jött számításba: Apponyi Albert gróf és Horthy Miklós. Apponyi már magas életkorára, valamint megválasztása es etén a Franciaország és Csehszlovákia részéről várható tiltakozás ra való tekintett el eleve kiesett. Az angol főbiztos, Thomas Hohler 1920. február 4-én közölte kormányával, hogy Horthyt a kormányzói tisztségre alkalmasnak tartja, mert abszolút becsületes, megbízható és erőteljes ember. Lényétől idegen minden kalandorság és a vad sovinizmus.⁸⁹

1920. március 1-jén a nemzetgyűlés Horthy Miklóst választotta kormányzóvá. Horthy komoly tekintélynek örvendett a lakosság körében. Kossuthal hasonlították össze. Személye garanciának tűnt a rend és a biztonság visszatérése szempontjából, sőt a béke diktátum revízióját illetően is. A Népszava című szociáldemokrata pártlapban Vanczák János, a magyar szociáldemokrata párt vezetőségi tagja azt írta, hogy a munkásság békekötésre nyújtja oda kérges kezét a kormányzóknak: "Főméltóság bölcsességére bízunk annak eldöntését, hogy elfogadja-e vagy visszautasítja-e a felajánlott kezét."⁹⁰

3.2. A konszolidáció politikai, gazdasági és kulturális eredményei

Simonyi-Semadam rövid lejáratú kormányát (1920. március 15.-június 26.) gróf Teleki Pál kormánya követte. 1920 szeptemberében a nemzetgyűlés a főiskolai tanulmányok folytatása tárgyában törvényt fogadott el, amelyet az emigráció "numerus clausus" címszó alatt azonnal bevont a Magyarország ellen folytatott kampányba. A törvénnyel elsősorban azt akarták megakadályozni, hogy a szellemi proletariátus, amelynek feszült helyzete a menekültáradat folytán még jobban élesedett, még tovább növekedjék. 1918 és 1924 közt kerekén 350 ezer személyt regisztráltak, akik a korábbi magyar területekről menekültek, vagy akiket onnan kiutasítottak. Ebből körülbelül 40 ezer szellemi dolgozó volt, akik munkát kerestek. A megcsonkított ország teljesen képtelen volt megfelelő foglalkozást nyújtani ezeknek. A törvénynek továbbá azt kellett megakadályoznia, hogy szellemi foglalkozásokat aránytalanul magas számban zsidók foglalják el. Bizonyos, hogy ez a törvény a tanszabadság elvébe ütközött; ennek a jogsértésnek a hatása azonban sokkal kisebb volt, mint ahogy ezt külföldön gondolták, illetve a magyar emigráció bizonyos körei rosszindulatúan terjesztették. A törvényt nem is vették nagyon szigorúan. A zsidó főiskolai hallgatók számát 1925 és 1929 közt 9,6 százalékra szorították vissza; a törvény alapján 6 százalékra kellett volna.

A reform legbuzgóbb szószólói Szabó Dezső és Bajcsy-Zsilinszky Endre voltak, mégpedig abból a gondolatból kiindulva, hogy a felszabaduló helyek elsősorban saját népük gyermekeinek jussanak. 91 Giesswein Sándor egyike volt azoknak a keveseknek, akik a törvénnyel szemben foglaltak állást. Követelte, hogy minden tanulni vágyó fiatalembernek adják meg a tanulási lehetőséget, tekintet nélkül fajára, származására vagy bármely társadalmi réteghez való tartozására.

1930-ban az orvosok 34, az ügyvédek 49, az ipari alkalmazottak 33, az újságírók 31 és a színészek 25 százaléka zsidó származású volt.⁹²

A numerus clausus végrehajtására irányuló nyomás az orvosi fakultáson és a Műegyetemen volt a legerősebb. A zsidó hallgatók aránya az orvosi karon az összes hallgatóknak körülbelül 50 százalékát, a műszaki egyetemen kerekén 33 százalékát tette.⁹³

A Nagyatádi Szabó István-féle földbirtokreform révén összesen 1 275 548 kataszteri hold földet oszthattak fel, vagyis a mezőgazdaságilag hasznosítható terület 8,5 százalékát. A kedvezményezettek a kisparasztnak, a föld nélküli mezőgazdasági munkások, vitézségi éremmel kitüntetett frontharcosok, hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárvák, kézművesek, ipari munkások és a vitézi rend tagjai voltak. A vitézi rend és az ún. vitézi telek Horthy Miklós által alapított intézmény volt. A rendbe azokat a magyar származású férfiakat lehetett felvenni, akik az első világháborúban bátorságukkal kitűntek, és a következő forradalmi időkben bebizonyították hűségüket a nemzeti ideálokhoz. E követelményeknek megfelelően vitézekként kitüntetett személyeknek vitézi telkeket lehetett kiosztani. Csak összehasonlításképpen: a Csehszlovák Köztársaságban a mezőgazdasági művelés alatt álló terület 16 százalékát, Romániában 27 százalékát osztották ki, mindkét esetben szinte kizárólag a nemzetiségek kezében lévő földtulajdonból, elsősorban a magyar nagybirtokosok földjéből.⁹⁴

A háborút, valamint az 1918. és 1919. évi két forradalmat követően az ország gazdasága teljesen szétzilált állapotban volt. A dunai monarchia annak idején egy jóformán teljes egészet képező gazdasági területet alkotott, amelyben jól működő munkamegosztás érvényesült, és amelyen belül a monarchia államainak egymással folytatott külkereskedelme 70 százalékban vámhatárok nélkül bonyolódott le. Ennek az egységnek a szétrombolása után mindenütt nagy szerkezeti problémák adódtak. Kapacitástöbblet mutatkozott például a malomiparban (több mint 65 milliómázsa); Csonka-Magyarország ugyanis ennek a mennyiségnek legfeljebb a harmadát tudta megtermelni gabonából. A szerkezeti problémák mellett nagy szerepet játszottak a háborús ember- és anyagveszteségek. A két forradalom alatt uralkodó kaotikus állapotok azután még tovább rontották a helyzetet. A termelés visszaesett. A mezőgazdaság az 1914. évi termelés 50--60 százalékát, az ipar 35-40 százalékát állította elő 1920-ban.

A háború és a rákövetkező viharos hónapok folyamán infláció következett be. 1918-ban a korona 1913. évi vásárlóerejének 43 százalékát, 1919 nyarán csak 15 százalékát érte.

Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter megkísérelte a költségvetést új adókkal és vagyonszállással egyensúlyba hozni. IV. Károly hatalom átvételi kísérlete megghiúsította ezeket a terveket. Magyarország feszült külpolitikai helyzete tovább élesedett. A királypuccs belpolitikai válsághoz, végül Teleki lemondásához vezetett.

Az 1921. április 14-én kormányalakítással megbízott Bethlen István grófnak súlyos örökséget kellett átvennie. Külpolitikailag az ország el volt szigetelve; a gazdasági helyzet általában kritikus, a politikai viszonyok instabilak voltak. Bethlen nagy formátumú egyéniség és emellett realista volt. Tudta, hogy Magyarországnak a Trianonban létrehozott rendszerrel együtt kell élnie, és hogy a helyzet javulása mindenekelőtt kemény munkát, kitartást, lemondást és megfontoltságot követel. Tízéves kormányelnöksége korszakát joggal lehet konszolidációs korszaknak nevezni. Magyarország a bethleni időszakban a dunai térség egyik legstabilabb országa lett. Az első siker gyakorlatilag ajándék volt: a győztes hatalmak egyetértésüket nyilvánították abban a tekintetben, hogy Sopronban és környékén népszavazást tartanak arról, hogy a város melyik államhoz tartozzék. Továbbá jelei mutatkoztak annak, hogy Magyarország és Jugoszlávia között javulni fognak a kapcsolatok. Ebben a helyzetben következett be IV. Károly második kísérlete a hatalom átvételére. Csehszlovákia és Jugoszlávia mozgósította haderejét; Horthy és a kormány ellenállást tanúsított. A "nemzeti hadsereg" és az "önkéntesek" segítségével a király csapatait lefegyverezték; a kormány és a nemzetgyűlés pedig kimondta IV. Károly trónvesztését. Tartózkodási helyül az antanthatalmak Madeira szigetét jelölték ki számára, ahol 1922. április 1-jén meghalt.

A királypuccs leverése, valamint az antantbizottság felügyelete alatt megtartott népszavazás eredménye - Sopron és környéke lakosainak mintegy kétharmada szavazott az Ausztriához csatolás ellen -lényegesen hozzájárult a kormány megerősödéséhez. Bethlen hozzáfogott, hogy Magyarországnak a Népszövetségbe való felvételét előkészítse. Magyarország felvételének ügyét a népszövetség 1922 szeptemberében tárgyalta. A lengyel delegátus javaslatára a felvétel tetszésnyilvánítás mellett meg is történt. Ezzelényegében vége volt Magyarország teljes külpolitikai elszigeteltségének.

Jelentős belpolitikai siker volt a Bethlen-Peyer-paktum (1921. december 21.) Bethlennek mint reálpolitikusnak tudomásul kellett vennie, hogy a munkásság politikai tényezőnek számít; hogy a szociáldemokrata pártok Európa különböző országaiban részt vesznek a kormányban; hogy a hazai szociál demokráta kal való modus vivendi kifogja a szelet az emigráció vitorláiból, végül, hogy mindezzel bővíthető és esélyesebbé tehető a kormány külpolitikai mozgástere. A szociáldemokráta közül meg a realisták tudták, hogy feszültségekkel terhes atmoszférában nem lehetséges a szocialista felfogású munkásságtói tartósan hűséget, áldozatkészséget és lemondást követelni. De nem lehetett figyelmen kívül hagyni mindazt a gyanút, bizalmatlanságot és elutasítást sem, ami az 1918-1919. évi forradalmi idők eseményei következtében még mindig fennállt a szociáldemokrátaakkal szemben. A félig-meddig szabad politikai tevékenység ígérete a kormány részéről, valamint az amnesztia sokkal többet ért, mint egy sor nem realizálható követelés hangoztatása.

Mindkét oldalon belátás és kompromisszum készség mutatkozott, mind a szerződés tartalmának megfogalmazásánál, mind annak végrehajtásakor. A megegyezés a szociáldemokraták részéről azt az ünnepélyes ígéretet is tartalmazta, hogy minden olyan kérdésben, amely az egész magyar nemzetet érinti, a hivatalos magyar álláspontot képviselik, nemzetközi összeköttetések kihasználásával a Magyarországról szóló - terrorral és erőszakkal kapcsolatos - valótlan jelentések terjesztésének ellene szegülnek, a köztársasági államformát nem propagálják, az állami alkalmazottak, vasúti és postai alkalmazottak beszerzéséről lemondanak, a földmunkások közti agitációt a minimumra csökkentik, végül pedig nem kezdeményeznek politikai sztrájkot.

Ellenszolgáltatásul a szociáldemokratáknak bizonyos mozgási szabadságot engedélyeztek. Pártnapokat, gyűléseket tarthattak, párt-sajtójukat terjeszthették. A zárt szakszervezeti vagyont felszabadították, a kivételes rendelkezéseket és a büntetőjogi gyorseljárás gyakorlatát fokozatosan megszüntették, a munkásbiztosítás autonómiáját elismerték, megegyeztek abban, hogy az öregek, özvegyek, árvák, rokkantak, valamint a mezőgazdasági munkások biztosításáról törvényjavaslatot terjesztenek a Nemzeti gyűlés elé. Valamennyi politikai fogoly, aki öt évnél rövidebb időre volt elítélve, valamint mindazok, akiket a magyar szociáldemokrata ~árt írásban amnesztiára javasolt, karácsonykor amnesztiában részesültek. 5

Az új választójog segítségével, amely kormányrendelettel lépett életbe, sikerült Bethlennek a kormány számára biztos többséget szerezni a Nemzeti gyűlésben. Ennek a választójognak a bevezetése után a felnőtt lakosságnak kerekén 60 százaléka vehetett részt a választásokon; a fővárosban és annak környékén titkos, másutt nyílt szavazással.

Az Egységes Párt az 1922. május 28-ai és június 1-jei között öt napig tartó választások alkalmával a 245 mandátumból 143-at tudott szerezni. A három keresztény párt 35, a polgári liberálisok 14, a magyar szociáldemokrata párt 25, az egyéb csoportosulások összesen 28 mandátumot szereztek.

A munkássággal való kibékülés és a Nemzeti gyűlésben megszerzett biztos többség képezte az aktív bel- és külpolitika alapját, ami a következőkben kulturális és gazdasági fejlődéshez, valamint társadalmi és külpolitikai sikerekhez vezetett.

A pénzügyminiszternek az a kísérlete, hogy az inflációt belföldi tartalékok segítségével gátolja meg, nem ért el sikert. Vágtató infláció lett a következmény - ezt a fejleményt részben tudatosan is elősegítették.

Komolyan számba vehető nemzetgazdasági elméleteknek megfelelően ugyanis a rövid távon belül ható infláció kedvező hatást gyakorolhat a stabilizációra. A rövid időn belül bekövetkező inflációt, mint a stabilizáció egyik alapját Magyarországon egyébként a második világháború után is sikerrel alkalmazták. Ennek az árát természetesen mindig a lakosság fizette meg.

Világos volt, hogy a gazdasági helyzet sikeres stabilizációja többek között külföldi kölcsönök igénybevételelét teszi szükségessé.

1923 októberében végre megállapították a magyar jóvátétel összegét. Az országnak húsz év alatt 200 millió aranykoronát kellett fizetnie. Egyidejűleg népszövetségi delegáció utazott Magyarországra, a gazdasági helyzet helyszínén történő vizsgálata céljából. A delegáció jelentése alapján Magyarország 307 millió aranykorona értékben népszövetségi kölcsönben részesült. A kölcsön segítségével már 1924 őszén létrejött a stabilizáció. Ez évben alapították a Nemzeti Bankot, amely egyedül volt jogosult bankjegyek kibocsátására. A nemzetközi pénzügyi körök bizalma megnőtt, és Magyarország további hitelekben részesült.

1924-1925-ben be lehetett fejezni a gazdaság újjászervezését, különösen az ipar igen figyelemreméltó fellendülést mutatott. Az ipari termelés 1924 és 1929 között 70 százalékkal emelkedett. Voltak olyan iparágak, mint például az elektrotechnika, amelynek termékei a világpiacon is teljesen versenyképesek voltak. A mezőgazdasági termelésben új termelői ágakat és új technológiákat vezettek be (a zöldségtermesztés és a gyümölcsstermelés bővítése stb.). Ezzel együtt a lakosság életszínvonala is nőtt, ami viszont a politikai konszolidáció további erősödését segítette elő. 97

Ennek a konszolidációnak egyik legszembetűnőbb jele volt a Magyarország és az emigráció közti feszült viszony felengedése. A fejlődésnek ezt az irányát még az ún. frankhamisítási ügy (1925-1926) sem volt képes megzavarni.

Az emigráció mérsékelt szárnya jó kapcsolatokat tartott fenn hazai elvbarátaival. Ehhez a körhöz tartoztak többek közt: Garami, Vázsonyi, Lovász, Révész, Buchinger és Hatvány. Ez a csoport, amely 1921-től 1923-ig a Jövőt kiadta, rendelkezett a legjobb politikai lehetőségekkel, mind a győztes hatalmak irányában, mind idehaza.

A szociál demokraták balszárnya: Kunfi, Böhm, Garbai és Rónai vezetése alatt az ún. két és feles internacionálé csoporthoz tartozott és Világosság címen adott ki folyóiratot. Részt vettek a bécsi szociáldemokraták tevékenységében és heves bírálatot gyakoroltak a magyarországi szociáldemokraták fölött.

A húszas évek második felében kezdődött meg a magyar szociáldemokrata emigránsok visszatérése. 1929-ig Weltner, Kondor, Buchinger és Garami hazajött Magyarországra. Kunfi öngyilkos lett. Halála után alig gyakorolt valaki már nyílt kritikát a szociáldemokrata emigráció részéről a hazai szociáldemokrácia fölött. Az emigrációban élő politikusokat és munkásokat az osztrák szakszervezetek és Ausztria szociáldemokrata pártja következetesen támogatták.

Károlyi Mihály Prágába ment, és ezáltal az ún. polgári radikálisok (Hock, Juhász, Jánosi, Jászi, Szende, Diener-Dénes, Linder) sanszai átmenetileg nőttek az emigrációban. A mérsékelt szocialisták elutasították

a Károlyival való együttműködést, mert ez utóbbi egyre nyilvánvalóbban Moszkva befolyása alá került. Együttműködött Benessel, Magyarország engesztelhetetlen ellenségével, és nem vette észre azt sem, hogy ő Bene!; és Masaryk számára nem volt több jelentéktelen sakkfiguránál. Az októberi emigráció Prágától anyagi támogatást is kapott. 98

A harmincas évek elején Jászi, V ámbéry, Kernstock és mások kijelentették, hogy Károlyi túlságosan a kommunista irányvonalban helyezkedett el, és az októberi program elveitől is annyira eltávolodott, hogy nem maradhat tovább a radikálisok vezetője. 99

Az ún. polgári radikálisok számára komoly siker volt 1921 közepén a Bécsi magyar újság c. napilap átvétele. A lap Jászi, Bölöni, Polányi, Komlós, Madzsar, Szende, Déry és mások közreműködésével az emigráció fontos tájékoztató szerve lett. Megszűnése 1923 vége felé egyszersmind a demokratikus emigrációnak mint politikai mozgalomnak a végét is jelentette.

A kommunista emigráció, állandó frakcióharcai folytán gyakorlatilag megbénult. A két fő frakció a Kun-csoport és a Landler-csoport volt. Kommunista sajtóorgánumok a Proletár és a Vörös Újság voltak. Lukács György emigrációba kényszerült pártjának központi bizottságából 1921ben kilépett, és Bécsben ellenzéki kommunista újságot hozott létre, amelyben hevesen támadta Kun Béla csoportját. Károlyinak Kunhoz való közeledése folytán, valamint ennek elutasító magatartása következtében a következő időszakban a feszültségek és a meghasonlások csak fokozódtak. A demokratikusan gondolkodó emigránsok és a kommunisták között természetesen nem volt lehetséges tartós együttműködés. Állandóan viszályba kerültek egymással és vádaskodtak egymásra. Gábor Andor úgy vélte, hogy a kommunistákon kívül az emigráció minden más frakciója a kisantant ügynöke. A polgári és a szociáldemokrata emigráció a maga részéről a kommunistákat tartotta Moszkva ügynökeinek. A Komintern végrehajtó bizottságának 1922. március 17-i ülésén elhatározták, hogy Bécsben mef-elenő kommunista újságokat megszüntetik és a csoportokat feloszlaltják. A magyar kommunista párt első pártkongresszusán részt vevő 22 tag által elfogadott határozatok - a kongresszust 1925. augusztus 18-a és 25-e közt Bécsben tartották - egyértelműen a Komintern direktíváit tükrözték. IOI

A közismert magyar művész és író, Kassák Lajos által Bécsben kiadott Ma című illusztrált hetilap számára magyarországi értelmiségiek is dolgoztak. A Ma első száma 1916-ban még Budapesten jelent meg, 1920-tól kezdve Bécsben.

A Panoráma, a bécsi magyarok illusztrált hetilapja 1921. november 20-tól 1924. augusztus 17-ig vasárnaponként jelent meg. Munkatársai közt egész sor ismert író és újságíró található, többek között Balázs Béla, Déry Tibor, Gábor Andor, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes, Márai Sándor,

Móricz Zsigmond, Nyíró József, Sinkó Ervin, Szép Ernő; közülük többen Magyarországon éltek. 102

Az a tény, hogy neves magyar emigránsok a kisantant államaiban, Magyarország legelkeseredettebb ellenségeinél fejtettek ki politikai tevékenységet, kétségkívül óriási hátrányt jelentett a magyar kormány számára. Propagandakampányaikban például azt állították, hogy a magyar kisebbségek helyzete Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában jobb, mint annak idején a szlovákoké, románoké és szerbeké volt a történelmi Magyarországon; hogy a politikai viszonyok ebben a három államban demokratikusabbak mint Magyarországon, mióta ott Horthy kezében van a hatalom. Egyidejűleg állandóan segédkeznie kellett ezeknek az emigránsoknak abban, hogy a magyar kisebbségek panaszainak az élet letompítsák, amivel alapjában a kisantant érdekeit szolgálták és a magyar nép nemzeti büszkeségét, valamint érdekeit sértették. Fő céljuk a Horthy-rezsim megbuktatása és a hatalom átvétele volt a remélt külföldi támogatás segítségével. E cél elérésére gyakorlatilag számukra minden eszköz elfogadhatónak tűnt. Ezzel azonban hitelüket veszítették és saját magukat diszkvalifikálták. A legtöbbet azonban saját, nagy hangerővel védett politikai ideáljaiknak, főleg a demokráciának és liberalizmusnak ártottak.

Az egykori főrendiház utódaként alakult meg 1926-ban a magyar országgyűlés felsőháza. Felépítését, szervezetét és jogállását az 1926/XXII. és az 1937/XXVII. számú törvénycikkek szabályozták. Működése révén a felső és középrétegnek, a közélet neves személyiségeinek és egyben a törvényalkotás szakembereinek akartak befolyást biztosítani, hogy ezáltal a törvényalkotási tevékenység alapossága és tárgyyszerűsége jobban érvényre jusson.

A felsőházi tagság születés, méltóság és hivatalos állás, választás vagy kinevezés útján volt lehetséges.

Születésüknél fogva tagjai voltak a Habsburg-Lotharingiai-háznak azok a férfi tagjai, akik 24. életévüket betöltötték, állandóan Magyarországon laktak és rendelkeztek azzal a vagyonnal, amelyegyébként a választáshoz szükséges volt.

Méltóság és hivatalos állás alapján: az ország zászlósurai, a két koronaőr, a Kúria elnöke és másodelnöke, a Közigazgatási Bíróság elnöke és másodelnöke, a Budapesti Törvényszék elnöke, a koronaügyész, a honvédség főparancsnoka, a Nemzeti Bank elnöke, az Országos Társadalombiztosítási Intézet elnöke, a törvényesen bevett vallásfelekezetek valamennyi magas egyházi méltósága és vezető tisztségviselője.

Választás útján: a főnemesi családok férfi hozzátartozói közül választott tagok, ha örökös főrendiházi tagsági joguk volt, 24. életévüket betöltötték és évente legalább 2000 pengő földadót vagy házadót fizettek; a megyék, törvényhatóságok, kereskedelmi és iparkamarák képviselői, a

Magyar Tudományos Akadémia, az egyetemek és egyes főiskolák, a Nemzeti Múzeum, az Áru- és Értéktőzsde képviselői, valamint a vitézi rend képviselője.

Kinevezés útján: a kormányzó kinevezhet legfeljebb negyven személyt a felsőház tagjává.

A felsőház jogállása az 1937. XXVII. számú törvénycikk értelmében alapvetően a képviselőházzal volt azonos. A költségvetést és a zárszámadást azonban csak a képviselőháznak lehetett benyújtani.

Az 1926-1927. évi választások jelentős sikert hoztak a kormánynak. Az egységpárt a mandátumoknak jóformán 70 százalékát megszerezte; az ellenzék meggyengült. Ebben a sikerben bizonyára közrejátszott a választási törvény is, de a kormány presztízse és a növekvő jólét is. Így például a titkos választás új választókerületekben a szociáldemokraták 1922-ben 208 ezer szavazatot kaptak; 1926-ban csak 105 ezret. 1922-ben összesen 25 mandátumot szereztek, ám négy évvel később már csak 14-et.

A húszas évek második felében Magyarország - gazdasági stabilitását tekintve is - Csehszlovákia után Kelet-Közép-Európa és Délkelet-Európa második legstabilabb országa volt.

Ez a gazdasági stabilitás távolba tekintő külpolitika alapját képezte. Ezen az úton az első lépés a Népszövetségbe való felvétel volt. A Moszkva irányába tett rövid lejáratú közeledési kísérlet után - a Szovjetunió ugyanis, amely Besszarábia miatt ellentétben állt Romániával, a párizsi békeszerződést is elutasította - tárgyalások kezdődtek Jugoszláviával. Mivel azonban mindkét államot elsősorban saját célkitűzéseik vezették, amennyiben Magyarország a kisantantot akarta fellázítani, Jugoszlávia pedig északi határát biztosítani konfliktushelyzet esetére, a kísérlet szükségszerűen kudarcot vallott. Röviddel ezután Rómából tettek ajánlatot. Olaszország 1926-ban szerződést kötött Romániával és Albániával. A szerződés éle Jugoszlávia ellen irányult.

1926 nyarán a Népszövetség felhagyott a Magyarország fölött gyakorolt pénzügyi ellenőrzései; 1927 márciusában a katonai ellenőrzést is megszüntették. Az olasz ajánlat tehát kedvező időpontban érkezett. Magyarország számára az olasz barátság sok előnnyel kecsegtetett. Olaszország európai nagyhatalom volt; a kisantant meggyengítése és Franciaország befolyásának visszaszorítása a dunai térségben egyben Magyarország céljainak is megfelelt. Mindezen felül Olaszország sokat ígérő piacnak számított a magyar mezőgazdaság termékei számára. Nem utolsósorban pedig Magyarország csak üdvözölhette az Olaszországgal való kulturális együttműködést.

1927 áprilisában magyar-olasz barátsági és döntőbírósi szerződést írtak alá, amelyben hangsúlyozták, hogy a jövőben Magyarország és Olaszország között tartós lesz a béke és örök barátság áll majd fenn. Egy nyilvánosságra nem hozott külön jegyzőkönyv szerint Magyarországot

aktívabb külpolitikára biztatták, különösen a kisanant gyengítése érdekében. Mussolini megígérte, hogy Magyarország vissza fogja kapni az elsővilágháborúban Olaszországban hagyott fegyvereit.

Mussolini közvetítésére a szerződés még egy közvetett eredményt is elkönnyelhetett: éspedig Lord Rothermere és Lord Newton elkötelezettségét a trianoni béke revíziója érdekében. Újságjában, a Daily Mailben Rothermere sajtókampányba kezdett. Első cikkének címe ez volt: Magyarország helye a nap alatt. Az ő kezdeményezésére alakult a Magyar Revíziós Liga. Célja az európai közvélemény meggyőzése volt a trianoni béke igazságtalanságáról és tarthatatlanságáról. A kampánynak figyelemre méltó politikai és morális sikere is volt. Lloyd George, a párizsi "négy nagy" képviselőinek egyike, nyíltan elismerte, hogy Magyarországgal szemben Párizsban igazságtalanul jártak el. Külföldi államférfiak látogattak Magyarországra. Bethlen politikai utazásokat tett Nyugat-Európában; fogadta V. György angol király is. A lord Rothermere és lord Newton által követelt revízió mindenütt nem is jelentéktelen visszhangra talált.

A megváltozott bel- és külpolitikai helyzetben Bethlen 1928-ban végre nyíltan kimondhatta a magyar külpolitika célját: Magyarország saját népfájának egyharmadáról nem mondhat le... A Trianonban megalkotott

határoknak nem lehet tartós békét építeni. . . Ezért Magyarország ezeknek a határoknak a revízióját követeli.w,

1928-ban döntőbírósi egyezmény jött létre Lengyelországgal, 1929ben semlegességi szerződés Törökországgal, végül 1931-ben barátsági szerződés Ausztriával. Ezzel Magyarország izolációja tulajdonképpen meg is szűnt.

A legnagyobb eredményt a Bethlen-kormány kultúr- és oktatáspolitikájával érte el. Ennek fő motívumait és szükségszerűségét már száz évvel korábban gróf Széchenyi István fogalmazta meg. Arról beszélt, hogy az önismeret és környezetünk ismerete a legbiztosabb alapja minden gyógyulásnak és javulásnak, és ebben a népiség és az értelmesség segíthetnek a leginkább bennünket. Széchenyi felfogása szerint a népiség a magyarság sajátos jellegének kialakítását és formálását jelenti, általános értelemben vett értelmességen pedig az általános emberi képességek kiművelését értette. Hasonlóképpen nyilatkozott a tekintélyes magyar esztéta és irodalomtörténész, Riedl Frigyes (1856-1921) a trianoni béke becikkelyezése után: Magyarországnak többé nincs hatalom politikai vagy katonai ereje. Lehet azonban súly a a kultúra és a képzettség területén. Vagy kultúrországgá lesz Magyarország, vagy pedig egyszerűen nem lesz többé Magyarország.

A kulturális és oktatáspolitikai megkísérelte, hogy minél több magyar jusson a magyarsághoz méltó szellemi és kulturális szintre. Ez az átfogó kultúrpolitika szorosan fűződik az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, gróf Klebelsberg Kunó nevéhez.

1922-ben jött létre az autonómiát élvező ún. Országos Magyar Gyűjteményegyetem, amely az Országos Levéltárat, a Magyar Nemzeti Múzeumot, az Iparművészeti Múzeumot, a Szépművészeti Múzeumot, valamint a Budapesti Egyetemi Könyvtárat egy intézmény keretében foglalta össze. Ezzel ezeknek az intézményeknek a hatékonysága lényegesen emelkedett és gazdasági helyzete javult. Lehetőség volt a Magyar Tudományos Akadémia gazdasági helyzetének a javítására is.

1921-ben került sor a Közgazdaság-tudományi Egyetem alapítására. A pozsonyi egyetem számára Pécssett, a kolozsvári egyetem számára Szegeden teremtettek nagyvonalúan kiépített új otthont. 1923-24-ben bővítették a debreceni egyetemet is.

Az Országos Természettudományi Tanács és a Széchenyi Társaság segítségével dolgozhatták ki, illetve koordinálhatták a kutatási programokat is. 1923-24-ben létesítették a Budapesti Csillagvizsgálót, 1926-27 között a Tihanyi Biológiai Intézetet. 104

Hogy fiatal magyar tudósok és kutatók számára lehetővé tegyék szakismereteik és általános szellemi-kulturális látókörük bővítését, Nyugat- és Közép-Európában magyar intézeteket terveztek. Először a bécsi és a berlini Collegium Hungaricum, majd a római Accademia Reale d'Ungheria jött létre. Bécsben elsősorban történészeket, levéltárosokat, orvosokat és zenészeket, Berlinben közgazdászokat, vegyészeket és fizikusokat, Rómában katolikus papokat, művészeket, jogászokat és olasznyelv-tanárokat képeztek tovább.

A hivatalos név- és címjegyzék szerint 1938-ban külföldön a következő magyar intézetek léteztek: a bécsi és berlini Collegium Hungaricum, a gróf Klebelsberg Kunóról elnevezett bécsi Magyar Történelemkutató Intézet, a Római Magyar Intézet, a Római Papi Kollégium, a franciaországi Magyar Tanulmányi Központ, továbbá a varsói, stockholmi, tartui, helsinki és ankarai Magyar Intézetek, valamint magyar könyvtárak Londonban, Milánóban, Triesztben és New Yorkban.

A sokoldalú képzésre, ill. továbbképzésre különösen kedvező lehetőséget nyújtott a báró Eötvös Józsefről elnevezett kollégium Budapesten. A báró Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1895-ben alapított kollégium elsődrendű feladata a szellemtudományok terén oktatási pozíciót majdan betöltő tehetséges jelöltek képzése és továbbképzése volt. Első kurátora, Eötvös Loránd által kitűzött további fontos célja abban állt, hogy az Eötvös-kollégiumban tanulónak tudásuk kibővítése és elmélyítése mellett következetes en fokozza a tudomány, az oktatás és a kultúra iránti érdeklődését és hajlamát. A két háború közötti időben gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter második Eötvös-kollégiumot is hozott létre Szegeden, amelyet az ottani Horthy Miklós Kollégiumban helyeztek el. Az Eötvös-kollégium szegedi pedagógusjelöltjei elsősorban természettudományi szakoknak óhajtották szentelni tevékenységüket.

A budapesti Eötvös-kollégium bentlakói, amely kollégium egyfajta École Normale Supérieure-nek is volt tekinthető, messze menő autonómiával rendelkeztek. Példásképpen szervezett könyvtáruk volt, alapos tudományos "aprómunkát" végeztek és számos lehetőségük volt a sokoldalú általános képzettség elsajátítására. Szakképzett nyelvtanárok álltak rendelkezésre. Jóformán szerzetesi elkülönítettség, erős alapokon nyugvó erkölcsi magatartás, tudatos elitképzés, markáns közösségi szellem, demokratikus, toleráns atmoszféra és minden dogmatikus gondolkozás szigorú elutasítása jellemezte a kollégium szellemét. Az egész napot szigorúan a munka töltötte ki. Az előadások helye a kollégium volt, a vizsgáké az egyetem. A magyar hallgatókon kívül a kisebbségek (németek, szlovákok, románok, szerbek, szlovének, horvátok, bosnyákok) is képviselve voltak, de időnként előfordultak a kollégiumban külföldiek is, úgymint törökök, bolgárok, görögök, amerikaiak, japánok és kínaiak. Számos hallgató részesült ösztöndíjban; másoknak tandíjmentességet biztosítottak.

Egykori Eötvös-kollégiumi hallgató volt a magyar szellemi élet nem egy kiválósága, így többek között Kodály Zoltán, Gombocz Zoltán, Szekfű Gyula, Horváth János, Eckhardt Sándor, Szabó Dezső, Kuncz Aladár, Gerevich Tibor, Pais Dezső, Kosáry Domokos, Gyergyai Albert, Sötér István, Laczkó Géza, Németh Gyula, Ligeti János, Keresztury Dezső, Köpeczi Béla, Klaniczay Tibor, Németh G. Béla. Ennek a kiemelkedő jelentőségű magyar intézménynek köszönhetően a felsoroltak és számos, itt név szerint nem említett Eötvös-kollégista nem csak alapos és sokoldalú képzettségüket, de demokratikus érzületük és humánus magyarságuk kialakulását is. Az Eötvös-kollégium igazgatói Bartoniek Géza, Gombocz Zoltán, Szabó Miklós és Keresztury Dezső voltak. 1950-ben az Eötvös József Kollégiumot feloszlatták.

A 1927/XIV. számú törvénycikk a külföldi intézetek mellé országos ösztöndíjtanácsot hívott életre. A törvény rendezte a közalkalmazottak gyermekeinek az ösztöndíjügyeit is. Az ösztöndíj egy iskolai évre középiskolások esetében 400 pengő, főiskolai hallgatók esetében 800 pengő volt.

Nagymértékben mozdították elő középiskolák, tanítóképző intézetek, felsőkereskedelmi iskolák, óvónőképzők, szakiskolák és polgári iskolák építését és modernizálását.

A népiskolai törvény megvalósításának eredményei minden várakozást felülmúltak. 1930-ig több mint ötezer új tantermet és tanítói lakást hoztak létre. Az erre a célra fordított teljes összeg: 64 millió pengő - amiből az állam 48 milliót vállalt -, több volt mint amennyit a "történelmi Magyarország" 1868-tól 1918-ig iskolaépítésre és -bővítésre költött. A költségvetés teljes összegéből 1924-25-ben 8,7 százalékot, 1928-29-ben 10,5 százalékot fordítottak a kulturális tárca költségeire. Az első világháború előtt 80 tanuló jutott egy tanerőre, az 1930--31-es iskolaévben 47, 1939-40-ben

pedig 42. Az iskolarendszernek ezzel a figyelemre méltó kiépülésével szoros összefüggésben állt a tanítóképzés ügyének a javítása is. A tanítóság különösen a vidéken mindenféle kulturális tevékenység hordozója volt, kezdve az analfabéták számára szervezett tanfolyamoktól - 1890-ben Magyarországon 47 százalék, 1910-ben 31 százalék, 1921-ben 15 és 1930-ban 10 százalék analfabéta volt - és a felnőttképzéstől a népszerű tudományos előadásokon keresztül egészen az ünnepélyek megszervezéséig, valamint népkönyvtárak és különböző egyesületek teendőinek az ellátásáig. Csupán 1927-ben 1500 népkönyvtárat létesítettek a falvakban, 220000 kötettel. Ugyanebben az időben kezdődött a kultúrházak és képzőotthonok létesítése és berendezése. Az a kifejezés, hogy a tanító a nemzet napszámosa, megisztelő cím volt. 105

Az alkotó- és tudományos munkát végző értelmiségieknek tekintélyes számú folyóirat állt a rendelkezésére. A két háború közti időszak legjelentősebb irodalmi orgánuma a Nyugat című folyóirat volt. 1929-ig Osvát Ernő és Ignóus szerkesztette, majd Babits Mihály, Móricz Zsigmond és Gellért Oszkár. Ez utóbbiak szerkesztői tevékenysége idején is mindvégig megtartotta a folyóirat magas színvonalát. Babits 1941ben bekövetkezett halála után a folyóirat többé nem jelent meg. Szellemben és színvonalban nem kevésbé igényes volt a lap utóda, az Illyés Gyula által kiadott Magyar Csillag. Konzervatív írók számára ott volt az Új idők Herczeg Ferenc szerkesztése alatt, és a Napkelet. Az utóbbiba írt például Gárdonyi Géza, Szekfű Gyula, Horváth János, Szabó Dezső és Németh László is. Az emigrációból 1926-ban hazatért Kassák Lajos alapította a Munka című folyóiratot. Az "urbánusok" orgánuma volt a Szép Szó, neoliberais beállítottságával; 1936 és 1939 közt jelent meg.

A legnevezetesebb alapítás Bethlen István nevéhez fűződik. A Szekfű Gyula, később Eckhardt Sándor szerkesztése alatt 1928 és 1944 közt megjelenő Magyar Szemlével olyan szellemi fórum létesült, amely az ország legjobban képzett erőit egyesítette. A folyóirat társadalompolitikai, kulturális, gazdaságpolitikai és külpolitikai kérdésekkel foglalkozott. Mindezzel kapcsolatban olyan hangoknak és véleményeknek is nyilvánosságot adtak, melyeknek nem kellett szükségképpen a folyóirat mögött állópolitikusok, tudósok, pénzügyi szakértők és publicisták nézeteivel egyezniük. A Magyar Szemle készítette elő - valószínűleg Bethlen jóváhagyásával - annak a rendszernek az alapvető reformját, amely rendszert még a folyóirat megalapítói teremtettek.

A Huszadik Század utódként, amely a polgári radikálisok folyóirata volt, 1926 óta a Századunk című folyóirat jelent meg.

A szociáldemokraták hivatalos (elméleti) orgánuma az 1906-ban alapított Szocializmus volt. A lap elsősorban ideológiai és pártpolitikai kérdéseket tárgyalt.

1922-ben Magyarországon 1849, 1928-ban 3438 könyvet jelentettek meg. 1926-ban 934 periodikát (újságot és folyóiratot) adtak ki, 1930-ban 1230-at; 1925-ben 16 927 rádióműsor-vevő engedélyt adtak ki, 1930-ban már 307,909-et. 106

A magyarországi szellemi és kultúrélet az első világháború után rendkívül gazdag volt tehetséges irodalmárokból, zenészekből, képzőművészekből és kiemelkedő tudósokból. Ezt a gazdagságot hivatott szemléltetni a semmiképpen sem teljes alábbi név sor.

Irodalom: Áprily Lajos, Babits Mihály, Benedek Elek, Benedek Marcell, Csathó Kálmán, Erdélyi József, Füst Milán, Gellért Oszkár, Gulácsy Irén, Harsányi Lajos, Harsányi Zsolt, Herczeg Ferenc, Heltai Jenő, Illyés Gyula, József Attila, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kodolányi János, Kós Károly, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Laczkó Géza, Makkai Sándor, Márai Sándor, Mécs László, Molnár Ferenc, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Németh László, Nyíró József, Reményik Sándor, Sértő Kálmán, Sík Sándor, Sinka István, Surányi Miklós, Szabó Dezső, Szabó Pál, Szerb Antal, Szomory Dezső, Tamási Áron, Tersánszky J. Jenő, Tóth Árpád, Tormay Cécile, Veres Péter, Zilahy Lajos stb.

Zene: Adám Jenő, Bartók Béla, Bárdos Lajos, Dohnányi Ernő, Harmat Artúr, Hubay Jenő, Kodály Zoltán, Lajtha László, Molnár Antal, Szervánszky Endre, Weiner Leó, Zathureczky Ede stb.

Képzőművészet: Aba-Novák Vilmos, Bernáth Aurél, Csók István, Czöbel Béla, Derkovits Gyula, Dési-Huber István, Egry József, Ferenczy Béni, Ferenczy Noémi, Iványi-Grünwald Béla, Holló László, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Kmetty János, Kozma Lajos, Medgyessy Ferenc, Nagy István, Nagy Sándor, Pátzay Pál, Szőnyi István, Thorma János stb.

Tudományok: Alszegehy Zsolt (irodalomtörténész, esztéta), Baross László (agrártudós), Bartucz Lajos (antropológus), báró Brandenstein Béla (filozófus), Bay Zoltán (elméleti fizikus), Cholnoky Jenő (földrajztudós), Concha Győző (jogtudós), Dékány István (szociológus), Domanovszky Sándor (történész), Eckhardt Sándor (romanista), Eckhart Ferenc (történész), Ferenczi Sándor (pszichoanalitikus), Fleischmann Rudolf (agrártudós), Fülep Lajos (esztéta), Gerevich Tibor (művészettörténész), Germanus Gyula (orientalista), Gombocz Zoltán (nyelvtudós), Groh Gyula (vegyész), Györffy István (etnográfus), Hajnal Imre (belgyógyász), Hermann Imre (pszichoanalitikus), Hajnal István (történész), Heller Farkas (közgazdász), Hóman Bálint (történész), Horváth Barna (jogfilozófus), Horváth János (irodalomtörténész), Horváth Sándor (dogmatikus, filozófus), Huszti József (klasszika-filológus), Issekutz Béla (farmakológus), Jendrassik György (mérnök), Kandó Kálmán (elektromosmérnök), Kenéz Béla (statisztikus), Kerényi Károly (klasszika-filológus), Kiss Ferenc (anatómus), Korányi Sándor (belgyógyász), Kornis

Gyula (filozófus és történész), Kovrig Béla (társadalomtudós), Ligeti Lajos (orientalista), Lyka Károly (művészettörténész), Magyary Zoltán (közigazgatás-tudós), Mályusz Elemér (történész), Melich János (szlávista), Moór Gyula (jogfilozófus), Moravcsik Gyula (klasszika-filológus), Németh Gyula (turkológus), Nizsalovszky Endre (jogtudós), Orsós Ferenc (törvényszéki orvos szakértő), Pais Dezső (nyelvész), Paul er Ákos (filozófus), Papp Simon (geológus), Pogány Béla (fizikus), Prohászka Lajos (pedagógus), Rybár István (fizikus), Sík Sándor (esztéta), Schütz Antal (filozófus, hittudós), Szabó István (társadalomtudós), Székács Elemér (agrártudós), Szekfű Gyula (történész), Szent -Györgyi Albert (orvos, orvosi vegyész, 1937. évi orvostudományi Nobel-díjas), Szondi Lipót (pszichoanalitikus), Thirring Gusztáv (statisztikus), Tankó Béla (filozófus), Thienemann Tivadar (germanista), Varga István (közgazdász), Varga József (vegyész), Várkonyi Nándor (irodalomtörténész), Verebély László (gépezsmérnök), Verebély Tibor (sebész), Zolnay Béla (romanista), Zsray Miklós (finnugor nyelvész) stb.

A szakmailag képzett értelmiségiek száma állandóan nőtt. Nemzetgazdák, jogászok, orvosok, mérnökök, újságírók és művészek mellett mindenekelőtt az oktatásban és nevelésben tevékenykedő tanerőknek és pedagógusoknak nőtt fokozottan a társadalmi és politikai jelentősége. Számuk 1930-ban már elérte a 40000 főt.

A szociálpolitika terén a Bethlen-kormány figyelemre méltó eredményeket mutathatott fel. 1925-ben a bányászok nyugdíjbiztosításának a kérdését szabályozták az 1925. évi XXXIV. törvénnyel. 1927-ben bővítették a kötelező beteg- és balesetbiztosítási rendszert, úgyhogy a húszas évek végén a városi munkásságnak 80-90 százaléka részesül. Itt ebben az alapvető társadalmi védelemben, az 1927. évi XXI. törvénycikk értelmében. 1928-ban az 1928. évi XL. törvény szerint a kötelező öregségi, betegségi, özvegyés-árvaellátást mindazokban a foglalkozásokban bevezették, ahol 1927-ben törvényileg szabályozták a betegségi és balesetbiztosítást. A mezőgazdasági munkásság számára a kötelező társadalombiztosítás azonban csak 1938-ban valósult meg. 107

A bővülő társadalombiztosítási feladatok végrehajtásával az Országos Társadalombiztosítási Intézetet (OTI) és a Magánalkalmazottak Biztosító-intézetét (Mabi) bízták meg. A biztosítottak száma az OTI-nál 1929-ben 1 051 169 főre, a Mabinál 56 693 főre rúgott. 108

Az akkoriban igen nagy jelentőségű társadalombiztosítási törvények, valamint a további intézkedések fokozódó intenzitás a és kezdeményezése, így például állami lakásépítési akciók, új kórházak, orvosi rendelő és szanatóriumok létesítése, valamint az egészségügyi személyzet létszám-bővítése (zöldkeresztes nővérek), továbbá a rendszeres egészségügyi vizsgálatok, elsősorban az iskolákban és az óvodákban, valamint az egészségügyi megelőzés rendszerének kidolgozása szorosan kapcsolódik a Bethlen-kor

mány népjóléti és munkaügyi miniszterének, dr. Vass József prépost egyetemi tanárnak a nevéhez.

Ezeknek az intézkedéseknek az eredményei már viszonylag rövid idő alatt megmutakoztak. 1922-ben még 49 358 csecsemő halt meg az egyéves kor előtt és 16 932 gyermek az 1-6 éves korosztályban; a megfelelő 1936. évi értékek 25 489, illetve 8533 fő. A csecsemőhalandóság aránya 20 százalékról 13 százalékra esett. A várható élettartam 49,1 évről (1920) 61,8 évre nőtt (1930). 1922-ben a népességnek még 3,08 ezreléke halt meg tuberkulózisban, 1936-ban már csak 1,52 ezrelék. Az orvosi létszám 1922-ben 4792, míg 1936-ban már 10 075 volt (százezer lakosra vetítve 58, illetve 112,1). 1922-ben százezer lakosra 334,6 kórházi ágy jutott, 1936-ban 533,3.109

3.3. A politikai ellenzék - Az agrárproletariátus

A Bethlen-kormánynak megvolt a baloldali és a jobboldali irányú ellenzéke. A baloldali ellenzék ideológiailag három különbözőképpen motivált csoportból állott: a szociáldemokratákból, a polgári liberálisokból és a polgári radikálisokból.

Magyarország Szociáldemokrata Pártja (MSZDP) kétségkívül a legjobban szervezett és éppen ezért politikailag is a legjelentősebb ellenzéki csoport volt. Politikai bázisa lényegesen szélesebb volt, mint a többi ellenzéki párté. A Bethlen-Peyer-paktum után nagyot léptek előre a fejlődés és befolyásuk megerősödése terén. A paktum főleg a szakszervezeti munka szempontjából volt nagy jelentőségű. A szociáldemokrata szakszervezetekben szervezkedő munkásság volt a magyar szociáldemokraták legfőbb ereje. 1919-ben kerekén 215 ezer, 1921-ben 154441 szakszervezeti tag volt, akik 39 szakszervezetbe tömörültek. 110

A szociáldemokraták legfőbb választott tisztségviselői 1922 és 1944 közt állandóan a parlament tagjai voltak. A szociáldemokrata parlamenti frakció megalakulásával olyan grémium képződött, amelynek a tevékenységét ügyviteli szabályzat irányította. A frakció élén igazgatási bizottság állt; ez az idők folyamán a párt legfontosabb politikai orgánumává vált. Tagjai - ahogy szokás - a párt vezető tagjai is voltak. Így a szakszervezeti tevékenység mellett a parlamenti munka jelentősége is nőtt. A közös céloknak megfelelően együttműködés és szövetségek alakultak más ellenzéki pártokkal, az adott lehetőségeknek és a pártérdekeknek megfelelően. III

A polgári radikális ellenzék helyzete az 1918-1919. évi forradalmak után még nehezebbé vált, mint a szociáldemokratáké. Sem Károlyi pártja

(Függetlenségi és 48-as párt), sem Jászi Polgári Radikális Párt ja nem rendelkezett szélesebb politikai bázissal. Nem voltak számottevő kapcsolataik sem a munkássággal, sem a parasztsággal. Párthíveik amúgy is inkább jelentéktelen száma az értelmiség és a városi polgárság körében 1919 után még inkább megfogyatkozott és defenzívába szorult.

Az 1916-ban alapított Károlyi-párt akkoriban húsznál valamivel kevesebb képviselőt számlált. Pártprogramjuk békét, demokráciát és függetlenséget kívánt. 1919 után reorganizáció következett be a párton belüli Károlyi-ellenzék vezetésével (Lovászy, Batthyány és Ábrahám.) Ennek a pártnak a tagjai alapították 1924-ben a Kossuth-pártot (Nagy Vince, Vámbéry Ruzstem, Rupert Rezső).

Jászi párt ja, az 1914-ben alakult Polgári Radikális Párt földreformot, a nemzetiségi kérdés békés megoldását és az állami népiskolai oktatást követelte. A Jászi-párt tulajdonképpen három irányzatot egyesített magában: a liberálisokat, a marxizmushoz közel állókat és a szabad szocialistákat (ezekhez tartozott Jászi is). A párt befolyása csak egy nagyon szűk értelmiségi réteghez jutott el; a vezető elmék (Csécsy Imre, Braun Róbert, Vámbéry Ruzstem) jobban bántak a tollal, mint ahogy emberek szervezéséhez értettek. 1919 után a Jászi-pártot már nem lehetett életre kelteni. Egykori párthívei - amennyiben egyáltalán Magyarországon maradtak - az irodalomban, a művészetben vagy a könyvkiadásban kerestek maguknak tevékenységet.

A Vázsonyi-féle Demokrata Párt már a dualizmus korában viszonylag szolid választói potenciál felett rendelkezett, főleg a zsidó polgárság és a budapesti kispolgárság különböző köreiben. 1919-ben nevüket Nemzeti Demokrata Pártra változtatták. Alapítójának, Vázsonyi Vilmosnak a haláláig befolyásos ellenzéki pártnak számítottak Magyarországon. Céljuk a városi polgári réteg megszervezése volt.

A Rassay Károly alapította Független Kisgazda, Paraszt és Polgári Párt (1921) egy pártba akarta tömöríteni a Nagyatádi Szabóval elégedetlen kisgazdákat és a keresztény érzelmű polgárokat. A pártot Debrecen városának kálvinista körei és Balthazár püspök is támogatták.

1919 után nem hiányoztak olyan értelmű kísérletek sem, hogy kooperáció segítségével fejtsenek ki hatékonyabb és kézzelfoghatóbb ellenzéki tevékenységet. 1921-ben alapították a Polgárok és Munkások Szövetségét, 1922-ben az Új Ellenzéki Blokkot. A blokk 40-50 szociáldemokrata, függetlenségi párti, valamint párton kívüli keresztény és liberális politikust fogott össze. Programjuk a jog és törvény tiszteletét, valamint minden radikalizmusról való lemondást követelt.

1924-ben jött létre az Országos Demokratikus Szövetség, később a Demokratikus Ellenzéki Pártok Blokkja. Követeléseiket tizenkét pontban foglalták össze és terjesztették a parlament elé (általános, egyenlő és titkos választójog, demokratikus közigazgatás, igazságos adórendszer, az inter-

nálások megszüntetése stb.). Alapjában véve nem követeltek többet, mint ami Európa minden szabad polgárát megillette.¹¹²

1926. május 24-én meghalt Vázsonyi Vilmos. Halála után pártja felbomlott. Egyik részük Bethlenhez, másik részük Rassayhoz csatlakozott.

Egészen véve azt mondhatjuk, hogy bár a polgári ellenzéknek nem volt széles társadalmi bázisa, hangja mégis eljutott a népszerű széles rétegekhez. Egyrészt azért, mert vezetői között nagy számban voltak képzett emberek, akik kitűnő írói képességgel rendelkeztek; másrészt azért, mert számos egyesületre jelentős befolyást tudtak gyakorolni (Cobden Szövetség, Rotary Club, különböző kamarák és sportegyesületek stb.). Az a tény is kedvező volt számukra, hogy Magyarországon a két háború közötti időszakban a sajtótermékek igen nagy választékban jelentek meg. A polgári liberális ellenzék minden esetben számíthatott a hozzá közel álló sajtóra

(Esti Kurír, Az Újság, ill. 1926-tól kezdve: Újság, Világ, Magyar Hírlap stb.).

A Belügyminisztérium becslése szerint a harminc-as évek elején a Nemzeti Demokrata Pártnak alig volt 25-30 ezer, a Rassay-pártnak 14-15 ezer tagja; a Kossuth-pártnak ennél is kevesebb. ¹¹³

Bethlen jobboldali nemzeti ellenzéke a baloldali ellenzékétől lényegesen eltérő szerkezetű volt. Egy nemzeti mozgalom lényege, a nemzeti érzés problémaköre, a nemzetközösség és a nemzeti összetartozás tudata mindig összefügg a nemzeti tradíciókkal és a cselekvők mindenkor konkrét nemzeti célkitűzéseivel. A tradíciók ápolása minden társadalomban létezik. Ez a folyamatosság a nemzeti kultúra és a közösség garanciája. A hagyományokhoz való hűség, az etnikai sajátosságok őrzése és ápolása, a saját identitás vállalása erősítik a nemzeti érzést és tudatot, valamint a hazafiságot. Ez Magyarországon Anonymus óta (12-13. évszázad) ismételtelen megállapítható.

A nemzeti öntudat és a hazaszeretet lényeges elemei az érzésvilágnak, ezért minden nép és minden közösség kulturális hagyományainak is. Különösen kis népeknél fejlődtek ki erősen, minthogy ezek történelmük folyamán gyakran a nagy szomszédok oldaláról jövő legkülönbözőbb hatásoknak vannak kitéve, vagy éppen létükben is fenyegetve. Ilyen időkben az erős nemzeti öntudat, valamint a mélyen gyökerező hazaszeretettel áthatott patriotizmus óvó és mentő funkciót gyakorolhat és döntő módon járulhat hozzá egy nép élethez való jogának a védelméhez. Az Anschluss utáni náci törekvések idején, valamint a második világháborút követő bolsevizációs kampány idején is a mélyen gyökerező nemzeti és hazafias hagyomány, az erős nemzeti öntudat és a fokozott hazaszeretet volt Magyarországon a szellemi és a politikai ellenállás legfőbb ereje. A közös származásra és kultúrára, a közös nyelvre - az anyanyelvre a legmélyebb sorsközösség kifejezője, a nemzeti kultúra értékeinek őrzője és közvetítője -, az elődök hitére, vallására, a nemzeti hősökre és

példaképekre, a közösen megélt és túlélte sorscsapásokra való ráébredés, egyben azonban a tolerancia és a kölcsönös megértés voltak képesek a szellemi és anyagi tartalékokat mozgósítani és segítettek a nehézségeket áthidalni.

Az igazi hazafiság segítségével lehet ma is az egyén, de az egész nép, az egész közösség tulajdonságait és képességeit fejleszteni, sőt intenzívebbé tenni, ami a saját identitás megőrzése és megerősítése szempontjából éppen annyira nélkülözhetetlen, mint a totalitárius rendszerek bármi néven nevezendő kinövésének a leküzdése szempontjából.

Éppen ezért nem volt véletlen, hogy az 1918-1919. évi forradalmak után többek között Szabó Dezső, Milotay István, Lendvai István és Bajcsy-Zsilinszky Endre megpróbálták írásaik, beszédek és politikai aktivitásuk segítségével újból megvetni a nemzeti közgondolkodás alapjait és terjeszteni a gondolatokat. A legnagyobb veszélyt abban látták a magyarság számára, hogy ennek identitása, történeti és nemzeti tudata a németek és a zsidók asszimilációja folytán megváltozhat és felhígulhat. Nemzeti újjászületést hirdettek, miáltal mindenekelőtt a magyarság legértékesebb rétegét, a parasztságot kell magasabb kulturális és gazdasági szintre emelni. Véleményük szerint a nemzet jövője attól függ, hogy a politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági hatalmat ez a réteg, amely a legjobb nemzeti hagyományok hordozója és őrzője, megfelelően kézben tudja-e tartani és gyakorolni. "Fajvédelmük" ezzel nemcsak nemzeti, hanem etikai-morális, kulturális és társadalmi megalapozást is nyert. A marxizmusban a nemzeti gondolat legádázabb ellenségét látták, ezért mind az őszirózsás forradalmat - amelyet a Tanácsköztársaság felé vivő út egyengetőjének tartottak -, mind a proletárdiktatúrát határozottan elítélték. Mindkettőben a zsidó származású szereplők hatalmi fölényét és a parasztság ellen irányuló tendenciát látták. Ők is alapvető reformokat követeltek Magyarországon, de a két forradalom célkitűzéseit és az eljárásmodot, mint a magyarság lényétől és hagyományaitól idegen dolgot, elutasították.

A proletárdiktatúra bukása után Szabó Dezső megalapította a Magyar trók Nemzeti Szövetségét. A szövetség célja az volt, hogy az írók érdekeit védje, alkotótevékenységük szabadságát biztosítsa és Magyarország problémáit illetően nekik útbaigazítást adjon.

A politikai spektrumnak egész más színét képviselték azok a fajvédők - tisztek, szakmai és ifjúsági szervezetek stb. -, amelyek Magyarországra nézve a veszélyt elsősorban a zsidó befolyás növekedésében látták. Ennek a csoportnak a véleménye szerint az 1918-1919. évi forradalmakért elsősorban a zsidóság felelős.

A "fajvédők" vezetésével titkos és nyilvános szövetségek alakultak, így többek közt az EKSZ (Etelközi Szövetség), az ÉME (Ebredő Magyarok Egyesülete), a MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet), a Turul stb., amelyeknek szóvivői kezdetben Horthy Miklósról és a kormányra is nem

jelentéktelen befolyást gyakoroltak. Vezető személyiségeik Gömbös Gyula és Eckhardt Tibor voltak. Ezek 1923-ban Bajcsy-Zsilinszkyvel, Ulainnal, Kiss-sei, Zsirkayval és Hírrel együtt még azt is megkísérelték azonban siker nélkül -, hogy az Egységes Párton belül szakadást okozzák; Bethlen azonban elszigetelte őket. 114

A politikai atmoszférát azonban nemcsak Magyarországon, hanem az egész dunai térségben, sőt Európa nyugati részében is mindenütt a nemzeti tendenciák uralták. A győztes hatalmaknál és védenckeiknél ezek az ideák arra voltak jók, hogy vívmányaik megtartását segítsék elő; a legyőzöttek és a megbüntetettek viszont a jogtalanságok és igazságtalanságok jóvátételét várták tőle. A liberális-demokratikus érzelműek úgy gondolták, hogy jogtalanság csak a demokrácia alapjára helyezkedve orvosolható. A nemzeti érzelműek revíziót követeltek és többségükben el voltak szánva arra, hogy ezt - ha kell, erőszakkal is - megvalósítsák.

A politikai ellenzék legnagyobb potenciális bázisát az agrárproletariátus adta, éspedig egyszerűen azért, mert a mezőgazdasági népesség jelentős részének a helyzete a húszas években alig mutatott érezhető javulást. A mezőgazdaságból élő népesség létszáma Magyarországon 1920-ban 55,7 százalékát tette ki az ország népességének. Összehasonlításképpen: Jugoszláviában, Bulgáriában és Oroszországban 80 százalékot, Lengyelországban és a Baltikumban 65 százalékot, Ausztriában és Csehszlovákiában 40, végül Németországban csak 30 százalékot tett ki. 115

Egy fiatal újságíró, Oláh György, 1928-ban egy könyvet írt Hárommillió koldus címen, aminek az lett a következménye, hogy ezután ezt a megjelölést megkülönböztetés nélkül, részben torzítva az agrárnépesség mintegy kétharmadára és az egész ország egyharmadára alkalmazták. Az ezzel megjelölt szociális probléma volt az egész magyar társadalom számára a legnagyobb és a legélesebb kihívás. A helyzetért nem a Bethlen-kormányt terhelte a felelősség - a kormány ezt súlyos örökségként vette át -, de az a tény, hogy a földreform ellenére nem sikerült a nehéz életkörülmények érezhető és reménnyel kecsegtető javulását elérni, súlyos teherként jelentett a kormány számára. A "szegényparasztsághoz" tartoztak az uradalmi cselédek családtagjaikkal együtt (kerekén 600 ezer fő), a mezőgazdasági munkások családjukkal együtt (955 ezer fő), a napszámosok (271 ezer fő, családjukkal együtt), a birtoktalan földmunkások (kubikosok) és családjuk (kerekén 28 ezer fő), végül a kis gazdák és akisbérlők családjukkal együtt (kerekén 1 145 ezer fő) stb. 116

Az uradalmi cselédek viszonylag kedvező helyzetben voltak: biztos jövedelemmel számolhattak. A bér ("kommenció") egy cseléd esetében a húszas évek második felében átlagban 40 pengőt, 18 mázsa gabonát és 1500-1900 öl földet mint természetbeni járandóságot tett ki (1 -öl = 3,6 m²). A bér és a természetbeni juttatás pénzértéke Kovács Imre

számításai szerint évi 900-1300 pengő volt. Egy ipari munkás átlagbére ebben az időben évi 1200 pengőre volt tehető.11

A mezőgazdasági munkások, napszámosok és földmunkások szociális helyzete nyilvánvalóan sokkal nehezebb volt; egyes régióként különböző mértékben. Ezekben a társadalmi rétegekben időnként az asszonyoknak és a gyermekeknek is dolgozniuk kellett, hogy pótkeresetre tegyenek szert. A mezőgazdasági munkások és napszámosok egy része átlagban gyakran nem tudott évi 180 napnál többet dolgozni, még a közmunkák folytán bekövetkező munkakínálat növekedése ellenére sem. Lakásviszonyaik egyenesen ijesztőek voltak; táplálkozásuk hiányos és egyoldalú. A táplálkozás egyoldalúságával, valamint egy egész sor mindennapi háztartási problémával kapcsolatban nagy szerepe volt a fogyatékos ismereteknek, hiányos tapasztalatoknak és az asszonyok csekély rátermettségének. Voltak területek, ahol hiányzott a gyümölcs és a zöldségfélék rendszeres fogyasztása, mert ezeket nem is termelték, a gyümölcsfákat pedig nem gondozták. A városban vagy külföldön tehetősebb családoknál szolgáló cselédnők tapasztalatai és ismeretei, szorgalma és rátermettsége, akik szolgálatuk végeztével visszamentek a falujukba, és ott mentek férjhez, gyakran hoztak magukkal előnyös változásokat: egészségesebb táplálkozást szorgalmasan megművelt zöldségeskertek segítségével, továbbá a higiénia, a test- és lakáskultúra megjavítását.

Ami az egészségügyet illeti: az egészségügyi megelőzés terén a már említett javulások és bővülések ellenére változatlanul komoly problémák adódtak. A TBC-betegek száma a harmincas évek elején még mindig nagyon magas volt; a csecsemőhalandóság Románia és Litvánia után Európában Magyarországon volt a legmagasabb. A magyar ság biológiai állományának további veszélyeztetettségét az okozta, hogy egyes tiszta magyar lakosságú területeken rátértek az egykerendszerre. Ez a "veszélyes társadalmi járvány" - amelynek főképpen gazdasági és morális okai voltak - főleg a kálvinista középparasztság körében terjedt el.

Bizonyára nem volt véletlen, hogy a politikai ellenzék mellett bizonyos szekták, amelyek a társadalmi igazságtalanságok ellen is állást foglaltak, különösen nagy visszhangra találtak a szegényparasztság körében. Erre tartós megoldást csak a megfelelő intézkedésekkel egybekötött nagyvonalú földbirtokreform, az ehhez igazodó szociális reform és a gyorsított iparosítás hozhatott volna. Ehhez azonban hiányzott a kormány, valamint a jómódúak (a beati possidentes) arra való készsége, hogy szükséges politikai és pénzügyi döntéseket meghozzák és anyagi áldozatokat vállaljanak. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a világméretű gazdasági válság időszaka és a rá következő évek nem kínáltak kedvezőelőfeltételeket egy átfogó földreformhoz, nagy tőkeberuházásokhoz és jelentős anyagi áldozat vállalásához.

Másrészt azt sem szabad elhallgatni, hogy az ún. "járulékos intézkedésekkel" kapcsolatos fontos kérdéseket annak idején nyitva hagyták és nem elemezték elég átfogóan. Hiányoztak alternatív javaslatok, illetve a rész megoldások iránti készség is.

Kísérő rendelkezések nélkül a földbirtokok pusztá felosztásával nem sokat lehetett volna elérni. Ahhoz, hogy mezőgazdasági foglalkozásúak gazdasági és szociális viszonyaiban érezhető javulást lehessen elérni, első sorban a mezőgazdasági termelés hozamának a növelését kellett volna elérni. Ehhez azonban több képzettségre és szakismeretre, nagyobb tőkére, a gazdag hozamú növényi kultúrák fokozottabb művelésére (gyümölcs, zöldség, olajos magvak, nagyobb tápértékű takarmány), intenzívebb állattartásra, gépesítésre, öntözésre, a mezőgazdasági termékek ipari feldolgozásának a megszervezésére (megfelelő tárolási lehetőséggel), valamint a törpebirtokosok és kisbirtokosok számára is elviselhető hitel- és elemi kárbiztosítási rendszer kiépítésére, jól működő szövetkezeti rendszerre stb. lett volna szükség. Az utóbbi célra igen alkalmas modellül kínálkozott az 1898-ban alakult Hangya Termelési, Eladási és Fogyasztási Szövetkezet, amely 1935-ben 1 488 fióktintézzel és 2 785 eladóhellyel rendelkezett.

További fontos feladat lehetett volna egy olyan kritériumrendszer kidolgozása, amelynek segítségével támpontokat lehetett volna nyerni a tekintetben, hogy földbirtok megszerzéséhez mekkora súllyal jön számításba a bizonyítható szakképzettség, a rátermettség, a megbízhatóság és a szorgalom. Ez annál fontosabb lett volna, mert valamennyi földigénylőt nem lett volna lehetséges olyan nagyságú birtokkal ellátni, amely egzisztenciáját biztosította volna. A kis- és törpebirtokosok, birtoktalan mezőgazdasági dolgozók és cselédek társadalma éppen olyan kevéssé jelentett egységes társadalmi osztályt, mint maga az egész parasztság. Az egyéni előfeltételek is nagyon különbözőek voltak; így maga a készség és képesség egy megművelendő terület elvállalására vagy az eredményes gazdálkodás elsajátítására; annak megítélésére, hogy ki milyen mértékben felel meg a pénzügyi követelményeknek; képes lesz-e visszafizetni az induláshoz szükséges tőkét; biztosítani tudja-e a szükséges állatállományt, a munkaeszközöket és a vetőmagot stb. Mindezek a kérdések éppen úgy nyitva maradtak, mint ahogy az a probléma is, hogy a földbirtokreform folytán az átmenetileg valószínűleg elkerülhetetlen mezőgazdasági termelés-visszaesés hogy szorítható le a minimumra. (Néhány évvel később, főleg a harminc as évek közepétől kezdve ennek a kérdésnek jelentős külpolitikai vonatkozásai is voltak.)

Nem foglalkoztak továbbá azzal a problémakörrel sem, hogyan alakul az új és a régi gazdálkodók közti kapcsolat. Részt tudnak-e venni az újgazdák a falu vezetésében stb.

ló lett volna, ha a szükséges előfeltételeknek ezt a korántsem kimerítő kérdéskatalógusát meggyőzően meg lehetett volna válaszolni, még mielőtt

a kormány és a parlament a megfelelő törvény tervezet kidolgozását megkezdte volna.

Legcélravezetőbb lett volna egy korszerű és finanszírozható, a napszámok és a mezőgazdasági munkások helyzetét lényegesen megjavító szociális reform fokozatos megvalósítása: így a társadalombiztosítás bevezetése, illetve kiterjesztése, a törvényileg szavatolt minimális bér és fizetés, családi pótlék, emberhez méltó lakásvizonyok biztosítása, a munkaidő szabályozása, a tehetségkutatásnak a mezőgazdasági munkások gyermekeire való kiterjesztése, a törvényben szabályozott érdekképviseltek realizálása stb. Ez utóbbi annál könnyebben sikerhez vezethetett volna, mert a mezőgazdasági érdekképviseltek kiépítése már megkezdődött (az 1920. évi XVIII., illetve ennek kiegészítése és módosítása: az 1937. évi XVII. törvénycikkek mezőgazdasági érdekképviseltek létrehozásáról, valamint a földművelésügyi miniszter 1938. évi 114.400 sz. rendelete a mezőgazdasági érdekképviseltek tagjainak a megválasztásáról; törvényes rendelkezések a mezőgazdasági munkások munkaereje jogtalan kihasználásának megakadályozásáról 1923. évi XXV. tc., valamint a gazdasági munkaviszonyok ügyében való eljárásról szóló 1923. évi XXIV. tc.).

Reális tervek és követelmények regionális an egyeztetett és módosítható jegyzékének megfelelő propagálásával valószínűleg erősebb nyomást lehetett volna gyakorolni a politikusokra és a kormányzatra, mivel a fenti követelések megvalósulásának esélye is növeini lehetett volna. A népfőiskolák, különösen a Kalot-mozgalom eredményei bizonyítják, hogy igenis voltak sikerrel kecsegtető és megvalósítható alternatívái Magyarországnak a két háború közötti időszakban. Legsúlyosabb problémái megoldásának a két háború közötti időszakban. Nem volt véletlen, hogy Kerék Mihály, az akkori Magyarország egyik legmarkánsabb mezőgazdasági szakértője a Kalot tevékenységét, főleg ennek népfőiskoláit és telepítési programját erőteljesen támogatta.

3.4. Magyarország a harmincas években

Bethlen István egyik erőssége az volt, hogy ellenfeleit egymás ellenében tudta kijátszani. A harmincas évek elején azonban ez irányú kísérletei egyre ritkábban sikerültek. Bár a Gömbös-csoportot sikerült elszigetelnie, de sem a Független Kisgazdapártnak a megalakulását (1930. október 13.), sem ez utóbbinak a Gaál Gaszton-féle Agrárpárttal való egyesülését (1930. december 10.) nem sikerült megakadályoznia. A két párt egyesüléséből létrejött új párt a Független Kisgazda, Földműves és Polgári Agrárpárt nevet nyerte. Legfontosabb követelései voltak: a földbirtok- és választó

jogi reform, a kis gazdák érdekvédelme és a trianoni béke revíziója. A pártnak a parasztság körében sok híve volt. Szervezeti élénk politikai és társadalmi tevékenységet fejtettek ki. A Független Kisgazdapárt a Szociál demokrata Párttal együtt a Horthy-rezsim végéig a legaktívabb és a legsikeresebb politikai ellenzék volt.

Bethlennek az Egységes Párton belül is feszültségekkel és ellentétes érdekekkel kellett megküzdenie. Úgy gondolta, hogy ezeket a problémákat legegyszerűbben új választások kiírásával oldja meg. Az utolsó (1926. évi) választásokhoz képest az Egységes Párt az 1931. június 28-30-i választásokon 14 mandátumot veszített, de a Keresztény Párttal együtt - ez is részt vett a kormányban - 107 690 szavazattal többet kapott, mint 1926-ban. A Független Kisgazda, Földműves és Polgári Agrárpárt 10, a szociáldemokraták 14 mandátumot kaptak. Független jelölteknek jutott 20 mandátum. Összesen mintegy 1,5 millió szavazásra jogosult volt. Ebből 1 059 048 nyíltan, 442 912 titkosan szavazott. 118

Bár a Bethlen-kormány sikertelenül újabb kölcsönt szeretne Párizsban, Bethlen 1931. augusztus 18-án, négy nappal később lemondott. Bukása az egyre érezhetőbb gazdasági válság hatásaival és az ebből eredő társadalmi feszültségekkel függött össze. Horthy ekkor egyik legjobb barátját, Károlyi Gyula grófot bízta meg a kormányalakítással. Bethlen azonban továbbra is megmaradt az Egységes Párt elnökének.

Az új kormánynak nem jósoltak hosszú kormányzási időt. A külpolitikai helyzet - főleg Olaszország és Németország növekvő jelentősége az európai politikában -, Magyarország szempontjából sem maradt következmények nélkül. Ez a tendencia és a gazdasági válság következményei nagy kihívást jelentettek az Egységes Párt számára is. Nem lehet csodálni, hogy olyan befolyásos személyiségek, mint pl. Gömbös Gyula és társai a kormányzat átszervezésére törekedtek.

Tizenhárom hónappal megalakulása után lemondott a Károlyi-kormány. 1932. október 1-jén Gömbös Gyula alakított új kormányt. A kormányváltásban bel- és külpolitikai okok egyaránt szerepet játszottak. A Független Kisgazdapárt alapítása, főleg a párt Eckhardt Tibor alatti tevékenysége, akit 1932. december 7-én választottak a párt elnökévé, valamint a kormány gazdaságpolitikája felett gyakorolt masszív kritika közeledést hozott létre a Független Kisgazdapárt és az Egységes Párt agrárképviselői között. A külpolitikában Olaszország és Németország közeledésével számoltak. Hitler pártja nagy sikereket ért el: az 1932. április 10-i birodalmi választásokon az elnökválasztás második menetében az NSDAP 13,4 millió szavazatot kapott, a birodalmi gyűlési képviselő-választásokon pedig a nemzetiszocialisták 1932. július 31-én 37,7 százalékot és 1933. március 5-én a képviselői helyek 44 százalékát nyerték el. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a magyar kormánypárton belül a harc középtávon a jobbszárny javára dőljön el. Az új kormány összetétele azonban félreérthetetlenül azt mutatta, hogy a

Gömbös-kabinet kompromisszumos megoldás volt. Bethlen hívei még mindig biztos többséget élveztek a kormánypártban.

Gömbös átfogó programot terjesztett elő, amelyet "nemzeti munkatervnek" nevezett. Célja az "öncélú magyar nemzetállam" kiépítése volt. A külpolitikai főcél változatlan maradt: a trianoni békeszerződés revíziója. A 95 pontos program - vajon célzás volt-e ez Luther 95 pontjára a wittenbergi vártemplom kapuján? - többek között az érdekképviseletek kiépítését, a tőke és a munkaerő, valamint a nagybirtok és a kisbirtok közötti érdekegyeztetést, a bürokrácia átszervezését, egységes magyar világnézet kialakítását, új munkahelyek teremtését (főleg fiatal főiskolát végzettek számára), új agrárreform-politikát, a fegyverkezési egyenjogúság elismertetését, a kis- és közép rétegek egzisztenciájának javítását és új vámrendszert hirdetett meg. A program megfogalmazása, a kormányzat új hangvétele és stílusa, valamint a kormány által szervezett tüntetések és gyűlések, a sajtóban és a rádióban közölt jelentések és állásfoglalások sokfelé keltettek várakozást és reménykedést. Új korszak beköszöntésével számoltak. Kodolányi János 1968-ban úgy vélekedett, hogy Gömbös Gyula a "gyorsprogramot", a 95 pontos program legsürgősebb követelményeinek az összefoglalását, de a "nemzeti munkatervet" is a Bajcsy-Zsilinszky-féle Nemzeti Radikális Párttól vette át. 119

Gömbös Gyula ismerte a Roosevelt-féle New Deal-koncepciót is. Ezt Zilahy Lajos hozta meg számára 1932-ben az Egyesült Államokból.

Az új kormány első sikereit a külpolitika terén aratta. Gömbös már 1933 júniusában - a külföldi államférfiak közül elsőnek - látogatást tett Hitlernél, és egy német-olasz-magyar-osztrák együttműködés ért szállt síkra. Ő volt a létrehozója az olasz-osztrák-magyar szövetségnek (Római protokoll, 1934. március 17.), valamint a gazdasági együttműködésnek Németország és Magyarország között, miáltal Németország már 1935-1936-ban Magyarország legfontosabb külkereskedelmi partnerévé vált. A gazdasági egyezmények révén jelentős magyar agrártermék-kivitel vált lehetségessé Németországba. A németországi agrárexport támogatására 22 millió pengőt fordítottak; ezt az exporttámogatást Németország visszatértette. Az olasz és a német piac megnyitása nagymértékben segítette a gazdasági válság következményeinek a felszámolását és pozitívan járult hozzá a magyar mezőgazdaság fejlődéséhez. A magyar mezőgazdasági termékek ára kerekén 100 százalékkal emelkedett.

A kormány ezt a fejlődést azzal támogatta, hogy szabályozta a mezőgazdák tartozásainak avisszafizetését. 1933-1934-ben, valamint 1934-1935ben erre a célra 32,5 millió pengőt, 1935-1936-ban 75,6 millió pengőt fordított. Ezzel azoknak a birtokoknak a száma, amelyeket különben el kellett volna árverezni, jelentősen csökkent. 120

Egy kormánybizottság, amely Gömbös Gyula miniszterelnökből, Darányi Kálmán földművelésügyi miniszterből, a minisztérium "birtokpolitikai

szekciója" vezetőjéből, Vass Elekből és dr. Nizsalovszky Endre jogprofesszorból állott, 1935-ben kezdte meg egy földreformtervezet kidolgozását. A bizottság a kérdéssel kapcsolatban megbeszéléseket folytatott a katolikus egyház képviselőivel is, mégpedig Serédi Jusztinián bíboros esztergomi érsekkel, Glattfelder Gyula csanádi püspökkel és Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapáttal. A püspökkari konferencia képviselői

kijelentették: készek arra, hogy a kormány reformtervezetét - tekintet nélkül annak szigorúságára - elfogadják.¹²² Nizsalovszky Endre, a kormánybizottság tagja ezt 1945-ben egy interjúban megerősítette. Az 1936. évi XVII. földreformtörvény megfogalmazásakor a püspöki konferencia tagjai csak azt kérték, hogy a földreform ne kizárólag a katolikus egyház földbirtokának a likvidálására legyen építve. A földreformtörvény elkészítésekor Glattfelder püspök megkérdezte Nizsalovszky professzort: gondolja-e, hogy a földreform ezzel a törvénnyel el van intézve? Glattfelder a maga részéről ezt kizártnak tartotta. Meggyőződése szerint a reformfolyamatnak tovább kell folytatódnia.¹²²

Ennek az agrárreformtervnek a politikai következménye egy megegyezéstervezet lett Gömbös és Eckhardt között, amelynek alapján a Független Kisgazdapárt jelentősen mérsékli a kormány, különösen pedig a Gömbös személye elleni támadásokat. Ennek fejében Gömbös kilátásba helyezte Eckhardtnek a választójog reformját.

Gömbös az írókkal - így a népi írókkal is - együttműködésre törekedett. 1935-ben Kozma Miklós, a Magyar Távirati Iroda (MTI) vezérigazgatója, Gömbös Gyula egyik bizalmasa Németh Lászlót nevezte ki a Magyar Rádió irodalmi programjának részortfőnökévé.¹²³

Féja Géza középiskolai tanár volt, és mint ilyen, állami alkalmazott. Kinevezése a harmincas évek elején történt, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter személyes utasítására.¹²⁴

1935. április 16-án Zilahy Lajos villájában találkozott Gömbös Gyula a népi írókkal: Móricz Zsigmonddal, Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Tamási Áronnal, Szabó Lőrincsel, Féja Gézával, Kerék Mihály mezőgazdasági szakértővel, Németh Imre képviselővel és a vendéglátó Zilahy

Lajossal. A beszélgetés éjfélig tartott, kézzelfogható eredményhez azonban nem vezetett. I

Olaszország segítségével messzemenően el lehetett venni az élet azoknak a feszültségeknek, amelyek Sándor jugoszláv király és Barthou francia külügyminiszter 1934. évi meggyilkolása folytán keletkeztek. Barthou eltökélt híve volt Franciaország keleti szövetségi rendszerének és a Szovjetunióval való együttműködésnek. Mint kiderült, Magyarországot vádolták - teljesen alaptalanul - azzal, hogy agyilkosságról előre tudott, és a tetteseket támogatta, akik a Macedóniai Forradalmi Szervezet és a horvát Usztasa tagjai voltak. Az ügyvel kapcsolatos népszövetségi tárgyalások során Eckhardt Tibor mint Magyarország fődelegátusa bebizonyíthatta

diplomáciai képességeit. Az ügy Olaszország támogatásával elsimult. Ez a külpolitikai siker Gömbös helyzetét is megerősítette az általa Nemzeti Egység Pártjának átkeresztelt kormánypárton belül, (1932. október 27.). Bethlen befolyása gyengült, aki 1935 tavaszán ott is hagyta a Nemzeti Egység Pártját. Bethlen azzal okolta a megkilépését, hogy a pártnak Németországra való fokozott támaszkodásában Magyarország ezeréves alkotmányát látja veszélyeztetve.

Az 1935. évi választások után a mandátumok a következőképpen oszlottak meg: a 245 mandátumból a Nemzeti Egység Pártja 170-et, a Független Kisgazda, Földműves és Polgári Agrárpárt 25, a Keresztény Nemzeti Gazdasági és Szociális Párt 14, a Magyar Szociáldemokrata Párt 11, a Szabadelvű és Demokrata ellenzék 7, a Magyar Nemzetiszocialista Paraszt- és Munkáspárt 2 mandátumot szerzett. 16 mandátumot 6 további párt szerzett (egy-egy), valamint független jelöltek. 126

"Bár az ellentétek nagyok voltak, és mint a magyar viszonyok egyik ismerője, a nyelvész és az Eötvös-kollégium tanára hosszú éveken keresztül, a francia Aurélien Sauvageot megállapította, a parasztok és a polgárok két külön világban éltek; mégis voltak olyan közös érintkezési pontok, amelyek a kormány további fennállását biztosították. Sauvageot még azt az állítást is megkockáztatta, hogy egy demokratikus választójog is többséget hozott volna a kormánynak, és az általa oligarchikusnak nevezett rendszer az akkori Magyarország számára szükségszerűség volt." 127

Németország és Magyarország között továbbra is pozitívan alakultak a kapcsolatok. 1935-ben Hermann Göring látogatott Magyarországra. Október végén Gömbös Hitlerrel találkozott. Olaszország Abesszínia elleni háborúja (1935. október 3.) és a demilitarizált Rajna-vidék német megszállása (1936. március 7.) meggyorsították a Gömbös által szorgalmazott közeledést Németország és Olaszország között. A magyar miniszterelnök már nem élhette meg a Berlin-Róma tengely alapításáról szóló német-olasz szerződés aláírását (1936. október 25.), mert 1936. október 6-án hosszas, súlyos betegeskedés után meghalt.

Kommunista történészek megkísérelték, hogy Gömbös Gyulát a fogalmak mai értelmében fasisztának és nemzetiszocialistának bélyegezzék. Kétségtelen, hogy Gömböst is mélyen befolyásolták azok a vívmányok, amelyeket az új rendszerek Olaszországban és Németországban a harmincas évek közepén értek, főleg a munkanélküliség sikeres felszámolása, az állami berendezések működése, a belső rend és biztonság, a félig katonai alapon szervezett tömegpártok és ezek ifjúsági szervezetei. Ennek ellenére Gömbös sem fasiszta, sem nemzetiszocialista nem volt. Politikáját elsősorban hazájának nemzeti érdekei és szociális problémái határozták meg, amikor is pontos megkülönböztetést tudott tenni az utópiák és a realitások között. Teljesen tudatában volt annak, hogy minden olyan kísérlet, amely az akkori Magyarországon olasz vagy német mintájú diktatúrát akarna

bevezetni, tekintettel Horthy Miklós kormányzó államjogi felfogására és a radikális-diktatórikus tendenciákkal szembeni beállítottságára, valamint a politikai erőviszonyokra a kormánypárton belül és kívül utópiával volna egyértelmű. Gömbös Gyula felelősségtudattal rendelkező magyar katonatiszt volt, háborús tapasztalatokkal és igen erős nemzeti öntudattal. Politikai beállítottságát, cselekvési motívumait bizonyára befolyásolta az 1918-1919. évi két forradalom, az 1927. júliusi szocialista zendülés Bécsben (igazságügyi palota felgyújtása), valamint az 1934. évi ausztriai felkelés. Politikai tevékenysége, római, berlini, bécsi, ankarai, szófiai és varsói látogatásai elsősorban hazájának politikai és gazdasági erősítését, önállóságának és függetlenségének biztosítását szolgálták. Ezért fordult következetesen Olaszország és Németország felé. A harmincas években Magyarország számára ennek a politikai és gazdasági orientációnak nem volt megfelelő és megvalósítható alternatívája. Fáradozásai eredményeképpen Gömbös figyelemre méltó politikai és gazdasági előnyöket szerzett hazájának.

Még valamit figyelembe kell vennünk: a nemzetiszocialisták követeléseiről és kilengéseiről a második világháborút megelőző időben, valamint arról, hogy mindezzel mit akarnak elérni, Európa vezető államférfiai sem voltak olyan világosan tájékozva, ahogy ma, a következmények ismeretében ezt gondolhatnánk. Még kevésbé sejtette valaki, hogy ennek az ideológiának a képviselői a totálissá vált háború idején milyen embertelenségekre lesznek képesek. Azt az egyet mindenesetre le kell szögeznünk, hogy nem minden szolgálta a rendszer inhumánus céljait, ami a Hitler-rezsim alatt történelmi, gazdasági és kulturális szempontból jelentős volt.

A Gömbös-kormány idején számos állam - a nyugati demokráciák és a Szovjetunió is - intenzív és sokoldalú érintkezést, sőt baráti kapcsolatot tartottak fenn a hitleri Németországgal. Karl Radek 1934. június 15-én azt írta az Izvesztyijában, hogy nem lát semmi okot arra, hogy a hitleri Németország és a Szovjetunió ne tudná megérteni egymást, mint ahogy a fasizma Olaszországgal is baráti kapcsolatok állnak fenn.¹²⁵

1935. január 17-én határozta el a Népszövetség, hogy a Saar-vidéket visszaadja Németországnak, miután az 1935. január 13-án megtartott titkos szavazás alkalmával a Saar-vidék lakóinak 91 százaléka anémet birodalomhoz való visszacsatolás mellett szavazott; csak 0,4 százalék volt az ellenfele mellett, hogy a terület Franciaország birtokában maradjon. 1935. június 18-án német-angol flottaegyezményt kötöttek. 1936. augusztus 1-jén Berlinben megkezdődtek a 11. Olimpiai Játékok, melyen Adolf Hitler a világ 51 államának sportolóit és sportfunkcionáriusait fogadhatta. Lord Halifax, a Foreign Office államtitkára 1937 novemberében meglátogatta Hitlert, és értékre adta, hogy Anglia elismeri Németországnak az a törekvését, hogy a közép-európai rend revízióját kívánja. 1938-ban került sor a müncheni négy hatalmi egyezményre. A Time Magazin számára Adolf

Hitler volt az „1938-as év embere”. (Négy évvel később ugyanott az „1942-es év embere” Joszif Visszárionovics Sztálin volt.)

Gömbös Gyula teljesítményeit a magyar népesség széles köreiben elismerték és becsülték. Egy főiskolai kollégium Budapesten az ő nevét viselte. Íme egy kis történet, amely szintén arról tanúskodik, hogy teljesítményei milyen mértékben találtak elismerésre a lakosság körében. Jelen sorok írója 1949-ben a kistarcsai internálótáborban találkozott egy volt minisztériumi tisztviselővel, akit azért internáltak, mert 1948-ban a halottak napján gyertyát gyújtott Gömbös sírjánál. Eljárását a következőképpen okoita meg: A két háború közti időszakban ő is egyike volt a sok állástalan fiatal értelmiséginek, mígnem a Gömbös-kormány neki is megfelelő alkalmazást talált. Gömbös halála után elhatározta, hogy hálából minden évben halottak napján gyertyát gyújt Gömbös sírjánál, és ezt 1948-ig minden évben meg is tette.

Nem volt meglepetés, hogy Gömbös Gyula utóda a kormány földművelésügyi minisztere, Darányi Kálmán lett. Darányi reálistan gondolkozó és megfontoltan cselekvő államférfi volt. 1937. április 18-i beszédében ismertette reformprogramjának legfontosabb céljait. Ezek: a belső stabilitás biztosítása, a szociális helyzet javítása, főleg a mezőgazdasági munkásoké és az állástalan diplomásoké. A mezőgazdasági munkások számára öntözőberendezések, erdősítési és telepítési programok létesítésével kell munkaalalmat teremteni. Törvényt alkottak az öregségi biztosításról. Az állástalan diplomások számát mindenekelőtt a zsidó értelmiségiek és alkalmazottak tevékenységének a korlátozásával akarták elérni. Darányi elismerte, hogy Magyarországon "van zsidókérdés", amit az alkotmány keretei között kell megoldani.

Németország növekvő befolyása Magyarországon is érezhetővé vált. Ez a német kisebbség egy részének aktivizálódásában, német turisták és főiskolások pángermán agitációjában, valamint anémet nemzetiszocializmushoz közel álló szélsőjobboldali politikai tevékenységének a megélénkülésében jutott kifejezésre.

Voltak azonban ellenakciók is. A magyar legitimisták például 1937. október 10-én Körmenden tüntetés keretében hívtak fel valamennyi olyan politikai erő egyesítésére, amelyek a növekvő német befolyással kritikusan és elutasítóan szálltak szembe. A tüntetésen a Keresztény Párt képviselőin kívül a Rassay-párt és a Független Kisgazdapárt képviselői is részt vettek. A szociáldemokraták megnyilvánulásai ugyanebben az irányban hatottak; a kommunistákkal való együttműködést azonban mindenekelőtt a franciaországi és a spanyolországi ún. népfrontpolitika negatív következményei ismeretében, valamint a Szovjetunióban végbemenő tisztogatásokról és kirakatperekéről kiszivárgott hírekre való tekintettel elutasították. A magyar külpolitika a továbbiakban is elsősorban Olaszországra támaszkodott. Magyarország kormányzójának 1936. novemberi és az olasz

királyi pár 1937. évi májusi budapesti látogatása egyértelműen demonstrálta az egész világ előtt az olasz-magyar barátságot és együttműködést. Az egyre erősödő német-olasz együttműködés - Olaszország 1937. november 6-án csatlakozott az antikomintern paktumhoz - azonban szükségképpen az osztrák-olasz-magyar szövetség leértékeléséhez vezetett. Ennek a felismerésnek a fényében Magyarország arra törekedett, hogy szorosabbra fűzze Angliához és Franciaországhoz fűződő kapcsolatait. Ezek a lépések Berlinben azonnal bizalmatlanságot váltottak ki. Darányi és Kánya 1937 novemberében tett berlini látogatása után azonban ezek a feszültségek némileg enyhültek.

1938. március 9-én hirdette meg Darányi Győrben az egymilliárd pengőre rúgó nagyszabású beruházási programját. Ebből 600 milliót a hadsereg felszerelésére, 400 milliót a nemzetgazdaság közvetlen fejlesztésére kellett fordítani. Valójában a fegyverkezésre szánt milliók is közvetve a belföldi iparágak és a mezőgazdaság fejlesztésére szolgáltak. Ez utóbbi célra annyiban, hogy a fegyverkezési anyagok olaszországi és németországi beszerzése révén a mezőgazdasági termékek további exportnövekedése és kedvezőbb árak elérése vált lehetővé.

1938. május 18-án Darányi lemondott. Visszalépését általában azzal magyarázták, hogy Magyarországnak tizenkét nappal a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus előtt feltétlenül katolikus miniszterelnökre van szüksége. Valójában azonban azért kellett távoznia, mert nem lépett fel elég energikusan a német befolyással és a magyar szélsőjobboddallal szemben.

Az új kormányt Imrédy Béla alakította meg. A kormány összetétele a mérsékelt tábor nyilvánvaló megerősödését mutatta. Imrédy - akár csak Gömbös - dinamikus egyéniség volt. Kitűnő pénzügyi szakember hírében állt, aki képességeit már a Gömbös-, illetve a Darányi-kormány idején bebizonyította. Társadalompolitikai elképzeléseire lényegében a "Quadragesimo anno" pápai enciklika nyomta rá a bélyegét. Minden extrém törekvés határozott ellenfele volt: a nemzetiszocializmusé éppen úgy, mint a kommunizmusé.

Programbeszédében szociális reformpolitikát hirdetett, amelynek mindenekelőtt a belföldi életszínvonal emelkedését, valamint a munkásság szociális helyzetének a javulását kellett eredményeznie. Energikus intézkedéseket helyezett kilátásba a szélsőjobboddali körök izgatásaival szemben. Az első zsidótörvény segítségével (1938. május 29-én), amely a "társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatékony biztosításáról" szólt, sikerült a zsidók elleni drasztikus eljárásokat korlátok között tartania. A törvény értelmében a zsidó vallású újságírók, színészek, ügyvédek, orvosok, mérnökök és értelmiségi alkalmazottak számát minden vállalatnál 20 százalékra kellett csökkenteni. A szélsőjobboddaliak 5 százalékra való csökkentést követeltek.

Imrédy programja Nyugaton elismerést, Berlinben bizalmatlanságot váltott ki. Az utóbbi körülmény az akkori Magyarország szempontjából nagyon aggályos volt; Németország ugyanis éppen akkor szándékozott kikényszeríteni a párizsi békeszerződések által teremtett rend további megváltoztatását, amikor Magyarország is számíthatott északi határainak revíziójára.

1938. augusztus végén Horthy, Imrédy és Kánya látogatást tettek Hitlernél. Németországi tartózkodásuk alatt tették közzé a Magyarország és a kisantant közt kötött bledi egyezményt (1938. augusztus 22.). Ebben a kisantant elismerte Magyarország katonai egyenjogúságát. A Hitlerrel folytatott tárgyalások során a feszültségek feloldódtak. A Csehszlovákia elleni eljárás módzatainak meghatározása után a bledi egyezmény jelen tősege nagymértékben csökkent.

Az 1938. szeptember 29-i müncheni egyezmény - a nyugati demokráciák részéről hosszú éveken keresztül folytatott "megnyugtató politika" eredménye - ezt a politikát nem kevesen árulásnak bélyegezték - megadta Csehszlovákiának a kegyelemdőfést. 1938. október 1-jén a Wehrmacht bevonult a Szudétaföldre. Hitler kijelentette, hogy a Szudétaföld átengedése az utolsó revíziós követelése. A müncheni konferencia után Hitler és Chamberlain még egy német-angol megneemtámadási szerződést is aláírt. 1938. december 6-án következett anémet-francia megneemtámadási szerződés aláírása Párizsban.

A Szudéta-válság után a Duna-medencében egyértelműen anémet és olasz befolyás dominált. Ennek felelt meg anémet és az olasz külügyminiszter bécsi döntése, amelynek értelmében Szlovákia déli, főleg magyarok által lakott részét vissza kellett adni Magyarországnak. Az országban lelkes hangulat uralkodott a trianoni békeszerződés revíziójához vezető első lépés láttán. Csak kevesen gondolkoztak el rajta: milyen árat követel majd ezért Hitler, és Magyarországot nem lehet-e ezért később felelősségre vonni. Magyarországnak 1939. február 24-én az antikomintern paktumhoz való csatlakozása volt az első bécsi döntés egyik ára.

1939. február 15-én Imrédy lemondott. Bukásának több oka is volt. 1938 novemberében összesen 62 képviselő lépett ki a kormánypártból - tiltakozással a képviselőházi házszabályok revíziója ellen -, miáltal a kormánypárt elvesztette a parlamenti többséget. 1938. november 23-án le is szavazták a kormányt (115 szavazattal 94 ellenében a képviselők többsége a miniszterelnök ellen szavazott). Sokan nem értettek egyet az 1938. december 13-án alapított Magyar Élet Mozgalommal sem. Nem utolsósorban az volt az egyik lényeges szempont, hogy Horthy személy szerint sem volt megelégedve Imrédyvel. Az a tény, hogy visszalépésének formális okául származását jelölték meg, bizonyára hozzájárult politikai beállítottságának alapvető megváltozásához, gondolkodás- és cselekvésmódjának sok híve szemében is érthetetlen radikalizálódásához, ezzel együtt végső soron szomorú végéhez is.

Horthy 1939. február 16-án gróf Teleki Pált bízta meg kormányalakítással. A nagy tekintélyű politikus és tudós látszott leginkább alkalmasnak arra, hogy Hitlerrel szembeni engedékenységet és az utóbbi által támogatott szélsőjobboldali áramlatok tevékenységét a feltétlenül szükséges mértékre redukálja.

1939. márciusban Hitler Csehszlovákia végleges szétzúzását határozta el. 1939. március 14-én Szlovákia és Kárpát-Ukrajna proklamálták függetlenségüket. 1939. március 15-én Csehszlovákia elnöke és külügyminisztere német nyomásra aláírták az egyezményt a Cseh-Morva protektorátus létesítéséről. Még aznap meg is történt a német csapatok bevonulása Csehszlovákiába.

Ugyanebben az időpontban kezdődött a magyar csapatok bevonulása Kárpát-Ukrajnába, az egykori magyar határokig. A közös lengyel-magyar határ álma valósággá vált. A lelkesedés közepette alig valaki gondolt rá, hogy ez az állapot nem lehet hosszú időtartamú.

A történések zürzavarában három további eseményre alig figyeltek fel: 1939. március 28-án elesett Madrid, miáltal Franco győzelme a spanyol polgárháborúban véglegessé vált. 1939. április 7-én Albánia annexiójával Olaszország megkezdte balkáni befolyásának kiépítését; 1939. május 22-én pedig katonai szövetség jött létre Németország és Olaszország között (acélpaktum).

Teleki programját mind a képviselőházban, mind a felsőházban pozitívan fogadták. Csak a szélsőjobboldalról hallatszottak bíráló hangok. 1939. február 24-én betiltották a Magyar Nemzetiszocialista Pártot; röviddel utána (1939. május 5-én) az országgyűlés elfogadta a "zsidó befolyás politikai és gazdasági terjedésének további korlátozásáról" szóló törvényt (második zsidótörvényt), az Imrédy-kormány által előterjesztett formában. A kilátásba helyezett rendelkezések lényegesen szigorúbbak voltak az első zsidótörvénynél; főleg gazdasági korlátozásokat tartalmaztak. Választójoga csak annak volt, akinek ősei 1867 óta az országban éltek. Hitler Magyarországnak a Harmadik Birodalommal szemben tanúsított magatartásbeli őszinteségét főképpen a magyar zsidók elleni eljárások radikális jellege alapján ítélte meg.

1939. április 13-án erősítette meg a belügyminiszter a Magyarországi Németek Népi Szövetségének (Voiksbund) statútumait. A Volksbund egyik célja a népcsoport autonómiájának a kiépítése volt. Ezzel a két intézkedés sel (a második zsidótörvény és a Volksbund jogállásának szabályozása) utazott Teleki és Csáky Berlinbe, ahol a megbeszélések "barátságos légkörben" folytak. Ez a magyar tárgyalópartner számára annyiban volt fontos, mivel Magyarország éppen választások előtt állt.

A választások az általános titkos választójog elveinek megfelelően 1939. május 28-án és 29-én folytak, s a Magyar Élet Pártjának jelentős győzelmével végződtek. A 260 mandátumból a kormánypárt 187-et szerzett (71,4

százalék); a vesztesek a baloldali ellenzék pártjai voltak. A Független Kisgazdapárt mandátumainak száma 25-ről 14-re csökkent, a Szociáldemokrata Párté 11-ről 5-re. A jobboldali pártok 49 mandátumot szereztek (19,2 százalék).¹²⁹ A magyar jobboldalra adott 900 ezer szavazatban a munkások, az agrárproletárok és a bányászok szavazatai is benne voltak. A jobboldali pártok legtöbb szavazatot a budapesti és Budapest környéki kerületekben kaptak.

A választási eredmények olyan képet nyújtottak a lakosság politikai beállítottságáról, amely lényegében a tényleges helyzetnek felelt meg.

A román határon 1939 nyarán bekövetkezett események folytán keletkezett feszültségeket német közvetítéssel átmenetileg sikerült enyhíteni.

Gróf Teleki Mihály földművelésügyi miniszter 1939. szeptember 19-én törvénytervezetet terjesztett a parlament elé a kisbérletek és háztelkek létesítésének szorgalmazásáról, amely azután az 1940. évi IV. törvénycikk formájában emelkedett törvényerőre. A szándékolt intézkedések teljes megvalósulását azonban a háborús események megakadályozták.

A Hitler és Sztálin közötti megemeltámadási egyezmény, amelyet egy kereskedelmi szerződés és Kelet-Közép-Európa érdekszférákra való felosztásáról szóló titkos egyezmény kísért, 1939. augusztus 23-án Magyarországon is bombaként hatott. Kétféle nappal később Németországnak Lengyelország elleni támadásával megkezdődött a második világháború. Hitler és Sztálin együttes fellépése Lengyelország ellen egész Magyarországon, a jobb- és baloldalon is rémületet váltott ki. A lengyel-magyar barátság és sorsközösség tudata mélyen gyökerezett a magyar társadalomban. Ezt ez alkalommal 150 ezer lengyel menekült - köztük több ezer katona - befogadása bizonyította.

3.5. Jelentős irányzatok Európában a két világháború között

A két világháború közötti időszak általános tendenciái közül különösen ki kell emelnünk a biztonság és a rend stabilitására törekvő garanciák, illetve ennek a rendnek a megváltoztatását célzó törekvések tendenciáit. Voltak konferenciák, létrejöttek szövetségi rendszerek a párizsi békeszerződések által teremtett helyzet fenntartására, illetve ezeknek újabb szerződések által történő megváltoztatására. Az egyes államok belpolitikájában mindenütt a forradalmi mozgalmak feltartóztatására irányult a fő törekvés. Radikális változások nyilvánvalóan csak forradalom segítségével erőszakkal

kolhatók ki. A forradalom pozitív teljesítménye mindig az elmaradt fejlődés lökészerű behozása; ára azonban többnyire az erőszak és a terror alkalmazása, hallatlan véráldozat, mérhetetlen szellemi és anyagi értékek megsemmisülése, továbbá gyűlölet, bosszú és revansérzelmek keletkezése. Ennek a felismerésében Európában az a szemlélet vált uralkodóvá, hogy a változásokra inkább az evolúció útján kell törekedni. BO

Művelt emberek képzése, hagyományos értékek megőrzése, az állandó készség és képesség a változásra, valamint arra, hogy társadalmat és a politikát lázadások és forradalmak elkerülésével újítsák meg: bizonyára a fáradtságosabb, végső soron azonban a humánusabb és nagyobb sikert ígérő útja a fejlődésnek.

További nyilvánvaló törekvés mutatkozott Európában abban az irányban, hogy a háború okozta veszteségeket a lehetőségekhez képest minél hamarabb pótolják a biztonság és a növekvő jólét megteremtésével. A technikai fejlődés és ezzel együtt a racionalizálás az élet valamennyi területén lényegesen előmozdította ennek a szándéknak a megvalósítását. Ez a fajta fejlődés mind a demokratikus országokban, mind a totalitárius uralmi szférákban lehetővé tette a tömegek könnyebb szervezhetőségét, illetve ezeknek reklám, propaganda és toborzás segítségével való befolyásolását.

Ezeknek a tendenciáknak a hatására a hagyományos értékrendet és a megszokott világképet egyre inkább megkérdőjelezték. Az eddig általánosan elfogadott alapelvek és magatartási szabályok érvényességébe vetett hit meggyengült. Ennek következménye a szellemi magatartás elbizonytalanodása lett, sőt, nemritkán a kétségbeesés és az anarchiára való hajlam. Ennek a "fejlődésnek" a következményeitől az uralkodó politikai rendszerek sem maradtak mentesek.

A korszak számos "izmusának" és irányzatának legkülönbözőbb deklarációi és manifesztumai érezhetővé és érthetővé teszik azoknak a radikális változásoknak a mértékét, amely az egykorú művészek és értelmiségiek jelentős részének gondolkodásában bekövetkezett.

"A frontok akkoriban természetesen távolról sem voltak olyan világosan megkülönböztethetők, mint ahogy ezt ma, a következmények ismeretében látjuk. Az expresszionizmus, a futurizmus, szuprematizmus, aktivizmus, kubizmus, szürrealizmus és dadaizmus feltűnése és egymással szenvedélyesen folytatott viszálykodásai, amelyek csak csekély számú szakértő számára voltak érthetőek, a legtöbb emberben a szellemi káosz és a teljes kulturális zavar rémületes benyomását keltették. Ezenfelül ma szívesen megfeledeznek róla, hogy azoknak az izmusoknak a túlnyomó többsége a demokrácia és a liberalizmus elkeseredett ellensége volt. Humanista tradíciók, tolerancia, esetenként az államrend, de éppen úgy a művészetben megnyilvánuló klasszikus irány jelentősége vagy éppen minden ésszel felfogható dolog ellen nyilatkoztak meg. A múzeumokat, a régi mesterek

műveit, a korábbi festményeket egészen az impresszionistáig fel kell gyűjtani - olvashattuk ismételtelen ezekben a manifesztumokban.

A futurizmusnak Marinetti által megfogalmazott manifesztumában ez állt: "Meg akarunk semmisíteni minden múzeumot, könyvtárat és mindenféle akadémiát." A manifesztum a parlamentet mint "csaló és törekeny politikai intézményt" könyvelte el, amelyet meg kell szüntetni. A továbbiakban "örömeikkel köszöntötte a háborút, a világ higiéniájának ezt az eszközét. "

André Breton a szürrealizmus tizenkettedik manifesztumában így nyilatkozott: "A szürrealisták legegyszerűbben akkor járnak el, ha fegyverrel a kézben kimennek az utcára, és vaktában, válogatás nélkül a járókelők közé lönek."

A dadaista Raoul Hausmann álláspontja: "Nem akarunk demokráciát, liberalizmust. ... A dadaista a humanizmus és a történelem tanítás ellen van!" Ribemont-Dessaignes dadaista manifesztumában ez áll: "Egy festőt se többé! Egy irodalmárt se! Egyetlen zeneszerzőt se! Egy szobrászt se! Egy köztársaságit, egy royalistát se! Imperialistát se! Vessünk véget végre az egész humbugnak! El vele! Mindennel el! Semmi se kell többé! Semmi! SEMMI! SEMMI!"

Ebben a helyzetben nem csekély hatást tudott gyakorolni olyan ember, mint Hitler, aki egyik nagy kulturális megnyilatkozásában kimondta: "Németnek lenni annyi, mint világosnak lenni!" Az akkori körülmények között az egyes mondatoknak más volt a jelentéshatása, mint ma. Így például Hitler következő kijelentésének is: "Az államvezetés dolga megakadályozni, hogy egy népet az örület karjaiba kergessenek. "

A különböző izmusok nemzetközi jelenségével szemben Hitler a nemzeti, az ésszerű és a népi gondolkodást állította szembe, és nem csak egyszerű emberek, de számos értelmiségi is úgy gondolta, hogy azokban az akciókban, amelyek nekik nem tetszettek, csupán az ifjú generáció által képviselt mozgalom viharos túlkapását lássa, amit egyfajta gyermekbetegségnek kell felfogni, és mint ifjúkori vétket, meg kell bocsátani. Mivel Hitler alaposan kihasználta a kulturális feszültségeket, kezdetben látszólag éppen azoknak az értékeknek a védelmezőjeként lépett fel, amelyeket másoknál még jobban szét akart rombolni.

Tanulmányosak Franz Werfelnek 1946-ban, az Oben und Untenben leírt szavai; ő az izmusok fázisait aktívan csinálta végig, és a nemzetiszocializmus kergette emigrációba: "A fennhéjásnak különböző fajtáit éltem már meg, magamon és másokon. Mivel azonban fiatalságomban egy ideig magam is ~zek közé tartoztam, saját tapasztalataim alapján vallhatom meg, hogy nincsen emésztőbb, szemtelenebb, gúnyszerűbb, ördög által megszállottabb gőg, mint az avantgardista művészeké és radikális értelmiségieké, akiket szétfeszít az a hiú megszállottság, hogy mélyek, kétértelműek és nehezen érthetők legyenek és másoknak fájdalmat okozzanak. Néhány

filiszter szórakoztató an felháborodott kacaj a közepette mi voltunk a pokol jelentéktelen előmelegítői, amelyben a többség süil.,131

A magyarországi katolikus megújulás lelke, Prohászka Ottokár püspök már 1910-ben alapos bírálat alá vette az intellektualizmus és az értelmiségiek kinövéseit. A világhírű dráma- és esszéíró, Eugéne Ionesco 1986-ban pedig ezt írta egy folyóiratcikkben: "Míg a nyugati emberek elsősorban az emberi pszichológiával, az irodalomban pedig az emberi bűnökkel foglalkoztak, Franz Kafka és Jaroslav Hasek - később még Ödön von Horváth is - megérezték a totalitarizmus közeledését Európában, Nyugaton és a világban. A francia és a nyugati intellektualizmus már eladta a lelkét a bolsevizmusnak és a különböző szocializmusoknak. Ezek tették osztályrészünké mindazokat a zsarnokságokat és katasztrófákat, amelyeket azóta megismertünk. „132

"A romantika panteista, ám többnyire még keresztény szellemű vallásosságá egy művészi hitvallás számtalan heves eretnekségévé hullott szét. Bálványa az irracionális volt, az élet vélt őseréje... Az új technikai feltételek révén - újságok, film, rádió - széles körű és emocionálisan könnyen izgalomba hozható nyilvánosság jött létre. Ez a tény a művészi és félig-meddig művészi mozzalmak számára kihívássá és kísértéssé vált. . .

A szovjet kommunizmus kezdeti fázisától egész mostanig a művészeti és irodalmi csoportok által kiobbantott irracionálisok egyre hatékonyabbakká váltak a korszakban, a politikában és ezáltal a világ történéseiben. Oroszország első forradalmi éveiben, az olasz fasizmusban és Hitler felemelkedésekor Németországban lényeges volt a szerepe a proletkultnak, a futurizmusnak és az expresszionizmusnak. Ennek előfeltétele volt a tömegtájékoztató eszközök rendkívülivé nőtt jelentősége. „133

A korszak nemzetközi politikáját a Párizs környéki békék stabilizálása, illetve revíziója körüli harcok, az Egyesült Államok, a British Commonwealth of Nationshoz tartozó domíniumok és Japán európai kérdésektől való visszahúzóddása, a bolsevista rendszer megerősödése Szovjet-Oroszországban, a világforradalmi elv, mint állandóan fenyegető politikai tényező(Komintern), Japán kelet-ázsiai terjeszkedése, a fasiszta Olaszország és a nemzetiszocialista Németország megalakulása és ezek expanzív külpolitikája határozta meg, valamint mindaz a sok konfliktusanyag, amely mindenekelőtt a kelet-közép-európai országok határvonalainak a meghúzásából és a nemzeti ellentétekből, továbbá az emancipáció kezdetén tartóázsiai és afrikai országok problémáiból adódott.,134

A német külpolitika fő célja a versailles-i béke felszámolása és olyan cselekvési övezet megteremtése volt, amelyben Németország aktívan részt vehetett az európai külpolitikában. Ebben az irányban az első lépés a rapallói különleges német-orosz egyezmény volt (1922. április 16-án), valamint ennek folytatásaként a barátsági és semlegességi szerződés (1926. április 24-én). Mindkét állam azonos politikai helyzetben volt; nélkülözték

mind a biztonságot, mind a presztízst. Egymásra találtak az elszigeteltségben és megegyeztek az együttműködésben. Ez a gazdasági, tudományos és katonai együttműködés a társadalmi rendszer nagy különbségei ellenére működőképes volt. Német szakemberek segítétek az orosz fegyverkezési ipar felépítését; német repülő- és páncélostiszteket képeztek ki Oroszországban, orosz törzstiszteket Németországban.

A Párizs környéki békek stabilitásában és biztosításában elsősorban Franciaország és a kisantant, revíziójában mindenekelőtt Németország, Magyarország és Bulgária voltak érdekelték. Mindkét fél saját céljának elérésére törekedett. A korszak számos szövetségi szerződése mindennél többet mond.

A világméretű gazdasági válság mélyreható változásokat hozott létre a politikában, a társadalomban, valamint a gazdaságban, és ezzel döntő mértékben járult hozzá a harmincas években bekövetkezett fejlődéshez.

A munkanélküliek számának növekedésévei felerősödtek a szegények és a gazdagok ellentétei. Ez a polarizálódás politikai, világnézeti és kulturális változásokat is hozott, mégpedig az egyes emberek esetében éppen úgy, mint egyes társadalmi rétegeknél.

Az ellentétek fokozódó kibékíthetlensége három ideológiát segített hatalmának jelentős kiteljesedéséhez. A kommunizmus az osztályharcelmélet alapján állva ígérte ezeknek az ellentéteknek a kiküszöbölését, a nemzetiszocializmus pedig a faj elmélet alapján.

A harmadik totalitárius ideológia Olaszországban jelentkezett, mégpedig az ottani baloldali radikalizmus elleni tömegmozgalom mezében. A baloldal, főleg a Komintern intenzív propagandája következtében a fasizmus az idők folyamán minden olyan rendszernek és cselekedetnek a gyűjtőfogalma lett, amely a baloldal ellen irányul. Azóta ezt a megjelölést - főleg a kommunisták részéről - minden különbségtétel nélkül alkalmazzák.

A fasizmus mindenütt az első világháború következménye volt, és azokkal a gazdasági és társadalmi változásokkal függött össze, amelyeken az ipari társadalom a XX. század kezdete óta átment. A fasizmus a polgári-liberális-demokrata állam alapján fejlődött ki. Felemelkedése az európai parlamentáris kormányrendszer válságával függött össze. A fasizmus a két háború közötti időszakban összeurópai jelenség volt.

A "fasizmus" fogalom kommunista értelmezésének az az előzménye, hogy felismerte a fogalom általánosabb, országhoz nem kötődő jellegét. Gyengéje viszont már eleve csekély differenciálóképessége. A fasizmussal kapcsolatos kommunista elmélet fokozatosan absztrakt formalitássá merevedett. Ez a merevség szorosan összefügg a sztálini diktatúrával.

Ma a fasizmus fogalma a vitákban használatos köznapi fogalommá süllyedt, amellyel minden különbségtétel nélkül minősítenek politikai állásfoglalásokat, a szélsőjobbtói a szélsőbalig. Ez a fogalmi zavar az

árnyoldala a fasizmuselmélet szempontjából olyan döntő fontosságú fogalomáltalánosításnak. Másképpen fejezve ki: ez az általánosítás természetes következménye annak a visszaélészerű használatnak, ahogy Sztálin ezt a fogalmat mindenkorai taktikai szükségletei szerint alkalmazta és a kommunista internacionálé végre is hajtotta.

G. E. Zinovjev számára az olasz fasizmus "történeti értelemben" véve pusztán komédia.

Karl Radek szerint a fasizmus a kispolgári tömegek szocializmusa. Kommunista oldalról sohasem értékelték ennél reálisabban a fasiszta jelenséget. Klara Zetkin és Karl Radek utaltak a fasizmus olaszországi győzelmének korszakalkotó jelenségére is. Radek szerint a fasizmus hordozója nem egy kicsiny kaszt, hanem egy széles társadalmi réteg; széles, egészen a proletariátusig nyúló tömegekről van szó, az éhezők, a szükségét szenvedők, az egzisztencianélküliek és a kiábrándultak tömegéről. Radek előtt az is világos volt, hogy a fasizmus hosszú ideig fenn fog állni, ha nem sikerül a proletár- és kispolgári tömegeket a fasizmus ellen mozgósítani.

Radek óva intett attól, hogy a "fasizmus" fogalmát kibővítsék, és például a Horthy-rezsim "feudálkapitalista" csoportjaira is kiterjesszék.

Miután Zinovjev elutasította Radeknek és Trockijnak azt a kísérletét, hogy a kommunista kudarcot a fasiszta sikerrel magyarázzák, az 1924. évi június-júliusi V. Komintern-kongresszuson felállították azt a tételt, hogy a szociál demokrácia a fasizmus egyik szárnya lett. 1924 szeptemberében Sztálin ezt a tézist meg is erősítette.

"Fasizmus és szociáldemokrácia ikertestvérek. A fasizmus a burzsoázia harc szervezete, amely a szociáldemokrácia aktív segítségére támaszkodik." Ebből a teljesen irreális formulából alakult a szociálfasizmus ideológiája, amely 1928-29-ben hivatalos ideológiává emelkedett. Ezt követően a szociáldemokráciát a fasiszta fejlődés különlegesen veszélyes formájának és a fasizmus legfőbb támaszának bélyegezték.

Hitler hatalomra jutását is úgy értelmezték, mint ennek a tézisnek a megerősítését.

"A szociálfasizmus sztálini tétele olyan hibás megállapítás, amelyből a kommunizmus fasizmuselmélete alapján véve mind a mai napig nem gyógyult ki.

A Komintern végrehajtó bizottságának XIII. plénuma 1933-ban a fasizmus olyan definícióját fogalmazta meg, amely a kommunisták számára nagyjából még ma is változatlan érvényű: a fasizmus a fináncnöke legreakciósabb, legsovínisztább és legimperialistább elemeinek nyílt terrorista diktatúrája.

A népfretpolitikára történő 1934-35. évi áttéréskor a Komintern feladta a szociáldemokrácia elleni frontállásait. A következmény nagy tanácstalanság lett, főleg Franciaországban. Ez valóságos válsággá fajult, amikor a világ 1939 augusztusában értesült a Hitler-Sztálin paktumról. Ez

az együttműködés végérvényesen napvilágra hozta az érvényes fasizmus-doktrína belső ellentmondásait." 135

Az elmélet és a gyakorlat közötti ellentmondást mindenki saját igénye szerint használhatta fel. Három "történelmi" példa: Richard Bernaschek linzi Schutzbundführer 1934-ben kendőzetlenül a "fasizmus" megdöntése érdekében forradalmi felkelésre és a proletárdiktatúra megalakítására szólított fel. Bernascheknek 1934 áprilisában sikerült nemzetiszocialista segítséggel a linzi tartományi törvényszék által fogatosított letartóztatásból megszöknie és Németországba menekülnie. Münchenben egy sajtókonferencián azt mondta, hogyan nemzetiszocializmusban már nem lát ellenséget, "csupán a szocializmus egy másik formáját, amely néhány

pontban ugóanazokra a célokra tör, amelyekért a Schutzbund tagjai is harcoltak". 36 Ezek a szavak nagyon emlékeztetnek Hitler 1922. április 22-én tett nyilatkozatára: "A nacionalizmus és a szocializmus azonos koncepciók."

A német kommunisták Moszkvába menekült vezetői különlegesen heves kirohanásokkal tüntették ki magukat Anglia és Franciaország ellen. Walter Ulbricht, az egyik Komintern-titkár is ugyancsak pártját fogta Hitler "békeszándékainak", és megállapította, hogy a szovjet nép és anémet munkások érdekei közösek az angol haditerv meghiúsításában.

"A helyzet odáig fajult, hogy Molotovnak a Legfelső Szovjet előtt tartott 1939. augusztus 31-i nagy békebeszédét német repülőgépek Franciaország fölött broszúrák formájában szórták le, és a cseh kommunista vezetők német hatóságok engedélyével - inspekciós körutat végeztek a Cseh-Morva Protektorátusban. Valamennyi hivatalos beszédből, amelyet Molotov 1939. augusztus és 1940. július között tartott, az a meggyőződés csendül ki, hogy az ideológiai ellentéteknek semmi esetre sem szabad útját állani a Hitlerrel való szorosabb együttműködésnek. Európának erős Németországra van szüksége, és a háborús felelősség főleg Angliára és Franciaországra hárul, amelyek egyedül kívánják a háború folytatását és eszkalációját. A két állam által továbbra is folytatott háború imperialista háború és egyes-egyedül azt a célt szolgálja, hogy Anglia és Franciaország megtarthassák gyarmataikat. Ez az olvasat a szovjet kommunista párt hivatalos külpolitikai vonalának a nyilatkozata volt, amelyet az egész sajtó és az egész propagandaapparátus átvett."

Hitlernek Sztálin hatvanadik születésnapjára küldött szerencsekívánataira Sztálin így felelt: "Németország és a Szovjetunió népeinek barátsága, amelyet vér forrasztott eggyé, azzal a reménnyel kecsegtet, hogy erős és tartós barátság lesz. ",137

A fent említett három ideológia elterjedéséhez a szekularizációnak és az értékek devalválódásának a következményei mellett még az a sejtelem is hozzájárult, hogy a világgazdasági válság a kapitalizmuson, ezzel együtt a polgári-liberális demokrácián is halálos sebet ejthet. Néhány éven belül

azonban megmutatkozott, hogy ez éppen olyan elszigetelt sejtelem volt, mint az a feltételezés, hogy a kereszténység befolyásának is vége van.

A kételkedőket az ellenkezőről győzhette meg az 1931-ben kiadott nagy enciklika, a Quadragesimo anno, és ennek hatása. Pápai pásztorlevelében (a társadalmi rendről, helyreállításáról és kiteljesedéséről) XI. Pius pápa vázolta a "Rerum novarum" hatásait és helyreigazította ennek hibás értelmezéseit. Ezután öt elsőrendű irányelvet határozott meg: a magántulajdont, a tőke és a munka együttműködését, a munkástömegek proletársorból való felemelését, a bérek igazságosságát és a hivatásrendi önkormányzatot. Ennek az öt fő irányelvnek a segítségével kell enyhíteni a sok társadalmi feszültséget. A pápa követelte a gondolkodásmód megváltoztatását is, mivel az igazi szociális indíttatású igazságosság csak ennek segítségével lehetséges. A legtöbb vitát (pro és kontra) a Quadragesimo anno által képviselt hivatásrendi önkormányzat váltotta ki. Ezt többféleképpen is félreértették. Az enciklika "a foglalkozásbeli közösség öngazgatási testülete" révén kívánta tagolni a gazdaságot és a társadalmat annak érdekében, hogy az állam mindenek felett való illetékességét lazítsa, a felelősséget fokozottabban átruházza a polgárokra; végül, hogy intézményesített együttműködés révén a munkaadók és a munkavállalók között elejét vegyék az osztályharcnak. Magyarországon már 1921-ben alakult olyan mozgalom, amelynek az volt a célja, hogy az ipari munkaadók és munkavállalók közt lehetővé tegye az együttműködést. Ennek a kezdeményezésnek az élén Apponyi Albert gróf, Földes Béla, Giesswein Sándor, Matlekovits Sándor és báró Sztérényi József álltak.^{13s}

Azok a kísérletek, amelyek nagy katolikus többségű, tekintélyuralmi rendszerű államokban "hivatásrendiség" bevezetését célozták (maga a fordítás is szükségképpen félreértéseket okozott), nem vezettek meggyőző eredményhez (Olaszország, Ausztria, Spanyolország, Portugália, Írország). Ezzel szemben Ausztriában a "szociálp partnerek" intézményes együttműködése (amit a bírálók nyíltan is neokorporatizmusnak neveznek) a második világháború után jelentős sikereket könyveit tett el. A "szociálpartneri viszony" még ma, kerek harmincéves tevékenység után sem veszített jelentőségéből. Ennek a hozzáigazítása a jövő korszak problémáihoz még egy generációs váltás után is sikeres lehet. A tőke és a munka együttműködésének ez a modellje minden jel szerint elég erős és képes erre.

Az itt felsorolt változások és hatóerők által meghatározott konstelláció a harmincas években Magyarország számára is nagy jelentőséggel bírt.

A világgazdasági válság mindenütt pusztító következményekkel járt. Ennek szemléltetésére néhány adat: a világgazdasági válság következtében az ipari termelés 1932-ben az Egyesült Államokban 46, Németországban 40, Franciaországban 30 és Angliában 16 százalékkal esett vissza. Ez tömeges munkanélküliséghez vezetett. A munkanélküliek száma 1933

márciusában a kapitalista országokban 30 millióra rúgott; a családtagokkal együtt ez 100 millió embert érintett. A mezőgazdaság is erősen megszenvedte ezt. A búza világpiaci ára 50, a húsé 40 százalékkal csökkent. A mezőgazdaság bevételei Romániában 57,6, Bulgáriában 51,8, Lengyelországban 58,8 és Magyarországon 35,8 százalékkal voltak alacsonyabbak, mint a világgazdasági válság előtt. Az ipari árak és a mezőgazdasági árak egyre növekvő eltérése folytán a következőkben a mezőgazdaság helyzete még kritikusabbá vált. Az agrárolló Magyarországon 38 százalékos volt. 139

A válság tetőpontján Magyarországon az iparban 240 ezer, a mezőgazdaságban kereken 600 ezer munkanélküli volt. A világgazdasági válság következményeként a parasztság és a munkásság mellett a középosztály, a kisiparosok és a kiskereskedők is érintve voltak. A közszolgálati alkalmazottak bérét csökkentették; az állástalan fiatal diplomások száma nőtt.

Ebben a helyzetben nem lehetett csodálkozni azon, hogy a szociáldemokraták a szakszervezetekkel együtt tiltakozó megmozdulásokat szerveztek a munkásság helyzetének javítása céljából. 1929 őszén Pécsen és Salgótarjánban még sztrájkok is voltak. 1930-ban tovább folytatódott a tiltakozások hulláma. Szociáldemokrata képviselők interpelláltak a parlamentben és síkraszálltak a munkanélküliek nyomorának enyhítéséért.

Tárgyalások kezdődtek a kormány képviselői, valamint a munkaadók és a munkavállalók között. Kezdetben nem lehetett kézzelfogható eredményeket elérni. Ehhez mindenképp hiányoztak a gazdasági előfeltételek. Az ipari termelés 1932-ben 24 százalékkal maradt alatta az 1929. évinek; a munkások foglalkoztatottsága 30 százalékkal volt alacsonyabb. 672 üzemben kellett leállítani a termelést. 1932 decemberében Budapesten 67 474 ínséges családot tartottak nyilván és támogattak; a családtagokkal együtt 184 155 főről volt SZÓ.140

Csupán 1935-ben állt be a helyzetben látható enyhülés és észrevehető fellendülés. A lakosság és vele együtt a munkásság is érezte az életkörülmények jelentékeny javulását. Az életszínvonal-emelkedés a következőekben nemcsak a munkahelyek számának növekedésében és a magasabb munkabérekben nyilvánult meg, hanem komoly szociális intézkedésekben is, mint például a nyolcórás munkanap, a minimális bérek törvényes szabályozása, a társadalombiztosítás körének kiterjesztése, a fizetések szabadság, az oktatási lehetőségek emelkedése, az egy oktatóra jutó tanulólétszám csökkenése és a továbbképzés megkönnyítése a polgári iskolákban, a tanító- és óvónőképzőkben, a kereskedelmi iskolákban és a középiskolákban.

Az 1935-1936. tanévben 398 polgári iskolában 91174 tanuló (fiúk és leányok) tanul összesen; 59 tanító- és óvónőképzőben 9725 fő, 168 középiskolában 68 969 fő, az 53 kereskedelmi és a mezőgazdasági felsőiskolában 10 413 fő, 130 szakiskolában 9 109 tanuló (fiúk és leányok együtt); végül 38 főiskolán és egyetemen 14 216 férfi- és női hallgató.

A különböző képzőintézetek fenntartásában a vallási közösségek jelentős szerepet játszottak. Az 1935-1936-os iskolaévben a római katolikus egyház az óvodák 13,4, a népiskolák 41,3, a középiskolák 24,3 százalékát mondhatta a magáénak; a református egyház az óvodák 0,9, a népiskolák 15,7, a középiskolák 6,6 százalékát; az evangélikus egyház az óvodák 0,1, a népiskolák 5,8 és a középiskolák 2,1 százalékát. A népiskolások 61,4 és a középiskolások 33,1 százaléka felekezeti iskolába járt. 41

1927-től 1936-ig 54 ezer új ház épült 104 ezer lakással. 1936-ban Magyarországon 1 549 223 lakóház volt 2 317 579 lakással. így tehát egy lakóháza 5,7, egy lakásra pedig 3,9 lakó jutott. 142

A szabadságok és az üdülések növekvő száma is az életviszonyok javulására enged következtetni.

A gazdasági válság okozta zavarok felszámolása érdekében szükség volt az állami beavatkozás új formáira a termelésben és a külkereskedelemben. A külkereskedelemben a legismertebb intézkedések a vámok emelése, az árubehozatal kontingentálása, valamint az új elszámolási rendszerként bevezetett klíring voltak. A klíringrendszer gyorsan elterjedt, mert Németország már 1932-ben hat országgal (Magyarország, Ausztria, Olaszország, Jugoszlávia, Bulgária és Svájc) megegyezett ebben az elszámolási módszerben. 1935-ben a magyar külkereskedelemnek már 63 százaléka klíring-egyezmények keretében zajlott le. 143

A kisantant - Oskar Halecki "diplomáciai konföderációnak" nevezte végső formáját Genfben nyerte el 1933-ban. Külügyminiszterei - Benes, Titulescu és Jevtic - olyan egyezményt írtak alá, amelynek állandó bizottságok felállításáról kellett gondoskodnia, hogy a szövetség hatékonyságát fokozza és a közös érdekeket összeegyeztesse. A kisantanton belüli együttműködés azonban - a szövetségen kívüli létfontosságú kérdések (a térség más államaival való együttműködés), valamint a politikai rendszerek különbségei folytán (Csehszlovákia demokrácia, Románia és Jugoszlávia tekintélyi államok voltak) - sohasem volt zavartalan.

A dunai államok növekvő eladósodása, gazdasági helyzetük romlása és az ezzel együtt járó belpolitikai feszültségek voltak kiindulópontjai az 1932. évi Tardieu-féle tervnek. Ez az öt utód állam együttműködését szorgalmazta (Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia). A francia miniszterelnök Anglia, Németország és Olaszország kormányait is informálta szándékáról. Az illetékesek, mármint az utódállamok, érdekeltek voltak a tervben; Németország és Olaszország azonban a londoni Duna-konferencián elutasította azt (1932. április 6---8).

1934. február 9-én Törökország, Görögország, Románia és Jugoszlávia között megkötötték a Balkán-szerződést - Bulgária és Albánia nem vett ebben részt. A szerződésben megegyeztek a kölcsönös segélynyújtásban, valamint javaslatokat tettek a külpolitika koordinációjára vonatkozólag. Ez a szerződés meggyorsította a tárgyalásokat Olaszország, Ausztria és

Magyarország között. A római protokoll aláírásával kapcsolat os politikai tanácskozások 1934 januárjában és februárjában Bécsben és Budapesten mentek végbe. Az aláírás Rómában történt 1934. március 17-én, egy hónappal a bécsi felkelés leverése után. A római protokollban Olaszország, Ausztria és Magyarország megegyezett a politikai és gazdasági együttműködés tekintetében. Gömbös Gyula Ausztria önállósági törekvéseit még az 1934. július 25-i nemzetiszocialista puccs után is támogatta, de folytatta a Németországgal való együttműködést is. Az utóbbi annál is inkább fontosabbnak látszott a számára, mert 1935. május 2-án francia-szovjet segítségnyújtási egyezmény, 1935. május 16-án csehszlovák- szovjet katonai szövetség jött létre. Ugyanebben az időben Románia és Jugoszlávia, a kisantant tagjai, Németország irányában kezdtek orientálódni.

3.6. A két világháború közti magyar társadalom öt antinómiája

A huszadik század legjelentősebb magyar történésze, Szekfű Gyula, a Három nemzedék című művében (Budapest, 1920) az 1848-as, az 1867-es és a századfordulói generációk átfogó kritikai elemzését nyújtotta. A műnek központi szerepe volt abban, hogy Magyarország 1919 után szellemileg meg tudott birkózni problémáival, mert Szekfű a társadalmat szembeállította a tizenkilencedik század második felében lezajlott magyarországi fejlődés nagy kérdéseivel, és a három generáció tevékenységét és motivációit összehasonlította Széchenyi István grófnak - akit Kossuth a legnagyobb magyarnak nevezett - a reformelképzelésével és értékrend-szerével. Az alapvető különbség Széchenyi és a vizsgált három nemzedék képviselői között Szekfű véleménye szerint abban állt, hogy Széchenyi elsőrendű célja nem a politikai és gazdasági viszonyok, valamint az alkotmány megváltoztatása volt - mint ahogya három generáció képviselői ezt kívánták -, hanem a magyarság szellemi és morális világának mélyreható megváltoztatása. Széchenyi reformtervei minden magyar ember szellemi, kulturális és politikai képességeinek a javítására irányultak. Meggyőződése az volt, hogy az egyes személyek alkotta néplélek és nemzeti szellem megnemesedése csak ezen az úton érhető el. Széchenyi ideálja a kiművelt emberfő volt, amely nemcsak sokoldalúan képzett értelemmel, hanem etikai-morális alapon formált és alakított emberi tartással is rendelkezik. Széchenyi véleménye szerint tartós és átfogó reform csak ezen az alapon épülhet.

Ezzel a mértékkel mérte és hasonlította össze Szekfű az 1848, az 1867 és a századforduló körüli vezető rétegeket és az akkor ható szellemi áramlatokat. Így szükségképpen elítélte a liberalizmust; pontosabban: a liberalizmus külsőleges, felületes és féktelen követeléseit, amelyek sem az alapszabályokra, sem a tisztesség szabályaira, sem pedig a "fair" játék "íratlan törvényeire" nem voltak tekintettel. Az efféle liberalizmus megvalósítása az akkori viszonyok között Magyarország számára csak negatív következményekkel járhatott.

A liberalizmusnak kezdetben a lelkes és nemes idealizmus volt a hordozója és jellemzője. A későbbiekben sekélyes, üres materializmussá süllyedt. Ezt a folyamatot Magyarországon különösen a hazatérő emigránsok segítették elő, akik Mazzini, Garibaldi és Cavour környezetében többek közt ezeknek egyházellenes felfogását is átvették, szabadkőműveseknek vallották magukat, és ezeket a gondolatokat terjesztették, tekintet nélkül a népes ség akkori mentalitására és a magyarság egzisztenciális érdekeire. Leikes hívei főleg zsidó körökből regrutálódtak, amelyek Magyarországgal való még rövid kapcsolatuk folytán nem rendelkezettek kielégítő ismeretekkel sem a magyar mentalitás és küldetésstudat tekintetében, sem a vallásos érzékenység és a nemzetközi közgondolkodással kapcsolatos érzelmek vonatkozásában. Mint már említettük, Gratz Gusztáv is felhívta a fiatal szociológusok figyelmét elméleteik és tevékenységük ellentmondásaira. Ez a csoport annak idején a sajtó, a színház, a művészet és az irodalom segítségével tudta befolyásolni a népszerűség széles rétegeit, mégpedig nemcsak Budapesten, hanem az ország más területein is. A tőlük induló hatások azonban olyan eredménnyel jártak, amely messzemenően különbözött attól, amelyet Széchenyi és Szekfű Magyarország szempontjából kívánatosnak és szükségesnek tartott.

Ehhez járult még, hogy 1867 után a sajtó által erőteljesen felszított politikai tevékenységben a természetlen alkotmányjogi viták foglalták el a vezető szerepet; ez a tevékenység jóformán kizárólag a parlamentre szorítkozott. Ez a kizárólagosan parlamentre való támaszkodás volt Tisza Kálmánnak, de fiának, Tisza Istvánnak is a tragédiája. Nemzetről és államról csak a parlamenti munka kategóriáiban tudtak gondolkozni. Nem ismerték fel és nem értették, hogy a parlamenti tevékenység a nemzet vagy az állam életében csak egy az aktivitások számos különböző és szükséges tevékenységi formái közül.

Szekfű műve élénk érdeklődést váltott ki Magyarországon. A változatlan második kiadás 1922-ben jelent meg. A szerző 1934-ben kibővítette művét a Trianon óta eltelt időszak elemzésével Három nemzedék és ami utána következik címen. Szekfű munkája összesen hat kiadást ért meg.

Az új fejezet elején, amellyel a mű bővült, az első kiadás zárómondata olvasható: "Vétkesek és betegek voltunk és vagyunk, s bajainkon kisebb kezdemény nem, csak lelki megtisztulás, belső átalakítás segíthet." Ez nem

volt más, mint Széchenyi százszentendős követelése: a belső szellemi-lelki katarzis. .
.144

Az általános emberi magatartás alapvető megváltozásának szükségességét hangsúlyozandó, Szekfű utalt arra a különbségre, amely a török hódoltság és Trianon következményei között mutatkozik. Szekfű felfogása szerint Trianon következményei a magyarságot lényegesen nehezebb problémák elé állították, mint annak idején a török megszállás. A törökök ugyan elfoglalták az országot; politikailag és katonailag hatalmukba kerítették, de meghagyták a magyarok birtokában. Csak uralmuk második felében telepítettek a megsemmisült magyar népeség helyére oláhok at és rácokat. Ezzel szemben a Trianon óta elcsatolt területekről elűzték a magyar közalkalmazottakat és vállalkozókat; a magyar földterületet pedig csehek, szlovákok, oláhok és szerbek birtokának jelentették ki. 145

Azon a nemzeten, amely ilyen problémákkal áll szemben, Szekfű szerint csak az igazi katarzis segíthet. Szekfű megállapítása szerint Magyarországon ez hiányzik. Megjegyezte azt is, hogy csak a dekadens tizenkilencedik században állapítható meg korábbi művészeti korszakok stílusának szolgai utánzása.

Csak akkor lett divat a neoromán, a neogót, a neoreneszánsz és a neobarokk. Am ezek az utánzások is tisztán formalisztikusak, felületeseek voltak; anélkül, hogy a tizenkilencedik századnak ezekben az évtizedeiben élő ember az utánzott művészeti korszakok belső tartalmát, elit jének szellemi-kulturális mondanivalóját is ki tudta volna fejezni, akár gondolatban vagy érzésben. Magyarországon a huszadik század első generációja az utánzásra való hajlam ígázatában nőtt fel. Előszóval másolta a barokkot. Szekfű véleménye szerint ennek a neobarokk építkezésnek neobarokk gondolkodás és neobarokk társadalom felelt meg. Ezt a megállapítást egyszerűen megsemmisítő bírálóknak is szánta.

»Az új képzőművészetben van valami ressentiment-féle, mely a forradalmak népbárát frazeológiája reakciójaként fordul el a "szegény embertől" és kifejezett osztályöntudatban fejeződik ki. S ha ez a réteg, még ha a szegény emberek számára akar is alkotni, "akkor is a barokk úri, nagyúri formáiban, leereszkedő és adományozói pózban teszi azt« - vélekedik Szekfű. 146

Az ún. uralkodó osztály - a főnemesség és a közép nemesség - Szekfű szerint abban különbözött a többi társadalmi osztálytól, hogy "uralkodni akart és az uralom eszközeit lehetőleg csak olyanok kezére bízta rá, akik az ő osztályöntudatát örökölték vagy pedig sikerrel magukévá tették azt. „147

Ez az osztályöntudat, a patriarchális életforma és mindennemű tekintély tisztelete jellemezte az ún. középosztályt is, amely a városba költözött kisebb nemességéből, a tisztviselőkből, a "keresztény" és "nemzeti" értelmiségből, a tisztikarból és a vagyonos alkalmazotti rétegből állt. Ez az osztály kezelte azokat a hatalmi instrumentumokat, amelyek segítségével

az uralkodó osztály felső és középrétege uralkodott az országon. Ezáltal részesegett a parasztek és a munkások felett gyakorolt hatalomban; voltaképpen azonban a vezető rétegek helyett ese ként működött.

A középosztály a két világháború között nem volt azonos a polgársággal. A polgársághoz tartoztak elsősorban a kereskedők, a szabadfoglalkozásúak, a kézművesek és az alkalmazottak. Bizonyos antiszemizmussal fertőzött körökben a "polgár" jóformán azonosnak számított a zsidóval, mert a városi polgárság jelentős része - főleg Budapesten - zsidókból állt. 148

A vezető réteg és a középosztály számára a tekintély és a tekintélyi elv nagy jelentőségű dolog volt. Elsősorban születés, birtok és vagyon segítségével, de tudás és képesség révén is meg lehetett szerezni mindkettőt. Ilyen helyzetben politikában és társadalomban is csak korlátozott lehetőség volt az egészséges szelekciónak. Elsősorban a tekintélyi elv mellett való kitartás, valamint a korlátozott és a vezető réteg által teljesen kézben tartott szelekció támasztotta alá a neobarokk társadalom feletti uralmat. Mindez késleltette azoknak a problémák nak a megoldását, amelyek a folyamatos fejlődés és a dinamikus haladás útjában álltak.

Székfü a Három nemzedék és ami utána következik című művében öt ezzel kapcsolatos problémakomplexumot tárgyal. Ezeket antinómiáknak nevezi. Ilyen antinómiák a következő rétegek közt álltak fenn: nagybirtokosok - mezőgazdasági munkások; katolikusok - protestánsok; zsidóság-magyarország; öregek - fiatal munkanélküliek; trianoni területen élő magyarok - elszakított magyarország.

Mind az öt antinómia megoldásra szorul - hangsúlyozta Székfü -, ha a nemzet meg akarja előzni a forradalmi katasztrófát, illetve elő akarja segíteni a sikeres fejlődést és a nemzeti egységet.

A "Magyar földkérdés" problémakörének tárgyilagos összefoglalása ezen a címen jelent meg 1939-ben Kerék Mihálynak, Magyarország egyik legjobb mezőgazdasági szakemberének legjobban dokumentált tanulmá

nya Budapesten - mep,található Borbándi Gyula Der ungarische Populus mus című könyvében. 49

Magyarország a második világháború előtt agrárország volt. A valamivel több mint kilencmillió magyar jelentős része a mezőgazdaságból élt, amely a népesség mintegy 50 százalékának adott kenyeret. 1920 és 1940 között a mezőgazdaságból élő népesség számaránya a trianoni területen 55,7 százalékról 50 százalékra csökkent. A történelmi Magyarország területén a parasztság számaránya még 68,5 százalékos volt.

Magyarország Európának szántóföldekben leggazdagabb országai közé tartozott. Az országterület 92 963 négyzetkilométer nagyságú volt, ami 16,08 millió kataszteri holdat, vagyis valamivel több mint 9,2 millió hektárt tett ki. A magyar mezőgazdaságban kataszteri holdakban számoltak. Egy kataszteri hold 0,575 hektárnak, egy hektár 1,737 kataszteri holdnak felelt

meg. A több mint 16 millió kataszteri hold földterületből 13,14 millió volt mezőgazdasági művelés alatt; ebből 9,76 millió hold volt szántó. Ami azt jelenti, hogy a mezőgazdaságilag hasznosított földterület 60,7 százaléka szántóföld volt. Ezzel Magyarország Európában a sor elején helyezkedett el, mert Dánián és Németországon kívül minden más államban kisebb volt a szántóterület részaránya. A százalékarány ezekben az országokban általában 30-40 százalék volt.

A mezőgazdasági üzemek száma 1935-ben valamivel több volt mint 1 630 000 és mindezeknek az összes földterülete, ahogy már említettük, megközelítően 16 100 000 kataszteri holdra rúgott (9200000 hektár).

A földbirtokok száma és területe

Birtoknagyságcsoport	Az üzemek száma	Összterülete
1 kat. hold alatt	628431 (38,5%)	236417 (1,5%)
1-5	556 352 (34,2%)	1394 829 (8,7%)
5-10	204 471 (12,5%)	1 477 376 (9,2%)
10-50	217 849(13,2%)	4 198246 (26,2%)
50-100	15 240 (1,0%)	1 036 162 (6,4%)
100-500	9632 (0,5%)	1 985 715 (12,3%)
500-1 000	1 362 (0,1 %)	944250 (5,9%)
1 000-5 000	885	1 701 975 (10,6%)
5 000-10 000	101	680084 (4,2%)
10 000-20 000	48	690 953 (4,2%)
20 000-50 000	25	855 106 (5,3%)
50 000-100 000 100	10	671 475 (4,2%)
000 holdon felül	1	209256 (1,3%)
Összesen	1 634 407	16081 844 kat. hold

Ha a viszonyszámokat összehasonlítjuk egymással, arra a meghökkentő eredményre jutunk, hogy az összes mezőgazdasági üzem 38 százaléka az országterületnek csak 1,5 százalékát tette. Ha a 10 kataszteri holdnál kisebb (5,75 hektár) üzemek számát vesszük, kiderül, hogy körülbelül 1 390000 főnyi paraszt (a földbirtokosok 85 százaléka) tulajdonában csak 3 108000 kataszteri hold föld volt, ami az összes területnek csupán 19,4 százaléka.

Másfelől volt 1070 nagybirtok 1000 kataszteri holdnál, vagyis 575 hektár-nál nagyobb földterülettel; ezek összesen 4,8 millió kataszteri hold földterülettel rendelkeztek. Ez azt jelenti, hogy egy 0,06 százalékos kisebbség az összes földterületnek mintegy 30 százalékát mondhatta a magáénak.

A Magyarországtól 1920-ban elcsatolt területeken földreformokat hajtottak végre. A megszállás első éveiben Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia kormányai kisajátították a magyar főnemesek birtokait és kiosztották a parasztek között. A román földreform 2,8 millió, a csehszlovák 2,3 millió és a jugoszláv 2,1 millió kataszteri hold nagybirtokot osztott fel.

Cseh- és Morvaországban, Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnában sok volt a nagy- és a középbirtok. Cseh- és Morvaországban például 150 arisztokrata család birtokolta a földterületnek mintegy harmadát. A reform idején a mezőgazdasági területnek több mint 28 százalékát igénybe vették és 785 nagybirtokot sajátítottak ki. Szlovákiában majdnem kizárólag magyarok voltak a nagybirtokosok. Ezeket a reform súlyos an érintette. Összesen 944 latifundiumot osztottak fel; ebből 31 nagyobb volt 10 000 hektárnál. A csehszlovák hatóságok telepítéspolitikája is a magyarok ellen irányult. A földosztáskor majdnem kizárólag csehek és szlovákok voltak a kedvezményezettek.

Az 1925 és 1930 közt lezajlott földreform a kis gazdák számszerű növekedéséhez vezetett, de ezeknek a birtokterületét is növelte. 1 kataszteri hold alatti törpebirtok 1925-ben 281 499 volt; 1930-ban 551 714. Két kataszteri hold alatti volt 1925-ben 184 605, míg 1930-ban 277 391. Három kataszteri hold alatti birtok volt 1925-ben 117 702, míg 1930-ban 148 601.

Mindezeknek a változásoknak az ellenére Mawarországban jóformán változatlanul maradtak a közép- és nagybirtokok.¹

Ezzel a reformmal sem a magyar földkérdés, sem a vele szorosan összefüggő szociális-társadalmi problémák nem voltak megoldhatók. A tény tulajdonképpen jelentőségét fokozta, hogy a "hárommillió koldus" majdnem kizárólag magyar volt, és ők képezték a magyar faj további fennállásának zálogát: a saját identitással rendelkező népét. Ennek a rétegnek a megmentése - írja Szekfü -, emberi méltóságába való visszamelelése nemcsak nagy, de talán egyetlen nagy nemzeti feladatunk. 151

Egyre erősebbé váltak azok a hangok, amelyek a "hárommillió koldus" javára radikális földreformot kívántak. A legkiegyensúlyozottabb földreformtervezet a már említett mezőgazdasági szakértőtől, Kerék Mihálytól származott. Magyar földkérdés Című művének (1939) befejező részében Sürgős teendők alcím alatt Kerék Mihály még egyszer összefoglalta, hogy véleménye szerint mit kellene tenni. "Nem arról van szó - hangsúlyozta-, hogy legyen-e földreform vagy ne legyen. Csak arról lehet szó, hogy reform a fejlődés (evolúció) vagy a forradalom (revolúció) segítségével valósuljon-e meg."

"Kerék Mihály 3,2 millió kataszteri hold föld felosztását javasolta. Ezt 380 ezer család közt javasolta felosztani, ezenfelül 160 ezer házhelyet. Ennek véghezvitelére tízéves időszakot szabott meg. Ennek a földreformnak a megvalósítása Kerék szerint évi 70--75 millió pengőt igényelt volna. A

földbirtokosok az átadott föld fejében a becsült érték 10 százalékát készpénzben, a maradékot értékpapírban kapták volna. A vásárlóknak a vételár 10 százalékát előre, a fennmaradó részt 2 százalék kamattal 40 év alatt kellett volna kifizetniük.,¹⁵²

Bajcsy-Zsilinszky földreformjavaslata kereken 3 millió kataszteri hold felosztását vette tervbe. Eckhardt Tibor a maga reformjavaslatát a Független Kisgazdapárt 1938. június 26-i kaposvári nagygyűlésén hirdette meg. Bajcsy-Zsilinszkyhez hasonlóan Eckhardt is 3 millió kataszteri hold felosztását tervezte; Matolcsy Mátyás 3,1 millió kataszteri hold kisajátításával és felosztásával számolt. Ezeknek a tervezeteknek egyike sem valósult meg; az uralkodó rétegek túlságosan rövidlátók és önzők voltak. A teljes igazság kedvéért azonban azt is meg kell mondani, hogy az akkori külpolitikai helyzet, mindenekelőtt a Németországgal és Olaszországgal kötött szerződésnek megfelelően szállítandó agrárexport, nem utolsósorban pedig a háborús helyzet nem kínált kedvező feltételeket a radikális földreform számára.

Ebben az összefüggésben az sem mellőzhető, hogy az első világháború alatt a katolikus egyház két ismert személyisége: Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök és a szociálpolitikus Giesswein Sándor prelátus is sürgették a földreformot. 1916-ban Prohászka püspök a Magyar Gazdaszövetség kongresszusán konkrét földreformtervet terjesztett elő, amelyben az örökberleti rendszer megeremtését javasolta. Az ő terve szerint minden tízezer holdnál nagyobb birtokot, amennyiben ezek hitbizományok, egyházi javak és közalapítványok mezőgazdaságilag hasznosítható részét képezik, örökberletként át kell engedni a parasztságnak; ezekből 15-30 hold nagyságú mezőgazdasági üzemeket kell képezni. Az utolsó háborús évek alatt azonban ez amesszetekintő és bátor javaslat már nem volt megvalósítható.¹⁵³

A háború után Prohászka példát akart statuálni. 1920 őszén püspökségének földbirtokából 1025 kataszteri hold szántóföldet parcelláztatott és eladta kisgazdáknak. A püspöki karnak azonban nem akadt olyan tagja, aki ezt a példát követte volna. ¹⁵⁴

Szekfü vallási kérdésként jelölte meg azokat a feszültségeket, amelyek a két háború között Magyarországon az ország katolikus és protestáns népessége közt ismételtelen felmerültek. 1930-ban az ország lakossága 8688 319 főt tett ki. Ebből 5 634 003 fő volt római katolikus (64,9 százalék); 201 093 (2,3 százalék) görög katolikus; 1 813 162 (20,9 százalék) kálvinista; 534 165 (6,1 százalék) evangélikus és 444567 (5,1 százalék) izraelita. ¹⁵⁵

A reformáció óta a magyar társadalomban két egymástól különböző szellemi-kulturális és politikai magatartás alakult ki, amelyeknek a létrejöttéhez az autonóm vallási folyamatok éppen úgy hozzájárultak, mint a regionális befolyások, a társadalmi osztályhoz való tartozás vagy a faji

keveredés. A történelem folyamán mindkét irányzat jelentős személyiségeket teremtett ki magából; számottevő kulturális és politikai teljesítményeket hozott létre, amelyek az egész magyarság legbecsesebb értékeit és legjobb hagyományait képviselik. Báthory István, Pázmány Péter, Esterházy Miklós és Pál, Rákóczi Ferenc, Széchenyi István, Deák Ferenc, Eötvös József, Prohászka Ottokár, Teleki Pál, Kodály Zoltán, Babits Mihály, Szekfű Gyula, éppen úgy ehhez tartoznak, mint Bocskay István, Bethlen Gábor, Kossuth Lajos, Tisza István, Bethlen István, Móricz Zsigmond, Ravasz László, Karácsony Sándor, Németh László stb.

A két magatartásforma, a két gondolkozásmód megjelölésére különböző fogalompárokat alkottak, bár rendkívül leegyszerűsített és differenciálatlan módon. Ilyenek: barokk - racionalista; nyugati - keleti; dunántúli - erdélyi; királyhű - függetlenségi; kompromisszumra hajló - hajthatatlan; mérsékelt - radikális; európai - nemzeti stb.

A legerősebb - egyben a legvégzetesebb - polarizálódás a "katolikus" fogalomnak a "habsburgiánus - németbarát", illetve nyugati orientációval való azonosítása az egyik oldalon; a másik oldalon a "protestánsnak" jobban mondva: a kálvinistának - a törökbarátsággal, később a fanatikus függetlenséggel, illetve a keleti orientációval. E megkülönböztetés folytán mély szakadék támadt Pannonhalma és Debrecen között, ami azután a magyar nemzet életére nagyon negatív következményekkel járt. A harmincas évek végén ismételt felhangolt viták ("Ki a magyar?", "Mi a magyar?") jól mutatják a feszültségek egész problémakörét.

Szekfű Gyula nagy kifejezőerővel ábrázolta a Magyar Történet kötetiben a Mohácsi az első világháborúig terjedő magyar fejlődést (1526-1914).¹⁵⁶ Felfogása és értékelése ma is helytállóan mondható.

Szekfű munkájában kimerítően tárgyalja Erdélynek a török birodalomhoz való hűbéri viszonyát és ennek negatív következményeit, éppen úgy, mint Nyugat-Magyarországnak a Habsburgokhoz való szoros kötődését és ennek a következményeit is.

Szekfűnek az erdélyi kálvinista szellem felett gyakorolt szigorú bírálata, ugyanakkor a 18. századi ellenreformáció pozitívabb értékelése érthetővé teszi azokat a végzetes ellentéteket, amelyek Magyarország egyenes vonalú európai fejlődésének a török foglalás által bekövetkezett megtöréseivel váltak hatóerejévé.

A történelmileg kialakult szellemi-kulturális és politikai ellentétekhez a 20. század folyamán még társadalmi feszültségek is járultak. A katolikus klérusnak gazdagságát vetették a szemére; a vezető protestáns rétegeknek erős hatalmi pozíciójukat a politikában, a közigazgatásban és a tudományban. A protestánsok általában jobb módúak voltak a katolikusoknál; a katolikusok viszont gyermekszeretőbbek, aminek az lett a következménye, hogy az utóbbiak erősebben szaporodtak mint a protestánsok. Az egyke is sokkal jobban elterjedt az utóbbiaknál, mint a katolikusoknál.

A kálvinisták elitje a racionalizmus híve volt. Vezető személyiségeik közül sokan voltak például szabadkőműves-páholyok tagjai, egyben aktív részesei az 1918. évi és 1919-es forradalomnak. Tildy Zoltán református lelkész például 1919 áprilisában megszervezte Somogy megyében a református lelkészek szakszervezetét. Ugyanebben az időben egy Zala megyei katolikus papot letartóztattak és internáltak. Pehm József volt a neve – 1941-től Mindszenty Józsefnek nevezte magát. Egész életük folyamán feszült viszonyban álltak egymással.

A tömegek vallásossága, a katolikusoké éppen úgy, mint a protestánsoké - a 19. század második felében többnyire igen felületes volt. Az elit a liberalizmus és a szabadgondolkodás ideáljáiért lelkesedett. A tömegek a vallásos hagyományt gyakran pusztá formálisaként ápolták. Itt a századforduló táján következett be változás. Először a katolikus tömegeket rázták fel mind politikailag, mind vallási téren. A politika szférájában gróf

Zichy Nándor, a Katolikus Néppárt (1885) és a Katolikus Népszövetség (1898) alapítója volt az úttörő. Ő merészkedett első ízben katolikus nagygyűlést tartani Budapesten (1900). A katolikus öntudat megújításának kezdeményezője és apostola Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök volt. Jól értett hozzá, hogy beszédeivel, cikkeivel és könyveivel rábírja a katolikus értelmiséget, hogy élő vallásosságról tegyen tanúbizonyságot. Prohászka mellett és után Bangha Béla jezsuita atya volt a katolikus megújulás további kiemelkedő személyisége. Az ő beszédei és tanulmányai is magával ragadták és felrázták az embereket. Legjelentősebb és legtartósabb teljesítménye az új katolikus sajtó megteremtése volt a Központi Sajtóvállalat létrehozásával (1919). A megújulási folyamat sikereit meggyőzően demonstrálta az egész világ előtt az 1938 májusában, három hónappal az Anschluss után Budapesten megtartott XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus.

A századforduló körül a protestánsoknál is tudatos megújulási folyamat indult meg. A 19. század közepén Magyarországon körülbelül 2 500 000 fő volt a protestánsok száma. A református egyház, amely úgyszólván teljes egészében magyarokból állott, kerekén 1 600 000 tagot számlált. A megközelítően 830 000 főnyi evangélikus-lutheránus keresztényből körülbelül 180000 volt magyar, 200 000 német és mintegy 450000 szlovák. Anémet és szlovák lutheránus vezetők közül számos pángermán, illetve pánszláv akadt. Az erdélyi szász lutheránus egyház teljesen önálló volt és autonómiával rendelkezett.

Egyházi alkotmányt, illetve egységes szervezeti szabályt a magyarországi református egyház részére csak az 1881. évi debreceni zsinaton, az evangélikus-lutheránus egyház részére 1891-ben a budapesti országos zsinaton dolgoztak ki és vezettek be.

Magyarország két nagy protestáns egyházának belső egyházi életére a 19. század második felében egyrészt a liberálisok és az "ortodoxok" közötti

vita volt jellemző - bár inkább csak egy szűk értelmiségi rétegben másrészt a széles körben elterjedt vallási közömbösség. Ebben csak akkor történt változás, amikor ide is elértek a külföldről jövő, vallási megújulásra ösztönző hatások. Az evangélikizálást és az egyesületi élet aktivizálódását sürgették. A következőkben ugyanezt szorgalmazta az "ébredés teológiája" és a "belső misszió" mozgalma is. Sor került az iskolarendszer következetes kiépítésére, amit az állam is nagyvonalúan támogatott. A vallásos irodalmi tevékenység területén mindenekelőtt a liturgikus irodalom ért el figyelemre méltó fellendülést. A korszak fontosabb protestáns folyóiratai a következők voltak: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, Sárospataki Füzetek, Egyházi Reform, Egyházi Szemle, Figyelmező, Keresztyén Magvető, Protestáns Szemle, Theológiai Szaklap, Egyházi és Iskolai Szemle.

A két háború közti időszakban ezekhez járult a Theológiai Szemle, Magyar Kálvinizmus, Evangélikus Élet, Lelkipásztor, Keresztyén Igazság.

A történelmi Magyarország feldarabolása súlyos an érintette a protestáns egyházakat is. A magyar református egyház 2086 egyházközségéből 1020 maradt a háború utáni Magyarországon és 1066-ot elcsatoltak. Szám szerint Csonka-Magyarországon több mint 1 670 000 református keresztyén élt, vagyis az ország lakosságának 21 százaléka, míg az 1920. évi népszámlálás adatai szerint körülbelül 900 ezer került más államok kötelékébe. Még nagyobbak voltak a magyarországi ágostai evangélikus egyház veszteségei, amelynek 770lelkészsége közül csak 286 maradt Magyarországon, míg 484 máshová - főleg Csehszlovákiába - került. Számuk körülbelül 497 ezer volt (a magyarországi népességnek mintegy 6,2 százaléka), míg 843 ezer evangélikus idegen országok polgárává lett: mindenekelőtt Csehszlovákiáé és Romániáé.

Mindezeknek a veszteségeknek az ellenére a magyar protestánsok a két háború közt is megtarták tartani mindazokat a hatalmi pozícióikat, amelyeket a liberális korszakban kiharcoltak, sőt képesek voltak ezek további kiépítésére is. Ezt nem utolsósorban az is előmozdította, hogy Horthy Miklós kormányzó, gróf Bethlen István, Gömbös Gyula és Darányi Kálmán miniszterelnökök protestánsok voltak és támogatták ezeket a törekvéseket.

A magyar protestánsok vallási élete a két háború közt további lényeges ösztönzést nyert Karl Barth és Ravasz László teológiai munkássága, valamint az "evangelizálás" és a "belső misszió" mozgalom révén, amelyek a továbbiakban is sürgették az aktív szociális tevékenységet és a vallási megújulást. A harmincas évek eleje óta a "szolgáló egyház teológiája" a súlypontot a tevékenységek tényleges kifejtésére fektette. A "szolgáló egyház teológiája" esetében azonban mindig fennáll a veszély, hogy a társadalom és az egyes ember jólétének szempontja túlságosan az előtérbe kerül, és az egyház elsődleges feladatának betöltését, az evangélium

hirdetését elhanyagolják. Az erős társadalmi elkötelezettségtől azután adott esetben a mindenkori uralkodó rezsim szolgálatában való tevékenykedés sem esik nagyon távol. Jelenkori történelmünk bőségesen szolgál példákkal erre nézve.

Az "evangelizációban" és a "belső misszióban" különlegesen nagy és aktív szerep jutott az munkaközösségeknek (Bethánia, Országos Missziós Munkaközösség) és ifjúsági szervezeteknek, mint a KIE (Keresztyén Ifjúsági Egyesületek, amelyet 1892-ben alapítottak; Bethlen Gábor-körök, a Protestáns Diákegyesület 1910 óta, az Ichthusz: a protestáns cserkészmozgalom 1910 óta, a SDG, vagyis az 1921-ben alapított Soli Deo Gloria).
157

A magyar protestantizmus különleges magyar jelenség. Keletkezésére és fejlődésére a mindenkori történelmi események és adottságok döntően rányomták bélyegüket. A magyar kálvinizmus erejének nagy részét a magyar nép valószínűsíthető elnyomóival szemben való védelmére áldozta. A magyar protestantizmus erős társadalmi elkötelezettsége elsősorban a lakosság szociális helyzetének a javítására törekedett. Ennek a teljesen világi feladatnak a megvalósításához szükség volt a világi hatalomban való komoly részvételre, és ezt a magyar protestánsok valóban sikerrel is gyakorolták. Ez még Trianon után is sikerült nekik, bár a békeszerződés következtében éppen azokat a területeket veszítették el, ahol történelmük a 16-17. században kezdetét vette, és ahol különlegesen erősek is voltak: Erdélyt és Felső-Magyarországot.

A kálvinisták mindenekelőtt nemzeti érdekek védelmében kötelezték el magukat. Ettől a törekvéstől áthatva - eltekintve liberális felfogású vezetőrétegüktől-teljességgel hiányzott belőlük a katolicizmus nemzetköziségéből fakadó sokoldalú előny, ezzel összefüggésben a katolicizmus egyesítő ereje, valamint az államalkotó népesség és a kisebbségek közti különbségek csökkentése.

A magyarországi katolikusok és reformátusok kapcsolatát, mint említettük, sok minden terhelt. De a kálvinisták és a lutheránusok közti viszony sem volt mentes a feszültségektől. A kálvinistáknak az volt a véleménye, hogy a magyar protestantizmus azonos a kálvinizmussal: a kálvinizmus az igazi magyar vallás. A kálvinisták a népi hovatartozás tekintetében túlnyomórészt magyarok voltak. A református egyházhoz a két háború közti időszakban valóban nagyon kevés német ajkú közösség tartozott, mintegy 5000 lélek.

Az evangélikus-lutheránus egyház ezzel szemben kereken 100 ezer német ajkú lutheránust számlált kereken ötven egyházközségben. A tagok több mint 20 százaléka a magyarországi német kisebbséghez tartozott.

A szlovák és anémet lutheránusok már a történelmi Magyarországon is nem csekély feszültséget okoztak pánszláv és pángermán agitációjukkal. A harmincas évek közepétől újra fellángoltak a magyarok és a magyarországi

németek egy része közt a feszültségek, főleg a V olksbund tevékenységének intenzívebbé válása és a magyarországi német kisebbség körében Németországból irányított agitáció folytán. "A magyarországi német kisebbség evangélikus-lutheránus gyülekezeteinek égető kérdései" című memorandum és Wolf Lajos erre adott válaszai érthetővé teszik a veszélyeket és a súlyos következményeket, amelyeket a külföldről támogatott szeparatista törekvések jelentettek, mind az evangélikus-lutheránus egyház, mind egész Magyarország számára.

Különböző felfogások uralkodtak a magyar protestantizmus on belül a teológusok és a tanítók külföldi kiképzése és továbbképzése tekintetében is. A kálvinisták előnyben részesítették a holland, angol és svájci, a lutheránusok mindenekelőtt a német egyetemeken folytatott tanulmányokat. Ehhez járult még, hogy a legtöbb lutheránus teológus jól bírta anémet nyelvet; ezért elsősorban németországi eredetű teológiai irodalommal foglalkozott. Csak a harmincas évektől kezdve lazult valamit anémet lutheránus teológiától való függés, a svéd és finn lutheránus egyházakkal való együttműködés folytán. Ugyancsak északról jött az öikumene és a pietizmus iránti érdeklődés.

Ugyancsak különbözőképpen ítélték meg a világi és a lelki hatalom összekapcsolódását. A kálvinisták szemében ez a két hatalmi szféra nem zárja ki szükségképpen egymást. Maga Kálvin János Genfben időszakonként hol egyik, hol másik hatalmi szféra fölött is rendelkezett. Luther Márton ezzel szemben a világi és lelki hatalom szétválasztása mellett volt.

Az itt szükségképpen csak vázlatosan jelzett tények, fejlemények és bonyodalmak alapos ismerete nélkül nem lehet korrektül ábrázolni, érteni és értékelni azokat az eredményeket, amelyek a második világháború előtt és után az egyes vallásfelekezetek életében végbementek.

A harmadik antinómia - zsidóság-magyarország - érthetővé tétele érdekében Szekfü idézett művében vizsgálat alá vette a zsidóság létszámviszonyait, valamint gazdasági és politikai, illetve kulturális befolyását Magyarországon. A magyarországi liberális bevándorlási politikának megfelelően a "történelmi Magyarországnak" az 1900. évben 851 378 főnyi zsidó lakosa volt. Számuk 1840 óta megnégyszereződött. 1914-ben Magyarországon egymillió zsidó lakott; ezeknek körülbelül 50 százaléka még nem élt Magyarországon harminc évnél hosszabb idő óta. 158

Már a hetvenes években uralkodó szerepet töltöttek be a kereskedelem ben, az iparban és a bankéletben. Az idők folyamán vezető pozícióikat még jobban kiépítették. Városba tódulásuk, elsősorban a fővárosba, statisztikailag is kimutatható. A zsidóság Magyarországon a kapitalizmus zászlóvivője volt; már abból kifolyóan is, hogy magyarok és az egyéb nemzetiségi csoportok ebben nem voltak érdekeltek, illetve nem látszottak képesnek arra, hogy e kihívás támasztotta követelményeknek megfeleljenek. 159

Az ellaposodott és materializmussá süllyedt liberalizmus - hivatkozva saját "patriotizmus"-fogalmára - kizárt mindennemű konzervatív gondolkodást, minden új idealizmust, minden olyan kulturális törekvést, amely az evolúció során valami javulásra, fokozatos fejlődésre törekedett. 160 És ahogy a második generáció a kapitalizmus szervezését átengedte a zsidóságnak, a harmadik generáció a saját maga önáltatásához nélkülözhetetlen kultúra kialakítását is a zsidóságnak engedte át, így keletkezett Budapesten egy "zsidó-magyar kultúra" és ez gyakorlatilag állami monopóliumhelyzetet foglalt el az egész országban. 161

A zsidóság nagy kulturális befolyása mindenekelőtt az újságírásban és a szórakoztató ágazatban viselt magas képviselői arányán alapult. A kapitalista világban mindkettő rendkívül jó üzlet, és még ma is az; a tartalmat és a kiállítást a nyereségmaximum határozza meg. Képzettség és karakter helyébe az üzleti érzék lép. A magyarországi sajtó kizárólagos nyereségorientáltsága azt eredményezte, hogy még a külföldi kortársaknak is az volt a véleménye, hogy a magyar sajtó erkölcsromboló és nemzetpusztító hatalmához csak a francia és a dél-amerikai sajtó hasonlítható. 162

A budapesti kultúra a bécsi és a berlini kultúra lecsapódása volt, és így ennek a három nagyvárosnak a kultúrája speciális terméke volt a zsidó kapitalizmusnak és a zsidó értelmiségieknek. 63

Ami a budapesti népesség vallási megosztottságát jellemezte, 1934-ben ez 58,5 százalék katolikusból, 23,6 százalék izraelitából, 10,9 százalék kálvinistából és 4,9 százalék lutheránusból állott. A közalkalmazottak közül 70 százalék volt a katolikus, 14 a kálvinista, 7,9 a lutheránus és 5,2 százalék az izraelita. Az önálló iparúzóik közül 51 százalék volt katolikus, 32 izraelita, 9,6 kálvinista és 4,8 százalék lutheránus; az önálló kereskedők közül 61,7 százalék izraelita, 28 katolikus, 5,6 kálvinista, 2,5 százalék evangélikus. A kereskedelmi alkalmazottak közül 60,9 százalék volt izraelita, 29,5 katolikus, 6 kálvinista és 2,6 százalék lutheránus; a magánalkalmazottak közül 44,8 százalék izraelita, 40,3 katolikus, 7,3 kálvinista és 6,5 százalék volt lutheránus. 164

Jóformán magától adódott, hogy a fajvédő propagandisták azon fáradoztak, hogy a fenti, valamint itt nem részletezett további adatokkal üzőtt demagógiájuk révén, továbbá antiszemita jelszavak segítségével felhívják politikai programjukra elsősorban az állástalan munkások és diplomások figyelmét.

Ezek a kampányok nem is maradtak hatástalanok. Nem lehetett szemet hunyni a tény fölé, hogy az ipar és a kereskedelem nagyjából bevándoroltaknak, illetve utódaiknak a kezében volt, és hogy a magyar föld közel 40 százaléka nem a magyar nép, hanem alig kétezer ember birtoka. Az idő megérett arra, hogy a magyar nép érdekei megóvassanak. 165

Az igazságos megoldásnak - Szekfű Gyula fejtegetése szerint - a magyar zsidóság érdekét is szolgálnia kellett. Ezáltal a már teljesen magyarrá lett

zsidóságnak a magyarsághoz való viszonyát tehermentesíteni lehetett volna, és végérvényes nyugvóponthoz lehetett volna közelebb hozni. Ezt egy keresztény államban meg kell tudni valósítani - figyelmeztetett Szekfű. 166

Ez annál fontosabb és méltányosabb lett volna, mert a magyar zsidóság a tudományt, az irodalmat, a képzőművészetet és ábrázoló művészeteket, a gazdaságot és társadalmat kiemelkedő művekkel és értékekkel gyarapította Magyarországon.

A negyedik antinómiát a generációs probléma képezte. Ezen Szekfű azokat a feszültségeket értette, amelyek a fiatal, részben állástalan értelmiségiek, másrészt a foglalkozásukhoz és hatalmi pozíciójukhoz ragaszkodó idősebb generációk közt mutatkoztak. Ezt a generációs problémát a neobarokk fejlődésre vezette vissza. Az uralkodó réteg és a közép osztály szellemi tartása megmerevedett és formalista lett. Az újabb mozgalmakat, főleg az újabb generáció újszerű gondolatait gyanakvással figyelték; megpróbálták a fiatalokat távol tartani a politika formálásától és a hatalom gyakorlásától. A probléma az értelmiségiek nagy száma miatt fokozottabban kiélesedett. A munkanélküliek száma növekedett, mint már említettük, s ehhez hozzájárultak az elcsatolt területekről menekülők is.

A húszas évek második felében Magyarországon 10-12 ezer állástalan értelmiségi volt; ennek 5 százaléka szellemi foglalkozású alkotó. Meg kell említeni, hogy körülbelül további 23 ezren voltak kénytelenek olyan munkát végezni, amely képességüknek nem felelt meg. 167

A fiatal generáció alapállása lényegesen különbözött az idősekétől. Nagyszámú fiatal mentalitás ára lényeges befolyást gyakorolt a költő Ady Endre és az író Szabó Dezső. Mindketten megkérdőjelezték a "harmadik generáció"-nak a nemzetről alkotott fogalmát. Ady azt állította, hogy a nemzet igazi élete nem a parlamentben játszódik le, hanem a népben; minden egyes magyar lelkében. Szabó Dezső a népi vonatkozásokat faji miszticizmusra vezette vissza. A fiatalság azonban a rezsim kíméletlen bírálatát és a "tekintélyek" kigúnyolását vette át tőle. 168

Ezzel párhuzamosan a fiatalság Bartók Béla és Kodály Zoltán tevékenysége és alkotásai révén megismerte a magyar népdalt és az eredeti magyar népzeneét. Rájöttek, hogy mindez a magyar nép lelke mélyéből jön, és egy modern és értékes művészetben csúcsosodik ki. Az orientáció változása a képzőművészetben is kifejezésre jutott. Elfordultak az ún. "müncheni iskola" utánozóitól, és kezdték megérteni Szőnyi, Aba-Novák és Pátzay stb. jelentőségét.

Sok fiatal emberben mély benyomást hagytak hátra a magyar népi írók gondolatai is. Ezeknek az íróknak a földreform és a mezőgazdasági munkások helyzetének javítása irányában való elkötelezettségéért éppen úgy lelkesedtek a húsz-harminc évesek, mint a föderációs tervek felfedezé

séért: azokért a gondolatokért, amelyek a németek és az oroszok között a Balkántól a Baltikumig terjedő területen lakó kis népek tömörülését szorgalmazták. Ezek a gondolatok és motivációk különösen a protestáns szellemiségű ifjúsági szervezetekben és mozgalmakban voltak gyakoriak; a népi ség fogalmát is a népi írók felfogása alapján vallották magukénak.

A katolikus indíttatású ifjúsági egyesületek és mozgalmak esetében a Széchenyi-féle ideálokhoz való tudatos vagy nem tudatos orientáció volt érezhető, főleg a "kiművelt emberfő" tekintetében. A tagok átfogó műveltségre törekedtek és felsorakoztak a 19. század klasszikus magyar gondolkodói mögé. Ugyanakkor újra felismerték az olyan értékek jelentőségét mint humanitás, vallásosság és hazafiság. Ezáltal többek között a haza, a becsület és a vallásérkölcsh fogalmai is új tartalmat és új dimenziókat nyertek. Ezt az irányt főképpen az újonnan alapított katolikus újságok és folyóiratok, illetve az általuk közvetített európai formátumú, haladó keresztény spiritualizmus erősítette. A cserkészek Sík Sándor által megfogalmazott mondása: "Ez a világ nem az én világom; én a szó szent értelmében forradalmár vagyok" - fejezte ki, és juttatta legjobban kifejezésre a mentalitás különbségét a fiatalok és az öregek közt.

Sok fiatal elutasította magától az "úri emberek" ideológiáját, a tekintély neobarokk tiszteletét. Ugyanakkor azonban kritikusan álltak szemben minden paraszttromantikával is: így a turáni-szláv paraszttállam gondolatával szemben is. Mások a tiszta magyar nacionalizmus és a szocializmus szintézisét képzelték el, és hittek is ennek megvalósíthatóságában.

A fiatal generáció elit jének politikai gondolkodásában a háború alatt különösen két irányzat kristályosodott ki. Az egyik csoport úgy gondolta, hogy az ország jövőjét a kelet-közép-európai paraszttállamokkal való szoros együttműködés, valamint a magyar arculatú demokratikus szocializmus felépítés éveit lehet biztosítani. Ennek az alapállásnak a hívei a második világháborút követően a dunai térségben beállott új helyzetet realitásnak fogadták el, és az ún. népi demokratikus út építésében elkötelezetten működtek közre.

A másik elképzelés képviselői a magyarság szabad és független fejlődésében hittek. Azt a nézetet képviselték, hogy a népi sajátosságok megőrzése csak a demokratikus Európával való együttműködés és a kereszténység elvei alapján biztosítható. A művelt emberek számának növelésére, valamint arra törekedtek, hogy a világ felé nyitott, humán és keresztény lelkiségre tegyenek szert, hogy ezáltal erősítsék egyrészt a nemzeti öntudatot, másrészt a szabadság és a demokrácia iránti elkötelezettséget. A háború alatt részt vettek a szellemi ellenállásban; a második világháború után szemben álltak az ország bolsevizálásával. Az utóbbiért a kommunista hatalomátvétel után súlyos diszkriminációt kellett elszenvedniük és személyes áldozatokat kellett vállalniuk.

A vezető réteg és a középosztály nem tudta megérteni a következő generáció gondolkodásmódját és tájékozódási irányát; nem volt képes áthidaini az öregek és a fiatalok közti szakadékot sem. Mindaddig azonban, amíg ez a szakadék létezett, nemzeti egység megvalósításáról szó sem lehetett. Ez az állapot annál inkább keltett aggodalmat, minél inkább mutatkoztak a háborús konfliktusok jelei Európában.

A Magyarországtói elcsatolt területeken élő magyarság kérdése volt az ötödik antinómia. Ez a kérdés a magyar közvéleményt továbbra is élenként foglalkoztatta. A revíziós követelések a két háború közti időszakban integráns részét képezték Magyarország állami politikájának. Az elszakított magyarság helyzetének ábrázolása úgyszólván kötelező volt a tájékoztatási eszközök számára. Ebből a kötelezettségből az évek folyamán egyfajta rutin lett, amivel együtt felületesebbé vált. A tárgyszerű beszámoló és a tájékoztatás kötelezettsége gyakran olcsó propagandává lett. Ez a fejlődés annál sajnálatosabb volt, mert az elcsatolt területen élő magyarság helyzetét elismert szakemberek tárgyilagosan megvizsgálták, elemezték, és az eredményeket könyv alakban angol és német nyelven közzé is tették. 169

A elszakított területeken élő magyarságról mindenekelőtt azért volt olyan nehéz objektív információkat nyújtani a hazai hírközlés számára, mert az utóbbinak éveken keresztül a magyar emigránsok áskálódásaival és gyűlölettől fűtött propagandakampányaival kellett hadakoznia: az októbristákéval, a baloldali szocialistákéval és kommunistákéval, akik főleg Csehszlovákiában, Ausztriában és Jugoszláviában éltek. A magyar rezsim elleni kampányt a kisantantállamok vezető körei szellemi és anyagi támogatással is előmozdították. Ezzel egyidejűleg sok olyan magyar szenvedett üldözést, aki hűséges maradt magyarságához és magyar anyanyelvéhez; ezeket eltávolították hivatalukból és kisajátították földbirtokukat is. Főleg az öntudatos magyar értelmiségieket szorongatták; egyeseket ki is utasítottak. A kisantantállamok vezető rétege nagyon jól tudta, hogy a nemzeti kisebbség aligha őrizheti meg nemzeti sajátosságait, ha megfosztják értelmiségi rétegétől.

A Csehszlovákiában felnövekvő fiatal magyar nemzedéknek kettős nevelés jutott osztályrészül. Egyrészt különböző liberális-demokrata és szocialista szellemmel áthatott nevelési céloknak volt kitéve, amihez még hozzájárult az ottani emigránsok magyarellenes beállítottsága és propagandája - ugyanakkor a legtöbb fiatal a szülői házban hazafias és vallásos indíttatást kapott. Továbbfejlődésük szempontjából különös jelentősége volt a prágai főiskolai hallgatók cserkészegyesületei alapításának, ahol a magyar kisebbség első évjáratai 1925-27-ben kezdték meg tanulmányaikat. Ebből! nőtt ki a baloldali Sarló mozgalom, a katolikus Prohászka-körök egyesülete és a liberális beállítottságú Magyar Munkaközösség.

Ha az egykorú célkitűzéseket vizsgáljuk, egyre inkább arra a meggyőződésre jutunk, hogy a szlovákiai magyar kisebbség legfontosabb feladatai a korszerű szociális gondolkodás elsajátítása, a szolidáris magatartásra való nevelés, valamint az etikai-morális tartás erősítése voltak. E célok elérésében elsősorban a Prohászka-körök szereztek érdemeket. Összeköttetést kerestek a hasonló gondolkodású csehszlovákiai és erdélyi egyesületekkel, de támogatásra találtak Magyarországon is, mégpedig először a Korunk szava, majd a Vigilia Című folyóiratok vezető munkatársai körében, valamint a KALOT-mozgalomnál. Új Élet Című folyóiratuk 1938-ig jelent meg.

A Sarló mozgalom 1928 és 1931 között élte virágkorát. A magyar falutudatókhoz hasonlóan ennek tagjai is szociográfiai vizsgálatokat végeztek a magyar kisebbség körében. A mozgalmat 1931-ig nagylelkű támogatásban részesítették a szabadkőműves-páholyok egyes tagjai. Mivel azonban az ottani szabadkőművesek mindennemű diktatúra gondolatát elutasították, szakítás következett be köztük és a Sarló mozgalom között, amikor az

utóbbi a "forradalmi proletariátushoz" csatlakozott, és politikai hazá~át a nemzetközi kommunista és szociáldemokrata pártokban találta meg. 1 o

Erdélyben hasonlóképpen nehéz körülmények között indult a kisebbségi sors alakulása 1919 után. Kitartó apró munkával sikerült azonban az erdélyi magyarság viszonyainak és szükségleteinek megfelelően önálló kultúrát teremteni. Ebben a XVII. századi erdélyi fejedelemség koncepciójához nyúltak vissza. Erdély abban az időben olyan kis állam volt, amely - amíg ez lehetséges volt - megőrizte szabadságát és szellemi függetlenségét a Habsburgok és a török között, amelyben három nemzet és több vallás jó ideig békében élt egymással. Dimitrie Gusti román szociológus műveitől indítatva és ösztönözve az erdélyi magyar főiskolai hallgatók és középiskolások is elkezdték faluszociológiai kutatásaikat. 1921-ben jött létre az Erdélyi fiatalok elnevezésű mozgalom; egy évvel később pedig hasonló elnevezéssel a főiskolások szerkesztésében egy folyóirat, amely az erdélyi magyarságkutatás folytatásának érdekében lépett fel. Nem szabad megfeledkezni a Majláth-körök aktivitásáról sem, amelyek a Prohászka-körök tevékenységéhez hasonló munkát folytattak.

Különleges jelentősége volt az 1933-ban alapított Erdélyi iskolának, amelyet Márton Áron katolikus lelkész, a későbbi rendkívüli bátorságú püspök hívott életre. A népképzésnek mintaértékű modellje arra volt hivatott, hogy Széchenyi szellemében emelje az élet minőségét; ezzel együtt erősítse a népi és nemzeti öntudatot.

Erdélyben öntudatos magyar irodalom fejlődött ki, amely csúcspontját Áprily Lajos, Kós Károly, Reményik Sándor, Nyírő József és Tamási Áron alkotásaiban érte el.

Szekfü véleménye szerint az ötödik antinómia nagyobb súllyal esett latba, mint a megelőző négy, mert az "elszakadt testvérek" Csonka-Ma

gyarországtól alig részesültek érdemleges szellemi támogatásban. Ennek okát nem utolsósorban abban kell látnunk, hogy a magyar közvélemény távolról sem ismerte pontosan a hárommillió elszakított magyarság tényleges viszonyait. 171

Ma, több mint ötven évvel múltával, feltehető az a kritikus kérdés, hogy a magyar nép nagy többsége annak idején tisztában volt-e azzal, mekkora volt a fontossága ezeknek a sorsszerű antinómiáknak. Mivel az említett ellentétpárokból eredő problémák az iskolákban, a sajtóban, a rádióban, írásművekben, előadásokban és tárgyalások során, politikai pártok és ifjúsági egyesületek összejövetelein állandóan vita tárgyát képezték, úgy kell jellemeznünk őket, mint a problémák ismeretének, a nemzeti öntudatnak, a vallási, társadalmi és hazafias szolidaritásnak állandó alkotóelemeit az akkori Magyarországon. Bár nyilván nem jelentették az első számú gondot például a legszegényebb mezőgazdasági munkás számára, akinek legfontosabb problémája a saját szociális helyzete volt - de még ennek a csoportnak a túlnyomó többsége is szükségképpen megérezte, hogy a trianoni békeszerződés igazságtalan volt, és hogy az elszakított magyarság sorsa mindenkit érint, hogy vallási ellentétek léteznek és felülről indulva hatnak egészen a legkisebb falvakig. A tudat, a nemzeti érzés és a politikai gondolkodás kialakulását éppen úgy alakítják a szellemi és érzelmi motivációk, az örökölt értékrend és az eszmények propagálása, mint a szociális viszonyok és az anyagi helyzet.

A magyarországi helyzet alapos elemzése után Szekfű a Három nemzedék és ami utána következik című művében megpróbált kivezető utat keresni az akkori helyzetből. Először azokkal a jelenségekkel foglalkozott, amelyeket alkalmatlannak ítélt a megoldás szempontjából. Ezeket "kis magyar" útnak nevezte. Ilyen volt mindenekelőtt a családnevek magyarosítása. Ez Szekfű véleménye szerint előbb vagy utóbb ismét a magyarosított családnevek visszaneveléséhez, visszazlávosításához és visszaronánosításához vezet majd. Ugyancsak hamisnak ítélte azt a törekvést, hogy a magyar nemzetet faj biológiai alapon "tisztá magyarságra" redukálják. Ennek a mozgalomnak a hívei nem gondolták végig, hogy ezáltal Magyarország történelmének sok kiemelkedő személyiségéről mondhat le; ezenfelül minden efféle kísérlet - tekintettel a magyarok, germánok, szlávok, zsidók, románok közti vérkeveredésekre - ab ovo kudarca van ítélve. Főleg a kálvinisták között volt sok híve ennek a "megoldásnak", mert ennek segítségével - úgy gondolták - egyszersmind gyengíthetik a katolikus, de az evangélikus-lutheránus egyház pozícióját is.

A nemzet összességének a redukálására törekedett a Turáni Társaság is. Ez a csoportosulás a nagy "turáni testvérnépek": a japánok és az indusok segítségére számított. E csoportosulás hívei azt képzelték, hogy a magyarok részéről ostoba és megfontolatlan dolog volt évszázadokon keresztül saját fajtestvéreik: a tatárok és a törökök ellen harcolni ahelyett, hogy

ezeknek az utóbbiaknak a szövetségében részt vettek volna a nyugati népek elleni hadjáratokban. Az író és református püspök, Makkai Sándor a Sárga vihar Című regényében - ehhez a felfogáshoz csatlakozva - leír egy beszélgetést IV. Béla király képviselője, Tomaj nádor és Batu kán követe, Mukhuli közt, az 1241. évi mohi pusztai csata előtt, amikor is a tatár kán nyugatellenes szövetséget ajánl a magyar királynak: "Ha akarnád, megmagyarázhatnád a királyodnak, hogy közöttünk nincs értelme a harcnak. Mi Nyugat ellen megyünk. Mi közöttök nektek aNyugathoz? . . . Ti hozzánk tartoztok. Ti Kelet népe vagytok. Testvérek vagyunk.,172

A turáni mozgalom köreinek vélekedése szerint állítólag Szulejmán szultán is szövetséget ajánlott 1526-ban a mohácsi csata előtt Lajos magyar királynak, de az idegen prelátusok és mágnások háborúra uszították a magyarokat. Bizonyos fokig fantasztikusnak ható elképzelései és áltörténelmi nézetei ellenére ez a felfogás - még a katolikus intelligencia köréből is - több, mindenekelőtt fiatal embert hosszabb időn keresztül befolyása alá és büvkörébe vont. Mindezek a nézetek azonban lelkesítő erejük és a nemzeti gondolat reneszánsza ellenére, amely Európa-szerte érezhető volt, sem voltak képesek a fennálló ellentétek valamilyen megoldását nyújtani. 173

A Szekfű által ajánlott megoldás formulája a "nagy magyar út", vagyis a politika kibővítése a szó magyar és humánus értelmében úgy, ahogy ezt Széchenyi reformnemzedéke követelte. A legszélesebb néptömegeknek meg kell kapniuk az emberi méltóságnak megfelelő életfeltételeket és hozzá kell jutniuk a nemzeti kultúrához. A feladat tehát kettős lett volna: a népiség kiszélesítése horizontális és elmélyítése vertikális irányban.

Szekfű formulája messzemenő reformokat követelt; egyszersmind azonban konzervatív út volt, amelynek állandó kapcsolatban kellett maradnia a hagyománnyal és a múlt értékeivel. Ahhoz, hogy a kultúra fennmaradjon, megszakítatlan és fejlődőképes hagyományra van szüksége. A reformnemzedék követelése is radikálisak voltak; legkiemelkedőbb képviselői azonban - Kossuth kivételével- nem akartak forradalmat.

Szekfű a középosztály kiszélesítése mellett volt. Ez azonban csak akkor lehetett gyümölcsöző, ha a szegény néprétegek anyagilag felemelkednek és ráébrednek saját nemzetpolitikai értékükre.

Az igazi magyar lelkiséget azokkal az erőkkel kell megtámogatni, amelyeket a magyarság sok-sok nemzedéken keresztül létrehozott. Ezek az erők a XI. században éppen úgy magyarok voltak, mint a török időkben vagy ma. Ennek a szellemiségnek azonban azokból az erőkből is táplálkoznia kell, amelyek a mindig nyugodt magyar lélekben biztosítják az örök változások okozta mozgást.

Ezeknek az erőknek egyik csoportját népnek, a másikat tradíciónak, történetnek nevezik. Az egyik mai formájában tükrözi vissza a magyar lelket, az ősi, változatlan szellemiséget, a másik: a szellemtörénet,

ténet, a nemzetiség termőtalaján végbemenő változásokat figyeli meg és elemzi.

Így például Bartók Béla és Kodály Zoltán tevékenysége a zene területén, Horváth Jánosé az irodalmi szférában: meggyőző erejű példái annak, hogy lehet a nép- és hagyomány történet szintézisébe foglalni ezeket az erőket és a "nagy magyar út" megvalósítása érdekében bevetni.

Az ifjúságban a spiritualizmus iránt nyilvánuló egyre nagyobb érdeklődés Szekfű szemében reményt keltő változásokra utalt. Ez az ifjúság mind a tétlenség, mind a forradalom kísértésétől megszabadult. Szándéka szerint vissza akar találni nemcsak szavakban és retorikában, de lélekkben és alkotásban is a reform és a konzerválás, az újítás és a tradíció szintéziséhez, vagyis Széchenyi örökké érvényes magyar programjához, a magyarabb magyarsághoz. 174

3.7. Szellemi élet és szellemi áramlatok

Egyre világosabbá vált, hogy az egész magyarság életét átfogó megújulás Magyarország további létének döntő kérdése. Azoknak a személyeknek és csoportoknak a száma, amelyek ezt felismerték és készek is voltak ennek a megújulásnak az érdekében tenni is valamit, napról napra nőtt. A megújulás legjelentősebb és leghatékonyabb erői a népi mozgalom híveiből, valamint azokból az áramlatokból és kezdeményezésekből kerültek ki, amelyek a katolicizmus forrásaiból merítettek ehhez ösztönzést és erőt.

A magyar népi mozgalom sajátos irodalmi és politikai mozgalom volt. Képviselői ragaszkodtak a "népiség" és a "népi írók" fogalmához. Ezzel elsősorban azt akarták jelezni, hogy a népből származnak, amelynek sajátosságait személyes tapasztalatokból ismerik; éppen ezért a valósághoz híven tudják ábrázolni. Másrészt elhatározták, hogy a nép javáért politikailag is elkötelezik magukat. Veres Péter, az egyik legismertebb népi író szerint a népi irodalom és az irodalmi népiesség között az a különbség, hogy a népies irodalmár tulajdonképpen népbárát, aki kívülről fordul a nép felé, míg a népi író a népből jön, a nép törekvéseinek, gondolatainak és kívánságainak ad hangot, de ezzel nem elégszik meg. Politikai elkötelezettség híján léte egyszerű en elképzelhetetlen. 175

A népi mozgalom kezdetei a húszas évek végéig nyúlnak vissza. 1929. február 27-én a fiatal író nemzedék tagjai a Bartha Miklós-társaság egy irodalmi estjén léptek fel. Többek között Erdélyi József, József Attila, Féja Géza, Illyés Gyula, Kodolányi János és Németh László is felolvastak műveikből. Irodalomtörténészek a népi írók mozgalmának kezdetét a

Nyugat című folyóirat lírai antológiájának kiadásával, Illyés Gyulának a születésszám-csökkenésről szóló cikksorozatával, Németh László Tanú című folyóiratának a megjelenésével, valamint a Válasz című irodalmi és politikai lapnak a kiadásával hozzák összefüggésbe.

Az említett antológia 1932-ben Új antológia címen jelent meg a Nyugat kiadásában. Az előszót Babits Mihály írta, ami rendkívüli módon felértékelte ezt az írócsoportot. A lírikusok mellett akadt egy egész sor hírneves próza- és drámaíró is, mint Szabó Pál, Tamási Áron, Kodolányi János és Németh László. Mindnyájan a falusi élet romantikamentes, valóságghű ábrázolását kísérelték meg. Mivel azonban egyidejűleg a vidéki életkörülmények jobbításáért akartak harcolni, ábrázolásaikban a nagyobbik részt a bajok és a negatívumok foglalták el. Mindenekelőtt a szociális helyzetet ábrázolták meghatározott, különösen súlyosan érintett területeken, közvetlenül a gazdasági válság pusztító következményei után és ábrázolásaikat általános érvényűnek tüntették fel. Ez az általánosítás azonban nem felelt meg a tényleges helyzetnek. A helyzet nem volt egyforma az egész országban. Egyes szociográfiai művek irányzatos pesszimizmusával szemben más szociográfusok is hallatták hangjukat. Így például egy pécsi csoport, amely a Széchenyi-szövetséghez tartozott, elhatározta, hogy saját vizsgálatokat végez egyfajta "Ellen- Viharsarok" megírása érdekében abból a célból, hogy megcáfolják Féjának szerintük irányzatosan pesszimista állításait.

Időnként, különösen a harmincas évek második felében és a háború alatt a népi írók néhány képviselője olyan benyomást keltett, mintha a vidék helyzetének bemutatásán felül személyi és politikai profiljuk erősítéséről is szó volna. Úgy tűnt, hogy néhány népi író jobban érdeklődik a politikai ideológiák és programok iránt, semmint a szociális kérdések és ellentétek tárgyszerű vizsgálata iránt. Irodalmi működésük maradandó értéke fölött még nem mondták ki az utolsó szót. Irodalmpolitikai és kulturális tevékenységüket már akkor elismerték és méltatták. A mozgalom politikai és társadalmi jelentőségét mindenesetre pozitívan kell értékelni, még ha tagjainak politikai és társadalmi követeléseivel nem is értett mindenki egyet, és ha egyes képviselői a második világháború után a kommunista hatalomátvétel előkészítése és megvalósítása során kettős és kétértelmű szerepet is játszottak.

A legnagyobb érdemük az, hogy felrázó hatású írásműveikkel ráirányították a figyelmet a falun élő szegény néprétegek helyzetére, felébresztették a fiatal értelmiségiek egy részének az érdeklődését ezek iránt az állapotok iránt, és olyan elkötelezett ség irányában mozgósították őket, hogy ezeket a kérdéseket meg is oldják. A népiek pártpolitikai tevékenységét bizony nem sok szerencse kísérte és nem sok siker jutott nekik osztályrészül.

Az úgynevezett falukutatók már a népi írók előtt kezdték tevékenységüket. Fiatal magyar értelmiségiek magukban kezdték önálló vizsgálatokat a

falukutatás terén, először Erdélyben, ahol a trianoni szerződés után kétmillió magyart szorítottak kisebbségi létbe, akik ezáltal nemzeti sajátosságaikat látták veszélyeztetve. A falukutatások Erdélyben a közismert román szociológus, Dimitrie Gusti épp akkor nagyon aktív szociográfiai iskolája irányában orientálódtak.¹⁷⁶

"Körülbelül az erdélyivel egy időben keletkezett Csehszlovákia egykori magyar területein is egy szociográfiai ifjúsági mozgalom, Sarló név alatt. A kezdetben belföldi főiskolai hallgatók által életre hívott mozgalmat Prágában Falujáró Regöscserkész-mozgalom néven alapították és csak 1928-ban vált a fent nevezett mozgalommá."¹⁷⁷

A falusi viszonyok rendszeres kutatásának első kezdeményezése 1928-ban a "Szegedi fiatalok" köréből indult; alapítójuk és vezetőjük Buday György volt.¹⁷⁸

Magyarország legnevesebb irodalmi folyóirata, a Nyugat magáévá tette ennek az aktuális kérdés-komplexumnak a megtárgyalását. Főszerkesztője, korának legjelentősebb magyar irodalmára, Babits Mihály manifestumot bocsátott közre a magyarság pusztulása tárgyában. 1933-ban a folyóiratnak egy dupla száma jelent meg, amely teljes egészében a születésszám csökkenésének kérdésével foglalkozott, és a figyelmet az egykekérdésre irányította.¹⁷⁹ A Magyar Szemle is felajánlotta a népi íróknak a publikációs lehetőséget.

Ámbár a falusi életviszonyok vizsgálatára nem egy fiatal érteImiségit túlnyomórészt romantikus ihletésű okok ösztönöztek, főleg a főiskolásokat - a cél: a körülmények megismerése és az élmények leírása mindenképpen elismerésre méltó dolog volt. Motivációjuk megfelelt Széchenyi gondolatának: Az önismeret és a környezet ismerete a legjobb alapjai a javításnak és a gyógyulásnak.

A falukutatás világosan felismerhető áttörése a népi írók több, e témával foglalkozó műve révén történt. 1936-ban jelent meg Illyés Gyula könyve, a Puszták népe, a szépirodalom és a szociológia ötvözete. "Illyés nem a majorsági birtok történetileg tényszerű képét ábrázolja, hanem ennek hangulati képét a szétesés stádiumában a két világháború közt, amikor a nagybirtokrendszer a gazdasági depresszió idején a tönk szélén állt.¹⁸⁰

1936-ban jelent meg Veres Péter Az Alföld parasztsága Című könyve: a mezőgazdasági munkások és idénymunkások életének és sorsának ábrázolása; 1937-ben pedig önéletrajzi regénye, a Számadás. Szabó Zoltán 1936-ban megjelent könyve, A tardi helyzet volt az első falukutató mű, amely szélesebb nyilvánossághoz szólt. A szerző megelégedett a helyzet tárgyilagos elemzésével. Azt írta le, amit neki a tardi emberek elbeszéltek; illetve azt, amit személyesen tapasztalt ebben a faluban; azonban nem hívott fel sem a fennálló rend, sem az uralkodó társadalmi rétegek elleni harcra. A sajtó részleteket közölt a műből, amely politikai és irodalmi körökben heteken át a legaktuálisabb témának számított.

A huszonnégy éves Kovács Imrének kevesebb szerencséje volt. Néma forradalom című könyve izgatás vétsége címén börtönbüntetést hozott a számára.

Darvas József szociográfiai műve: A legnagyobb magyar falu, a szerző szülővárosával, Orosházával foglalkozott. Az 1937-ben megjelent munka főleg a szerző gyermek- és ifjúkori visszaemlékezéseit tartalmazta.

Nagy feltűnést keltett Féja Géza Viharsarok című könyve. A "sarok" Féjánál Magyarország délkeleti részét jelentette. Ezen a területen gyakran voltak paraszti tüntetések és sztrájkok. A szerző ismerte a környék viszonyait és személyes tapasztalatok alapján számolhatott be a népes ség hangulatáról és viszonyairól. Féja Szabó Dezső híve volt és Bajcsy-Zsilinszky munkatársa; élénk újságírói tevékenységet fejtett ki, emellett azonban erősen nemzeti beállítottságú körökkel és jobboldali politikai csoportosulásokkal is együttműködött. Féja gyakran ragadtatta magát túlzásokra.

A szociográfus és agrárszakértő Erdei Ferenc műveit, így például a Parasztok, a Futóhomok című műveket a tudományos pontosságra való törekvés jellemezte. Az utóbbi művet a kritika mint a parasztság legalaposabb szociográfiai nyilvántartásba vételét értékelte.¹⁵¹

A legtöbb falukutatónak hiányzott ugyan a tudományos képzettsége és tapasztalata, mindazonáltal a falusi állapotok, valamint a szociográfiai tudomány iránt élénk érdeklődés st. tudtak ébreszteni, a kormányban és a felelős szerveknél pedig termékeny gondolkodási folyamatot indítottak el. Az eredmény a kormányzat által indított tudományos megalapozottságú, sokoldalú falukutatás lett. Az 1896-ban életre hívott Deutscher Verein für Ländliche Wohlfahrts- und Heimpflege mintájára már 1920-ban megalakult az Országos Faluszövetség, a Magyar Agrár- és Szövetkezeti Mozgalom, a Magyar Gazdaszövetség a földművelésügyi minisztérium és egy szövetkezeti kereskedelmi vállalat vezérigazgatója közreműködésével. A központ megalakulása után a faluszövetség megkezdte az ágazati kirendeltségek hálózatának létrehozását és kiépítését. 1925-ben már 135 ilyen kirendeltség és 675 tageszervezet működött. A faluszövetség közreműködött a leventemozgalom alapításában is. Fő feladata a falun végzett munka és a gondozás továbbfejlesztése volt, a népesség egészségügyi gondozása, az ifjúsági körök, a népi játékok és dalárdák, olvasóköri, téli gazdalanfolyamok, zöldkeresztes ivóvízkutak és a falu villamosításának a szorgalmazásával. A faluszövetség emellett egyfajta honismeret: a falusi monográfiák publikációja mellett is elkötelezte magát. A faluszövetség, a Soproni Evangélikus Diákeszervezettel közösen 1930-ban megalapította a Magyar Társaság Falukutató Intézetét, amely mintegy öt éven keresztül élénk publikációs tevékenységet fejtett ki.

A Társadalomtudományok című szociológiai folyóirat 1921-től kezdve jelent meg. 1925-ben alakult a Magyar Társadalomtudományi Társulat.

etnográfus Györffy István és a közigazgatási jogász Magyary Zoltán látták el. Teleki Pál kormányelnökké való kinevezését követően a központot Györffy István és Magyary Zoltán vezették. Az intézet célja a falukutatás tárgyilagossága és tudományos jellegének a biztosítása volt. A munkatársaknak a kutatási eredmények közzétételekor olyan szaknyelvet kellett használniuk, amely hiteles, meggyőző és a helyzet javulását eredményezheti.

Hogy milyen fontos volt ennek a célnak a megvalósítása, azt már az első kiállítás sorsa is mutatta mindjárt két hónappal a kutatóközpont megalapítása után 1938-ban, a Károlyi-palotában. A kiállítás témája a magyarországi földbirtokhelyzet volt. A kiállított anyag olyan tendenciózusan volt összeválogatva, hogy a nagybirtokot és a nagy tőkét csupán negatív, antiszociális oldaláról mutatta be. A tárgyilagossága és meggyőző információk helyett egyoldalú, politikai indíttatású bemutató volt az eredmény. Teleki Pál fel volt háborodva. Szemére vetette munkatársainak, hogy eltértek a tudomány alapelveitől, a kiállítást szándékosan átpolitizálták, ill. politikai célok érdekében használták fel. Teleki rendeletére a kiállítást bezárták. A botrány a központot válságba sodorta, tevékenységét azonban Györffy professzor haláláig, 1939 októberéig folytathatta. 184

A hírközlési eszközök fontosságát és szükségességét a népi írók is felismerték. Minden alkalmat felhasználtak műveik publikációjára. Illyés Gyula állandó munkatársa volt a Nyugatnak. Kodolányi János és Féja Géza a Szabó Dezsőhöz és Bajcsy-Zsilinszky Endréhez közel álló újságok számára dolgoztak, de jobboldali lapoknak is. Veres Péter szociáldemokrata sajtóorgánumok, Szabó Pál pedig a Független Kisgazdapárt lapjai számára.

A népi írók első folyóirata a Németh László által 1932-ben alapított Tanú volt. A Tanú - így fogalmazta meg saját lapjának célját Németh László - nemcsak a szemtanúja akart lenni annak "ami van", hanem arról is bizonyosságot kívánt tenni, ami állandó. A folyóirat a fiatal értelmiségieknek akart tájékoztató pontokat, perspektívákat és ideálokat felmutatni. Németh nemcsak magyar témákat, hanem az európai történelemből vett kérdéseket és problémákat is tárgyalt. A Tanúban voltak olvashatók a "minőség forradalmának", a "nemzeti radikalizmusnak" és a "harmadik útnak" az első megfogalmazásai. Németh folyóirata - amelyet egyedül szerkesztett - kis példányszámokban 1936-ig jelent meg.

A népi írók közös orgánuma volt a Válasz. A lap első száma 1934 áprilisában jelent meg. Szerkesztőbizottságához tartoztak a majdnem teljes körű népi írócsoporton kívül időlegesen két mezőgazdasági szakértő (Kerék, Matolcsy), de az "urbánusok" jeles képviselői is: Magyarország nem egy jeles irodalmára és tudósa is, így például Kerényi Károly klasszika-filológus és vallástörténész; Prohászka Lajos pedagógus és filozófus; Szerb Antal irodalomtörténész; Cs. Szabó László esszéíró és novellista, többek között. 1937-1938-ig a Válasz a Márciusi Front orgánuma is volt.

1938-ban azonban - elsősorban pénzügyi okokból- be kellett szüntetni a lapot. Egyedül nem volt képes fenntartani magát, mecénásai pedig nem voltak. A politikai helyzet is megváltozott. Az Anschluss után Magyarország kül- és belpolitikájának egyre nagyobb tekintettel kellett lennie a hitleri Németországra.

A megszűnt Válasz feladatait az 1935-ben alapított Kelet Népe kívánta átvenni. A folyóirat vezetését 1939-ben Móricz Zsigmond vette át a folyóirat 1942 szeptemberéig, Móricz haláláig jelent meg. Majdnem kizárólag szépirodalmi cikkeket hozott.

A Magyar Élet Című havi folyóirat nemzeti érzésű irodalmároknak, ifjúsági szervezetek politikusainak és funkcionáriusainak a lapja volt. A lap radikális földreformot, autonóm szövetkezeteket, demokratikus változásokat és a nemzeti jövedelem igazságos elosztását követelte. Feladatának tekintette továbbá - a "zsidókérdésre" és a "svábkérdésre" való tekintettel -, hogy a magyar kulturális és gazdasági életben érezhető zsidó és német befolyás ellen küzdjön. Táborában az ún. "kis magyar út" számos híve volt található. A Magyar Élet 1936-1944-ig jelent meg.

Hasonló pályát futott be a Magyar Út Című hetilap, amelyet a kálvinista főiskolai hallgatók "Soli Deo Gloria" szövetsége vallásos és világnézeti lapként hívott életre. A Magyar Út esetében is a tisztán "magyar érdekek" hangsúlyozása állt az előtérben. A "magyar szellemiség" erősítésére szolgáló reformokat követeltek. A folyóirat 1934 és 1944 között jelent meg.¹⁸⁵

A népi írók mozgalma kezdettől fogva gyűjtőmedencéje volt a legkülönbözőbb tehetségű, politikai pártállású és különböző világnézetű irodalmároknak, szakértőknek és fiatal értelmiségieknek. Minél inkább szembeállította egymással a második világháború a népeket és az államokat, annál erősebben volt érezhető Magyarországon is a náci Németország befolyása; és minél többet gondolkoztak Magyarországnak háború utáni helyzetén, annál világosabban mutatkoztak a különbségek ennek a mozgalomnak a soraiban is. A spektrum a jobb- és baloldalt egyaránt felölelte. A nemzeti és a jobboldali orientációjúak a Hitler vezetése alatt álló Európa újjárendezésével számoltak. Ez utóbbi irányzatnak a képviselői a maguk elvárásaival körülbelül 1942-ig sem Magyarországon, sem Európában nem voltak kisebbségben. Törekvéseik arra irányultak, hogy az új Európa kialakításakor közreműködésük révén kedvező helyzetet biztosítsanak maguknak a hitleri Németországnál. Hasonlóképpen gondolkoztak a baloldali, a marxizmus felé orientálódó népi írók is: megnyilvánulásaik és cselekedeteik a saját maguk háború utáni profiljának a kialakítását szolgálták, és így a kommunistákkal a lehető legjobb együttműködésre törekedtek. A népi írók többsége a kétféle csoportosulás között helyezkedett el. Nem rendelkeztek biztos politikai és gazdasági háttérrel; heves küzdelmeket vívtak egymással, valamint más csoportosulások szimpatizánsaival és tagjaival.

Szabó Zoltán egyszer úgy jellemezte a Centrál Kávéházat, hogy ez a "Központi Gyűlöldé", mert a helyzet itt fordítottja volt annak, ami száz esztendővel korábban a Pilvax Kávéházban volt. "Ott néhány fiatalember eszméi és indulatai a nép indulatává váltak egy szerencsés pillanatban. Itt egy nép reményei és indulatai folyton ismétlődő szerencsétlen pillanatokban néhány ifjú író személyes gyűlölködésévé változtak át.", 186

A népi írók esetében -legalábbis ötven év távlatából úgy tűnik - egyetlen olyan program volt, amelyben mindnyájan egyetértettek: a radikális földreform követelése. Ezek a követelések azonban eleve kizárták megvalósulásuk minden esélyét, mivel nem vették figyelembe a reális lehetőségeket és nem voltak számba vehető politikai szövetségeseik; a Független Kisgazdapárt és a Parasztszövetség természetes szövetségesei lehettek volna, ugyanakkor a szociáldemokraták gazdasági megfontolásból ellenkeztek a nagybirtok felosztását. Ugyancsak híjával voltak alternatív megoldások kidolgozásának a kisbirtokos parasztok és a mezőgazdasági munkások helyzetének javítását illetően; nem voltak továbbá tekintettel a társadalmi csoportok összetételére; nem vizsgálták meg kritikusan, hogy milyen törvényes rendelkezések szabályozzák a földesurak és a cselédek viszonyát; nem elemezték tudományosan a parasztok, a mezőgazdasági munkások, az uradalmi cselédek szellemi és gondolatvilágát; ezek kulturális hagyományának és tradícióinak ápolását, és azt sem, hogy mindennek mi a szerepe a mindennapi problémákkal folytatott küzdelemben; de nem utaltak arra sem, hogyanagybirtokon a gazdaságvezetés, a tulajdonosok és a birtokigazgatás tisztviselői által teremtett emberibb viszonyok akkoriban egyszersmind haladónak voltak tekinthetők. Eltekintve a mozgalom fiatal harcosainak a politikai profiljától - néhányan közülük harmincévesnél fiatalabbak voltak - és eltekintve attól, hogy akik a negyvenes évek kezdetétől "vigyázó szemüket" Moszkvára vetették, ebben a beállítottságban nem is lényegtelen szerepet játszott a protestánsoknak, főleg a kálvinistáknak elvi álláspontja a katolikus egyházzal szemben. Ez a szellem a reformáció óta, főleg azonban a harmincéves háború óta fészkelte be magát. A pápa mint Antikrisztus elleni gyűlöletet kiterjesztették a katolikus Habsburg-házra is, majd az utóbbiak által Magyarországon kreált idegen mágnásokra, végül a magyar egyház felső klérusára is, amelynek reprezentánsai többségükben "idegenek", a "magyar vallás" számos követőjének véleménye szerint. A katolikusokat a protestánsok gyakran pápistáknak nevezték, amikor is nem lehetett nem hallani ennek az elnevezésnek a lebecsülő hangvételét. A magyar földterület nagy része felett az arisztokrácia és a katolikus klérus rendelkezett. Egy radikális földreform egyszer s mindenkorra véget vetett volna az idegenek hatalmának, egyben gyengítette volna a katolikus egyház hatását és befolyását ezzel együtt a római világegyházhoz fűződő értékes kapcsolatokat is, sőt az

utóbbi által életre hívott, a megújuló európai szellemi áramlatokkal és életformaváltással jellemezhető összeköttetéseket is.

A történész Szekfű Gyula Bethlen Gábor című, kitűnően dokumentált könyvében az utóbbiak politikai levelezéséből is idéz. Bethlen egy alkalommal a következőket írta: "Abban a családban a természetből beoltott szörnyű bosszúság lakozik, s ez nem enged velük soha állandó békességet, s így egyik Habsburg halálával sem következik semmi jó, mert utódja, családi örökletes tulajdonainál fogva ugyanolyan gonoszul fog uralkodni mint elődje.", 187

Háromszáz évvel később Németh László kiemelkedő szellemi képessége fegyvereivel szállt harcba a habsburgi "örökség" és a Habsburgok "házi történésze", Szekfű Gyula ellen. Elvi bizalmatlanságtól elvakultan teljesen tarthatatlan állításokra is ragadtatta magát, így pl. arra, hogy Szekfű Gyula a Habsburg-restauráció előharcosa volt, és csak azért lett a nemzeti szocializmus ellensége, mert Hitler semmivé tette a Habsburg-restaurációval kapcsolatos várakozásait. 188

E sorok írójának 1980 nyarán Ruszton meséltek el egy történetet, amely jól fejezi ki azt a gyűlöletet, amellyel Németh László már mint gyermek viseltetett a Habsburgokkal szemben. Az ifjú Németh fiatal korában ismételtelen néhány hetet töltött ruszti rokonainál, nem utolsósorban azért, hogy németül tanuljon. Egyszer vendéglátójának leányával együtt egy képeskönyvet nézegetett. Egyszerre csak megpillantotta a könyvben Ferenc József császár és király képét. Az alig nyolcéves Németh felugrott és elkezdett kiabálni: "Le vele, akasztátok fel, éljen Kossuth!" Dr. Gabrielle Rotfuchs tanárnő, aki ezt a történetet elmesélte, még nyolcvanöt éves korában sem értette ezt a reakciót.

Hasonló beállítottság nem volt ritka a protestánsoknál a két világháború között. Sokféle rémhírt terjesztettek a Habsburgok erkölcsatlenségéről, embertelenségükről és kegyetlenségükről. Hasonló szóbeszédnek színes ecsetelésével Szabó Dezső is mesterien értett hozzá: hogy váltsa ki hallgatói tetszésnyilvánítását. Nem szabad azonban elhallgatnunk, hogy ez az idegenkedés nem volt egyoldalú: sok katolikus is nagyfokú bizalmatlanságot táplált és erős ellenérzéssel viseltetett a protestánsok, különösen a kálvinisták ellen.

Ez a kölcsönösen bizalmatlan, sőt ellenséges beállítottság sokrétű, évszázadokon keresztül ható befolyások eredménye volt. Ezek már a kereszténység római formájának felvételekor és a "Római Európához" való csatlakozás idején megkezdődtek. Magyarországon ugyanis tovább is ápolták a bizánci kereszténységgel és a Keletrómai Birodalommal fennálló kapcsolatokat.

Ez a fejlődés a legdöntőbb impulzusokat a reformációtól és Magyarországra három részre való szakadás a folytán nyerte. A tizenhatodik században Magyarország középső része a fővárossal együtt török uralom alá jutott;

Nyugat-Magyarország a Habsburgokkal került függőségi viszonyba, míg Erdély a tiszántúli részekkel együtt a Magas Porta vazallusa lett. Ettől az időtől kezdve érezhetően megerősödik az elidegenedés. A legkülönbözőbb fajkeveredések folytán - a Dunántúlon főleg germánokkal, szlávokkal, zsidókkal, a Tiszántúlon és Erdélyben románokkal, gemánokkal, besenyőkkel, törökökkel, ruténokkal, rácokkal, örményekkel és zsidókkal-, valamint az éghajlat, a településszerkezet, a kulturális és gazdasági fejlettség eltérő foka és az infrastruktúra különbözősége következtében ez az irányzat csak erősödött.

Ebben az elidegenedésben az volt a végzetes, hogy mindenki mindig csak a saját jellemvonásait, szempontjait, magatartási szabályait és cselekvésmódjait tekintette és nyilatkoztatta ki helyesnek és igazán magyarnak. A többieket mindig azzal gyanúsították, hogy nem akarják, vagy nem tudják elég erőteljesen képviselni Magyarország érdekeit. Mindez csak fokozta az amúgy is meglévő általános bizalmatlanságot; az ellentétek, nemritkán az ellenséges megnyilatkozások gyakoriságát, és megnehezítette a tárgyszerű eszmecsere és dialógust. Még a legnagyobb veszély órájában, amikor a második világháború alatt és után az egész nemzet fenyegetettségben élt, sem volt áthidalható az a mély szakadék, amely "nyugati magyarok" és "keleti magyarok", katolikusok és protestánsok között, a "Széchenyi-féle út" (a konzervatívok reformgondolatai, nagyobb képzettség és kultúra, realitásérzék, szolid gazdasági alapok, más szóval: a gondolkodás, a morál, a szellem és az anyagi bázis megváltoztatása) és a Kossuth-féle út között (radikális reformok, szabadság, függetlenség, egyenlőség, forradalom, hazafias pártos) fennállt. Az óvatos közeledési kísérlet Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát és Ravasz László református püspök között, a Székfü Gyula által szerkesztett és 1939-ben megjelent *Mi a magyar?* című tanulmánykötetben publikált cikkek jöllehet bátor, de ritka lépések voltak ebben az irányban. Az efféle kibékülési kísérletek szélesebb elterjedése korlátokba ütközött. Csak fiatal keresztény értelmiségi körökben és az ifjúsági szervezetek, főleg a főiskolai szervezetek körében bizonyult erősebbnek a "közös" annál, ami elválaszt, és főleg a második világháború alatt az ellenállásban, valamint a háború után a kommunista hatalomátvétel ellen folytatott harcban eredményezett gyümölcsöző együttműködést.

E tanulmány szerzője, aki katolikus, még ma is életének legszebb és legértékesebb cselekedetei között tartja számon az 1942 és 1947 között, főiskolás korában protestáns barátaival együtt végzett közös tevékenysé

gét; először az Országos Széchenyi Szövetségben, majd Magyarország második világháború utáni legnagyobb ifjúsági szervezetében, a Független Ifjúsági Szövetségben.

Annak a tudatosítása, hogy még mennyi megoldatlan problémája van az országnak és az európai politikai fejlődésnek, nagyszámú és igen különböző szellemi tevékenységet indított el. Különböző csoportosulások jöttek

létre; részben radikális an megfogalmazott, de alig megvalósítható programokkal. Ezek közül a kezdeményezések közül, amelyek nek nagy visszhangja támadt, főleg a Márciusi Front és a Szellemi honvédelem említhető.

A Márciusi Front - Kovács Imre szerint - spontán jött létre. Nem alapította senki, hanem egyszerűen megalakult. Nem volt sem szervezete vagy statútuma, nem volt elöljárója, címe és saját levélpapírja. A Márciusi Front gondolata a budapesti Centrál Kávéházban született, ahol főleg népi írók minden szerda délután találkoztak egymással. Ennek az irodalmi körnek állandó tagjai voltak: Féja Géza, Illyés Gyula, Kodolányi János, Kovács Imre, Sárközi György, Szabó Lőrinc, Tamási Aron; időszakonként Németh László, Szabó Pál, Veres Péter és Zilahy Lajos. Egyetértettek abban, hogy elképzeléseikkel és követeléseikkel együttesen kell a nyilvánosság elé állniok. Nem voltak egységesek abban, hogy milyen néven lépjenek fel. Hosszas viták után elfogadták Kovács Imre javaslatát, és spontán létrejött egyesületüket Márciusi Frontnak nevezték el. A népi írók előszeretettel viseltettek 1848 márciusi eseményeivel szemben, főleg ezeknek az eseményeknek a főszereplője, a költő Petőfi Sándor iránt. A Centrál Kávéház irodalmi körének résztvevői 12 pontból álló követelést fogalmaztak meg, és elhatározták, hogy ezeket 1937. március 15-én, a Nemzeti Múzeum kertjében tartandó ünnepélyen ismertetik. Szónokként Zilahy Lajosnak és Féja Gézának kellett fellépnie; Kovács Imre olvasta fel a 12 pontot. Féja és Kovács csak főiskolai körökben voltak ismertek, de Zilahy Lajos már közismert író volt. Nevének "húzóerőként" kellett hatnia és nagy közönséget volt hivatott odacsalogatni.

Körülbelül ötezer ember jelent meg: főleg főiskolások és diákok. Zilahy megnyitóbeszédében hárommillió föld nélküli parasztról beszélt; Féja a falusi proletariátus ínségéről és nyomoráról. Végül Kovács Imre olvasta fel a Márciusi Front tizenkét pontját, amelyek a következő követeléseket tartalmazták:

1. Az ország demokratikus átalakítása.
2. Szólás-, sajtó-, gyülekezési, egyesülési és gondolatszabadság.
3. Általános, egyenlő és titkos választójog.
4. A parlamenti képviselők összeférhetetlenségének szigorú betartása.
A képviselő nem vállalhat tagságot vállalati igazgatótanácsban, érdekképviselésekben stb.
5. Az ötszáz kataszteri holdat meghaladó földbirtokok kisajátítása.
6. A magyarságot kiszípolozó bankok, kartellek, monopóliumok megszüntetése.
7. Progresszív adórendszer bevezetése.
8. Munkaalkalmak teremtése minden dolgozni kívánó magyar ember számára. A 40 órás munkahét bevezetése mind a szellemi, mind a fizikai munka esetében. Az álláshalmozás és amamutjövödelmek megszüntetése.

9. A létfenntartási költségeket meghaladó minimális bérek bevezetése.
 10. A dolgozók gazdasági célú szervezetének szabadsága.
 11. A szegényebb néprétegek érdekében progresszív tandíj rendszer bevezetése mind a középiskolákban, mind a főiskolákon. A tehetség szerinti kiválasztás bevezetése.
 12. Határrevízió: a dunai térség népei önrendelkezési jogának elismerése az állami hovatartozás kérdésében. Szemben apánszláv és pángermán törekvésekkel a konföderáció gondolatának megvalósítása. 189
- A követeléseket lelkes tapssal fogadták.

A Múzeumkertben tartott ünnepélyt és a nagyvárosokban ezután következő rendezvényeket a kormány, a vezetőréteg, sőt bizonyos értelemben még a politikai ellenzék is nyilvánvaló kihívásként értékelte. A lelkesedés, a magyar szalmaláng azonban rövid életű volt. Erős, hatékony szervezet, gyakorlati politikai tapasztalat, megfelelő politikai és pénzügyi támogatás, valamint megvalósítható minimálprogram nélkül hosszabb ideig egyetlen politikai mozgalom sem maradhat fenn.

Félig-meddig szervezett csoport csak Debrecenben volt. Fiatal értelmiségiekből és főiskolásokból állott, akik közül egyesek illegális kommunista sejthez tartoztak, mint Losonczy Géza, Kállai Gyula, Zöld Sándor,

Donáth Ferenc, Újhelyi Szilárd, Szilágyi József. A második világháború után ezek a személyek fontos szerepet játszottak a kommunista pártban; szerepük - mindenesetre Kállai kivételével - többé-kevésbé tragikus töréssel fejeződött be. 1937-1938-ban a Márciusi Front néhány képviselője még hitt a "szocializmushoz vezető magyar út" lehetőségében. Nem sejtették, milyen sors vár rájuk.

A Márciusi Front további útjáról kétféle felfogás létezett. A debreceni csoport és néhány író ragaszkodott ahhoz, hogy a Márciusi Frontnak meg kellene tartania a mozgalmi jellegét, sőt ezt még erősítenie kellene.

A második csoport a pártalapítás mellett lépett fel. Így 1939. június 29-én, a második világháború kitörését megelőzően megalakult a Nemzeti Parasztpárt. A háború kitörése után alapvetően megváltozott a belpolitikai

helyzet. A nWi írók körében is tovább folytatódott a már említett politikai polarizáció. 1

Erdei Ferenc írta Sárközi Györgynek: "... Azt hiszem, Féja és Kovács továbbra is politizál ni fog. Azt hiszem, Neked (ti. Sárközinek) és Gyulának (ti. Illyésnek) kívül kell maradnotok, mivel a politizálásnak nem látjátok értelmét. Én magam jobb időkre tartogatom erőimet. „191

Ha Erdei Ferenc becsületes lett volna, hozzá kellett volna fűznie, hogy csak a legközelebbi, számára alkalmasnak tetsző alkalomig tartja vissza magát, hogy azután - mint ahogy 1943-ban Szárszón - veszélytelenül rendezhessen meg egy a "háború utáni időkre" tervezett szimpátiaműsort.

Egy svájci kiállítás benyomásai alapján, amelyet 1938-39-ben a Szellemi honvédelem címszó alatt rendeztek, valamint annak a felismerésnek az alapján, hogy az idegen szellemi áramlatok Magyarországon komoly veszélyt idézhet nek fel, Szabó Zoltán a Magyar Nemzetben, ebben a liberális budapesti napilapban 1939-ben cikksorozatot indított Szellemi honvédelem címmel. Szabónak e mögött az akciója mögött az acél húzódt meg, hogy honfitársait megóvja a félrevezető, veszélyes idegen gondolatoktól; a hazaszeretetet és a nemzeti összetartozást olyan mértékben erősítse, hogy ezáltal az idegen ideológiák, főleg az akkor már erősen érezhetővé vált nemzeti szocializmus elterjedését meg lehessen akadályozni. A Magyar Nemzet főszerkesztője, az ismert történész: Pethő Sándor a lap vasárnapi számában egy egész oldalt szentelt a Szellemi honvédelemnek. A lap egy honvédelmi naptárt is kiadott Szabó Zoltán szerkesztésében. Ebben az utóbbiban jóformán valamennyi ismert magyar író szerepelt egy-egy cikkel. A naptár szellemi demonstráció volt a nemzeti szocializmus ellen. Vezércikként Babits Mihály egy költeményét hozta.¹⁹² Szabó Zoltán a szellemi honvédelem szükségességét különböző érvekkel támasztotta alá. Azt a véleményt képviselte, hogy Magyarországon különböző okok folytán idegen célokat és érdekeket követő politikai mozgalmak alakultak ki; hogy speciális problémák megoldásának üteme lelassult; hogy beállt a magyar hagyományok és a helyzetfelismerés, a magyar értéktudat és küldetésstudat válsága. Ezzel az irányzattal kíván szembeállni a szellemi honvédelem, az "idegen reformok ellen saját reformmal és saját hagyománnyal" gondolata.

A második világháború kitörése után a Független Magyarország című lapnak is volt melléklete a Szellemi honvédelem céljai számára. Ezt a törekvést egy olcsó kiadvány sorozat is támogatta.

Értékes támogatásra tett szert a Szellemi honvédelem Györffy István 1939-ben megjelent Népi tradíció és nemzeti kultúra című könyve révén. Györffy a nemzeti erők és az egység fokozásának szükségességét hangoztatta. Az akkori középosztály, véleménye szerint, nem azonos a történelmi középosztállyal és már nincs ereje ahhoz, hogy megteremtse a magyar társadalom tartós egységét. A magyar társadalom utolsó és legnagyobb erőtartálya a magyar nép. Györffynek az volt a véleménye, hogy a középosztály csak a népi hagyományok átvételével képes a megújulásra. A könyv egyben állásfoglalás is volt a már említett Mi a magyar? kérdését illető vitában. Györffy - akár Babits és Szekfű - megállapította, hogy "az egyes személyek magyarsága nem határozható meg antropológiai, földrajzi elemzésekkel vagy névelemzéssel. A magyarság nem test és vér, hanem a lélek kérdése."

Egy vékony kis füzetben (Mi a magyar?) Illyés Gyula is állást foglalt a kérdéskomplexum keretein belül a kizárás ellenében: "Magyar az, akinek a nyelve és esze magyarul forog. „,193

A "szellemi honvédelem" szükségességéről és értelméről, valamint a magyarság jellemvonásairól és lényegéről szóló viták a külpolitikai helyzet figyelembevételének kényszere és a cenzúra ellenére tovább folytatódtak, és mind a problémátudat érzékenységének, mind a nemzeti öntudatnak és a hazaszeretnek a megerősödéséhez is hozzájárultak.

Minél érezhetőbb volt Magyarországon a nemzeti szocialista Németország nyomása és beavatkozása, annál bátrabban és következetesebben alakult a szellemi ellenállás és az üldözöttek pártfogására való készség. Ennek az ellenállásnak legfőbb erejét a keresztény egyházak adták, mindenekelőtt a katolikus egyház legkülönbözőbb intézményei és rendi közösségei.

3.8. A katolikus megújulás

Egy sokrétű és tartós szellemi áramlat forrása katolikus eredetű volt. Magyarországi katolikusok - mindenekelőtt a katolikus intelligencia - felemelkedése a XIX. század végén jelentkezett. Az öntudatra ébredés kezdetét politikai pártok alapítása, egyesületek létrehozása - 1905-ben 1444 katolikus egyesület létezett - jelezte.

Magyarországon a szociális kérdés kiéleződése az ipari forradalom fáziseltolódása miatt csak a XIX. század végén jelentkezett. Simor János bíboros, esztergomi érsek (1867-1891) már 1880-ban, majd 1885-ben a Szent István Társulatban a munkásság szociális problémáiról beszélt. Kihangsúlyozta, hogy aszociális problémák megoldása érdekében cselekedni kell.

A katolikus tábor politikai öntudatra ébresztésében és aktiválásában kezdetben különösképpen gróf Zichy Nándor, gróf Apponyi Albert, gróf Esterházy Miklós Móric és Molnár János esztergomi kanonok szerzett nagy érdemet. 1895-ben megalakult a Katolikus Néppárt, 1905-ben a németországi Katolikus Népszövetség mintájára a magyarországi Katolikus Népszövetség. Mindkét magyarországi politikai mozgalom elsősorban az egyház érdekeit sértő törvények revíziójáért, az egyház autonómiájáért, a felekezeti iskolákért küzdött, de a szociális igazságosság érvényesítéséért is síkra szállt. Jelentős szociális követeléseik voltak, többek között a munkásság létminimumának biztosítása, szövetkezetek létrehozása, kisgazdák és kisiparosok megfelelő feltételű hitellel való ellátása, a munkaadó és a munkavállaló viszonyának törvényes rendezése.

A néppárt és népszövetség politikai iskolájában formálódott az a fiatalkatolikus gárda, mely az első világháború után rövidebb-hosszabb időre

jelentős szerepet vállalt az ország politikai életében. Ernszt Sándor, Griger Miklós, Haller István, Huszár Károly, Vass József és Wolf Károly nevére feltétlenül emlékeztetni kell még akkor is, ha a felsoroltak politikai elképzelésében és működésében a nemzet érdekeinek és értékeinek védelme prioritásban megelőzte a szociális kérdések rendezését. A két "forradalom" és Trianon eseményei után ez a magatartás nem látszott teljesen indokolatlannak.

A megújítási folyamatnak vallási téren többek között Prohászka Ottokár, gróf Majláth Károly Gusztáv, Glattfelder Gyula, Bangha Béla, Bíró Ferenc, Tóth Tihamér, Mészáros János, Schütz Antal voltak kimagasló egyéniségei.

Giesswein Sándor pápai prelátus, politikus, író és publicista elvülhetetlen érdeme, hogy a keresztény közvélemény figyelmét a munkásság problémáira irányította. 1898-ban megalapította a Győri és Győrvidéki Keresztény Munkás Egyesületet. Herényi Jenő ügyvéd Huszár Károly néppárti képviselővel 1903. július 12-én Szombathelyen megalakította a Keresztény Szociális Munkásegyletet. Mindkét egyesület célkitűzései a "Rerum novarum" alap gondolataira épültek. További törekvésük a valláserkölcsi gondolkodásmód ápolása, a munkások lelki és szellemi képzése, valamint szociális helyzetük megjavítása volt.

1904 májusában Haller István és Huszár Károly megindították a keresztényszocialista mozgalom lapját, az Igaz Szót. 1904 októberében az V. katolikus nagygyűlés határozata értelmében megalakult a Keresztény Szociális Egyesületek Országos Szövetsége. A szövetség élére Giesswein Sándort állították. Egy évvel később megjelent a keresztényszocialisták részletes programja, mely lényeges követeléseket tartalmazott a keresztény szociálpolitika célkitűzései és módszerei megvalósítására. 1907. november 10-én volt az Országos Keresztény Szocialista Párt alakuló gyűlése. .

1905-ben létrejött az első keresztény szakszervezet. A proletárdiktatúra után a keresztény szakszervezetek 34 csoportjában 190 464 tagot tartottak számon.¹⁹⁴ A keresztény szakszervezeti munka eredményei azonban nem voltak tartósak. Az 1910-es választásokon csak Giesswein Sándornak sikerült bejutnia a parlamentbe a Keresztény Szocialista Párt programjával. Haláláig, 1923-ig, egyedül képviselte a Keresztény Szocialista Pártot az országgyűlésben és nem szűnt meg a marxista munkásmozgalommal szemben a keresztényszocialista szakszervezetek szükségességét hangsúlyozni. Nem rajta múlt, hogy a keresztény jellegű munkásmozgalom kezdeti sikerei nem bizonyultak tartósnak. Kudarcsának fő okai a rendelkezésükre álló anyagi eszközök elégtelensége, a mozgalom kádereinek hiányos kiképzése volt. "Programjából a liberális kormány, a nagytőkés és nagybirtokos osztály ellenállása miatt aránylag keveset tudott megvalósítani ... A keresztényszocialista törekvéseknek eredménytelenségéhez az is

hozzájárult, hogy az egyházi nagy javadalmaskörök többsége nem részesítette kellő erkölcsi és anyagi támogatásban a magyar keresztényszocializmus ügyét." Negatív szerepet játszott a Katolikus Néppárt politikai féltékenysége is. (Giesswein Sándor művei: Munkásvédelem, Világegyetem és a lélek világa, A háború és a társadalomtudomány, Új idők küszöbén stb.).

A katolikus egyesületek ténykedése lényegesen hozzájárult a megújítási folyamathoz. Soraikból kerültek ki a katolikus elit legjobbjai. Vallási, szociális és politikai tevékenységük pontos tükörképe volt az egyházhoz való viszonyuknak. A Katolikus Népszövetség rendelkezett a legmagasabb taglétszámmal. Célja a katolikus társadalmi rend és az elmélyült vallásos élet megvalósítása volt. A Szent Imre Kör tekintette a katolikus főiskolások jelentős része szellemi otthonának. A Szent István Társulat (1848) kezdetben katolikus szellemű szépirodalmi és tudományos művek propagálását és terjesztését szorgalmazta. 1869-től a társulat vállalta a katolikus népiskolai tankönyvek kiadását - a nemzetiségek nyelvén is - és bocsátotta őket tanítók és tanulók rendelkezésére, szegény sorsú tanulók számára teljesen ingyen. 1882-ben kezdte meg a társulat középiskolai tankönyvek kiadását. A Szent István Társulat volt 1948-ig a legjelentősebb népiskolai, középiskolai és szakiskolai tankönyvet szerkesztő és kiadó vállalat Magyarországon. A Szent István Társulathoz tartozott 1915-ben a Szent István Akadémia.

1903-ban keletkezett a Regnum Marianum mozgalom. Céljával tűzte ki a magyar katolikus ifjúság vallásos és erkölcsös életre való előkészítését. A mozgalom keretében 12 kongregáció és a cserkészlet megalakulása után több cserkészcsapat működött.

Számos kisebb egyesület konkrét problémákkal foglalkozott. Az első katolikus legényegyletet a Kolping-egyletek mintájára 1856-ban alapította Szabóky Adolf piarista tanár Budapesten. Kolping Adolf először kitanulta a cipész mesterséget. Utána elvégezte a teológiát. Mint eberfeldi káplán 1849-ben átvette az ottani katolikus iparossegéd-egylet vezetését. Kolping vezetése alatt az egylet több országra kiterjedő mozgalommá fejlődött. A Kolping-egyletek célja a városokba került iparossegédek és fiatal mesterek érdekvédelme, egyházhűségük megőrzése, szakmájukhoz jól értő és a társadalomban helytálló iparosok nevelése volt. Az ipari forradalom meggyorsította a hagyományos közösségek felbomlását. Kolping változatlanul a harmonikus családi életben látta a társadalom jövőjének biztosítását. Nevelési elvei és gyakorlata szerves kapcsolatot teremtettek a mindennapi élet és a vallásosság között. Ez a tény Kolpingot a szociális katolicizmus egyik úttörőjévé tette. A Kolping-egyletek 1856 után Magyarországon is elterjedtek. 1941-ben a 100 Kolping családnak több ezer tagja volt.

A munkás származású belga pap, a későbbi bíboros Joseph Cardijn által kezdeményezett "Jeunesse ouvrière chrétienne (JOK)" egy újfajta, a nagy

szociális enciklikák szellemében alakult ifjómunkás-mozgalom volt, mely a 60-as évek elején 88 országban négymillió tagot számlált. Magyarországon az 1920-ban alakult Katolikus Ifjómunkás Mozgalom (KIOE) példaképének tekintette az JOC-t. Jelszavát is átvette. A Láss, ítéld, cselekedj! program a tagság cselekedeteinek fő mozgatója, életük meghatározó vezérfonala lett. A KIOE aktivitása a 40-es években érte el tetőfokát. A tagok ténykedésük eredményeiről és kudarcairól írásos beszámolókat készítettek. Ezek kiértékelése megbízható adatokat közölt a munkások, főképpen az ifjómunkások életéről, szociális helyzetéről. 1938. március 1-jén indult lapjuk, a Magyar Munkásifjú, havonta jelent meg. Példányszáma 1942-ben elérte a 12,000-et. 1942 márciusában fejeződött be a Munkásifjú Akadémia első évfolyama. 72 hallgatója kapott oklevelet. A mozgalom legjelentősebb ténykedése a tanoncok kulturális és szociális helyzetének megjavítását célozta. Az 1942-es főtűkári jelentés szerint a mozgalom 111 csoportjában több mint 4000 tag ténykedett.

Német kísérletek eredményei inspirálták Magyarországon is katolikus nagygyűlések szervezését. Az elsőt 1894-ben Székesfehérvárott tartották. Nagyobb szünet után 1900-tól állandó jelleget öltöttek a többnapos katolikus nagygyűlések. Az első világháború kitöréséig 12, 1943-ig 31 nagy katolikus seregszemlét rendeztek meg, melyek a magyarországi katolikus élet jelentős alkotórészévé váltak. Tanácskozásaik középpontjában a magyarországi katolicizmus aktuális problémái, valamint szociális kérdések álltak. Ezek a seregszemlék időnként lényegesen megerősítették a katolikusok szerepvállalását a politika küzdőterén éppen úgy, mint egyházi ügyekben.

A vallási letargiát, a liberális gondolkodás okozta vallási közömbösséget sikerült fokozatosan áttörni. Megkezdődhetett katolikus nők és férfiak egyházi zászlók alatti megszervezése. Az 1900 körül keletkezett Keresztmozgalom különösen nagy hatással volt a magyarországi katolikus értelmiség öntudatának és felelősségvállalásának erősítésére. Liberális, szabadelvű és szabadkőműves szellemiség szélsőséges képviselői a XIX. század második felében a Pázmány Péter alapította egyetemen is fokozták keresztény tradíciók elleni aknamunkájukat. Egyik céljuknak tekintették ezen egyetem még meglévő katolikus jellegének fellazítását. Az ezzel kapcsolatos kampány egyik tetőpontja a szent koronák keresztjének eltávolítása volt. (A Szent Korona másolatai a központi egyetem lépcsőházaiban díszítették.) Ezen provokáció reakciójaként keletkezett a Keresztmozgalom, mely a katolikus főiskolás fiatalságot éveken át forrongásban tartotta és különböző tevékenységre sarkallta.

Prohászka Ottokár által 1908-ban életre hívott Szociális Missziós Társulat egy külföldi minta nélküli, tiszta magyar kezdeményezés volt. Feladatának a szociális kérdések megoldásában való együttműködést tekintette. A társulat tagjai széles körű munkát végeztek a népgondozásban, fogház- és

kórházmisszióban, valamint a gyermekvédelem területén. 1923-ban Slachta Margit vezetésével egy csoport kivált a Szociális Misszió Társulatból és megalapította a Szociális Testvérek Társaságát. Az új egyesület folytatta a gyárakban, iparban és kereskedelemben dolgozó nők első világháború alatt megszakadt szervezését és gondozását. A társulat orgánuma a Keresztény Nő volt.

A Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Mozgalmának gyökerei 1891-ig, a Rerum novarum megjelenéséig nyúltak vissza. 1933 decemberében nyolc alapító csoport szövetségre lépett és létrehozta a Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetségét, DN és DL, amely működése tetőfokán 250 csoportban kerek 10,000 tagot számlált. A mozgalom a dolgozó nőben az egész embert, testet és lelket, szakmai és családi hivatást tartotta szem előtt. Otthonok alapítása, munkahelyi, munka-egészségügyi, valamint lakásproblémák megoldása, szellemi és lelki kérdésekben megértő tanácsadás képezték a mozgalom munkáját. 1943-ig 20 egyhetes tanfolyamon 1500, a háromnapos tanfolyamokon pedig 1400 nő vett részt. 1939-ben a szövetség létrehozta az első magyar katolikus munkásnő üdülőt (Sarolta üdülő), melynek területén 1944-re felépült az első Munkásnő Főiskola. A szövetség lapja a Dolgozó Nő volt.

A katolikus intelligencia öntudatra ébredésének egy további jele a katolikus sajtótermékek jelentkezése és elterjedése volt. Az Alkotmány és az Új Lap célja a Katolikus Néppárt programjának ismertetése volt. A Magyar Kultúra (1913-1944) a katolikus tábor harcias, politikai és kulturális folyóirata volt. Kéthetenként jelent meg. A Katolikus Szemle (1887-1944) a katolikus teológia, történelem és kultúra orgánuma volt. 1949 óta Rómában jelenik meg negyedévenként. A Zászlónk (1920-1944) középiskolás diákfiúk, a Nagyasszonyunk középiskolás diáklányok, a Kispajtás (1906-1944) pedig az elemi iskolások népszerű lapja volt. A Szív Újság (1915-1944) három nyelven (magyar, szlovák, német) jelent meg. Egyike volt a legelterjedtebb és legolvasottabb katolikus lapoknak.

Prohászka Ottokár volt Magyarországon a modern lelkipásztorkodás úttörője. Prédikációival, lelkigyakorlataival, könyveivel, mint pl. Föld és ég, Kutatások a geológia és teológia érintkező pontjai körül, Keresztényszocializmus, Isten és a világ, Diadalmas világnézet, Kultúra és terror, Modern Katolicizmus, Több Békességet, Háború és béke stb., valamint példamutató szociális felfogásával rendkívüli hatással volt követőire és ellenfeleire egyaránt.

Gróf Majláth Gusztáv Károly (1864-1934) erdélyi püspök igazi apostoli lélek volt. Lelkületének meggyőző erejével vezette az embereket a gyakorlati katolicizmushoz. Bangha Béla (1880-1940) jezsuita 1919-ben létrehozta a Központi Sajtóvállalatot. Támogatóival és munkatársaival együtt megindította a vállalat két napilapját, a Nemzeti Újságot és az Új Nemzedéket. Ez a két

napilap 1944 végéig katolikus világnézetet és hamisítatlan nemzeti gondolkodásmódot képviselt. Bangha Béla S. J. a Központi Sajtóvállalat mellett könyveivel, többek között A magyar katolikus sajtó kérdései, Magyarország újjáépítése és a kereszténység, Katolicizmus és a zsidóság, Világhódító kereszténység, Ijjas Antallal közösen írott Egyháztörténetévei és négykötetes Katolikus Lexikonjával, Bíró Ferenc S. J. a Szív Újság háromnyelvű kiadásával, a Korda-nyomda és könyvesbolt alapításával, Tóth Tihamér könyveivel és rádióbeszédeivel- 1926. január 31-én prédikált először a rádióban - ért el széles körben tartós eredményeket. Az ifjúságot nevelő valláspedagógia-irodalom leghatásosabb képviselője volt.

Mészáros János (1873-1939) fővárosi érseki helynök, Budapest katolikus restaurációjában szerzett elévülhetetlen érdemeket. 195

A katolikus reneszánsz egy további kiemelkedő egyénisége Glattfelder Gyula (1874-1943) volt. Egészen fiatalon, harminchét éves korában lett csanádi püspök. Egy, a román kormány igazságtalanságát bíráló pásztorlevele miatt kiutasították Temesvárról. Glattfelder Gyula hozta létre a Szent Imre Kollégiumokat. A kollégiumok fő feladata - az alapító elképzelése szerint - a jövő katolikus intelligenciájának formálása, politikai felelősségre való nevelése lett volna. Mivel azonban ezekben az intézményekben túlnyomó többségben tehetősebb családok gyermekei nyertek felvételt, lakóiknak az egyre sürgetőbbé vált szociális reformok iránti érdeklődése lényegesen gyengébb volt, mint a Foederatio Emericana (Katolikus Magyar Egyetemi és Főiskolai Diákok Szövetsége) reformokért való kiállása.

Glattfelder Gyula építette ki a szegedi püspökséget és szervezte meg Magyarországon az Actio Catholicát, (AC), melynek haláláig, 1943-ig országos ügyvezető elnöke volt. Ezt a XI. Pius által 1922-ben jóváhagyott katolikus laikus mozgalmat Magyarországon a plébániák keretében építették fel és öt szakosztályra tagolták. A szakosztályokon belül férfiak, nők, ifjak, leányok és gyermekek csoportjai működhettek. Az AC Magyarországon 1933 folyamán kezdte meg tevékenységét.

Schütz Antal (1880-1953) tudományos működése a magyarországi katolikus értelmiség teológiai és filozófiai továbbképzésére volt rendkívüli jelentőségű. "Széles körű ismeretek, a nagy összefüggések érthetővé tétele, világos és a lényegre koncentrált okfejtés és szigorú logika jellemezték ezt a neves tudóst." Először nagy sikerű középiskolai hittankönyvévei hívta fel magára a figyelmet. A Bölcsélet elemei Című 1927-ben írott műve nem csupán a keresztény filozófia nagyszerű összefoglalása volt. A mű új szempontokat is tartalmazott és négy kiadást ért meg. Előadás-sorozatát, Isten a történelemben, még nem katolikusok és agnosztikusok is hallgatták. Az előadás-sorozat könyv alakban is megjelent. A nem hívó érdeklődők számára kimutatta, hogy történelmi irracionáléról csak azok beszélhetnek, akik a történések értelmét a történelmen belül keresik. Akik ezzel

szemben metafizikai távlatból szemlélik a történéseket, azok számára világos, hogy az egész történelem az értelem kézjegyét viseli magán. Schütz Antal további jelentősebb művei: Dogmatika 1-2. kötet, A bölcsélet elemei Szent Tamás alapján, Az Ige szolgálatában, Krisztus, A házasság, Az örökkévalóság.

Schütz Antal rendezte sajtó alá Prohászka Ottokár műveit 25 kötetben.

A katolikus intelligencia köreiből is egyre világosabbá vált, hogy egy következetes és tartós megújulás mindenekelőtt három állandó jellegű tevékenységet követel, mégpedig jól átgondolt szervezőmunkát, megfelelő sajtóorgánumokat, melyek a politikai és világnézeti harcról tárgyilagosan tudósítanak és folyóiratokat, melyek a katolikus intelligencia érdeklődésének és képzettségének megfelelnek, továbbképzését szolgálják és lehetővé teszik a tudományos szinten folytatott vitákat. Ez a felismerés jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a magyar katolicizmus megújulási mozgalma a XX. század első harmadában lényegesen megerősödött. A mozgásba hozott szellemi erők és áramlatok erősítették az emberek bizakodását, cselekvőkészségét és -képességét. A mozgalmak vezető személyiségei a vallási reneszánsz szolgálatába állították a modern kommunikációs eszközöket is. Új intézményeket alapítottak, és megmutatták a magyar katolicizmusban rejlő vitalitást. Mindezek hozzájárultak a 30-as évek sokat ígérő reformmozgalmainak létrejöttéhez és eredményeihez.

A Párizs környéki békeszerződések által írásb a foglalt új európai rend biztosításáért, illetve revíziójáért folytatott harc, a háború alatti és utáni nélkülözések és veszteségek helyébe mielőbbi jólétet és biztonságot teremtő szolid polgári életmódra törekvés és a forradalmi mozgalmak elleni védekezés jellemezték az európai népesség többségének mentalitását és politikai céljait a 20-as években.

Az első világháború utáni rohamos technikai fejlődés számos területen messzemenő racionalizálást és ezáltal a tömegek eddig ismeretlen fokú megszervezését, központi vezetését, propagandával és reklámmal való befolyásolását tette lehetővé. Ezek a tények meggyorsították a fasiszta és bolsevista jellegű totalitárius rendszerek hatalmának és befolyásának kiépítését. A felszabadított ratio megkérdőjelezte a tradíciók jelentőségét, értékmérőnek tette meg a haladást és ezzel nagymértékben befolyásolta egyesek és a társadalom életstílusát és életfelfogását. Ezen folyamatok közepette ellentétes irányzatok és elképzelések ütköztek össze és nem kis mértékben erősítették szellemi, politikai és gazdasági válságok kialakulását. Ehhez járult még, hogy a fokozódó szekularizációs folyamat szétrombolt számos hagyományos tájékozódási modellt és kérdéssé tett sok, addig érvényesnek elismert erkölcsi és morális alapvetést anélkül, hogy helyükbe követendőnek elismert magatartásszabályokat és értékmérőket tudott volna állítani.

A ratio tekintélye is hamarosan aláásódott. Ezzel megnyílt az út - először a művészet berkeiben - az irracionálizmushoz, anarchiához, és nihilizmus

hoz. Az erkölcsi, szellemi és politikai krízisjelenségeket betetőzte a 30-as évek világgazdasági válsága, nyomában pusztító éhínséggel, nyomorral és forradalmi potenciák kialakulásával. Mindezeket a tényeket tekintetbe véve indokoltnak látszott a következtetés: mind a liberális-kapitalista, mind pedig a szocialista-kommunista társadalmi és gazdasági rend szánalmasan csődöt mondott.

Ezeknek a szimptomáknak szinte természetes reakciója volt, hogy egyre többen újból a vallásos normák és értékek felé fordultak. Erőteljes impulzusokat kapott ez a vallási megújulás a keresztény hittel szemben tanúsított új megértés és értékelés által. Magyarországon is létrejöttek főleg fiatal keresztényekből álló - csoportok, melyek a megújulás hathatós támogatására kötelezték el magukat. Mintaképeik mindenekelőtt katolikus francia írók, mint pl. Bernanos, Claudel, Huysman, Mauriac, Maritain, Péguy - többen közülük konvertiták voltak.

Aradi Zsolt, Balla Borisz és Possonyi László 1931-ben Korunk Szava címmel új folyóiratot indított. A cím némileg kérkedően hangzott. Tény azonban, hogy valóban új és friss hangot hozott, egy új szellemi magatartást és szellemi irányzatot hirdetett meg. "Szándékosan és tudatosan kitört a katolikus gettóból, fórumot ajánlott mindazoknak, akik minőséget alkottak, kezet nyújtott protestáns művészeknek éppen úgy, mint a munkásmozgalomhoz tartozóknak . . ." Nyíltan és fenntartás nélkül kiállt a szociális problémák megoldásáért, a szociális igazságosság megvalósításáért. Idők sodrában c. rovata tárgyilagosan és folyamatosan bemutatta és megtárgyalta mind a haza, mind pedig a világ időszerű politikai eseményeit. A Korunk Szavában jelent meg pl. egy cikksorozat Budapest plébániáiról, mely összegyűjtötte a budapesti plébániák munkamódszerére, eredményeire és hiányosságaira vonatkozó adatokat. A katolikus társadalomrajz egy új műfaja - összehasonlítható a falukutatók munkáival- indult útjára.

Tanulmányok, mint pl. Megoldható-e a munkanélküliség?, Keresztény munkásmozgalom csődje, A kartellek urai önmagukról, Anémet munkanélküliségről, A pápák és a leszerelés, Közép-Európa válsága stb. maguk helyett beszélnek. 1932 tavaszán megjelent a folyóiratban különböző közéleti személyek véleménye a hitlerizmusról. Milotay István mellett megszólalt Igotus, Kéthly Anna, Eckhardt Tibor is.

Korunk Szava a harmadik számtól kezdve írói arcképeket is hozott. A francia katolikus irodalom reneszánszát jelentő írók portréja után következett 14 magyar prózaíró bemutatása. Ezek megjelenési sorrendben a következők voltak: Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Tormay Cecile, Szomory Dezső, Földi Mihály, Komáromi János, Babits Mihály, Surányi Miklós, Gulácsy Irén, Kós Károly, Makkai Sándor, Csathó Kálmán, Kassák Lajos. A 14 portré a bemutatott írók műveinek tárgyilagos és kritikus értékelését tartalmazta, tekintet nélkül ezek akkori népszerűségére, illetve társadalmi rangjára.

Véletlenül a Kassákról megjelent tanulmánnyal egy időben folyt az író ellen egy bírósági eljárás. Részben az elismert katolikus folyóirat tanulmányára hivatkozva sikerült elérni, hogy a bíróság Kassák Lajost felmentette. 196

Aradi, Balla és Possonyi négyéves ténykedés után kiváltak a Korunk Szava szerkesztőségéből. A Korunk Szava kiadójával, gróf Széchényi Györggyel való további együttműködés számukra lehetetlennek látszott. Új Kor címmel új folyóiratot alapítottak. Ez azonban nem volt hosszú életű. A Korunk Szava szerkesztését Katona Jenő vette át, aki már régóta várt erre a pillanatra.

A Korunk Szava szerkesztőségéből kilépők nevében Balla Borisz nyílt levélben indokolta meg kilépésüket. A nyílt levél lényeges része az akkor Zilahy Lajos által szerkesztett Magyarország 1935. április 24-i számában is megjelent. A kilépés indoklása számos kritikát váltott ki. Különleges jelentőségűek voltak Bangha Béla S. J. és Czapik Gyula veszprémi püspök, 1943-tól 1956-ig egri érsek, kritikus megjegyzései. Bangha Béla kifogásolta a három szerkesztő protestánsokkal szembeni előzékeny, szubjektív magatartását. Czapik Gyula elismerte ugyan a fiatal generáció jogát ahhoz, hogy a dolgokat másként nézze, a fennálló problémák megoldására más javaslatokat terjesszen elő, mint az idősebb generáció. A katolikus püspöki kar egyik legképzettebb tagja azonban óva intette a reformifjúságot visszatérő hibák elkövetésétől. Czapik Gyula különösen veszélyesnek tartotta azt a tendenciát, mely szabadságot követel, de másnak szabadságot nem ad, mely a vezetésre és a hatalom gyakorlására való képességet az évek számától teszi függővé, mely a múlttal való szakítást már a fennálló problémák megoldásának tekinti stb. 197

1935 elején megjelent a Vigilia első száma. Békés Gellért, az 1949 óta Rómában megjelenő Katolikus Szemle szerkesztője a folyóirat 1985-i első számában a Vigilia címére küldött üdvözlő feliratban többek között a következőket írta: "... A Vigilia első számát itt Rómában kaptam meg, a bencés teológiai fakultáson, ahol annak idején tanultam, és most tanítok. . . Valamennyien, fiatal szerzetesek és kispapok, szinte különbség nélkül úgy éreztük: ez a mi lapunk. Szomjasan vártuk az új számokat. Miért? Mert pontosan azon a hangon szólt hozzánk, mint amit Rómában, a megújulóban lévő katolicizmus hangjának ismertünk meg."

Ezt a hangot főleg az a fiatal francia értelmiség sugallta, amely újra felismerte a keresztény kultúra értékeit. Bernanos, Claudel, Mauriac művei közközen forogtak. Hamarosan megismertük Jacques Maritain 1934-ben, a santanderi egyetemen elhangzott hat előadását is. Ez az 1936 tavaszán Humanisme Intégral címen megjelent előadás-sorozat döntő hatással volt a fiatal keresztény értelmiségre egész Európában, mert a korszerű keresztény humanizmus nevében először mert nyíltan szembeszállni a múlt századból örökölt agnosztikus humanista kultúrával, és

először merte fennhangon kimondani, hogy a keresztény humanizmus képes igazában teljes értékű választ adni korunknak nem csak vallási, hanem kulturális és társadalmi kérdéseire is. Ehhez a megújuláshoz lényegében hozzátartozott, hogy a teológia visszatért a bibliai és patrisztikus forrásaihoz, valamint, hogy újra felfedezték a liturgia és a misztikus irodalom spirituális értékeit. Társadalmi téren pedig a megújulás Cardijn kanonok szociális mozgalmában jelentkezett, aki karizmatikus vezetőként - ma is emlékezetemben él római előadása a Gergely Egyetemen - XI. Pius pápa Quadagesimo anno kezdetű apostoli levelének szellemében mozgósította az agrár-, a munkás- és az értelmiségi ifjúságot.

Nos, a Vigilia, főleg irodalmi téren - világnézeti és spirituális írásművekkel is, nemcsak szépirodalommal- ezt a keresztény kulturális megújulást képviselte. A Prohászka szellemében felnőtt ifúság - Aradi Zsolt, Balla Borisz, Possonyi László és a többiek - érzékenyen reagáltak a francia hatásra és a hagyományos polgári kereszténységgel szemben a személyesen megélt kereszténység érdekében szállt síkra. A háború után pedig Sík

Sándor, aki újra életre keltette a Vigiliát, mé- ha teljesen megváltozott körülmények közt is, ezt a szellemet képviselte. 98

"... Úgy látom, hogy - a franciák megkülönböztetését követve - ma is feladatának tekinti, hogy a keresztény vallás, a christianisme ügyét a keresztény kultúra a chretiené művelésével szolgálja: azt a keresztény gondolkodást és életfelfogást terjeszti, amely hatással tud lenni a mai ember alakulójában lévő társadalmi életformájára és művelődésre.

Babitsra gondolok, aki katolikusnak vallotta magát a szónak nemcsak egyházi, hanem egyetemesen emberi értelmében is, mert hitt »a nemzeteken fölül álló, egész világnak szóló, katolikus igazságban«. Az hiszem, nem kívánhatok jobbat a Vigilia fél évszázados jubileumára, mint a részigazságokkal szemben ezt az egyetemes igazságba vetett hitet. Higgyük, hogy van embernek és világnak olyan szemlélete, amely minden értéket: anyagot és szellemet, technikai haladást és társadalmi fejlődést, kultúrát, erkölcsöt és vallást felölel. Vallanunk kell- éppen az ember javára - hogy minden érték az emberért, az emberhez méltóbb, szabadabb életért van. Am maga az ember végső soron nem önmagáért, nem is valami végeláthatatlan és meghatározhatatlan haladásért van, hanem Krisztusban Istenért. Ez a katolikus igazság: az ember egyetemes igenlése és értékelése Istenben - ez a keresztény humanizmus veleje, amit eddig is szolgált, s szolgáljon a jövőben is a Vigilia. . ."

A folyóirat eszmei pozícióját és célkitűzéseit a lap hasábjain tárgyaló tanulmányok és esszék lényeges segítséget nyújtottak a korabeli katolikus reformmozgalmaknak eszmei tájékozódásukhoz, céljaik és feladataik megfogalmazásához.

A Vigilia 1935. Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén megjelent első számában Schütz Antal a "Vigilia et custodia, vigilate et custodite"

szavakban rejlő jelképek értelmét magyarázta. "Vigilia: az őskereszténység szíve-dobbanása; ifjúság, élet, tartalom, alakító erő..." "A hajnalvárók és holnap-építők" jellemző magatartása az őrtállás és virrasztás. A jövőhivatottjai számára magától értetődő az "egyetemes foglalni vágyás" szelleme. Feladatunk megidézni a nagy múltat és szegődtetni a jelent. "Elébe menni és dolgozni a holnap nagy titkának." Az általuk őrzött lángnak világosságot kell adnia "minden világra született ember számára."

A Schütz Antal cikkében jelképek által kifejezett törekvések Sík Sándornak a Vigilia második, húsvéti számában megjelent írásában ("A katolikus irodalom problémájához") teljesedtek ki és nyertek konkrét megfogalmazást. Sík Sándor szemléletére a nyíltság és nyitottság, gondolatainak kifejtésére a világosság és a fogalmak egyértelmű meghatározása jellemző.

Sík Sándor kiindulópontja a katolikus irodalom lényegének a sokféle katolikus és még többféle nem katolikus előítélettel és babonával szemben való meghatározása. "Katolikus irodalomnak csak azt nevezzük, ami katolikus is, meg irodalom is egyszerre."

"A katolicizmusnak az egyetemesség mellett ~ásik lényegi jellemzője a minden téren való keménif formáltság: a meghatározott formák kultusza, hite, szeretete, átélése." 19

Sík Sándor tanulmányában körvonalazott egyetemesség egyik legszembevetőbb megnyilvánulása a Vigilia hasábjain a korabeli európai (és amerikai) irodalom rokon jelenségeit befogadó figyelem és érdeklődés. Már az első évfolyamokban bemutatják és részben elemzik Paul Claudel, Charles Péguy, Francois Mauriac, Julian Green, André Malraux, Miguel de Unamuno, Gertrud von Le Fort, Sigrid Undset, Eugene O'Neill, majd Francis Jammes, André Gide, Paul Valéry, Max Jakob, Jules Supervielle, Valéry Larbaud, Georges Duhamel, Jules Romains, Jean Cocteau, Franz Werfel, Giovanni Papini, Gilbert Keith Chesterton, Thornton Wilder, William Butler Yeats művészetét.

A Vigiliában megjelenő teológiai, filozófiai, esztétikai és világirodalmi tanulmányok írói részint külföldi, részint hazai szerzők voltak.

A folyóirat szerkesztői a kelet-európai irodalmakban is megkeresték azokat a részben múlt századi, részben újabb kezdeményezéseket, amelyek mint analóg jelenségek saját törekvéseiket igazolták és erősítették. Bemutatták az orosz Vladimir Szergejevics Szolovjov, a lengyel Henryk Sienkiewicz és Julian Tuwim, a román Vasile Alecsandri, Mihail Eminescu, Lucian Blaga, a bolgár Elin Pelin, a horvát Paula Preradovic, a szlovén Ivan Cankar műveit.

A tolmácsolást jeles közreműködők vállalták. Az első évfolyamokban szereplő fordítók közt ott találjuk: Kállay Miklós, Hajdú Henrik, Szerb Antal, Possonyi László, Ijjas Antal, Dsida Jenő, Gáldi László, Boldizsár Iván, Rónay György nevét.

A szerkesztők széles látókörű és elfogulatlan tájékozódásának eredményeképpen a Vigilia volt egy évtizeden át (a német megszállással bekövetkező betiltásáig) számos jelentős európai (és amerikai) író művének és szellemének legfrissebb és legmegbízhatóbb hazai közvetítője.²⁰⁰

A folyóirat első évfolyamaiban megjelent irodalmi tanulmányok a kódexirodalomtól kezdve a barokkon, a romantikán, a múlt század végi költészet en át egészen a legújabb történelmi regények bemutatásáig és a hazai irodalmi élet bírálatáig a legkülönbözőbb témaköröket érintették.

A művelődéstörténeti, néprajzi és művészettörténeti kérdések tárgyalása során is a jelenségek reális elemzése jellemezte az induló Vigilia tanulmányait, sőt a történeti témakörökkel kapcsolatban a konzervatív nézetekkel való szembefordulás káros hiedelmek és veszélyes tévtanok megcáfolására is módot adott.

Például három tanulmány is bírálta a turánizmust, a magyarság eredetét mitizáló és az ország politikai lehetőségeit irreálisan megítélő naiv és ugyanakkor veszélyesen önáltató nacionalista elméletet.

A Vigilia a közvetlen vitát is vállalta anémet faj elmélet mítoszával. Közreadták - Boldizsár Iván fordításában - a jezsuita Anton Koch Válasz Rosenbergnek Című írását, amely a német faj elmélet teoretikusának a kereszténységet támadó tételeit utasította vissza.

Sándor István esszéje (A magyar falu szellemtörténete) a művelődéstörténet és a folklór határterületeit érintette. Véleménye szerint a falvak vallásos hitének, egyházi életének, népi rítusainak, könyvkultúrájának világa. . . megőrizte a barokk hagyományokat.

Bálint Sándor tanulmányai (A katolicizmus és a magyar <népiség, A magyar vallásos néprajz problémái), liturgia és népszokások, gregorián és népdal, egyházi szövegek és vallásos népköltészet összefüggéseinek és kölcsönhatásainak kérdéseit vetették fel, továbbá arra figyelmeztettek, hogy a nép körében bizonyos folklorizációs folyamat a vallási élet gyakorlásának területén is kialakult. ²⁰¹

Jelentős tanulmányok foglalkoztak a modern egyházművészettel (Krisztus a modern egyházművészetben, A katolikus templomépítészet örök irányjai, A magyar egyházművészet új arca stb.).

Az új zenei törekvések ügyében is egyértelmű álláspontot képviselt az induló Vigilia. Munkatársainak tanulmányai mindenekelőtt Bartók Béla és Kodály Zoltán művészetét értékelték a folyóirat hasábjain.²⁰²

A Vigilia fokozatosan kialakította hazai munkatársi gárdáját is azokból az alkotókból, akiket a humánus, az egyetemesség és a magas formai követelmények igénye a folyóirat körébe vonzott. Az első évfolyamokban többek között Babits Mihály, Harsányi Lajos, Sík Sándor, Kocsis László, Rozványi Vilmos, Mécs László, Rónay György, Toldalagi Pál versei, Dallos Sándor, Possonyi László, Balla Borisz, Berczeli A. Károly, Ijjas Antal, Just Béla, Aradi Zsolt, Ignác Rózsa, Thurzó Gábor prózai írásai jelentek meg.

A továbbiakban is úgy bővült a Vigilia munkatársainak köre, hogy folyóirat eredeti arculata nem változott, hanem új színekkel és árnyalatokkal gazdagodott. Az első évtized költői között találjuk (a már említetteken kívül) Pável Ágoston, Reményik Sándor, Bartalis János, Várkonyi Nagy Béla, Fodor József, Gulyás Pál, Szemlér Ferenc, Horváth Imre, Jankovich Ferenc, Vaád Ferenc, Horváth Béla, Tüz Tamás, Végh György, Pilinszky János, Vidor Miklós, Rába György, az elbeszélők között Tersánszky J. Jenő, Tamási Áron, Sinka István, Kodolányi János, Molnár Kata, Márai Sándor, Passuth László, Kádár Erzsébet, Kézai Béla, Ottlik Géza, Örley István, Sötér István, Mándy Iván, a tanulmányírók, esszéisták, kritikusok között pedig Benedek Marcell, Alszegehy Zsolt, Kolozsvári Grandpierre Emil, Zimándi Pius, Makay Gusztáv, Vas István, Bóka László nevét.²⁰³

Új katolikus folyóiratok alapítása logikus következménye volt a szellemi szomjúságnak és bizonyította, hogy alkotó eszmék, korszerű, modern formák és tartalmak utáni igény a magyar katolicizmusban is jelen voltak. A kezds azonban nem volt könnyű az "új hangot" képviselők számára. Legelőször is harcolniuk kellett a már ismert és biztos anyagi alapon nyugvó katolikus folyóiratok (Magyar Kultúra, Katolikus Szemle, Pannonhalmi Szemle stb.) konkurenciájával. További konkurenciát jelentettek a ferencesek, domonkosok, pálosok stb. rendi lapjai. A Korunk Szava és a Vigilia szerkesztősége számára a legnehezebb feladatot a félféudális és barokk szellemű egyházi méltóságok szinte elvi jellegű gyanakvásának kivédése, ellensúlyozása, semlegesítése jelentette. A magyarországi püspöki kar nagy része gyanakvó szemmel figyelte az új folyóiratok képviselte radikális követeléseket a szociális kérdések megoldására, az ökumenizmus iránti őszinte érdeklődést, a szomszéd népek íróinak és alkotásaiknak bemutatását, az elszakított területek katolikus csoportjaival és kezdeményezéseivel (Prohászka-körök Szlovákiában, Majláth-körök és Márton Áron népművelődési elképzelései Erdélyben) való kapcsolatkeresést stb.

Mindezekhez a nehézségekhez járult még az európai politikai fejlődés. Hitler Harmadik Birodalmának növekvő befolyása Magyarországon is egyre érezhetőbbé vált. Ennek ellenére a Vigilia 1935. húsvéti számához a müncheni érsektől, Faulhaber bíborostól kért a szerkesztőség cikket. A német főpásztor írása a minden népet átölelő Egyház egységéről szólt, Szent Péternél virrasszunk címmel. Két évvel később ítélte el Hitler egyházpolitikáját és Rosenberg új pogányságát a Mit brennender Sorge (Emészto gonddal) kezdetű pápai körlevél - az eredetiben is' németül, Faulhaber fogalmazásában, XI. Pius aláírásával. A Vigilia harmadik száma a bécsi érsek, Innitzer bíboros írását Vigilia - Örség az éjszakában címmel hozta. A "másik Németországot" képviselte Gertrud von Le Fort is a lap hasábjain.

Az "ellenségnek számító" Franciaországból Claudel, Valéry és Marcel Gabriel műveiből publikált a Vigilia.

A folyóirat 1942. évi januári száma leközölte Mécs László: Imádság a nagy lunatikusért című versét. A lap olvasói valamennyien tudták, hogy a versben ábrázolt holdkóros nem más, mint Hitler Adolf, aki "Úgy vezet megszállott milliódát, - mint ki szem-nemlátta földi jókat ad". Pamphlet gegen den Führer tárgymegjelölései a német külügyminisztérium tíz úgyiratában megtalálható az eredeti Mécs vers fotokópiája, valamint a két teljesen különböző német fordítása. Egy 1942. március 31-i keltezésű egyenesen Ribbentrop külügyminiszternek címzett okmány azt nehezményezi, hogy a magyar cenzúra csak akkor tiltotta be a verset, miután a Vigilia leközölte.

Az akkori körülmények között a szerkesztők számára minden szám megjelenése kötéltánchoz volt hasonlítható a kiadó és munkatársai lelkiismeretével és a lap célkitűzésével még vállalható kompromisszum, valamint az uralkodó politikai hatalmi helyzet által még tolerálható felfogás között. Ez a felelősségtudattól ihletett bátor magatartás egyszersmind biztatólag hatott a lap rendszeres olvasótáborát messze meghaladó tömegekre is. Az új katolikus orgánusok modernsége, keresztény humanizmusa és imponáló bizakodása a "konzervatív" katolikus újságok és folyóiratok számára jótékony kihívást jelentett, ezek tartalmában és témaválasztásában kedvező változásokat hozott.

A közeljövő fejlődésének előszele Európában vihart jelzett. Olaszország 1935 októberében megtámadta Abesszíniát. Ezzel az eseménnyel elkezdődött Németország és Olaszország egymáshoz való közeledése. A strésai háromhatalmi front (1935. április) jelentősége és szerepe ezzel megszűnt. 1936-ban elkezdődött a spanyol polgárháború, melyben közvetve, illetve közvetlenül valamennyi európai nagyhatalom részt vett. A Szovjetunióban az 1921-es és 1929-30-as "tisztogatási akciókat" hat további "tisztogatás", majd 1936 és 1939 között a "nagy kirakatpercek" követték.

Németországban politikailag és gazdaságilag stabilizálódott a nemzeti-szocialista rendszer és megkezdődött az új rend érvényre jutása az élet más területein is. 1935-1936 Hitler tekintélyének további megerősödését hozta. A Saar-vidék népszavazás útján visszatért Németországba. Bevezették az általános védkötelezettséget. A Rajna-vidék demilitarizált övezetét a Wehrmacht megszállta. A birodalmi választások eredménye - a szavazók 99%-a helyeselte Hitler politikáját. A tizenegyedik olimpiai játékok németországi megrendezése, anémet sportolók eredményes szereplése, 51 ország sportolói közül anémet sportolók 30 aranyérem megszerzésével elsők lettek, ehhez a tekintélyerősödéshez lényegesen hozzájárultak.

1936-ban létrejött a Berlin-Róma-tengely, valamint a Komintern elleni paktum Németország és Japán között, melyhez Olaszország egy évvel később, 1937. november 6-án csatlakozott.

1937-ben XI. Pius pápa kényszerítve érezte magát a nemzeti szocialista politika elleni energikus tiltakozásra. A Mit brennender Sorge című

enciklika nyíltsága és világos megfogalmazása nem hagyott kívánnivalót maga után. A nemzetiszocializmust analizáló és elítélő enciklikát követte a bolszevizmust bíráló pápai körlevél, a Divini Redemptoris.

1938 márciusában bekövetkezett Ausztria bekebelezése. Magyarország közvetlen szomszédja lett a Harmadik Birodalomnak. 1938 szeptemberében a müncheni négyhatalmi találkozóan eldőlt Csehszlovákia, valójában azonban egész Kelet-Közép-Európa sorsa. 1938 novemberében megkezdődtek Németországban a zsidóság elleni szervezett atrocitások. Zsinagógáikat felgyújtották, magántulajdonait lefoglalták. Kezdetét vette a zsidóságnak a gazdasági életből való teljes kikapcsolása. 1938 őszéig kb. 170 000 zsidó személy - a németországi zsidóság egyharmada - kivándorolt. 1939 márciusában bevonult a Wehrmacht Csehszlovákiába. Csehország és Morvaország német protektorátus, Szlovákia német patronálás alatt "független" állam lett. Kárpátalját magyar csapatok szállták meg. 1939 augusztusában, öt hónappal a spanyol polgárháború befejezése után aláírták Moszkvában a Hitler-Sztálin paktumot és egy titkos egyezményt, mely anémet és szovjet érdekerületek kérdését szabályozta. Kilenc nappal később elkezdődött a második világháború.

Németország hatalmának erősödésével párhuzamosan emelkedett a német befolyás és a nemzetiszocialista propaganda Kelet-Közép-Európában is, különösképpen az ebben a térségben évszázadok óta élő német anyanyelvű lakosság körében (Magyarországon jelentékeny számú - kb. félmillió - német anyanyelvű kisebbség élt). A fenti események erősítették azokat a politikai csoportosulásokat is, melyek a nemzetiszocializmus abban az időben ismertté vált célkitűzéseivel szimpatizáltak és azzal számoltak, hogy az új európai rend nemzetiszocialista elképzelés alapján jön létre. Számuk ezekben az években nem csak Magyarországon volt számottevő.

Magyarország vezető rétegének és középosztályának egy jelentős része a nemzeti eszme és érzés gondozását és erősítését a nemzet egyik létkérdésének tekintette. Ezek az erők felismerhetően különböztek ugyan a fajelmélet alapján álló nemzetiszocialistáktól, de nem tudták megakadályozni egy magyarországi szélsőjobboldal kialakulását. Ennek a szélsőjobboldali csoportosulásnak nagy része kiállt a németországi nemzetiszocializmus mellett, ugyanakkor többségében egyértelműen elutasította mind a fajelméletet, mind a Magyarországgal szemben táplált német hegemoniáigényeket.

A két csoport közti határvonal elmosódott. Változott a német befolyás erősödésével, illetve gyengülésével. Ezek pedig szoros függvényei voltak Hitler politikai és katonai sikereinek, illetve balsikereinek. 1942 nyaráig, Hitler hatalmának tetőpontjáig, a német befolyás szinte megszakítás nélkül nőtt.

Ilyen körülmények között mindazok számára, akik igazi patriotizmushoz és keresztény humanizmushoz katolikus gyökerű tájékozódási segítséget

kerestek és vártak, nagy jelentőségű volt a Korunk Szava, Vigilia és más megváltozott hangú katolikus sajtótermékek megjelenése. Egyházi szervezetek széles társadalmi csoportokat, tömegeket öleltek fel, mivel - ahogy erről már szó volt - sikerült katolikus férfiakat és nőket, fiatalokat és öregeket vallási, társadalmi és kulturális szervezetek kötelékében aktivitásra sarkallni.

Különösképpen fiatal világi papok és szerzetesek dolgoztak nagy bevéttel és érték el figyelemre méltó eredményeket. A 30-as évek végén és a 40-es évek elején a szerzetesrendek Magyarországon egy igazi reneszánszt éltek át. Ezekben az években Csonka-Magyarország szerzeteseinek száma elérte a történelmi Magyarország szerzeteseinek számát. A női szerzetesrendek taglétszáma megkétszereződött. A szerzetesrendek tagjai értékes munkát végeztek a tudomány, tanítás, nevelés és szociális gondozás területén éppen úgy, mint kulturális téren, a sajtóban és egyesületi életben. A zarándoklatok, különösképpen a Mária-búcsújáráshelyek közszeretnek örvendtek és bizonyították a zarándokseregek élő hitét, mély vallásosságát és nemzeti érzését. (Mária: Magyarország Nagyasszonya.) Az évenként Szent István király napján, augusztus 20-án megrendezett lenyűgöző Szent Jobb körmenet Budapesten is megerősítette a fenti benyomást. Mindezek világosan mutatták azt is, hogy a katolikus egyház befolyása széles rétegekre kiterjedt. Az egyház ezekben az években akkora befolyással rendelkezett, mint azelőtt ritkán, és bármikor képes volt a katolikus világnézet megvallására hatalmas tömegeket megmozgatni. Ennek legmeggyőzőbb bizonyítéka az 1938 május végén Budapesten megrendezett XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus volt.

A katolikus intelligencia, pedagógusok, szerzetesek és világi papok, nevelők és egyesületi funkcionáriusok, még alkalmazottak és munkások is érezték, hogy a jelen, de még inkább a jövő problémáinak megoldására a tradicionális értékek és magatartásszabályok egyedül nem elégségesek. Ezért lelkesen fogadták azt a szellemi nyitást, lelkesítő spiritualizmust, azokat az új eszméket, formákat és tartalmakat, melyeket mindenki számára érthető nyelven és módon katolikus újságok és folyóiratok, könyvek, prédikációk és különféle tanfolyamok, nem utolsósorban példamutató tettek közvetítettek.

Mindezek hozzájárultak egy modern, korszerű keresztény szellem kialakításához, mely mindenkor képes volt a kor fennálló kérdéseire korszerű választ adni, aktív szellemi ellenálláshoz, igazi keresztény humanizmus bizonyításához, különösképpen az üldözötteknek való segítségnyújtáshoz erőt és bátorságot adni. Nem utolsósorban közreműködtek egy aktív katolikus embertípus kialakításában, amely számára elsősorban tettek és példamutató magatartás voltak fontosak.

A 30-as éveket és a 40-es évek kezdetét a magyar katolicizmus fejlődésében a "fordulat évtizedének" lehet nevezni. A Széchenyi István és

Prohászka Ottokár szellemében radikális változást követő lők száma különösképpen a katolikus fiatalság és intelligencia köreiben - évről évre nagyobb lett. A már említett új folyóiratok és a megújítási mozgalmat támogató régebbi katolikus sajtóorgánumok mellett információs füzetek jelentek meg, melyek szélesítették és elmélyítették az ismereteket, erősítették másokért a felelősségérzést és tettekre buzdítottak. Leopold Antal megjelentette a Quadragesimo anno enciklikát magyar fordításban. Közi-Horváth József tanulmánya Proletárok megváltása és korunk legnagyobb veszedelme címmel a Divini Redemptoris című enciklikát ismertette. Az Actio Catholica másfél milliós példányszámban kiadta és az érdeklődők rendelkezésére bocsátotta a fenti két füzetet. Hasonló célt szolgáltak Bangha Béla S. J., Csávossy Elemér S. J., Varga László S. J., Mihelics Vid, Kovrig Béla, Mikos Ferenc, Bikkal Dénes, Lacza István stb. írásai. Mígray József, aki korábban Lenin egyik legtehetségesebb magyar tanítványának számított, könyvet írt A marxizmus csődje címmel. Az Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség (OMKFDSZ) taggyesületei, köztük a Mária-kongregációk, a Settlement-csoportok, a Piarista Diákszövetség, a Teleki Pál Munkaközösség, a Prohászka-körök, a Katolikus Akció szakosztályai és számos további szervezet munkája, tagjainak felelősségtudata és áldozatkészsége is hozzájárult a "fordulat évtizedének" kialakulásához, formálásához, a 30-as évek katolikus reformmozgalmainak létrejöttéhez és eredményeihez. 204

3.9. A KALOT-mozgalom

A magyar katolicizmus legjelentősebb és legtöbbet ígérő népi mozgalma a 30-as években kétségkívül a KALOT (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete) volt. A KALOT-mozgalom létrehozóiban volt bátorság az agrárlakosság tarthatatlan helyzetéből a legkézenfekvőbb következtetést levonni: a legszükségesebb tennivalókat késedelem nélkül meg kell valósítani.

A világgazdasági válság Magyarországon is érezhető súlyos következményei is oda hatottak, hogy felelősségtudattal rendelkező emberek cselekvésre, reformok végrehajtására határozták el magukat. Különösképpen a törpe- és kisbirtokos rétegek, valamint a mezőgazdasági munkások elviselhetetlen helyzete követelt sürgős intézkedéseket. Egyre szélesebb körben ismerték fel, hogy a nyomorgó agrárlakosság helyzetének észrevehető megjavítása egy erős, öntudatos és független nemzet megteremtésének elengedhetetlen feltétele.

1935 szeptemberében Kerkai Jenő jezsuita atya, dr. Farkas György és Ugrin József elhatározták egyagrárifjúsági mozgalom megalapítását. A mozgalom céljával az agrárifjúság minél nagyobb részének "kiművelt emberfökké" való képzését és nevelését tűzték ki. A "kiművelt emberfők sokaságának" kell saját soraiból vezetőit kitermelni, ezek segítségével egy erős mozgalmat szervezni, az agrárlakosság szellemi, gazdasági és politikai függetlenségét kiharcolni és ezzel az egész nemzet számára egy új és reményteljes jövő perspektíváit megrajzolni. Kezdetől fogva nem volt kétséges, hogy a mozgalom a keresztény erkölcsstan és világnézet alapján áll. Gondolkodásának és cselekedeteinek egyetlen értékmérője a Krisztusban újból és újból megújuló erkölcs és lelkiismeret. A mozgalom politikai és szociális tájékozódására a két nagy szociális enciklika (Rerum novarum 1891, Quadragesimo anno 1931) szolgált. Ezek útmutatását mind az egyes programpontok megfogalmazásánál, mind a vezetők magatartásának és "agitációjának" megindoklásánál, különösen egyházi körök előtt, felhasználták. A mozgalom vezetői kategorikusan elvetették azt az álláspontot, mely szerint a proletársors elkerülhetetlen. Követelték a szociális igazságosság megvalósítását. Meggyőződéssel hirdették, hogy magántulajdonra, a földbirtokra való abszolút jog nem létezik. Nyíltan és félelem nélkül rámutattak arra, hogy az uralkodó gazdasági rend antiszociális és minden haladásnak fékezője, sőt megakadályozója.

Szegeden 1936-ban páter Kerkai szerzetesi szobácskájában született meg az első gyakorlati tapasztalatok analízise és hosszú viták után a KALOT rövid, radikális és tömör négyes jelszava: Krisztusibb embert, műveltebb falut, életerős népet, önérzetes magyart! A négyes jelszó egyben a mozgalom programnyilatkozata is lett. Ebben a kis szerzetesi szobában Szegeden még sok olyan jelszó, program és követelés született, amire akkor sokan még gondolni sem mertek. A KALOT három alapítójának szilárd meggyőződése volt, hogy mindazok, akik ennek az elvi programnak megfelelően gondolkoznak és éreznek, képesek lesznek mindenfajta veszéllyel szembenézni, minden megpróbáltatásban helytállni.

A mozgalom konkrét programját tartalmazó KALOT-vezérfüggöny 1937-ben jelent meg. Radikalizmus, világos fogalmazás és bölcs előrelátás voltak a program tartalmának szembevethető ismertetőjegyei. Ez a tény annál inkább csodálatra és elismerésre méltó, mivel a KALOT-mozgalom programjával Magyarországnak egész vezető rétegét, különösen a katolikus hierarchiát, kihívta maga ellen. Pedig a mozgalom jövője nem kis mértékben az egyházi hierarchia magatartásától függött. A KALOT vezetősége ugyanis a plébániák, a plébánosok és káplánjaik segítségével és közreműködésével kívánta a mozgalmat megszervezni és kiépíteni. A KALOT kezdeményezői ettől a szervezési formától várták az optimális hatásfokot. Bizton számoltak a legtöbb plébános és káplán együttműködésével és bizalommal tekintettek "fiatal agitátoraik" friss és még el nem

használt erejére. A KALOT-mozgalom viharos gyorsaságú fejlődése megfelelt vezetői várakozásának.

A vezér könyvből idézett néhány elvi jellegű megállapítás önmagáért beszél: "Az ember a legnagyobb érték. . ." "Halálos ellensége lelkünknek minden olyan ember vagy rendszer, mely testünket éhbérrel, munkauzsorával koldusmankóra kényszeríti."

"Nem tűrhetjük zsebünkben, s gyakorta a torkunkon kotorászó kezét, csak azért, mert szelídek, alázatosak, katolikusok vagyunk."

"Senki se kívánhatja tőlünk, hogy a szelídség, felebaráti szeretet jelszava mellett kifosztani engedjük magunkat."

"Szeretjük... sajátos népi értékeinket, szokásainkat, népművészetünkét, hagyományainkat..." "Ezek megmentése a falu megmentését jelenti."

"Célunk... népi tehetségek felkarolása. "

"... A falvak, tanyák, puszták népének nem sok oka van az életörömré.

Száraz kenyér, rongyos ruha, rozoga otthon, sokszor még az sem, a sok-sok

könnycsepp nem az életöröm, hanem az elkeseredés szálláscsinálója."

". . . Senkinek sincs a javak mennyiségéhez annyi joga, hogy azzal százazrek élethez való jogát komolyan veszélyeztesse. Az élet jogát nemcsak doronggal vagy késsel lehet veszélyeztetni, hanem mindennemű spekulációval, éhbérrel, uzorával, tisztességtelen versennyel, egészségtelen munkakörnyezettel, túlóráztatással stb., melyek jelen gazdasági rendünknek szörnyszülöttei . . . Az élethez való jog felette áll minden magántulajdoni jognak, ha még olyan 'abszolútnak' is van kikiáltva." "... Érdekközösséget vállalunk népünkkel és a milliós tömegű agrárproletariatussal. . . "

Célunk: "Mezőgazdasági terményeink értékesítésének szövetkezeti rendezése. . .

mezőgazdaságunk iparosítása. . .

társadalmi biztosítás. . .

érdekvédelmi tömörülés . . .

együttműködés népünk szociális szolgálatában - társadalmunk protés társ rétegeivel. . ."

"... Ellenségei vagyunk a vér és a faj esztelen hódolatának, mely a túlfűtött nacionalizmus természetrajzából folyik. Boldogulásunkat, jövőnket nem a társadalmi osztály, s nem a faj mozgatja és hordozza, hanem a nemzettestbe beépített nép! Valamely nemzethez tartozni nem a vér kérdése, hanem a lelkiületé" .

"Ahol egynemzetiségű (de nem magyar) ifjúság van, ott anyanyelvükön ismerttetendők a Mozgalom célkitűzései... Minden nyelvhasználati és tömörülési szabadságot megértünk, mert ezek legszemélyesebb alapjogok..."

"A Mozgalom... elhárít minden olyan akadályt, amely naiv gyermekhitel a mostani helyzet változhatatlanságába kapaszkodik. E rendszert megtévedt, bűnös emberi kezek alkották, mely önmagát soha meg nem

oldja... A kibontakozás és megújulás útjainak megépítéséhez munkás férfikarokra van szükség. Ezeket keressük a falvakban, tanyákban és ezeket a kezeket akarja összefogni, egymásba kulcsolni a Legényegylet. . . . Ami pedig a jelen rendszerváltozásnak 'arra hivatottak' részéről való kezdeményezését illeti, nyugodtan állíthatjuk, hogy arra hivatottabb aligha akad, mint éppen az egyszerű nép. „205

A KALOT elindítói közel egyéves szervezési előkészítésének, falu- és tanyajárásának az volt az eredménye, hogy 1936 októberében Szegeden, Somogyi-telepen, a jezsuiták nyaralójában, 35 tanyasi legény jött össze három és fél napos szervezői tanfolyamra Szeged környékéről. Valamennyiüket a tanfolyam vezetői személyes beszélgetés után választották ki és hívták meg.

A három és fél nap alatt csak beszélgetés folyt. Reggel és este Kerkai páter beszélgetett a résztvevőkkel világnézeti kérdésekről. Dél előtt és délután egyletszervezésről, tagtoborzásról, műsoros esték rendezéséről, "parasztilletanról" , továbbá aktuális politikai, gazdasági és szociális problémákról folyt a vita Farkas György és Ugrin József, valamint a résztvevő 35 fiatal között. Idegen előadó ritkán szerepelt a tanfolyamokon. A résztvevők kívánságára időnként azonban szakembereket (kertész stb.) is meghívtak szakkérdések (gyümölcs, konyhakerti növények termesztése stb.) megtárgyalására.

A tanfolyamok általában vasárnap délután fejeződtek be ünnepélyes záró összehozással. Ezekre az ünnepélyes befejezésekre "válogatott" és "hasznos" vendégek is kaptak meghívást. Ezek a záróüléseken, melyek gyakorlatilag az otthon tartandó egyleti gyűlések mintái voltak, főleg a fiatalok beszéltek. Beszámoltak a hallottakról, énekeltek, táncoltak, sőt néha még röpjeleneteket is rendeztek. A zárógyűléseknek mindig mély hatása volt a látogatókra. A KALOT vezetői már akkor ismerték a "transzparens" jelentőségét.

A tanfolyamok díjtalanok voltak. Az élelem nagyobbik részét nyersanyagban a legények hozták. Naponta délben meleg, főtt étel volt, reggeli rendszeren tea kenyérral és szalonnával vagy más hidegpótlással a tarisznyából. Este ugyancsak tarisznyából evett a társaság és teát ivott hozzá. A tanterem egyben ebédlő is volt. Étkezésnél a legények szolgáltak fel. A háló közös volt, emeletes ágyakkal. Takaróul pokrócot a legények hoztak, két tiszta lepedőt mindenki helyben kapott.

A tanfolyam résztvevői értékes információs anyaggal tértek haza. A "szellemi táplálékról" való gondoskodás következetesen folytatódott.

A szegedi ifjúsági vezető képző (agitátorképző) tanfolyamoknak híre futótűzként terjedt el az országban. Községekből, tanyaközpontokból, most már tájegységek határait is átlépve, egymás után jöttek a jelentkezések. Mindent biztosítanak, csak náluk is legyen tanfolyam.

1938 végére az agitátorképző tanfolyamosok száma már 2000-re emelkedett. A tanfolyamosok által megszervezett helyi egyletek száma

megközelítette az 1500-at, a mozgalom taglétszám a pedig a 100 000 felé járt.

1938. május 29-én a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus alatt a budapesti KALOT-nagygyűlésen, az Iparcsarnokban 10 000 kék inges falusi legény küldött ült és feszülten hallgatta pater Kerkai kemény

kijelentéseit. "Kiknek szolgál ez a mozgalom? ... Istenen kívül senkinek sem szolgál, mert... nincsenek urai, csak napszámosai vannak! Ki ellen szervezkedünk? ... senki ellen sem. . . de a régi rend védelmére sem. Még az egyházi birtokok védelmére sem!"

1938 őszétől 1939 tavaszáig - a kurzusokat a földmunkára való tekintettel csak késő ősztől kora tavaszig tartották - további 2000 legény vett részt 44 tanfolyamon. Egy évvel később 14 megyében 117 három és fél napos kurzuson 3771 fiatal nyert kiképzést. 1942 végéig a KALOT kb. 15 000 ifjúvezetőt képzett ki. Egyleteinek száma meghaladta a 3500-at. Taglétszámuk megközelítette a félmilliót.

Ez a robbanásszerű fejlődés egyben a katolikus agrárifjúság méltó válasza volt az uralkodó réteg és a középosztály bizonyos köreinek a hírverésére, hogy" ...a paraszt lusta, nem akar tanulni, hogy szervezhető len, zsugori és fogához veri a garast, nincs benne egy szemernyi áldozat készség sem..." Már az első évek eredményei világosan bizonyították, hogyahírverés valótlanságot állított.

A KALOT-mozgalom dinamikus fejlődése továbbá azt is bizonyította, hogya keresztény tradíció, gondolkodásmód és érték szemlélet minden támadás és alapelveinek megkérdőjelezése ellenére még mindig rendkívül erős formálóerőt jelent és a magyar nép gondolkodásában mélyen gyökerezik.

A katolikus fiatalság egy tekintélyes része csupán a szikrára várt, hogy igazi keresztény szellemmel áthatott eszmék iránt lángra lobbanjon, tetterejét, képességeit kitartóan ezek megvalósításáért latba vesse. Ezzel egyszersmind jelezni kívánta azt is, hogy vele az ország és a társadalom megújításában számolni kell.

A KALOT robbanásszerű fejlődése azonban gondokat is okozott. A két legnehezebb problémát a három és fél napos tanfolyamosok továbbképzése és a lényegesen megemelkedett kiadások olyképpen való fedezése jelentette, hogy azáltal a mozgalom szabadsága, függetlensége és eredetisége nem szenved lényeges csorbát.

Az első probléma megoldására az agitátor-tanfolyamok mellett szélesebb és mélyebb ismereteket közvetítő vezetőképző intézmények létrehozását határozta el a mozgalom vezetősége. Ezekre az intézményekre várt az a feladat, hogy kurzusaik résztvevőit önálló, kritikus és felelősségtudattal rendelkező gondolkodásra és cselekvésre képesítsék a mozgalmon belül éppen úgy, mint a politikai és társadalmi életben. A tanfolyamok legjobbjait pedig céltudatosan felkészítsék egy pluralista alapon álló parlamenti demokrácia leendő feladatainak ellátására. Ezeknek a feladatoknak az

elvégzését népfőiskolákra kívánták bízni. Ezeket az intézményeket azonban előbb még létre kellett hozni.

Magyarországon a népfőiskola gondolata nem volt ismeretlen. Egy időben a dán protestáns lelkésszel és költővel, 1861 óta püspökkel- Nikolai Frederik Severin Grundtviggal -, aki 1844-ben elsőként kezdeményezte egy népfőiskola létrehozását, az elsőt valójában 1851-ben Kold Kristen Ryslinge-ben alapította, gróf Széchenyi István beszélt arról, hogy csak a "kiművelt emberfők sokasága" teheti a nemzetet gazdaggá, erőssé és életképesse. Grundtvig és Széchenyi elképzelésének további sorsa között az volt a különbség, hogy Grundtvig javaslatai számos támogatóra találtak, és azok megvalósulhattak, míg Széchenyit honfitársai csupán megtapsolták. Kortársait Kossuth szárnyaló gondolatai és nacionalista követelései jobban lelkesítették, mint Széchenyi józan, állandó és következetes munkára, megvalósítható feladatokra való buzdításai és javaslatai.

A napóleoni háborúk okozta veszteségek és pusztítások következményeit a dán nép, elsősorban azonban a dán parasztság még évtizedek múltán is érezte. Grundtvig javaslatára felfigyelt a dán közvélemény. Hamarosan mellé állt a dán társadalom jelentős része is. A parasztság majdnem teljes egészében. Grundtvig programja négy szövből állt. "Népfőiskola, szövetkezet, éljtek dánul." Ennek a programnak következetes megvalósítása teremtette meg a világ talán leggazdagabb és legműveltebb parasztjait. Az 1930-as évek végére Dániában 62 népfőiskola működött. Fenntartója nem az állam, hanem a szövetkezeti parasztság volt. A parasztság Dániában erős gazdasági és politikai hatalom lett.

A népfőiskolák Norvégiában, Svédországban és Finnországban is nagyon népszerűek voltak. Finnországban 1940-ben 60 népfőiskola működött. Minden járásra esett egy. A finn népfőiskolák hathatós ellenállást fejtettek ki az orosz hegemoniatörekvésekkel szemben, hozzájárultak a társadalmi különbségek leépítéséhez és erősítették a finn nemzettudatot.

Magyarországon a népfőiskolák gondolatát a XX. század elején a katolikus püspöki kar és a Magyar Gazdaszövetség, valamint ennek ifjúsági szervezete, a Széchenyi Szövetség, az első világháború után az Országos Faluszövetség és a kormány vetette fel és támogatta. Mezőkövesden 1922-ben alakult egy népfőiskola. Előadói az ottani katolikus gimnáziumból kerültek ki. 1925-ben Sréter Ferenc földbirtokos Szandán, Szekeres Bónis katolikus plébános pedig Győrcsanakon alapított egy-egy népfőiskolát. Mindkettő a 30-as évek elejéig működött. Magyarországon 1940 őszén Érden létesült az első állandó jellegű népfőiskola. Alapítója és fenntartója a KALOT-mozgalom volt.

A magyar népfőiskolák magukévá tették az európai népfőiskolák ismertetőjegyeit. Ezek voltak: világosan körülhatárolt világnézet mint a nevelés alapja, a nemzeti tradícióban gyökeredzett kultúra ápolása, a nemzet nagy céljainak megvalósításában az együttműködés vállalása, a

módszerek rugalmassága, a hallgatók önállóságra és öntevékenységre buzdítása. Fontos volt továbbá a privát és társadalmi kezdeményezéseknek az állam jóindulatú támogatásával való összekapcsolása.

A fenti ismertetőjelek átvételét és elismertetését 1940 májusában és 1941 áprilisában megtartott ankéton hivatalosan is elhatározták. A két értekezlet résztvevői KALOT, KIE (Keresztyén Ifjúsági Egyesületek) és a Vallásés Közoktatásügyi Minisztérium képviselői voltak. Az ankéteken továbbákihangsúlyozták, hogyanépfőiskolák feladatai között az ismeretközvetítés éppen olyan fontos és lényeges, mint a nevelés. A kiképzésnek minőségre és nem mennyiségre kell törekednie. A népfőiskolát végzettekkel a kapcsolatot továbbra is fenn kell tartani. A népfőiskolák alapításánál tekintett el kell lenni ezek regionális karakterére. Az ankét vezetői elhatározták egy népfőiskolai tanács életre hívását. A tanács 14 tagból áll, közülük hetet a KALOT, hetet a KIE delegálhatott.

A KALOT népfőiskolai kiképzésben a nemzet különböző sorskérdései központi helyet foglaltak el. Ezzel kapcsolatban a nevelési módszerek jellegének fontos szerep jutott. Az érdi - első állandó - népfőiskola feladata lett, képző- és nevelőmunkája keretében az ezek számára legalkalmasabb módszertan kidolgozása is. Pedagógiájának alapelve az önállóságra nevelés volt.

Ennek a megbízatásnak megfelelően az érdi népfőiskola a következő három tanfolyamformát fejlesztette ki: 1. két és fél hónapos kultúrtaanfolyamot; 2. gazdasági kurzust a Hangya és aGenerali Biztosító Intézettel közösen; 3. népi szervező- és vezetőképző tanfolyamot. A 2. és 3. pont alatti rendezvények három héttől egy hónapig tartottak.

A népfőiskolák emberanyaga a falvak és tanyák parasztfjúságából került ki. A népfőiskolai felvétel kritériuma elvileg az elemi iskola négy osztályának elvégzését és a 16-18 esztendő betöltését kívánta meg a jelentkezőtől. E kívánalmaktól azonban sokszor eltekintettek, különösen, ha különleges tehetségű fiatalról volt szó (ének, tánc, szervezőképesség stb.), ami elég gyakran előfordult. Végső soron egyetlen igazi feltétel volt: a növendék jellemes ember legyen!

A tananyag általában négy gondolatkör köré csoportosult: vezető, mint egyén; vezető a családban; vezető a községben (egyházközségben, gazdasági és társadalmi intézményekben, a KALOT-mozgalomban) és vezető az általános emberi és speciális magyar kérdésekről kialakítandó faluközvélemény irányításában. A részletezett tananyag előadásainak a mélyén mindenütt e négy szempont dominált.

Az érdi népfőiskolának 16 állandó munkatársa volt. Közülük tízen a népfőiskolán laktak. A tízhetes KALOT kulturális népfőiskolai kurzus 60 munkanapból és tíz vasárnapból állt. Ennek megfelelően a tanfolyamnak 480 tanítási óra - napi nyolc óra - állt rendelkezésére. A többi időt pihenésre, szabad foglalkozásra, általában nevelésre fordították.

módszerek rugalmassága, a hallgatók önállóságra és öntevékenységre buzdítása. Fontos volt továbbá a privát és társadalmi kezdeményezéseknek az állam jóindulatú támogatásával való összekapcsolása.

A fenti ismertetőjelek átvételét és elismertetését 1940 májusában és 1941 áprilisában megtartott ankéton hivatalosan is elhatározták. A két értekezlet résztvevői KALOT, KIE (Keresztény Ifjúsági Egyesületek) és a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium képviselői voltak. Az ankétkon továbbá kihangsúlyozták, hogyanépfőiskolák feladatai között az ismeretközvetítés éppen olyan fontos és lényeges, mint a nevelés. A kiképzésnek minőségre és nem mennyiségre kell törekednie. A népfőiskolát végzetekkel a kapcsolatot továbbra is fenn kell tartani. A népfőiskolák alapításánál tekintettel kell lenni ezek regionális karakterére. Az ankét vezetői elhatározták egy népfőiskolai tanács életre hívását. A tanács 14 tagból állt, közülük hetet a KALOT, hetet a KIE delegálhatott.

A KALOT népfőiskolai kiképzésben a nemzet különböző sorskérdései központi helyet foglaltak el. Ezzel kapcsolatban a nevelési módszerek jellegének fontos szerep jutott. Az érdi - első állandó - népfőiskola feladata lett, képző- és nevelőmunkája keretében az ezek számára legalkalmasabb módszertan kidolgozása is. Pedagógiájának alapelve az önállóságra nevelés volt.

Ennek a megbízatásnak megfelelően az érdi népfőiskola a következő három tanfolyamformát fejlesztette ki: 1. két és fél hónapos kultúrtaanfolyamot; 2. gazdasági kurzust a Hangya és a Generali Biztosító Intézettel közösen; 3. népi szervező- és vezetőképző tanfolyamot. A 2. és 3. pont alatti rendezvények három héttől egy hónapig tartottak.

A népfőiskolák emberanyaga a falvak és tanyak parasztfjúságából került ki. A népfőiskolai felvétel kritériuma elvileg az elemi iskola négy osztályának elvégzését és a 16-18 esztendő betöltését kívánta meg a jelentkezőtől. E kívánalmaktól azonban sokszor eltekintettek, különösen, ha különleges tehetségű fiatalról volt szó (ének, tánc, szervezőképesség stb.), ami elég gyakran előfordult. Végül soron egyetlen igazi feltétel volt: a növendék jellemes ember legyen!

A tananyag általában négy gondolatkör köré csoportosult: vezető, mint egyén; vezető a családban; vezető a községben (egyházközségben, gazdasági és társadalmi intézményekben, a KALOT-mozgalomban) és vezető az általános emberi és speciális magyar kérdésekről kialakítandó faluközvélemény irányításában. A részletezett tananyag előadásainak a mélyén mindenütt e négy szempont dominált.

Az érdi népfőiskolának 16 állandó munkatársa volt. Közülük tízen a népfőiskolán laktak. A tízhetes KALOT kulturális népfőiskolai kurzus 60 munkanapból és tíz vasárnapból állt. Ennek megfelelően a tanfolyamnak 480 tanítási óra - napi nyolc óra - állt rendelkezésére. A többi időt pihenésre, szabad foglalkozásra, általában nevelésre fordították.

A tantárgyak és óraszámok a következők voltak: világnézet: 50; magyar történelem: 40; magyar irodalom és művelődéstörténet: 40; rövid világ- és magyar földrajz: 15; kisgazdaságtan, hazai és világgazdasági kép: 20; ember- és állategészségügy: 10; magyar műveltség: 140; magyar sorskérdések: 10; állampolgári jogok és kötelességek, szerződés: 17; szövetkezeti kérdések: 10; mozgalmi vezetőképzés: 73; leventemozgalom: 25; összefoglalás, beszélgetés: 30 óra.

Vasárnap délelőtt önképzőkori ülés volt. Elnöke a fiatalok közül került ki. Minden vasárnap más és más. A tárgysorozatot maguk a résztvevők állították össze. Minden gyűlésről jegyzőkönyvet vezettek.

A nyár folyamán az érdi népfőiskola diáktáborokat szervezett előadásokkal és vitákkal. A tábor résztvevői: középiskolások, lelkészek, káplánok, szeminaristák, tanítók, tanító- és tanárjelöltek stb. voltak. A KALOT képviselői nem mulasztották el a kedvező alkalmat, hogy a diáktábor résztvevőit ne informálták volna a mozgalom céljairól és eredményeiről.

1938 novemberében a KALOT és az Emszo közös Munkaszövetkezetet alapított. Ennek keretében kereskedelmi tevékenységet folytattak. 1941-ben megalakult a KALOT Gazdasági Szövetkezete. Célja egy széles körű építkezés kiépítése, valamint a falu számára szükséges gazdasági eszközök és termékek kedvezményes beszerzése volt. E cél megvalósítása érdekében a KALOT rendszeresítette az érdi népfőiskolán az ún. agrárkereskedelmi tanfolyamokat, népszerű nevén "kupecképző tanfolyamokat".

Ez az intézményesített ügynökképzés több célt szolgált. Ezek legfontosabbika az volt, hogy a legények nem altruista módon dolgoztak már fajtájukért, hanem profi módon, azaz kereseti lehetőséggel összekötve.

A Generali Biztosító Intézettel való együttműködés eredménye 600 parasztbiztosító ügynök beállítása volt. A vértessacsai népfőiskolán 500 sajtóügynököt képeztek ki, akik kezükben tartották falujukban és tanyájukon a sajtóterjesztés ügyét. Az érdi népfőiskolán 200 fiatal legény kapott Hangya-bizományosi kiképzést.

1941-ben egy, 1942-ben 16, 1943-ban pedig már 20 KALOT-népfőiskola létezett. KALOT-népfőiskolák a következő helységekből voltak: Érd, Csíksomlyó, Szeged, Zirc, Püspöknádasd, Egyházasköte, Balatonberény, Jánosi, Palicsfürdő, Hajdúdorog, Szilágysomlyó, Szatmárnémeti, Ungvár, Kisunyom, Vágsellye, Eger, Endrőd, Kecskemét, Kassa és Vértessacska.

A népfőiskolákhoz tartozó épületek és egyéb ingatlanok közül kettőt megvett, hármat maga épített, hatot bérelt, kilencet ajándékba kapott a KALOT. Az ajándékozók között volt Serédi Jusztinián esztergomi érsek, Virág Ferenc pécsi megyés püspök, József főherceg, gróf Hunyadi József.

A kiművelt emberfők, a tehetséges és tettekes parasztleányok száma évről évre nagyobb lett. Egyre szélesebb körökben vált ismertté, hogy Dániában már 1921-ben végrehajtották a földreformot. Ezt azért tudták megvalósítani, mert a mezőgazdasági szövetkezetek gazdasági "nagyhata

lommá" fejlődtek és a földreformot egyszerűen kikényszerítették. A 62 dán népfőiskola ontotta a kiművelt emberfőket. A parlamenti képviselők egyharmada népfőiskolás volt.

A KALOT mintaképül a dán utat választotta. A mozgalomtól távol állt az izgatás, az államellenes agitáció minden formája. Meggyőződése volt, hogy kitűzött célját a maga választotta úton mindenfajta forradalmi erőszak és rombolás nélkül és ezáltal mérhetetlen emberi és anyagi érték megkímélésével el tudja érni. A mozgalom nem egészen tíz év alatt elért eredményei is ezt bizonyították.

A népfőiskolákhoz kisebb-nagyobb földbirtokok is tartoztak. Ezeket a tanfolyamosok művelték meg. Ez volt a gyakorlóterük. A földbirtok általában mint alapítvány vagy bérlet állt a népfőiskolák rendelkezésére.

A mozgalom anyagi problémáinak megoldására a KALOT vezetősége időről időre adománygyűjtő akciókat szervezett. A reakciók a gyűjtésekre különbözőek voltak, és hűen tükrözték az akkori magyarországi viszonyokat. Az ország legnagyobb ipari üzemétől, a Weiss Manfréd gyártól, hat kettős vaskének és egy vetőgépnél az adományozását, az ország legnagyobb földbirtokosától, Esterházy hercegtől pénzbeli támogatást kért a KALOT. Mindkét helyről elutasító választ kapott. Szentpéterfa lakói egy kultúrház építésére 700 pengőt gyűjtöttek, a községből az Egyesült Államokba kivándorolt falubéliek 1000 pengőt, a Belgiumban dolgozó szentpéterfai cselédlányok 500 pengőt adományoztak. Az endrői népfőiskola felépítésére rendezett gyűjtési akció keretében Gross Sándor zsidófakereskedő 10 000 pengőt adományozott. A népfőiskola felépítési költségei 56000 pengőt tettek ki. Az egyházasközségi Széchenyi-népfőiskola létrehozásához 50 000 pengő bankhitelre volt szükség. A bankhitel-kötelezvényt 150 kisgazda írta alá. Ez valószínűleg egy egyedülálló eset a népfőiskolák alapításának történetében. A bankhitel folyósítása után fiatal kisgazdák - valamennyien az "agitátor-tanfolyam" abszolvensei - Győr és Sopron megyében faluról falura járva rövid idő alatt 40000 pengőt gyűjtöttek a Széchenyi-népfőiskola céljaira.

Ez a néhány példa - hasonlókat felsorolását lehetne folytatni - meggyőző bizonyítéka a katolikus agrárnépesség, katolikus plébánosok és káplánok magatartásának és áldozatvállalásának. Segítségük és támogatásuk nélkül a KALOT-mozgalom eredményei elképzelhetetlenek lettek volna.

Nyolc népfőiskolán a "Kert-Magyarország" gondolat megvalósításáért kertgazdaképző tanfolyamok működtek 10-12 hónapos időtartammal. Ezeknek a tanfolyamoknak a végzői államilag elismert "ezüstjelvényes kisgazdák" lettek. A tanfolyam résztvevői a népfőiskolákhoz tartozó kertészetekben gyakorolták és próbálták ki képességeiket, valamint a tanfolyamon szerzett ismereteiket.

Kassán szlovák-magyar, Ungváron ruszin-magyar népfőiskola működött. A tanfolyamok a nemzetiségek anyanyelvén folytak. Német-magyar

népfőiskola a budapesti német követség tiltakozása miatt nem jöhetett létre. Német ajkú legények tanfolyamai Erden és dunántúli népfőiskolákon kerültek lebonyolításra. Ezeknek a tanfolyamoknak a nyelve német volt. A szilágysomlyói népfőiskola fő feladata az erdélyi magyar szórványok szellemi és anyagi támogatása és gondozása volt.

A KALOT-mozgalom egyik legnagyobb teljesítménye a jánosi telepesképző népfőiskola létrehozása volt. A KALOT nem földosztást, hanem egy komolyan megalapozott radikális földreform megvalósítását tűzte ki céljául. Tudományosan és szakmailag is bizonyított tételként fogadta el, hogy egy eredményes földreformnak három feltétele van: Megfelelő nagyságú földbirtok, korszerű mezőgazdasági tudással és kitartó szorgalommal rendelkező ember, valamint a beruházáshoz szükséges tőke.

Az ország első telepesképző főiskoláját 1941-ben Jánosiban kifejezetten azzal a céllal alapította a KALOT-mozgalom, hogy ott azokat a parasztlégényeket készítse elő lelkiileg, szellemileg, jellemileg, szakmailag és gyakorlatilag, akik képesek lesznek egy nagyszabású, átgondolt földreformprogram megvalósításában alkotó módon együttműködni, később pedig vezetői és propagálói lesznek a telepítési mozgalomnak.

A jánosi népfőiskolához 250 katasztrális hold föld tartozott, a szükséges épületekkel együtt. Az ingatlant az ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap) támogatásával és Kerék Mihály elismerésre méltó kiállításával sikerült a KALOT-nak megkapnia. Kerék Mihály, a magyar agrárproblémák egyik legjobb ismerője, a Komárom Megyei ONCSA-felügyelőség vezetője volt. Kerék bátor kiállása a KALOT terve mellett azért is elismerésre méltó, mert tudta, hogy felettese, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter azt az álláspontot képviselte, hogy a KALOT telepítési akciójának hajótörést kell szenvednie. Az ONCSA-alap segítsége és a mozgalom barátainak következetes támogatása lehetővé tette az első telep es akció sikeres létrehozását, az első KALOT-falunak, Egeg-Szent Lászlónak a megvalósítását.

A jánosi népfőiskolán tíz hónapos telepesképzést, tíz hónapos kertgazdaképzést és háromhetes ifjúsági vezetőképző tanfolyamokat tartottak. A szakmai képzés elméleti részét a Rimaszombati Állami Gazdasági Iskola tanárai vállalták.

A jánosi népfőiskolán két telepesképző tanfolyamot tartottak meg. Az első csoportban - 1941-1942 - 27 növendék végzett, a másodikon 1942-1943 - 23-an vettek részt. Ennek a tanfolyamnak a teljes befejezését több résztvevő katonai behívása lehetetlenné tette.

A második telepesképző tanfolyam növendékei a diploma mellett egy nagyon fontos ígéretet is kaptak. Ennek értelmében a háború befejezése után földjuttatásban részesülnek. Ennek az ígéretnek a reális alapját a püspöki kar néhány tagjának, név szerint Serédi Jusztinián esztergomi érseknek, Pétery József váci, Mindszenty József veszprémi, Apor Vilmos

győri, Virág Ferenc pécsi megyés püspököknek nyilatkozata képezte, mely szerint a nevezettek a KALOT telep es akció részére a szükséges földet rendelkezésére bocsátják és az akciót anyagilag is támogatják.

A KALOT vezetőinek sikerült a vallásalapból Egeben 418 katasztrális hold szántót és 400 katasztrális hold erdőt húsz kiképzett fiatal, megnősült parasztleánynek hosszú lejáratú és rendkívül kedvező bérletszerződéssel rendelkezésére bocsátani. Húsz fiatal pár, mindegyik 20 katasztrális hold szántón, egy pionír feladatba kezdett, mely a KALOT-mozgalom legnagyobb teljesítményei közé tartozik és mintaképül szolgálhatott volna egy alaposan előkészített, széles körű földreform véghezviteléhez. A háború kimenetele és a háború utáni magyarországi politikai fejlődés megakadályozták ennek a "reális utópiának" a folytatását.

A KALOT egy másik jelentős teljesítménye a kultúra és népművészet szolgálata volt. Az egyes népfőiskolákon - mindenekelőtt Érden – kiképzett népitánc-, népszínijátész és népdalcsoportok színvonalas kultúrprogrammal szerepeltek a falvakban. Néhányan közülük külföldi turnékon is részt vettek. 1944. március 18-án - egy nappal az ország német megszállása előtt - a Budapesti Városi Színházban mutatkozott be a KALOT népi együttese népballadákkal, népdalokkal és népi táncokkal. Mintha megéreztek volna, mire lesz a magyar népnek legnagyobb szüksége az elkövetkezendő időkben. A KALOT népi együttese óriási sikert aratott a városi színházban. A népi együttesek könyvtárak alapítását és reformeszmék terjesztését is szorgalmazták.

Csíkсомlyón a Kós Károly által tervezett és Teleki Pál anyagi támogatásával felépített székely népfőiskolán Szervátius Jenő vezetésével tíz hónapos faragótanfolyam nyílt. Ugyancsak faragótanfolyam kezdődött Boda Gábor szobrászművész irányításával a püspöknádasdi népfőiskolán. Tehetséges legények munkája még külföldi kiállításokra is eljutott. A budapesti Képzőművészeti Főiskola növendékei többször felkeresték az érdi népfőiskolán megnyílt Szépműves Műhely tehetséges "művészelőltreit" és együtt dolgoztak velük. Egy alkalommal a kor neves magyar festőművésze, Aba-Novák Vilmos látogatta meg tanítványaival együtt az érdi népfőiskolát.

A KALOT-mozgalom számos jelentős és lelkes munkatársa közül különösképpen említést érdemelnek Kós Károly, Szervátius Jenő, Muharay Elemér, Molnár István, Kerék Mihály, Farkas György, Ugrin József, Magyar Károly, Benárd Géza, Kádár Zoltán, Illéssy Péter, Gaál Károly, Jankovich Ferenc, Somogyi Imre, Danis Jenő, Barasits Ferenc, Könnyű Sándor, Miklósi László stb.

Nagy Töhötöm jezsuita páter 1938-ban csatlakozott a KALOT-mozgalomhoz. Mint a mozgalom alelnöke, főképpen a sajtó és propaganda területén dolgozott nagy sikerrel. 1944 végén a KALOT -vezetőség megbízásából páter Nagy Töhötöm és Ugrin József elindultak a fronton keresztül Debrecenbe.

Az ideiglenes kormány székhelyén mindent elkövettek, hogy a KALOT-mozgalom fennállását és működését továbbra is biztosítsák.

A KALOT-nak a háború utolsó éveiben 195 hivatásos munkatársa volt, akik páter Kerkai Jenő S. J., páter NagyTöhötöm S. J., dr. Farkas György, Ugrin József, Meggyesy Sándor és dr. Horányi Tibor vezetése alatt rendkívüli teljesítményt mutattak fel.

A KALOT-mozgalmat és népfőiskoláit fennállásuk alatt számos világi és egyházi vezető személyiség látogatta meg. Teleki Pál miniszterelnök a KALOT őszinte barátja és támogatója - magára vállalta a csíksomlyói népfőiskola építési költségeit - kétszer volt az érdi népfőiskolán, ahol a hallgatókkal intenzív beszélgetést folytatott. A legkülönösebb érdi találkozóra 1941 őszén került sor. Kisbarnaki Farkas Ferenc tábornoknak, a Ludovika Akadémia parancsnokának és néhány tanárának vezetésével 34 akadémikus látogatta meg az érdi népfőiskolát. Mindaz, amit látogatásuk alatt tapasztaltak, nagy lelkesedéssel töltötte el mindnyájukat. Ennek következményeképpen viszontlátogatásra hívták meg a népfőiskola vezetőségét, tanfolyamuk hallgatóival együtt. A viszontlátogatás 1942 tavaszán jött létre.

A KALOT-mozgalomhoz határfokban, életerőben és lendületben hozzá mérhető katolikus agrárfjúsági mozgalom a két világháború között egész Európában nem volt. Kétségteljesen hozzájárultak a 20-as és 30-as években ellenzéki politikusok, tudósok, írók, újságírók stb. a magyar közvélemény felébresztéséhez. A KALOT-mozgalom tettekkel szolgálta ezt a folyamatot. Ezt olyan intenzitással, formában és módon tette, hogy még a magas klérus gyanakvó, barokk szellemű tagjai sem tudtak neki ártani. A püspöki kar néhány tagja bizalmatlanságának ellensúlyozására a KALOT barátai Rómában 1939 őszén XII. Piustói egy pápai levelet (Breve) eszközöltek ki, melyben a pápa áldását küldte a mozgalom vezetőinek és tagjainak és munkájuk továbbfolytatására buzdította őket.

Széchenyi István, Zichy Nándor, Prohászka Ottokár, Giesswein Sándor stb. szellemében ténykedett a KALOT-mozgalom minden tagja, elnökétől és felejtetetlen mintaképétől, páter Kerkai Jenőtől kezdve a legkisebb falusi szervezet vezetőjéig és tagjáig. Erejük teljes latba vetésével dolgoztak a mozgalom céljának megvalósításáért. Hárman az életükkel fizettek a KALOT-mozgalomhoz való hűségükért. Az etyeki KALOT-mozgalom csoportvezetőjét, Papp Antalt, 1941-ben a Volksbundisták leszúrták. A jánosi népfőiskola igazgatóját, Gergely Józsefet és a ruszin tagozat titkárát, Kutlán Andrást 1945-ben "ismeretlen tettesek" megölték.

A KALOT-mozgalom hatósugara alig tízéves ténykedése után kerek négy és fél ezer falura és tanyára terjedt ki. Taglétszáma elérte a félmilliót. A mozgalom húsz népfőiskolával, egy telepesfaluvál, egy politikai hetilappal (Magyar Vetés), egy mozgalmi havi lappal (Ifjúságunk) és öt további magyar, szlovák és ruszin nyelvű időszakos lappal rendelkezett. A mozgalom

rövidebb és hosszabb tanfolyamain több mint 35 000 személy vett részt és állt a mozgalom, a falu, az ország szolgálatában éppen úgy, mint a mozgalom húsza, valódi magyar népi kultúrát ápoló és közvetítő regös csoportja. A KALOT -központban az elnökség, a szervezési és kulturális osztály (képzőművészeti és néprajzi csoport) mellett működött egy nemzetiségi osztály is (szlovák, illetve ruszin ifjúság szervezete, továbbá szórványmagyarság és külföldi magyarság gondozása). Sajtóosztály és gazdasági osztály is jelentős mértékben hozzájárult a KALOT eredményes munkájához.

A KALOT-mozgalom nem ismert semmiféle látványos megkülönböztetést sem nemzetiségi, sem társadalmi hovatartozás alapján. Magyar, német, szlovák és ruszin ajkú parasztleányok éppen úgy otthonra találtak a mozgalomban, mint közép- és kisbirtokosok, cselédek és napszámosok fiai.

A KALOT-mozgalom politikai befolyása különösen a vidéken, falvakban és tanyákon volt jelentős. Hubay Kálmán, nyilaskeresztes párti képviselő nyíltan beismerte, hogy pártjának nagyobb sikerét az 1939. tavaszi választásokon a KALOT ténykedése és befolyása akadályozta meg. A Volksbund-agitáció és a Hitlerjugend-csoportok lázításával szemben a KALOT bátor és eredményes ellenállása elismerésre méltó hazafias cselekedet volt. A KALOT-mozgalom elvitathatatlan érdeme marad, hogy sikerült neki a katolikus egyház erőteljes támogatásával megakadályoznia, hogy a leányegyesület a Hitlerjugendhez hasonló jellegű egységmozgalommá váljék. Bizonyítható tény továbbá, hogy a FKgP-nak az 1945. novemberi, valamint a Demokrata Néppártnak az 1947. augusztusi választásokon elért kimagasló eredményeiben a KALOT által kiképzett parasztleányok aktivitásának éppoly jelentős része volt, mint a Nemzeti Bizottságok demokratikus irányba fordításában. 207

A KALOT-mozgalommal egy időben, 1936 tavaszán alakult meg a Katolikus Leánykörök Szövetsége: a Kalász. Fő feladatának a falvak asszonyaival és leányaival való törődést, nemzeti érzésükben öntudatos, gazdaságilag képzett, a családjáért és nemzetért felelősséget érző nők nevelését tekintette. Külön gondot fordított a Kalász a háziasszonyi erények és képességek kifejlesztésére, valamint a háztartási ismeretek kiszélesítésére és elmélyítésére. A mozgalom egyházmegyénként szerveződött. Az egyházmegyei titkárokat a központ előterjesztésére a megyés püspök nevezte ki. Leányköri vezetők kiképzésére a Kalász tanfolyamai és népfőiskolái szolgáltak. A Kalásznak 1940-ben már 100 egyesületben 6000 tagja volt.

A népfőiskolai mozgalom Magyarországon a KALOT mellett jelentős támogatást kapott a református egyház ifjúsági szervezetei (Soli Deo Gloria, KIE) részéről. Átaluk létrehozott és fenntartott népfőiskolák voltak Sárospatakon, Tiszaladányban, Szatmáron, Kecskeméten, Alsónyéken, Orosházán, Rónafőn és Veszprémben. Rónafőn létezett egy telepesfalu is. 1939 és 1940-ben kerek 3000 falusi fiatal vett részt ezeken népfőiskolák többnapos kiképző tanfolyamain.

Egy további kezdeményezés volt a pilisi népfőiskola, ahol évente három hónapon át, három éven keresztül folyt a kiképzés. Ez az intézmény elsősorban mezőgazdasági szakismereteket adott. Magyar Zoltán egyetemi tanár és munkatársai Tatán alapítottak egy népfőiskolát. A tanfolyamokon tehetséges parasztleányok jogi és közigazgatási ismereteket szerezhettek és ezáltal a falu vezetéséhez szükséges képesítést is elsajátíthatták.

3.10. Emszo (Egyházközségi Munkásszakosztályok)

Az Emszo-mozgalom létrejötté elsősorban a szociálenciklika, a Quadragesimo anno hatására vezethető vissza. A körlevél a világgazdasági válság közepette, amikor minden jel arra mutatott, hogy mind a liberális-kapitalista, mind a szocialista-kommunista politikai és gazdasági rend csődbe jutott, egy új társadalmi rendszer alap gondolatait fogalmazta meg. Az enciklika megjelenése után Mészáros János prelátus, budapesti érseki helynök, Mihalovics Zsigmond plébános, a később Magyarországon is útjára indított Actio Catholica (AC) igazgatója, Zibolen Endre, a mintagimnázium igazgatója, Bihari Ferenc nyug. gimnáziumi igazgató, foglalkoztak a Quadragesimo anno hosszú távú célkitűzéseivel és arra törekedtek, hogy ennek a pápai körlevélnek a gondolatait és elképzeléseit a fizikai munkával foglalkozó néprétegek számára is ismertté és érthetővé tegyék.

Élénk információs tevékenység után munkások is megkezdtek a körlevél alapos tanulmányozását. 1935-ben - egy időben a KALOT-mozgalom indulásával - szerveződtek meg az első "egyházközségi munkásszakosztályok". Az első csoportot Mészáros János és Bihari Ferenc 1935 kezdetén a budapesti krisztinavárosi plébánián alapították. 1936 tavaszán már 10-12 csoport működött Budapesten. Az év folyamán az Emszóhoz csatlakozott az Egyetemi Settlement mozgalom köréből néhány értelmiségi és ifj úrn unokás. Ezek a fiatalok a budapesti barakk- és viskó lakók egyik telepén, a Kiserdőben, értékes személyi élményeket és tapasztalatokat szereztek a szociális munka területén. Csatlakozásuk ezért dinamikus hajtóerőt és biztatást jelentett az Emszo számára. (Az Egyetemi Settlement mozgalmat Tornósy Gyula S. J. 1930-31-ben hívta életre. Vezetése alatt és személyes példáját követve ifjú diplomások és egyetemisták vállalkoztak arra, hogy budapesti nyomortelepek lakóit, különösképpen ezek fiatalságát rendszeresen látogassák, foglalkozzanak velük és törődjenek a sorsukkal.)

1936 őszen Vida Istvánt választották az Emszo központi titkárává. Hamarosan kezdetét vette a mozgalom koordinált aktivitása. Ismert és elismert személyiségek, mint Varga László S. J., Közi-Horváth József országgyűlési képviselő, Mihelics Vid szociológus, Freesz József és Eglis István lelkészek léptek a mozgalom szolgálatába. 1937-ben Freesz József lett az új központi vezető, Eglis István pedig a sajtóügyek vezetését vette áto

Az Emszo tagjainak és híveinek állampolgári, társadalompolitikai és világnézeti képzését és nevelését tekintette fő feladatának. A szakszervezetek tradicionális funkcióját, a munkásság érdekvédelmét, kezdetben nem vállalták. A mozgalom képző és nevelő tevékenységével igyekezett érthetővé és hihetővé tenni, hogy a munkásság szociális és kulturális problémái optiflálisan a keresztény etika és a katolikus társadalomtudomány alapelveire támaszkodva oldhatók meg. Ez biztosítja legjobban - a mozgalom képviselőinek véleménye szerint - az embernek, mint egyéni és társadalmi lénynek személyi méltóságát, szabadságát, jogainak elismerését, és ez tudja igazán motiválni az egyént társadalmi közelezettségének teljesítésére.

Képzőtanfolyamok feladata lett azoknak a különbségeknek a kidombrítása is, melyek a katolikus társadalomtudomány problémáit megoldó módszerei és eszközei, valamint a liberalizmus és kapitalizmus, szocializmus és kommunizmus megoldási ígéretei között fennállnak.

Az Emszo programjának kidolgozásában a két nagy szociálenciklika szolgált útmutatóul. Ezek segítségével ismerhették meg a tanfolyam hallgatói a katolikus társadalomtudomány igazságait, a közel 2000 éves kereszténység kulturális és szociális teljesítményeit. A tanfolyam előadói továbbá rámutattak a munka és a tőke közti viszonyra, a munkásnak a munkához és bérhez való jogára. Ennek a bérnek biztosítania kell a munkásnak és családjának emberhez méltó, teljes értékű életét, szellemi, anyagi és kulturális téren egyaránt.

A kurzusok alatt félreérthetetlenül néven nevezték az erőket is, melyek a valódi keresztény humanizmus és szociális igazságosság megvalósítását akadályozzák és kíméletlenül leleplezték a keresztények soraiban azokat, akik a megújulási folyamatot laza erkölcsükkel, közömbösségükkel és nem utolsósorban keresztény voltukkal összeegyeztethetetlen botrányos szociális magatartásukkal hátráltatták.

1938. május 15-én, a budapesti Tattersallban, egy nagygyűlés keretében, kb. 30000 munkás és értelmiségi óriási lelkesedéssel fogadta az Emszo programját, a "Magyar Cél"-t, melyet páter Varga László és Mikos Ferenc évekig tartó közös munkával készített elő.

Imponáló tény - írta Boldizsár Iván - a Katolikus Szemle 1938. évi 6. számában, hogy ekkora embertömeget egy olyan mozgalom tudott eszméjének megnyerni, mely lelki és morális elvekre épült fel és meggyőzés által

hatott. Boldizsár a sikert két okra vezette vissza. Az egyik ok a történelmi és társadalmi szükségszerűség volt. A mozgalom egy aktuális, meggyőző eszmévei alkalmas pillanatban fordult a tömegekhez. A tömegek pozitív módon reagáltak mind a mozgalomra, mind az eszmére, mert mindkettő alkalmasnak látszott radikális szociális követeléseknek a nemzeti érzéssel és nyíltszívű, praktikus kereszténységgel való összehangolására.

Egy másik, nem kevésbé fontos okot Boldizsár abban látott, hogy mozgalmat olyan személyiségek irányították, akik megfelelő képzettséggel, emberismerettel és szervezési képességgel rendelkeztek, integer emberek voltak és jól ismerték a legkülönbözőbb propagandaeszközök eredményes bevetésének fortélyait.

Az Emszo úttörői felismerték, hogy a munkásság megszervezése az egyházközségek keretében nemcsak lehetséges, hanem egyenesen előnyös. Ebben a keretben ugyanis könnyebben elérhetők a marxisták által befolyásolt munkásemberek, és ezek szellemi és vallásos gondozása az egyházközségeken belül egyszerűbbé válik. A marxista képzettségű munkásokkal folytatott szellemi viták segítettek továbbá a két eszmevilág, a katolikus társadalomtudomány és a marxizmus osztályelmélete közti különbséget alaposabban kidomborítani és érthetővé tenni. 208

Az Emszo programja, a Magyar Cél, tizenegy követelést tartalmazott. A rangsor élén az örök magyar cél állt: Független Magyarország. A második követelés egy erős állam létrehozása volt, "mert Istenen és magunkon kívül másra nem támaszkodhatunk". További követelések voltak: egy államreform és egy új alkotmány, mely az állam tekintélyét és az egyén szabadságát egyrészt biztosítja, másrészt egyensúlyt teremt jog és kötelesség, szabadság és felelőség között. Szociális népállam megvalósítása. Munkáskamaráknak, mint érdek-képviseleti szerveknek a felállítása. Az anyaság és a család védelme, "egyenlő munkáért egyenlő munkabért a dolgozó nőnek!!!" Radikális földreform és telepítés gyors ütemű végrehajtása. Ezáltal életerős kisbirtokok számának növelése és a mezőgazdasági munkások helyzetének megjavítása. A zsidókérdésnek a nemzet valódi érdekeit figyelembe vevő humanus megoldása. Nemzeti művelődésünk és történelmi magyarságunk alapjának, a kereszténységnek védelme és építőmunkájának támogatása. A program tizenegyedik követelése: "Magyar béke a Kárpát-medencében" volt.

A Magyar Cél követeléseit a KALOT is átvette. Az Emszo programját tárgyaló 100 oldalas publikációból több mint 200 000 példányt vásároltak meg. A nemzeti függetlenség kihangsúlyozása közvetlenül Ausztria bekebelezése után bátorságot és felelősségtudatot követelt. Egy korszerű államreformnak és társadalmi változásnak a keresztülvitele a közvélemény alapvetőmegváltozását, erkölcsi megújulását, egy átfogó szellemi mozgalom létrehozását és továbbfejlesztését előfeltételezte.

Napi politikával az Emszo nem kívánt foglalkozni. Politikai pártoktól és pártérdekektől távol tartotta magát. A szervezet belső életében erősen tért hódított a sport és kultúrmunka. A tagság gyűlésein szociális, gazdasági, történelmi vagy művészeti témák kerültek megvitatásra. A csoportok száma egyenletesen emelkedett. Budapesten és környékén elért biztató eredmények után más városokban és ipari gócpontokban is megalakultak az Emszo szervezetei. A mozgalom 1940 végén 413 csoportot és 15 051 tagot számlált.²⁰⁹

Az egyes csoportok elnökei munkások voltak éppen úgy, mint a vezető ség tagjainak nagy része. A vezető ség mellett minden csoportban volt egy tanácsadó személy, rendszerint egy lelkész.

Az Emszo-központ működése kezdetétől rendelkezett sajtóval. A Katolikus Munkás első száma 1936 decemberében jelent meg. Kezdetben havonta egyszer. Rövid idő múlva Új Szociális Rendre változtatta a nevét. 1938 tavaszától Új Rend címmel hetilap lett.

Az Emszo ténykedésének kezdetén lényegében kultúregyesületek láncolata volt, melyek az akkori politikai és gazdasági körülmények között az autonóm egyházközségek védelme alatt működtek. Az Emszo vezetői azonban hamarosan belátták, hogy a mozgalom továbbfejlődése és megerősödése jogi helyzetének és egyéb lehetőségeinek olyan értelmű kiépítését teszi szükségessé, mely az Emszót a munkásság jogainak elismeréséért és szociális helyzetének megjavításáért folytatandó harc vezetésére is képesíti és feljogosítja.

Ezeknek a feltételeknek a biztosítására 1939 tavaszán megalakult a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete (HSZ). A HSZ olyan gazdasági rendszert kívánt kiharcolni, melyben a munkavállalók és családjaik emberhez méltóan élhetnek. A hivatásrendiség az autonóm kamarai rendszer megteremtésében látta a fenti cél elérését.

3.11. Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete (HSZ)

A hivatásszervezet gyökerei 1936-ig nyúlnak vissza. A KALOT-mozgalom megalapításával egy időben Szegeden páter Kerkai és munkatársai életre hívták a Szegedi Ipari Munkások Hivatásszervezetét. A munkásság számára egy újszerű, keresztény szellemű érdek-képviselői szerv alapítása a legtöbb keresztényszociális szakszervezet kimerültsége és ellaposodása miatt vált elkerülhetetlenné.

A hivatalosan 1939 tavaszán létrejött Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete (HSZ) három országos tagozatra oszlott: bányászat, ipar, kereskedelem; agrárnépesség; értelmiség. Az alakuló közgyűlés elnökké Meggyesi Sándort, alelnökké Radzik Jánost (ipari), Pörnczi Józsefet (agrár), Mednyánszky Miklóst (értelmiségi tagozat részéről) választotta meg. A három tagozat főtítkárai: Vida István, Farkas György és Kemény Tibor lettek. Ez az új szövetség támogatta harcok eszközök felhasználását is az önvédelem érdekében mindaddig, míg ez a munkaadók kivételezett helyzetének következtében szükségesnek látszott. Azonban a HSZ távoli terve a tőkés előjogainak következetes megszüntetése, és ezáltal a munkavállalók és a munkaadók békés egyenjogúsítása volt. Ezzel egyszersmind a Quadragesimo anno alapelveinek megfelelően a munka és a tőke közti, sikert ígérő együttműködés alapjait kívánta megteremteni és a marxista-lenini modellel szembe egy keresztény humanista alternatívát állítani.

A Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete egy egyházaktól és pártoktól független, felekezetek fölötti szervezet volt. Öt év alatt egy újfajta szakszervezetté fejlődött, mely kerek 100 000 tagot számlált. A mozgalom húsz városi, illetve megyei titkársággal rendelkezett. Tisztségviselőinek és tagjainak továbbképzésére tíz munkásfőiskola speciális kurzusai álltak rendelkezésre.

A Munkásfőiskola anyaga, szervezése és vezetése Cimű füzet útmutatása szerint az első évfolyam célja teljesen a világnézet kialakítása, a lélek formálása volt. A fenti célt szolgáló előadások témái a következők voltak: A holt anyag, Az élőlény, A lélek, A társadalom fogalma, fejlődése máig, A magyar társadalmi és gazdasági élet fejlődése, benne a munkásság, A magyar munkásság mai helyzete, A jövő társadalma, A magyarság szellemi és anyagi kultúrája, Magyar irodalom és művészet, A magyarság története, Magyarország földrajza, Világtörténelem, Világföldrajz, Emberföldrajz, A világegyetem, A vallás, Isten.

A második évfolyam természettudományi, társadalomtudományi, jogtudományi és közgazdaságtani kérdésekkel és problémákkal foglalkozott, továbbá a világtörténelemről, világirodalomról, zene- és művészettörténetről, magyar és világviszonylatban közvetített átfogó ismereteket.

A harmadik évfolyamon a résztvevők előadásokat hallgattak a munka egészségügyéről és a testkultúráról, a magyar társadalom és a magyar munkásság történetéről, a munkásszervezetekről, a szövetkezeti mozgalomról, pénzügytanról, magyar köz- és magánjogról, geopolitikáról, Magyarország népeinek történetéről, magyar irodalomról, zenéről és képzőművészetről, világirodalomról, világtörténelemről, a világ képzőművészetének történetéről, valamint filozófiáról és világnézetéről.

A munkásfőiskola előadói jobbára a helyi értelmiség soraiból kerültek ki. Nagy részük ellenszolgáltatás nélkül vállalta a művelődés elmélyítését

és az ismeretek kiszélesítését. A mozgalom tagdíjából és az illetékes kormánysszervek kultúralapjának támogatásából tartotta fenn magát. A HSZ egyik nagy támogatója Teleki Pál miniszterelnök volt.

A hivatásszervezet kisebb-nagyobb bérharcokat, valamint más, különböző akciókat szervezett és vezetett a munkásság jogi és szociális helyzetének megjavítása érdekében. A második világháború előtti legnagyobb HSZ vezetett bérharc a budapesti Goldberger-textilgyárban zajlott le, ahol a munkásság a sztrájk mellett döntött. Az egyetemisták jelentős része (MEFHOSZ) szolidaritást vállalt a sztrájkolókkal.

A Giesswein Sándor által Győrben alapított első keresztényszocialista szakszervezetnek a hivatásszervezethez való csatlakozása a HSZ sokoldalú eredményes munkájának egyértelmű elismerését jelentette. Itt-ott ugyan érezhető feszültségek keletkeztek az országos hivatásszervezet és a keresztényszocialista szakszervezetek között, a közös eszmei alap és a munkásság szociális helyzetének megjavítását célzó törekvés azonban segített a versengést elviselhető határok között tartani. .

Az országos hivatás szervezet központja 1939 végén közzétett egy részletes programot, mely a három tagozat elképzeléseit és követeléseit tartalmazta. Ot közös célkitűzésük a következő volt:

1. "a nemzetellenes és krisztustalan útról" visszahódítani a magyar munkásságot;
2. hivatási öntudatra ébreszteni a dolgozókat, s az osztály harc helyett a nemzeti érdekközösségen alapuló új gazdasági rend megteremtésére vezetni őket;
3. a munkások képzéséveit előkészíteni a hivatásrendi és kamarai életet;
4. a munkásoknak politikamentes, nemzet- és családfenntartó erős érdekvédelmet nyújtani;
5. a hivatásrendiségnek megfelelő törvényeket és rendeleteket kiharcolni.

A HSZ vezetői a fenti követeléseket a három tagozat konkrét ténykedésében, az adott lehetőségeknek és szükségnek megfelelően hangoztatták.²¹⁰

A szervezet jelentőségét nem utolsósorban az a tény is bizonyítja, hogy Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezetét kétszer feloszlatták. 1944 végén a nyilaskeresztesek, 1945 elején a kommunisták.

Teleki Pál miniszterelnök közel állt a "Magyar Cél" és az országos hivatásszervezet programjához. Mint államférfi és pedagógus nagyra értékelte a három mozgalom (KALOT, Emszo, HSZ) következetes törekvését, hogy tagjainak keresztény világnézetét megerősítse, humán képességét és nemzeti érzését növelje, továbbá, hogy tagjainak általános és szaktudását elmélyítse és ezáltal az államapparátus és a gazdasági élet, valamint a társadalom megújítását lelkiismeretes alapossággal előkészítse, illetve meggyorsítsa.

Teleki Pál kezdeményezésére jött létre 1940-ben a Magyar Szociális Népmozgalom, a KALOT, Emszo és HSZ együttműködéséből. Ez az új társulás tulajdonképpen egy csúciszervezet volt, azzal a távlati céllal, hogy újabb szövetségek csatlakozásával befolyását tovább szélesítse és erősítse.

Elsőnek a felvidéki Prohászka-körök csatlakoztak a népmozgalomhoz. A Kalász (Katolikus Leánykörök Szövetsége), a KIOE (Katolikus Ifjúsásmozgalom) csatlakozása folyamatban volt. 211

1940 végén nyilvánosságra hozták a Magyar Szociális Népmozgalom átfogó akcióprogramját, mely konkrét szociális, politikai és alkotmányjogi reformokat követelt.

Teleki Pál miniszterelnök tudatában volt a nemzetiszocialista Németország részéről fenyegető növekvő veszélynek. Hitler katonai és politikai sikereinek következtében hatalma csúcspontján állt. "Szövetségeseire" egyre nagyobb nyomást gyakorolt. Teleki meg volt győződve arról, hogy ez ellen a növekvő befolyás ellen csak egy jól megalapozott szellemi ellenállás hozhat sikert. Ennek a szellemi ellenállásnak legfontosabb alapját a kereszténységben, mindenekelőtt a katolikus egyházban, a hazaszereteten és nemzeti öntudatban látta. Mindhárom szellemi és erkölcsi érték és magatartás ezer év óta mélyen gyökeredzett a magyarságban és különösen a nemzet létét fenyegető veszélyek idején a helytállás legfontosabb erőforrása volt. Ezért nem volt véletlen, hogy a KALOT és Emszo keresztény alapon állva az autonóm egyházközségekkel kívánt együttműködni és továbbfejlődni. Közösen hasonló gondolkodású protestáns testvéreikkel, a Magyar Nemzetben Szabó Zoltán katolikus író és újságíró által kezdeményezett Szellemi honvédelem mozgalommal stb., tettekkel küzdöttek a fenyegető veszély ellen. Eredményeik bizonyították, hogy az "új pogányság" nyomásával - így nevezeték Magyarországon gyakran a nemzetiszocializmust - eredményesen szembe lehetett szállni.

Mind a KALOT, mind az Emszo munkatársai számára feladataik teljesítése kétszeresen nehéz volt. Nekik nem csupán baloldali nézetekkel a szocialista szakszervezetek beállítottságával, hanem a munkásságnak az egyházakkal, mindenekelőtt a katolikus egyházzal szembeni fenntartásával és bizalmatlanságával is meg kellett küzdeniük. A munkásság beállítottsága nem volt teljesen alaptalan. A "magas klérus" karakterképe, számos püspök és a katolikus vezető réteg jó néhány személyiségének barokk-feudális felfogása és életmódja joggal váltott ki kritikát, bizalmatlanságot és elutasítást. Ezen körök világi hatalomra törekvése, saját megbízásuknak és feladatuknak, ti. a kereszténység tanításának és fáradhatatlan hirdetésének elhanyagolása lényegesen megnehezítette azoknak a szellemi és fizikai erőknél eredményes bevetését, melyek célja a kereszténység igazságainak, a katolikus társadalomtudomány tanításának megismertetése a munkássággal volt.

Ezeknek a körülményeknek az ismeretében mutatkozik meg igazán a KALOT, Emszo és HSZ teljesítményeinek valódi értéke, nagysága és jelentősége.

A "Magyar Cél" programjával egy időszereű keresztény humanizmus szolgálatában rövid idő alatt figyelemre méltó eredmények születtek. A

Magyar Szociális Népmozgalom több mint 700 000 taggal a katolikus megújulásnak adott körülmények között egy jelentős politikai tényezője is lehetett volna. Nem volt véletlen, hogy a Magyar Kommunista Párt főtitkára, Rákosi Mátyás, már Debrecenben 1945 elején ezeket a mozgalmakat hevesen megtámadta és feloszlásukat követelte. 212

3.12. Nemzetközi rendezvények

A nemzeti öntudatot és a szellemi ellenállást nemzetközi rendezvények, valamint a sportban elért sikerek is erősítették.

Ilyen rendezvények voltak például a cserkészek 1933-ban megrendezett negyedik világtalálkozója - erről még a cserkészmozgalom keretében részletesen lesz szó -, 1930-ban az ún. Szent Imre-évben, Magyarország első királya fiának, Szent Imre herceg halálának 900. évfordulójára szervezett ünnepségek és rendezvények, továbbá a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus 1938-ban, melyet Szent István tiszteletére, halálának 900. évfordulóján Budapesten tartottak meg. Mindezek Magyarország számára bel- és külpolitikailag is nagy jelentőségű események voltak.

Az 1930-as Szent Imre-évben áprilistói novemberig az egész ország területén egymást követték a különböző rendezvények. Voltak vallásos ünnepségek, mint pl. népmissziók, körmenetek, zarándoklatok, akadémiákon és tudományos egyesületekben ünnepi ülések, nemzetközi konferenciák, ünnepélyes szoborleplezések és különböző kulturális megemlékezések.

12 országból (Belgium, Németország, Franciaország, Hollandia, Olaszország, Ausztria, Lengyelország, Svájc, Spanyolország, Csehszlovákia, a Vatikán, továbbá az Egyesült Államok) jöttek szónokok és előadók.

A csúcspontokon hét kardinális is részt vett. Így a pápai legátus, Sincero kardinális, továbbá Bourne (Westminster), Faulhaber (München-Freising), Hlond (Gnesen-Posen), Pfiffel (Bécs), Laritone (Palermo) és Serédi (Esztergom) bíborosok.

Az osztrák vendégek között volt: Ignaz Seipel, Leopold Kuntschak, Johannes Messner, Friedrich Funder, Friedrich Schreyvogel, Alma Matika-Seitz stb.

A Szent Imre-év ünnepségeinek csúcspontjai közé tartozott az eucharisztikus körmenet augusztus 19-én a Dunán, melyet a folyó két partján kerek 600 000-es tömeg áhítattal és nemzeti öntudattal követett. Ezután augusztus 20-án az ünnepélyes Szent Jobb-körmenet, melyen 800 000 hívő vett részt. Mindkét rendezvény a magyar katolicizmus nagy hatású de

monstrációja volt. Ugyanakkor egy meggyőző kiállítás az első király állameszméje, valamint fia, Szent Imre herceg, a magyar ifjúság példaképe mellett.

A vendégek ismételt szimpátiája és elismerése kétségtelenül nagyban emelte Magyarország nemzetközi tekintélyét is és hozzájárult Magyarország külpolitikai elszigeteltségének további fellazításához. Az ünnepi szónokok és előadók buzdították a magyar katolikusokat a szellemi és vallási megújulás folytatására. 213

A 30-as évek közepén Európa katolikus közvéleményének az volt a kívánsága, hogy az Eucharisztikus Világkongresszust 1938-ban ismét Európában rendezzék meg. Ennek a kívánságnak megfelelően a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus megrendezési jogát Budapest kapta meg. A világkongresszus 1938. május 25-től május 30-ig tartott.

A kongresszus helyének kiválasztásánál az a körülmény volt a mérvadó, hogy a keresztény Magyarország első királyának, Szent István halálának 900. évfordulóját 1938-ban különleges ünnepélyességgel akarta megünnepelni.

Amikor 1936-ban a Manilában megtartott Eucharisztikus Világkongresszuson Budapestet jelölték ki a következő kongresszus helyéül, még senki sem sejtette, hogy 1938 májusában, két hónappal Ausztria bekebelezése után, a budapesti világkongresszusnak világnézeti szempontból is különös jelentőségű szerep jut osztályrészül. Erre a jelentőségre való tekintettel Pacelli Eugenio bíboros-államtitkárt nevezte ki XI. Pius pápai legátusnak. Ezt a jelentőséget dokumentálta továbbá 14 kardinálisnak: Gerlier (Lyon), Hinsley (Westminster), Piazza (Venedig), Goma (Toledo), Kaspar (Praga), Tappouni (Beyrouth), Fossati (Turin), Verdier (Párizs), Hlond (Posen), van Roey (Brüsszel), Dougherty (Philadelphia), Kakowski (Krakau), Ascalesi (Neapel), Serédi (Esztergom), 37 érseknek, 196 püspöknek, valamint a római világegyház számos neves személyiségének a jelenléte.

Horthy Miklós kormányzó, aki református volt, megkülönböztetett tisztelettel fogadta a pápai legátust, a későbbi XII. Pius pápát.

A magyar államfő katolikus feleségével együtt, Imrédy Béla miniszterelnök és kormány katolikus tagjai a rendezvények egész során példamutatóan vettek részt.

Azonban sajnálattal, sőt aggodalommal kellett megállapítani, hogy az egész világ területéről Budapestre összesereglett katolikus egyházi és világi méltóságok, valamint zarándokok soraiból anémet és osztrák katolicizmus hivatalos képviselői hiányoztak.

Ezen sorok szerzője mint 15 éves gimnazista szüleivel és húgával maga is részt vett a világkongresszus néhány ünnepségén. Még ma is élénken emlékszik vissza ennek az elbűvölő ünnepségsorozatnak néhány kimagasló eseményére, különösképpen a férfiak és ifjak éjszakai szentségimádására és a záró körmenetre.

Az ünnepi szónokok, maga a kardinális-államtitkár is, ismételten szóltak az ezeréves harcról, melyet Magyarország a kereszténység ellenségeivel vívott. "Magyarországnak ez a küldetése ma is fennáll, Magyarország továbbra is a keresztény civilizáció és a béke védőbástyája kell hogy legyen. Európában erőszak és tévtanok tombolnak, melyek veszélyeztetik a népek közötti harmóniát és a szükséges együttműködést az emberi előrehaladás szolgálatában. A keresztényellenes erőszak és tévtanok támadásai ellen a magyarság a jelenben éppen úgy, mint a múltban, a keresztény kultúra védőbástyája marad" - írta azokban a napokban gróf Dalla Torre, a Vatikán orgánusának, az Osservatore Romanónak a főszerkesztője.²¹⁴

Vasárnap, május 29-én délelőtt, a budapesti Hősök terén a kardinális-legátus ünnepi misét celebrált, melyen kereken félmillió ember vett részt. Az ünnepi mise után XI. Pius pápa rádión keresztül szólt a résztvevőkhöz. Délután a Szent István-bazilikától a Hősök terére vonuló grandiózus záró körmenettel ért véget a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus.

A pápai legátus, Pacelli kardinális-államtitkár, német nyelvű záróbeszédét egy átvonuló zivatar miatt a budapesti rádió épületében mondta el. Beszédét a német (osztrák) adó kivételével valamennyi európai rádióállomás közvetítette.

A kardinális-államtitkár az akkori politikai helyzettel kapcsolatban is állást foglalt: "Az egyháznak nem az a feladata, hogy tisztára földi dolgokban és célszerűségeken, különböző rendszerekkel és módszerekkel kapcsolatban, melyek a jelen problémáinak megoldásánál szóba jöhetnek, állást foglaljon. Az igazság szolgálata és a szeretetnek az egész világra kiterjedő hirdetése kizárja küldetésének mindenfajta beszűkítését, megmerevedését és részrehajlását. Ha azonban a jelen egynémely szellemi hangadója korábbi tévtanok folytatásában és fokozásában az egyén és közösség boldogulását Krisztus nélkül, sőt Krisztus ellen próbálja megvalósítani, akkor elérkezett az "Eritis mihi testes" (legyetek tanúságtévőim) órája. Akkor mindazoknak, akik Krisztus oldalán állnak, és benne látják Isten végleges szavát az emberiséghez, szent kötelességük, ilyen hibás fejlődéssei szembeállni és az "Instaurare omnia Christo" gondolatát (mindent megújítani Krisztusban) szeretetben és félelem nélkül megvédelmezni" ... "Úram - folytatta Pacelli kardinális államtitkár -, tedd mind egyiküket tanúvá, hitvallóvá, a szeretet apostolává. Tedd mindazokat, akik itt a Te nevedben összegyűltek, és azokat, akik ebben az ünnepélyes pillanatban lélekben Veled egyesülnek, készségessé és képessé, hogy szívek békés újjáformálódását állítsák szembe az ökölbe szorított kezek forradalmával azáltal, hogy a szeretet tüzét, melyet Te hoztál a földre, a békétlen jelen viharában szent lánggra lobbantsák. Engedd a népeket ahelyett, ami őket emberileg elválasztja, ismét tudatára ébredni annak, ami a Te akarod és szent élettörvényeid szerint egyesíti őket. Adj nekik,

és mindazoknak, kiknek kezében nyugszik sorsuk irányítása, erőt a kiegyenlítő, egyenlő mértékkel és tisztességgel mérlegelő i-azzságosság megvalósítására, mely a valódi és tartós jólét biztos alapja....,215

Magyarország és fővárosa öt napon keresztül a világ hírközlésének középpontja volt. Ezekben a napokban a magyar nép az egész világ előtt bizonyosságot tett a kereszténységhez való hűségéről, békeakarataról és vendégszeretetéről.

Politikai és világnézeti szempontból a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten egy impozáns és bátor tüntetés volt mindkét totalitárius ideológia: a nemzetiszocializmus és a bolsevizmus ellen, melyek a keresztény Nyugat értékeit és vívmányait fenyegették.216

Említésre méltó a szellemi együttműködés nép szövetségi bizottságának 1936-ban Budapesten megrendezett nemzetközi találkozója is. Ennek keretében az ember nevelésévei kapcsolatos humanizmus aktuális kérdései is megbeszélésre kerültek.

A tanácskozásban az európai szellemi élet jelentős képviselői is részt vettek, többek között Bartók Béla, Karel Capek, Georges Duhamel, Thomas Mann, Paul Valéry.

A "másik Németország" nevében az emigráns Thomas Mann beszélt, aki a humanista értékek határozott védelméért emelt szót. (Kerek 50 esztendővel később, 1985. október 15-től november 25-ig Budapesten ülésezett az Európai Kultúrfórum, a helsinki záródokumentumot aláíró 35 állam képviselőinek közreműködésével. A téma: jobb kulturális megértés és együttműködés Európában volt.

Magyarország tekintélyét a világban és a magyar nép öntudatát odahaza nagymértékben erősítették 1936-ban a berlini olimpiai játékokon a magyar sportolók rendkívüli sikerei. Németország és az Egyesült Államok után Magyarország az 51 részt vevő állam versenyében 10 arany-, 1 ezüst- és 6 bronzéremmel a harmadik helyet foglalta el.

3.13. Ifjúsági szervezetek

A Foederatio Emericana a két háború közti Magyarország egyik legnagyobb és legbefolyásosabb ifjúsági és társadalmi szervezete volt. Jelszava volt: Vissza a valláshoz, vissza a Szent István-i örökséghez, a katolicizmushoz. Az Emericana Magyarország katolikus diákjait, és azokat, akik már tanulmányaikat befejezték, anémet Burschenschaften mintájára egy szövetségbe tömörítette. Alapítója 1921-ben Bitter Illés cisztercita apát volt. A szövetség szervezése és szellemi vezetése

Schwarz Elemér egyetemi tanár kezében volt. Ő is a cisztercita rendhez tartozott.

Az Emericana korporációkból állott, melyek az ország különböző vidékeinek diákjaiból alakultak meg. A szövetségnek vallási, társadalmi és szociális célkitűzései voltak. Mindenekelőtt azon fáradozott, hogy tagjainak erkölcsi és anyagi támogatást nyújtson és belőlük gyakorló katolikusokat neveljen. Az Emericana folyóirat főszerkesztője, Kalmár János, 1942-ben 55 korporációról készített összefoglalót. A szövetség taglétszáma 1941-ben meghaladta a 16 000-et.

Az Emericánának kitűnő szociális intézményei voltak. Így pl. kollégiumai és menzái, melyek a kevésbé tehető családokból származó diákok tanulmányait, lakás- és étkezés gondjait lényegesen megkönnyítették. A rászoruló diákok esetenként ruha- és készpénzsegélyben is részesülhettek. Az egyes korporációk keretén belül korábbi Emericana-diákok (seniorok) feleségükkel és leányaikkal együtt aktív szerepet játszottak. Ezáltal a vidékről az egyetemi városokba özönlő diákságnak a társadalomba való beilleszkedését is hatékonyan tudták támogatni. A seniorok egy részének azonkívül jó összeköttetése volt a vezető réteghez. Támogatásukkal a szövetség tagjai számára az elhelyezkedés és a hivatali előbbre jutás is könnyebbé vált.

A kommunista és társutas sajtó - gyakran a polgári sajtó is - megkísérelte és részben még ma is megkísérli, hogy a katolikus egyház vallási, társadalmi, kulturális, szociális és politikai szervezeteit minden különbségtevés nélkül konzervatívnak és jobboldalinak bélyegezze.

A katolikus szervezeteknek és intézményeknek a ténykedése valójában mind a vallási megújítást, mind pedig politikai elképzeléseit illetően korszerű eszmék és tettek figyelemre méltó gazdaságát mutatta. Ez a tény nem volt meglepő. A katolikus tábor 1930-ban az összlakosságnak 64,9% át tette ki és 5,6 millió hívőt számlált. 1941-ben az összlakosság 65,7%-a, 6,1 millió, vallotta magát katolikusnak. Az egyház befolyása valamennyi társadalmi rétegre kiterjedt. Egyszersmind részese is lett ezek gyakran egymástól különböző politikai, társadalmi, szociális és gazdasági problémáinak és érdekeinek. Ennek megfelelően észrevehető módon jelentkeztek a különbségek az egyes szervezeteken és intézményeken belül is, így a katolikus diákság köreiből is. A Szent Imre-kollégiumok és a Szent Imre-körök diáksága, többnyire jómódú családok gyermekei, másként látták és érezték a politikai és szociális problémákat, mint az Emericana tagsága, akik nagyrészt szegény, mindenesetre azonban nem jómódú családokból származtak, és ezért olcsóbb, egyszerűbben berendezett kollégiumokban laktak. Érthető módon ezek a diákok fogékonyabbak voltak azokra az eszmékre és problémákra, melyeket a Korunk Szava, Vigilia, KALOT, Emszo, HSZ, a Settlement-mozgalom, népi írók stb. képviseltek, mint a "szentimrések" különféle csoportjai.

Az Emericana fiatal tagságának jelentős része támogatta a földreformkövetelést, községi szociográfiákat publikált, csatlakozott a reformkatolicizmus táborához, erkölcsi megújítást és "fontolva haladó" változásokat követelt. Egyértelműen elutasította mindkét totalitarizmust, mind a fajelmélet alapján álló nemzetiszocializmust, mind pedig az osztályharcot hirdető kommunizmust. Ezek a fiatalok, következetesen igyekeztek kiszélesíteni általános ismereteiket. Például tömegesen vettek részt az 1933-tól évenként megrendezett Katolikus Nyári Egyetem színvonalas előadásain és a szövetség szociális tanfolyamain.

Az Emericana ugyan hivatalosan nem vett részt az 1937. évi március 15-i ünnepélyen a Vigadóban, de képviselve volt a Márciusi Front tüntetésén a Nemzeti Múzeum kertjében. Az "emericánások" nagy száma zöld tányérsapkákról könnyen felismerhető volt. Még a rendezők többsége is emericánás sapkát viselt. A jól sikerült tüntető nagygyűlést - Zilahy Lajos és Féja Géza beszédeit és a Márciusi Front 12 pontjának ismertetését lelkes tapsal fogadta a hallgatóság - hasonló tüntető nagygyűlések követték más egyetemi városokban is. Az Emericana tagjai - Debrecennek, a kálvinisták "fővárosának" kivételével - részt vállaltak ezeknek a tüntetéseknek a megrendezésében.

Az egyes diákszervezetek közötti kölcsönös kapcsolatok és viták oda vezettek, hogy még a Szent Imre-kollégiumok és Szent Imre-körök diákjainak egy része is érdeklődést mutatott a kor időszerű problémái iránt. Ezek is bíráltni kezdték a fennálló viszonyokat, soraikban is megerősödött a felelősségtudat a szociális problémák megoldásáért. Nem riadtak vissza más diákszervezetekkel közösen rendezett tüntetésektől sem.

Az Emericana a 30-as évek végén támogatta Imrédy Béla politikáját, mely ezekben az években az egész országban népszerű volt (XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus, első bécsi döntés stb.). Nagyra értékelték Imrédyt, mint meggyőződéses katolikust, kiváló pénzügyi szakembert és mint az Anglia felé orientálódó külpolitika képviselőjét. Felfogásának radikális megváltozása a ezért az Emericana köreiből is nagy csalódást váltott ki.

Az Emericana legnagyobb politikai érdeme az volt, hogy távol tudta tartani tagjait mind anémet nemzetiszocializmustól, mind annak magyar változatától, a nyilaskeresztesek befolyásától. Ugyanilyen meggyőződéssel küzdött a bolsevizmus veszélye ellen is. Ezért nem volt véletlen, hogy Rajk

László belügyminiszter által 1946 júliusában betiltott kb. 1500 na~obb részt vallásos jellegű szervezet egyike a Foederatio Emericana volt. 1

A Turul Szövetség egy politikai téren is aktív egyesület volt, melyhez a különböző egyetemeken és főiskolákon több mint 70 csoport tartozott. Az egyes csoportok messzemenően önállóak voltak. A központtal csak laza összeköttetésben álltak. A kormány részéről nagyvonalú támogatást élveztek. A szövetség a kormánypárt részéről erős befolyás alatt állt. A Turul

Szövetség vezető funkcionáriusai a politikai életben részben magas funkciókat töltöttek be. Néhány közülük parlamenti képviselő volt, vagy a közigazgatásban felelős pozícióban dolgozott.

A Turul Szövetség elsősorban a protestáns diákok "otthona" volt. Főképpen Szabó Dezső befolyása alatt a turulisták nemzeti érzése és nemzeti öntudata erősen fejlett volt. A szövetség tagjainak zöme túlnyomó részben a politikai jobboldal felé hajlottak. De olyanok is voltak közöttük, akik nemzeti-liberálisnak, konzervatívnak vagy baloldali nak számítottak. Akadtak közöttük szép számban a populistákkal rokonszenvezők is. Néhány populista író támogatta a velük szimpatizáló turulistákat azokkal szemben, akik túlságosan a kormányra támaszkodtak. Rövid ideig Kodolányi János szerkesztette a Turul Szövetség lapját, a Nemzetőrt (1939-1940). A Turul szervezet élén a fővezérség állt, melyet a "fővezér" vezetett.

A Turul Szövetséghez hasonló bajtársi egyesület volt a Hungária Magyar Technikusok Egyesülete, mely a műszaki egyetem diákjait tömörítette. A Hungária tanulmányi szakok szerint szerveződött. A napi politika csupán alárendelt szerepet játszott benne. A Hungária jó néhány tagja egyidejűleg más diákegyesülethez is tartozott. 218

A Csaba Bajtársi Egyesület az orvosi karok diákjait fogta össze.

Ezen kívül volt még egész sor kisebb, de rendkívül aktív egyesület, mint a Piarista Diákegylet, a Soli Deo Gloria, az Országos Széchenyi Szövetség, az Egyetemi Kör, Szent István Bajtársi Egyesület stb.

Említésre méltó csúciszervezetek voltak a Magyar Nemzeti Diákszövetség (MNDSZ), a Magyar Egyetemi és Főiskolai Diákok Országos Szövetsége (MEFHOSZ), az Országos Magyar Katolikus Diákszövetség és az Országos Magyar Protestáns Diákszövetség. A MEFHOSZ tanácsadással, szociális segély-újtással, vasúti és színházjegyek szerzésével és juttatásával foglalkozott. 19

A fogalom: Regnum Marianum az ifjúságnevelés két eredményes katolikus központ jához fűződött. Az egyik legismertebb budapesti cserkészcsapathoz és egy rendkívül tevékeny Mária-kongregációhoz. Budapesten a századforduló idején katolikus hittantanárok egy "munkaközösséget" alapítottak, hogy fiatalok, mindenekelőtt középiskolások, szellemi és vallásos nevelésével intenzíven foglalkozhassanak.

Egyházi személyiségek, többek között Prohászka Ottokár és gróf Majláth K. Gusztáv püspök támogatásával a magánkezdeményezésből egy eredményes mozgalom lett. Gróf Majláth K. Gusztáv a Damjanich utca 50. szám alatti házat megvette és a Regnum Marianum rendelkezésére bocsátotta. Ebben a háromemeletes házban hittantanárok is szállást kaptak. Voltak benne internátusi szobák, előadótermek, egy nagy helyiség színpaddal, konyha, mellékhelyiségek és a ház kertjében egy játéktér.

Délutánonként, hetenként egyszer, a Mária-kongregáció tagjai gyűltek össze, egy másik délután a cserkészek. A Mária-kongregisták többségük

ben cserkészek, és megfordítva, a cserkészek nagy része kongreganista is volt. A ház kapuja minden érdeklődő számára személyes beszélgetésre állandóan nyitva állt.

A Regnumban a vallásosság elmélyítésével, a keresztény világnézet és a magyar nemzeti érzés megszilárdításával foglalkoztak. Az atyák és a Regnum Marianum több kiváló munkatársának értékes emberi adottságai és szakmai képzettsége alapján a cserkészek és kongreganisták számára egy gazdag lehetőség kínálkozott, hogy folyamatosan együttműködve ezekkel a pedagógusokkal jellemüket gazdagítsák és ismereteiket bővítsék. Olyan emberek kiképzése révén, akik megalapozott hittel, alapos ismeretekkel és modern szociális megértéssel rendelkeztek, a Regnum Marianumnak nagy társadalmi jelentősége is lett. Azonban még fontosabb volt a katolikus megújulás erősítéséhez, valamint a katolikus intelligencia és középosztály vallásosságának elmélyítéséhez való hozzájárulása.

Az ifjúsági szervezetek között a cserkészszövetség különösen nagy jelentőségű volt.

A cserkészmozgalmat 1907-ben Baden-Povell alapította Angliában. Dr. Szilassy Aladár orvos kezdeményezésére a Budapesti Református Ifjúsági Egyesület már három évvel később megalakította Magyarországon az első cserkészcsapatot. Röviddel később létrejött Budapesten a két legismertebb cserkészcsapat, a piarista gimnáziumban és a Regnum Marianumban. Ezek 1948 júliusáig, a cserkészlet végleges betiltásáig működtek.

1912-ben Izsóf Alajos, Megyericsy Béla, Papp Gyula és Sík Sándor életre hívták a Magyar Cserkész Szövetséget. Hivatalos lapjuk az Ifjúsági Testnevelés volt.

A cserkészgondolat nagyszerűsége abban rejlett és rejlik ma is, hogy alapelve, egy erős jellemű, egészséges, értékes fiatal, mint mintakép, mindenki számára elfogadható. Munkamódszere is - minden tevékenységet előbb kis csoportokban, az "őrsökben" folytattak - úttörő jelentőségű volt és remekül bevált.

A proletárdiktatúra bukása után a Magyar Cserkész Szövetség újra megalakult. Megyeren, 1922-ben, az "őrsvetélkedéseken" már 53 cserkészcsapatból 2000 cserkész vett részt. Ebben az évben nevezték ki gróf Teleki Pált országos főcserkésznek. Teleki Pál élete végéig a cserkészlet meggyőződések támogatója maradt.

A Magyar Cserkész Szövetség keretében a cserkészlányok is helyet kaptak. 1922-től önálló szervezetet alkottak.

A 30-as évek elején az öreg cserkészekből - 18 éven felüliek - létrejött egy szociográfiával foglalkozó csoport. Ezek a Fiatal Magyarság c. lap köré tömörültek. Az újság egy kijózanodott fiatalság számára készült. Becsületes és nyílt viták fóruma lett. A lap főmunkatársa és szellemi mentor a kezdettől fogva Sík Sándor volt.

Ennek az ifjúsági mozgalomnak a sikerei félreismerhetetlenek voltak. Ezek nem csupán a csapatok állandóan emelkedő számában tükröződtek, de még inkább a cserkészlet integráló hatásában. Először a két háború közötti időben a cserkészlet keretében dolgoztak és éltek együtt tanoncok, ifjú munkások középiskolások és diákok teljes egyenjogúságban. A cserkészek következetesen törekedtek a vallások közti válaszfalak leépítésére is. Mindkét probléma - mint már említésre került - a háború utáni Magyarországon komoly feszültséget okozott.

A magyar cserkészek külföldi kapcsolatai, elismerései és sportteljesítményei is jelentősek voltak és hozzájárultak, hogy Magyarország külpolitikai elszigeteltségének keserű maradványait eltüntessék.

A Magyar Cserkész Szövetség teljesítményeinek egyik csúcspontját a IV. világtalálkozó - világjamboree - megrendezésével érték el, melyen Gödöllőn, 1933. augusztus 4. és 18. között öt világrészből 32 nemzet 26 000 cserkésze vett részt. A résztvevők összesen 30 nyelven beszéltek és 14 valláshoz tartoztak. Naponként 40-50000 látogató kereste fel a rendezvényeket. A világtalálkozó alatt 844 különvonatot irányítottak Gödöllőre. A posta 319476 küldeményt továbbított. 1516 rádióadás hozott közvetítést a világtalálkozóról. A Magyar Cserkész naponta 24 oldalon és öt nyelven jelent meg 20000 példányszámban. 220 Erre a seregszemlére, erre a népek találkozájára az egész Magyarország annál is inkább büszke lehetett, mivel ez a nagyszerű esemény a nagy világgazdasági válság idején és a nemzeti-szocializmus hatalomátvétele után jött létre.

A résztvevők és látogatók pozitív véleményei erősítették országaikban a magyar nép békevágyának tényét, vendégszeretetének jó hírét.

A cserkészmozgalom jelentősége - 1935-ben kerek 50 000 magyar cserkészt tartottak számon -, valamint a nemzetközi helyzet alakulása új kérdéseket vetett fel, melyekre a mozgalom vezetőségének megfelelő válaszokat kellett keresnie. Teleki Pál, Sík Sándor és Major Dezső az internív "önmagukba fordulást" és a nevelő munka elmélyítését ajánlotta. Temesi Győző, Farkas Ferenc és Kolozsváry Béla a nemzetközi változásokhoz való alkalmazkodást és aktuális programok támogatását javasolta. Továbbá kihangsúlyozták, hogy a Magyar Cserkész Szövetség nemcsak a karakterképzésnek, hanem a honvédelemre való felkészülésnek is az intézménye.

A nemzetiszocializmus növekvő nyomását a cserkészszövetség is érezte. A szélsőjobboldali Palló Imre még a parlamentben is támadta a cserkészletet (1940. november 13.) Amíg Teleki Pál élt, addig az országos főcserkész biztos védelmet jelentett a cserkészek számára. A cserkészszövetségnek a levante szervezetbe való beolvasztását is sikerült elkerülnie. Lelkes és aktív cserkészcsapatok kapcsolatba léptek Szlovákia, Erdély és Kárpátalja visszacsatolt területein ténykedő magyar cserkészekkel és meglátogatták őket.

A cserkészszövetségnek legjelentősebb teljesítménye a 40-es években a magyar népmese, néprajz és népi tánc művelése és terjesztése (regölés) volt. Ez a ténykedés elmélyítette a lakosság hazaszeretettét, erősítette nemzettudatát és ezáltal lényegesen csökkenteni tudta a Harmadik Birodalomból irányított propaganda hatását. A 40-es években a cserkészek egyharmada, tehát kb. 16,000-en tartoztak valamilyen formában a regösök köréhez.

A második világháború után, 1946 júliusában, számos más ifjúsági szervezettel együtt a cserkészszövetség is áldozatul esett Rajk László belügyminiszter kb. 1500 egyesület felosztatását elrendelő intézkedésének. Rajk később megváltoztatta a cserkészekkel kapcsolat os intézkedését és lehetővé tette a cserkészek egyfajta "társutas" jellegű működését 1948 májusáig. 221

A leventeegyesületek tulajdonképpen 1921-ben a testnevelést elrendelő 1921. LIII. tc. alapján jöttek létre. A törvény minden 21 éven aluli ifjút a leventemozgalomban való részvételre kötelezett. A mozgalom célja erős, egészséges, munkabíró és fegyelmezett ifjúság nevelése, a testi és szellemi képességek, az ellenálló erő, rátermettség és munkabírás kifejlesztése volt. A leventék foglalkoztatását külön erre a feladatra kiképzett levente oktatók vezették. Működésük a testnevelésen kívül szellemi továbbképzésre is kiterjedt. Az 1939. II. tc. bevezette a honvédelemre való kötelező előkészítést a 12. életévtől. Nem kétséges, hogy a levente mozgalom félig katonai jellegű szervezet is volt. A leventén belüli foglalkozás keretében azonban - az alapító törvény szellemének megfelelően - gazdag és sokrétű lehetőség nyílt hasznos és értékes tevékenységekre, mint pl. sportolásra, testápolásra, valamint művelődési és nevelési feladatok megoldására.

A levente általános, minden ifjúra kiterjedő, jellegénél fogva az egyenlőség elvét is igyekezett érvényre juttatni. Gazdag és szegény, városi és falusi fiatal egyaránt köteles volt a foglalkozásokon részt venni. Teljesítményeiket kizárólag a személyesen elért eredmények alapján értékelték. A leventeegyesületeken keresztül - megfelelő gyakorlóterek és uszodák létesítésével- a tömegsport ok is jelentősen fellendültek. A jobbra járási székhelyeken megrendezett sportünnepélyeken és versenyeken, valamint katonai gyakorlatokon való részvétel a falusi fiatalság bizonyos fokú térbeli mobilitását is előmozdította.

A leventeegyesületek tekintélyes részét különösen vidéken tanítók és egyházi személyek vezették. Ez a tény lehetőséget nyújtott az ifjúság fokozott vallási és hazafias nevelésére, valamint egészségvédelmi, történelmi, földrajzi, irodalmi és népművészeti ismeretek elsajátítására, népdaltanulásra stb.

Az egyesületi vezetők hozzáállása természetesen éppen úgy befolyásolta a fenti ténykedések eredményességét, mint a járási leventeparancsnokok felfogása és támogatása.

Németország és a hazai szélsőjobboldal befolyásának növekedésévei párhuzamosan nőtt ezek nyomása a magyar ifjúsági szervezetekre. Jelentős erők szorgalmazták a meglévő ifjúsági egyesületeknek a Hitlerjugend . mintájára a leventegyeseletekben való összefogását és egységesítését (gleichschaltolását). Ezek segítségével a magyar ifjúság nemzetiszocialista szellemben való átnevelését. A KALOT-mozgalom az agrárfjúságon belül jelentős befolyásának következtében különösen heves támadások célpontja volt.

Az egységesíté si törekvésekkel szemben tekintélyes ellenállás alakult ki, melynek súly a a keresztény egyházak egyértelmű támogatásával jelentősen megnövekedett. A katolikus püspöki kar tekintélyét maga mögött tudva, valamint a leventeközpontban érezhető KALOT -szimpátiát felhasználva az utóbbi kialakításában páter Nagy Töhötöm S. J. különleges érdemeket szerzett - létrejött a leventeközpont és a KALOT között egy mindkét fél számára elfogadható megállapodás, melyet 1941. október 18-án Bélydy vezérőrnagy és Kudriczky ezredes a levente részéről, páter Kerkai Jenő S. J. és páter Nagy Töhötöm S. J. a KALOT nevében írtak alá. A megállapodás a következő tíz pontot tartalmazta: 1. A KALOT a népvezetők érdeklődését a levente szolgálatában előmozdítja. A szlovák, ruszin és bunyevác tagozata népszerűsíti a leventét. 2. A KALOT évi munkatervét a LOK-nak bemutatja. 3. A KALOT-népfőiskolákat a levente vezető-képző tanfolyamokra átengedi. 4. A KALOT központi munkatársait leventeprogramok és propaganda anyagok írására rendelkezésre bocsátja. 5. A KALOT, mint vallási szervezet, tagjait tervszerűen a leventegyeseletekbe irányítja. 6. A KALOT által alapított Magyar Műsorközpont anyagait a LOK-on keresztül a leventegyeseletek rendelkezésére bocsátja. 7. A KALOT küld a LOK-ba egy összekötő munkatársat. 8. A KALOT helyi szervezeteinek programjából törli a sportot és a kifejezetten hazafias ünnepek rendezését. Ilyenekre a KALOT tagjai a levente kötelékén belül vonulnak fel. 9. A KALOT helyi szervezeteit szigorúan ellenőrzi, hogy alapszabályaik értelmében a napi politikának még a látszatától is tartózkodjanak. 10. A KALOT kifejtheti mindazt az egyesületi működést, amire a BM általláttamozott alapszabályok jogosítják.

A megegyezés lehetővé tette a KALOT eddigi tevékenységének majdnem teljes értékű továbbfolytatását. Csupán a sport vezetését kellett a levente mozgalomnak átengednie. Az Országos Levente Központ vezetői belátták, hogy a magyar ifjúság számára hazafias érzést, gondolkodásmódot és ideálokat csak jól képzett népművelők tudnak eredményesen közvetíteni. Ez a felismerés lehetővé tette nagyszámú, KALOT-népfőiskolát végzett népnevelő alkalmazását. Az egyezmény harmadik pontja szerint a KALOT átengedte népfőiskoláit, ezek tanító- és nevelőkarával együtt, leventevető-képző tanfolyamok tartására. A KALOT ezzel a megállapodással egyszersmind egy további lehetőséget kapott tapasztalatainak,

világnézetének és reformterveinek a háromhetes leventevezető-képző tanfolyamok résztvevői számára való továbbadására.

A levente és a KALOT közötti együttműködés egyik bátor és imponáló bizonyossága volt egy levente csapatnak a Hősök terén tartott szentmisén Bély Alajos vezérőrnagy vezetésével való részvétele. A résztvevők az ifjúsági honvédelmi nevelés és testnevelés országos vezetőjével közösen szentáldozáshoz is járultak. Ezt a bizonyágtételt Bély vezérőrnagy és egy levente csapat Weimarban is megismételte, ahol német földön közösen vettek részt egy katolikus istentiszteleten. Ez a magatartás az "új pogányság" elleni meggyőző demonstráció volt, éppen úgy, mint egy bécsi ifjúsági nevelőkongresszuson elhangzott Bély-előadás, amelyen a magyar ifjúság honvédelmi nevelésének országos vezetője a valláserkölcsi nevelés szükségességéről beszélt.

Ezek az események és tanúságtételek kétségkívül hozzájárultak ahhoz, hogy az országban a szélsőjobboldal részéről folytatott uszító hadjárat és a Németországból Magyarországra küldött Hitlerjugend-agitátorok izgatása ellen KALOT-legények, cserkészek és levente csapatok erélyesen és eredményesen léptek fel. Nem utolsósorban ennek a fejlődésnek volt köszönhető, hogy a magyar ifjúság túlnyomó többsége sem a szélsőjobboldali, sem pedig a szélsőbaloldali mozgalmakban nem vállalt jelentős szerepet. 222

Boldizsár Iván, író és újságíró, a Fiatal Magyarság című folyóiratban már 1934-ben megállapította, hogy a magyar ifjúság sem a bal- sem a jobboldalon nem áll, illetve mindkét oldalon jelen van. A magyar ifjúság lelki és szellemi dolgokban, valamint hitében és politizálásában jobboldali érzelmű, gazdasági és társadalompolitikai elképzeléseiben pedig bal felé orientálódik. Ezzel az általános jellegű megállapítással Boldizsár lényegében a valóságnak megfelelően jellemezte a magyar ifjúság többségének tájékozódását. Ki kell azonban hangsúlyozni, hogy a fogalom, "jobboldali érzelmű", a két háború között lényegében erős nemzeti öntudatot, a "baloldali orientáció" pedig társadalmi reformok követelését jelentette.

ZÁRÓSZÓ

Ez a tanulmány a két háború közötti Magyarország helyzetét és fontosabb eseményeit kívánta ismertetni. A politikai, gazdasági és kulturális fejlődés, valamint a magyar társadalom kritikus analízise mellett főképpen azoknak a szellemi áramlatoknak, reformeszméknek és reformmozgalmaknak tárgyilagos bemutatására törekedett (populizmus, katolikus megújulás, KALOT, Emszo, HSZ, ifjúsági szervezetek stb.), melyek célja a magyar társadalom mélyreható átforgalmazása, nagyobb szociális igazságosság elérése és a parlamenti demokrácia békés úton való felépítése volt.

A tanulmány adatokkal bizonyítja, hogy a gazdaság-, társadalom-, művelődés- és kultúrpolitika területén lényeges eredmények és alkotások születtek. Reformerek kipellengézték a szociális visszaéléseket, tudatváltozást idéztek elő, eredményes akciókat hajtottak végre és fontos rendszabályok életbe léptetését harcolták ki. A különböző tudományágak, irodalom, zene és képzőművészet néhány kiváló képviselőjére név szerinti utalás történt, mely egy további bizonyítéka kívánt lenni annak a ténynek, hogy a tudomány, művelődés, művészet és kultúra fejlődésének, lényeges gazdagításának fontos előfeltételei adva voltak.

Ezért bizonyára nem túl merész dolog azt állítani, hogy a jelen és jövő számára szükséges és megvalósítható reformokkal kapcsolatos szellemi viták és kezdeményezések 1935-1944 között egy olyan intenzitást és sokoldalúságot értek el, mely a jelenkori magyar történelemben - 1945-1948 kivételével- példátlan. Az ezekre az évekre jellemző reform törekvések, kimagasló teljesítmények és általános elismerést kiváltó nemzetközi rendezvények, valamint a sport területén elért sikerek azonban együttvéve sem tudták elfeledtetni, hogy Magyarországon a két világháború között még súlyos problémák vártak megoldásra. A tanulmány azonban a fejlődés, a reformmozgalmak és teljesítményeik bemutatásával bizonyítani kívánta, hogy a kommunista politikusoknak, történészeknek és újságíróknak ezekről az évekről terjesztett hamis, egyoldalú, vagy tudatosan negatív értékelése egyszerűen tarthatatlan. Az akkori magyar társadalom szociális és gazdasági elmaradottságával kapcsolatos "hivatalos" álláspont a térség többi államának fejlődési szintjével való összehasonlítása után helyesbítésre szorul.

A mezőgazdasági termelés mennyiségi és minőségi színvonala összehasonlítva a szomszéd államokéval egyáltalán nem szégyellnivaló. A szarvasmarha-tenyésztés, tej- és húshozam, gabonanemesítés, gyümölcs- és főzeléknövény-termelés, konzervipar létrehozása (Globus konzervek) különösképpen említésre méltó tények.

A mennyiségi és minőségi fejlesztés támogatására, valamint a legnagyobb társadalmi osztály, a parasztság helyzetének megjavítása érdekében

hivatalos részről is fontos kezdeményezések történtek. A népfőiskolák intenzív támogatása mellett megemelkedett a mezőgazdasági iskolák, rendkívüli tanfolyamok és résztvevőik száma (pl. arany- és ezüstkalászos gazdatanfolyamok). Megyei és járási mezőgazdasági felügyelőségeket alapítottak tanácsadói jogkörrel. Különböző akciókat kezdeményeztek és támogattak (tenyészállat-nevelés, törzskönyvezés, tej és tejtermékek értékesítésének új formái, szövetkezetek kiépítése stb.).

Mindezek a mezőgazdasági lakosság helyzetének sürgős megjavítása mellett egy jól átgondolt földreform előkészítését és fokozatos megvalósítását, valamint a nemzeti jövedelem igazságosabb elosztását is szolgálni kívánták. A fenti kezdeményezések nem utolsósorban azt is bizonyítani akarták, hogy a mezőgazdasági kis- és középvüzem bizonyos feltételek mellett - szakértelem, kitartó szorgalom, megfelelő anyagi támogatás - a nagybirtokkal minden tekintetben versenyképes. Ezen túl az önálló és életképes mezőgazdasági egységeik számának növekedése egy rendkívül fontos politikai és társadalompolitikai követelmény és egyben nemzeti és társadalmi érdek is. A vezető réteg és a középosztály következetes megújítását és felfrissítését egy életerős parasztság biztosíthatja a leghatásosabban.

Az ipar területén különös jelentőségű volt a villamosenergia-termelés fejlődése. 1921-ben 276 millió kW áramot, 1938-ban egymilliárd kW áramot termeltek Magyarországon. 1929-ben 3500 km villamos távvezetékekkel, 1938-ban 12 000 km-rel rendelkezett az ország. 1938-ban az ország lakosságának 71 %-a villamos árammal ellátott lakásokban lakott. Az 1. világháború utáni években villamosították a Bécs-Budapest vasútvonalat. A gyógyszeripar termékei és az izzólámpa mellett világhírnévnek örvendő iparcikkek voltak a Bánki-Csonka motorok, a Déry-Bláthy-Zipernovszky transzformátorok, a villany- (Kandó-) és diezelmozdonyok, gázturbinák (Jendrassik), valamint a "Gamma"-üzem gyártmányai. A nehéz-, könnyű és élelmiszeripar közti arány (36%-26%-29%) kedvezően alakult és lényegében megfelelt az ország természetes adottságainak. 223 Gazdag bauxittelepek felfedezése lehetővé tette egy jelentős alumíniumipar, és az olaj mezők feltárása egy olaj ipar felépítését.

A belkereskedelem is gyors fejlődésnek indult. A budapesti üzlethálózat kiépítése teljes mértékben hasonlított az európai nagyvárosokéhoz.

1941-ben Magyarország lakosságának 48,7%-a a mezőgazdaságban, 34,9%-a az iparban, bányászatban, kereskedelemben és közlekedésben, 16,4%-a egyéb területeken dolgozott.

A 30-as évek művelődés- és kultúrpolitikája további lényeges eredményeket ért el. A tanulmány ezzel már korábban foglalkozott. Megállapításait számokkal, adatokkal és tényekkel is alátámasztotta.

A Bethlen-kormány eredményes szociálpolitikája (Vass József) a 30-as években tovább folytatódott. Figyelemre méltó új eredmények voltak a

nyolcórás munkaidő fokozatos bevezetése - ide tartozik annak a ténynek a megemlézése, hogy Magyarországon a második világháború végéig a vasárnapokon kívül további húsz hivatalos ünnepnap volt - a bérminimum megállapítása, a szociális biztosítás, a fizetett szabadság és az érdekképviseletek kiterjesztése stb.

Az Országos Közegészségügyi Intézet (OKI) 1925-ben létesült. Főképpen a csecsemőhalandóság, népbetegségek, és a higiénia elmaradottsága elleni küzdelemben ért el jelentős eredményeket. A kormány 1937-ben minden vármegye alispánja mellé közjóléti előadót, egy évvel később a főispánok mellé szociális tanácsadókat nevezett ki. Feladatuk a gazdasági és társadalmi feszültségek okainak felderítése és orvoslásukra javaslatok előterjesztése volt. A korszak neves szociál politikusai - Vass József méltó utódai - közül feltétlen említést érdemelnek Esztergár Lajos, Heller Farkas, Johan Béla, Kovrig Béla, Magyary Zoltán stb. A szociálpolitikai ténykedések tetőpontja a második világháború alatt felállított Országos Nép- és Családvédelmi Alap (aNCSA, 1940. XXIII. tc.) volt. Célja a támogatásra szomló néprétegek részére állandó jellegű életlehetőség és tisztes megélhetés biztosítása volt. Az egészségügy terén is további figyelemre méltó eredmények születtek. A már másutt bemutatottakon kívül érdemes még megemlíteni, hogy ez alatt a rövid idő alatt több mint száz kórház épült. A kórházi ágyak száma megduplázódott. A húszas évek elején évente 250-270 000 beteg részesült a kórházi kezelésben. A 30-as évek végén 700-750000.

A 30-as években kb. 200 000 magyar turista látogatott évenként külföldre. Odahaza ugyanakkor kb. 200 000 ember töltötte szabadságát üdülőkben. Közülük fele a Balatonon.

A magyar sporttelepek száma a 30-as évek végén 6000-en felül volt. Több, mint 1300 aktív sportegyesületben kerek 120 000 sportoló versenyzett.

Magyarországon 1937-ben 16 747 egyesület működött kerek hárommillió taglétszámmal. Ez a szám a lakosságnak kb. egyharmadát jelentette. Az egyesületek 25,5%-a szórakoztató klub volt, 16,5%-a szakkör, 9,6%-a sportegyesület, 9%-a segítőegyesület, 8,1 %-a kultúregyesület, 5,5%-a művészeti és irodalmi társulat volt.

Magyarország lakosainak száma 1920-ban 7990202, 1930-ban 8688 319 és 1937-ben 9 034 815 volt. 1930-ban a lakosság 42,5%-a 10 000 lakoson felüli városokban lakott.

1934-ben az időszakonként megjelenő lapok, folyóiratok (periodika) száma 1477 volt. Ezekből 1358 csak magyar nyelven jelent meg. Az országnak 86 napilapja volt. 1934-ben 3920 megjelent könyvvel a könyvkiadás elérte első csúcspontját.

1936-ban Budapesten a következő napilapok jelentek meg: A Mai Nap, Az Est, Budapesti Hírlap, Függetlenség, Esti Kurír, Esti Magyarország,

Magyarság, Friss Újság, Kis Újság, Magyar Hírlap, Magyarország, Nemzeti Újság, Új Nemzedék, Népszava, Neues Politisches Volksblatt, Pester Lloyd, 8 Órai Újság, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Új Magyarság, Újság. Ezekhez jött még hét politikai jellegű hetilap: A Reggel, Hétfői Napló, Magyar Hétfő, Reggeli Újság, Szabadság, Új Barázda, Virradat.

Magyarországon 1925-ben kb. 17,000 rádiókészülék volt használatban, 1938-ban kb. 420,000; 1923-ban 55,000 telefon, 1938-ban 126,000 volt beszerelve.

1925-ben Magyarországon 6415 tehergépkocsi, 1462 motorkerékpár; 1935-ban már 16,609, illetve 9525 volt üzemben. 224 Magyarországon az egy személyre eső jövedelem 1937-ben 120 US dollár, ugyanakkor Ausztriában 190, Csehszlovákiában 170, Lengyelországban 100, Romániában 81, Jugoszláviában 80, Bulgáriában 65 US dollár volt. 225

Magyarország a többi kelet-európai állammal összehasonlítva semmi esetre sem volt olyan "elmaradott", hogy ez jogossá tenné az állandó utalást Magyarországot múltjának tragikus örökségére. Kétségtelen, hogy az ország inkább mezőgazdasági, mint ipari jellegű volt. De ez érvényes Ausztriára is. Sőt Csehszlovákiában a szlovákok a területük lényegesen kifejezettebb mezőgazdasági jelleget mutattak, mint a cseh területek, vagy Magyarország teljes egészében. Ott a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 57% volt, összehasonlítva a cseh területek rendkívül alacsony 24%-ával. A cseh területeken a mezőgazdaságban dolgozók száma alacsonyabb százaléku volt, mint a szomszédos fejlett Ausztriában.

Természetesen azon a véleményen is lehet lenni, hogy Magyarországon a mezőgazdaság okozta szegénység szélesebb réteget, és az iparosítás mértéke alacsonyabb, és inkább összpontosított volt, mint a térség más részein, vagy pedig, hogy az iparosítás csupán a betanított munkások számának emelkedését jelentette. Az azonban tény, hogy a térség minden államában, Csehszlovákia szlovák részét is beleértve, ugyanolyan fejlődés ment végbe, sőt még kifejezettebben. Bármely összehasonlító mértéket vesszük is alapul, írástudatlanság, vagy földhiány, kezdetleges szerszámok, fehérjehiány, vagy kalória felvétel, mindenesetre nyilvánvalóvá válik, hogy a kelet-európai fejlődési skálán Magyarország viszonylag magasan foglalt helyet, és tulajdonképpen minden indikátor szerint Csehszlovákia után következett. 226

A totalitáris ideológiák, különösen a nemzetiszocializmus fenyegető veszélyére különböző szellemi és politikai reakciók jelentkeztek. Ezek közül már néhányról említés történt. Nagy jelentőségű volt a keresztény egyházak szoros együttműködésre való törekvése. Ezáltal akartak kedvezőbb kiindulási helyzetet teremteni a hit, értékek és intézmények védelmére, valamint a nemzetiszocializmus és bolsevizmus befolyása elleni küzdelemre.

Bangha Bélának a Magyar Szemle 1937 februári számában közzétett felhívása kezdetben csekély visszhangot váltott ki. Később Bangha Béla és

Ravasz László református püspök között a Magyar Nemzet hasábjain véleménycserére került sor, Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát és Ravasz László között pedig a Pester Lloyd hasábjain. Ezt követte a két egyházfő feltűnést keltő személyes találkozása. Bár ezek a dialógusok kezdetben még nem vezettek a katolikusok és reformátusok egymáshoz való közeledéséhez, mindenesetre azt eredményezték, hogy közöttük a heves viták alábbhagytak, a papság és hívők soraiban, mindenekelőtt a keresztény (keresztény) ifjúsági szervezetekben felismerték az együttműködés hasznát és szükségességét. Pl. amikor 1938 végén német nyomásra a katolikus Korunk Szavát betiltották és ezt a Völkischer Beobachter leplezetlen örömmel közölte, a Protestáns Szemle nagyon lojálisan állást foglalt a Korunk Szava mellett. 227

A vallásos nevelés és képzés elmélyítését célzó fáradozások intenzíven tovább folytak. A keresztény egyházak vezető köreiből az a vélemény alakult ki, hogy a nemzetiszocializmus okozta nacionalista és világnézeti veszéllyel szemben ellenállást csak egy olyan kereszténység képes hatásosan kifejteni, mely vallásos értékeinek és feladatainak teljes tudatában van. Csak akkor tudunk eredményesen ellenállni, ha tisztában vagyunk azzal, hogy kik vagyunk, milyen erővel és értékekkel rendelkezünk.

Ennek a meggyőződésnek a tudatosításában fáradoztak többek között KALOT, Emszo, különböző katolikus egyesületek, hírlapok és újságok, a Budapesten és Szegeden megszervezett katolikus főiskolai tanfolyamok, különösen a Szekfü Gyula vezette Esztergomi Nyári Egyetem előadásai. A Jelenkor című folyóirat is (megjelent 1939. október 1. és 1944. március 15. között) fontos szerepet töltött be a szellemi ellenállás keretében.

A veszély felismerése befolyásolta a keresztény folyóiratok és újságok témaválasztását és tartalmát éppen úgy, mint a keresztény egyházi méltóságok, tudósok, művészek, kultúrfunkcionáriusok beszédeit és állásfoglalásait. Ez a felismerés az egyházi iskolák és nevelőintézetek pedagógusainak munkájára is rányomta bélyegét. A katolikus tanítórendek különös figyelemmel kísérték a "Harmadik Birodalomból" kiáramló propagandát. Ezek ugyanis szoros nemzetközi kapcsolataik révén a többi keresztény pedagógus és értelmiségi csoportoknál jobban és részletesebben informálódhattak a nemzetiszocializmus célja és módszerei felől.

Az egyházi iskolákra hárult az a feladat is, hogy az értelmiségiek és a közép osztály megújulásának kiszélesítésében egy keresztény gondolkodású utánpótlásról gondoskodjanak. Ennek a feladatnak a betöltésénél előtérbe került a szegényebb sorsú, mindenekelőtt a paraszti rétegből származó tehetséges gyermekek továbbtanulásának szorgalmazása. Hogy ezt a lehetőséget megvalósíthassák, és iskoláikban a tanulást a szegényebb rétegek számára is lehetővé tegyék, a tanítórendek elálltak attól a követeléstől, hogy a diákoknak az iskola székelyén kell lakniuk. Ezáltal

lehetővé vált, hogy azok a diákok, kiknek szülei nem tudták volna a bentlakást megfizetni, mint bejárók tanulhassanak.

Ezen tanulmány szerzője 1934 és 1942 között a pápai bencés reálgimnázium tanulója volt. Nyolc éven keresztül minden reggel húsz km-t utazott vonaton, hogy a nyolc órákor kezdődő tanításon részt vehessen, majd 14 órákor ismét hazavonatozott.

Pápa, melyet a Dunántúl Athénjének is neveztek, annak idején egy híres és tekintélyes iskolaváros volt. Naponta nagyszámú diák és diáklány utazott Celldömölk, Csorna, Gyömöre-Györszemere és Bánhida környékéről a híres pápai "tanintézetekbe".

A vasúti havibérletek nagyon olcsók voltak. Megfelelő tanulmányi előmenetel és szociális ráutaltság esetén a tanulók tandíj mentességet is élvezhettek. (Ennek a tanulmánynak a szerzője a második iskolai évtől egészen az érettségig teljesen tandíjmentesen tanulhatott.)

Az olcsó havibérleten és tandíjmentességen túl még más módon is támogatást nyertek a szegényebb szülők szorgalmas és tehetséges gyermekei. Így például az internátusokban ingyenes helyek voltak a számukra. Azokban is, melyeket a rendek és a különböző egyházi egyesületek tartottak fenn. Továbbá ösztöndíjak, kedvezményes bentlakások, bizonyos teljesítmények fejében (instruálás) fizetés nélküli szállás és ellátás volt számukra elérhető. A jobb módú családok ruhaadományokkal, ingyenes ebéddel és vacsorával segítették őket. (A kultúrpolitikus báró Kornfeld Móric például a pécsi egyetemen 100 személyes diákmenzát tartott fenn.)

Természetesen mindezek az intézkedések nem voltak elegendőek ahhoz, hogy minden tehetséges gyermek továbbtanulását lehetővé tegyék, de abban az időben igen lényeges haladást jelentettek. Bizonyították a társadalom egyes tagjainak és intézményeinek felébredt lelkiismeretét, felelősségtudatát és példájukkal követésre buzdítottak.

Az egységesen szabályozott, állami vezetés alatt álló tehetségkutatás az 1941-42-es iskolai évben kezdődött. Ezáltal további szegényebb sorsú családok tehetséges gyermekei számára vált lehetővé a továbbtanulás.

1938 márciusában, Ausztria bekebelezése után, a hazafias érzésű és öntudatú értelmi ség magatartása és gondolkodása fokozatosan megváltozott. A pedagógusok egyre nagyobb számban ismerték fel, hogy a következő évek az akkor felnövekvő generációtól többet követelnek majd, mint a hagyományosan közvetített ismereteket és megalapozott szaktudást.

Mind több pedagógus kötelességének érezte, hogy az elő írt tananyag mellett diákjainak, a középosztály potenciális tagjainak, probléma- és felelősségtudatuk kialakításával is foglalkozzék. A tanítás keretében, mindenekelőtt vallás-, irodalom-, történelem- és osztályfőnöki órákon, de személyes beszélgetésekben is rámutattak a tanárok az idegen eszmék és ideológiák veszélyére, a társadalom és az állam számos megoldatlan

problémájára, és ösztönözték diákjaikat ezekkel a problémákkal foglalkozó könyvek, folyóiratok, újságok olvasására. Kétségtelen, hogy ezeknek a biztatásoknak, ezeknek a felvilágosításoknak formája és tartalma különböző minőségű volt. Bizonyára sok diáknál nem is tudtak vele tartós érdeklődést kiváltani. De jó néhány tanítványukban sikerült a fennálló problémákat tudatosítani. Ennek a "felvilágosításnak" volt köszönhető, hogy fogalmak ismerete, mint tolerancia, szociális igazságosság, liberalizmus, demokrácia, kapitalizmus, szocializmus, nemzetiszocializmus, kommunizmus stb. lassankint az általános műveltséghez tartoztak. *lő* néhány iskolában nyílt an beszéltek ezeknek az eszméknek és rendszereknek a hatásáról, előnyéről és hátrányáról azokban az országokban, ahol ezek elismert, illetve megtűrt hajtóerői voltak a politikai és társadalmi életnek. Megtárgyalták, hogy milyen előfeltételek mellett lennének megvalósíthatók Magyarországon a tolerancia, szociális reformok és a demokrácia stb.

Néhány iskola évkönyve az akkori időhöz mérten gyakran bátor és kritikus politikai és szociálpolitikai tanulmánnyal bátorított az önálló gondolkodásra és a szellemi látóhatár kiszélesítésére. Ugyanezt a célt szolgálták az évenkénti pályamunkák aktuális témái is.

Volt jó néhány középiskola Magyarországon, ahol hangsúlyozottan toleráns, demokratikus és szociális igazságosságot valló gondolkodásra, magatartásra neveltek és ezek különböző formáit a gyakorlatban is alkalmazták. Ezekhez tartoztak a demokratikusan vezetett önképzőkörök, melyek lehetőséget adtak mások véleményének megismerésére, más vallásúak és más anyanyelvűek megértésére. A tilalmak és büntetések nyílt megindoklása az osztály előtt, modern oktatási módszerek alkalmazása stb. is ezt a célt szolgálta.

Ezen tanulmány szerzője 45 év tanulságai és a háború utáni idők nehéz megpróbáltatásai után őszinte hálával gondol vissza a pápai bencés gimnáziumra, ahol tanárai személyisége és nevelési módszerei lényegesen hozzájárultak jellemének és világnézetének kialakításához, ideáljainak és értékítéletének formálásához. Gazdagították tudását, tágították szellemi látókörét, erősítették nemzeti öntudatát, önfegyelmét. Ott kapta az első serkenté st és bátorítást az önálló, kritikus gondolkodáshoz, az igazságért, különösképpen a szociális igazságosság fokozatos megvalósításáért való kiálláshoz. (A pápai bencés gimnázium, melyet 1948-ban államosítottak, 1988-ban ünnepelte alapításának 350. évfordulóját.)

Ennek a bátor haladó és jövőbe tekintő képzésnek és nevelésnek jelentősége és hordereje teljes egészében csak 1942 ősztől, a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, a diákévek alatt vált számára tudatossá. Nagy meglepetéssel állapíthatta meg, hogy más katolikus rendi iskolák diákjai is hasonlóan kifejtett probléma- és felelősségtudattal, valamint szellemi magatartással felvértezve kerültek ki az életbe. Ez a felismerés nagyban hozzájárult egy egészséges önbizalom kialakításához,

elősegítette tartós barátságok létrejöttét, támogatást jelentett a politikai és világnézeti tájékozódásban, főiskolai egyesületekben vállalt munkában stb.

Találkozások a protestáns és világi középiskolák végzett növendékeivel mutatták, hogy a felelősségtudattal rendelkező és politikai érdeklődésű diákok között a magyarországi reformok szükségességét illetően alig volt különbség. Véleményeltérések csupán a kivétel módjában és sorrendjében jelentkeztek. Az ismeretek elmélyítése, kiszélesítése és objektíválása, a haza problémáiról és a világhelyzetről való kép és álláspont kialakulása a diákok alatt történt. Részben szaktanulmányok, részben önképzés által. Értékes ismereteket és szellemi gazdagodást ígérő előadások, viták, könyvek, újságok, színdarabok, kiállítások, irodalmi esték és nem utolsósorban a különböző ifjúsági szervezetekben végzett munka formálták a 20--25 évesek jellemét, világszemléletét, társadalmi és politikai elképzeléseit, magatartását. A nemzetközi helyzet is, amelyben éltek. Európában, a világon háború tombolt. Mind több jel mutatott arra, hogy Magyarország a második világháború után ismét a vesztesek oldalára kerül.

A szellemi, kulturális és politikai gondolkodás különbözősége befolyásolta a reménykedést és elképzeléseket a háború utáni világ konstellációjának mikéntjéről.

Nem volt véletlen, hogy a fiatalabb nemzedék politikai perspektívákban gondolkodó és felelősségtudattal rendelkező képviselői között két teljesen különböző nézet alakult ki a második világháború utáni Magyarországon várható fejlődésről.

Az egyik csoport képviselői megegyeztek abban, hogy minden valószínűség szerint a Duna-térség a Szovjetunió hatáskörébe kerül. Ezek arra törekedtek, hogy ténykedésükkel a maguk számára egy kedvező kiindulási pozíciót biztosítsanak egy kommunista befolyás alatti együttműködéshez.

A fiatalok nagyobb csoportja éppen úgy, mint a politika iránt érdeklődő lakosság nagy része egy békében, szabadságban és függetlenségben elképzelhető demokratikus magyar fejlődésben reménykedett. Hitt a "négy szabadság", az "Atlanti charta" és "jaltai deklaráció" ígéreteiben. Ezen túl - véleményük szerint - egy szabad és független Magyarország létrejötte a nyugati szövetségesek érdeke is kell hogy legyen. Az ország így egy összekötő híd szerepét töltheti be, nyitva állva mind Kelet, mind Nyugat felé.

Az ilyen értelemben gondolkodó diákság kitartóan azon fáradozott, hogy felkészüljön egy szabad és demokratikus Magyarország felépítésében való aktív és eredményes együttműködésre. Ilyen irányú reménykedésüket minden bizonnyal részben vágyaik táplálták, részben a kommunistáktól és a Vörös Hadseregtől való félelem váltotta ki. A rettegés nem volt alaptalan. Az akkori ismeretek a Szovjetunióról, annak belső politikai fejlődéséről és bonyodalmairól, Sztálin féktelen terrorrezsimjének em-

bertelen kegyetlenségeiről kiszivárgott hírek és nem utolsósorban a filmhíradó minden mozielőadás előtt az oroszországi viszonyokról vetített képei, valamint a közel 200,000 Oroszországot megjáró magyar katona személyes tapasztalatai ezt a félelmet és rettegést éppen úgy fokozták, mint a megszálló Vörös Hadsereg katonáinak kegyetlenkedései a harcok alatt és a háború befejezése után.

Ezek azonban olyan események, melyek már 1939 után történtek. Részletes bemutatásuk a tanulmány második kötetének anyagát képezi, mely Magyarországon és a Duna-térségben 1939-1949 között lezajló eseményekkel foglalkozik. (A tanulmány 2. része, mely az 1939-1949 közti eseményeket tárgyalja, 1990. január végén jelent meg.)

JEGYZETEK

Bevezetés

- 1 Osteuropa 10/1984, 526.

I. A dunai térség - Kelet-Európa

- 2 Walter Theimer: Lexikon der Politik. 7., neubearbeitete Auflage, Bern und München 1967, 160-161.
- 3 Uo.159-160.
- 4 Österreichische Osthefte, 1976 Heft 3, 246-262.
- 5 Franz Palacky: Österreichs Staatsidee. Prag 1866, 83.
- 6 Berend Iván: Yálságos évtizedek. Budapest 1983, 45.
- 7 Wierer: Der Föderalismus im Donauraum. Graz-Köln 1960, 60-61.
- 8 Uo.116-117.
- 9 Uo.107.
- 10 Berend Iván-Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Budapest 1969, 119, 125, 126, 128.
- 11 Yigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása. Budapest 1979, 24.
- 12 Milan Hodza: Federation in Central Europe. Reflections and Reminiscences. London 1942.
- 13 Wierer: Der Föderalismus im Donauraum. Graz-Köln 1960, 186.
- 14 Europäiische Rundschau, 1977/4,34.
- 15 Robert A. Kann: Geschichte des Habsburgerreiches 1526-1918. Wien-Köln Graz 1977, 505.
- 16 Deutschland und Österreich 1700-1848. Empfehlungen der 1. deutsch-österreichischen Historikertagung. Braunschweig 1956, 2-3.
- 17 Deutschland und Österreich 1848-1939. Empfehlungen der 2. deutsch-österreichischen Historikertagung. Braunschweig 1957,3-4.
- 18 Robert A. Kann: Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. 2. Bde, 2., erweiterte Auflage, Graz-Köln 1964, 1. Bd., 14.

II. Új "rendező nagyhatalom"

- 19 Ez a fejezet lényegében Günther Stökl: Russische Geschichte. 4., erweiterte Auflage, Stuttgart 1983 című munkájának felhasználásával készült.
- 20 °Szekfü Gyula: Forradalom után. Budapest 1947, 121.
- 21 Günther Stökl: Russische Geschichte. 4., erweiterte Auflage, Stuttgart 1983, 15-18.
- 22 Weltgeschehen, 1964/April-Juni, 207-209.
- 23 Gaston Bouthoul (Hrsg.): Staatsideen und politische Programme der Weltgeschichte. Stuttgart 1965, 161-164.
- 24 Osteuropa, 9/1968, A 154-A 156.
- 25 Wiener Schriften, Heft 39, Wien 1978, 163-165.
- 26 Günther Stökl: Russische Geschichte. 4., erweiterte Auflage, Stuttgart 1983, 510-511.
- 27 Denis de Rougement: Europa. München 1962, 271.

- 28 UO. 272-273.
29 Zeit-Magazin, 15. Februar 1980.
30 °Die Zeit, 6. Mai 1977.
31 József Varga (Hrsg.): Donauraum- gestern, heute, morgen. Wien 1967, 126. .
32 12 Hugo Hantsch: Die Nationalitätenfrage im alten Österreich. Wien 1953, 55. .
33 1.1 Ez a fejezet lényegében Georg von Rauch: Geschichte der Sowjetunion. 5., verbesserte und erweiterte Auflage, Stuttgart 1969 Című munkájának felhasználásával készült.
34 UO. 97-98.
35 Walter Theimer: Lexikon der Politik. 7., neubearbeitete Auflage. Bern und München 1967, 330 (Kellogg-pakt).
36 Arthur Koestler et Co: Ein Gott, der keiner war. dtv Dokumente Nr. 74, München 1962.
37 C. D. Kernig (Hrsg.): Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft. Freiburg Basel-Wien 1966, Bd. V. 799-804; Theo Pirker (Hrsg.): Die Moskauer Schauprozesse 1936-1938. dtv Dokumente Nr. 146, München 1963.
38 Günther Stökl: Osteuropa und die Deutschen. Stuttgart 1982, 178.
39 Ernst Topitsch: Stalin's Krieg. München 1985, 12,7.
40 Paul Leverkuehn: Der geheime Nachrichtendienst der deutschen Wehrmacht im Kriege. Frankfurt a/Mo 1957; Die Presse, 22/23. Juni 1985.
41 Georg von Rauch: Geschichte der Sowjetunion. 5., verbesserte und erweiterte Auflage. Stuttgart 1969, 347.
42 O. 368.
43 UO. 401, 402.
44 Die Furche, 13. September 1985.
45 Georg von Rauch: Geschichte der Sowjetunion. 5., verbesserte und erweiterte Auflage. Stuttgart 1969, 464-466.
46 Lásd: 29. sz. megjegyzést.
47 Günther Stökl: Russische Geschichte. 4., erweiterte Auflage. Stuttgart 1983, 227.
48 Uo.66-67.
49 UO.379.
50 Internationales Europaforum, Juni 1970, 94-100; C. D. Kernig (Hrsg.): Sowjet system und demokratische Gesellschaft. Bd. 3, 287-290.
51 Georg von Rauch: Geschichte der Sowjetunion. 5., verbesserte und erweiterte Auflage. Stuttgart 1969, 469.
52 Zdeněk Mlynáři: Nachtfrost. Köln-Frankfurt aM. 1978, 300-301.
53 Osteuropa, 11-12/1984, 950-953.

III. Magyarország a két világháború közti időszakban, 1918-1939

- 54 Robert A. Kann: Geschichte des Habsburgerreiches 1526-1918. Wien-Köln Graz 1977, 262.
55 Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet. 7. kiadás, Budapest 1941-1943, 5. kötet 580-582.
56 Ránki György (főszerkesztő): Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1976, 8. kötet 60-61.
57 Látóhatár, Augusztus 1984, 98.
58 Asztalos Miklós-Pethő Sándor: A magyar nemzet története. Budapest 1933, 527.

- 59 Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918-1920. Budapest 1983, 59-74; Ránki György (főszerkesztő): Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1976, 8. kötet 92-94.
- 60 (I)Georg von Rauch: Geschichte der Sowjetunion. 5., verbesserte und erweiterte Auflage. Stuttgart 1969, 122-123.
- 61 Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918-1920. Budapest 1983, 54.
- 62 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945. Budapest 1969, 20-21.
- 63 Asztalos Miklós-Pethő Sándor: A magyar nemzet története. Budapest 1933, 530.
- 64 Jászi Oszkár: Magyar kálvária, magyar feltámadás. München 1969, 107.
- 65 Asztalos Miklós-Pethő Sándor: A magyar nemzet története. Budapest 1933, 532.
- 66 Jászi Oszkár: Magyar kálvária, magyar feltámadás. München 1969, 10,36, 104, 105,107.
- 67 Ránki György (főszerkesztő): Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1976, 8. kötet 221-224.
- 68 Bartha Tibor-Makkai László (főszerkesztő): Tanulmányok a magyarországi református egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. Budapest 1983, 271.
- 69 Asztalos Miklós-Pethő Sándor: A magyar nemzet története. Budapest 1933, 533.
- 70 Ránki György (főszerkesztő): Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1976, 8. kötet 208.
- 71 Hajdú Tibor: A magyarországi Tanácsköztársaság. Budapest 1969, 354. 72Tibor Hanák: Politik und Geistesleben der Ungarn in Wien 1918-1924. Manuscript. Wien 1984,41-42.
- 73 Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. Októberi forradalom, Proletárdiktatúra, Ellenforradalom. München 1924,544.
- 74 Jászi Oszkár: Magyar kálvária, magyar feltámadás. München 1969, 129.
- 75 Uo.133-138.
- 76 Uo. 140.
- 77 Uo.143-145.
- 78 Bartha Tibor-Makkai László (főszerkesztő): Tanulmányok a magyarországi református egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. Budapest 1983, 272.
- 79 Péter Gosztony: Miklós von Horthy, Admiral und Reichsverweser. Zürich Frankfurt aM. 1973,25-26.
- 80 Uo. 23-24.
- 81 Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció. Budapest 1982, 74.
- 82 Asztalos Miklós-Pethő Sándor: A magyar nemzet története. Budapest 1933, 539.
- 83 Szekfü Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. 6. kiadás. Budapest 1940, 390.
- 84 Bangha Béla: Világhódító kereszténység. Budapest 1940, 226.
- 85 Bangha Béla (Kiadó): Katolikus lexikon. 4. kötet, Budapest 1931, 1932,39-40.
- 86 Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch (Hrsg.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Bd. IV. Die Konfessionen. Wien 1985, 327; Hanák Péter (főszerkesztő): Magyarország története 1890-1918, 7/1. és 7/2. kötet, Budapest 1978, 813, 947,948.
- 87 Nyisztor Zoltán: Bangha Béla élete és műve. Budapest 1941, 309.
- 88 Nyisztor Zoltán: Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújítása. Bécs 1962, 56-70; Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon. 1890-1950. Budapest 1970, 44-67.

- 89 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945. Budapest 1969, 20-21.
- 90 Népszava, 1920. március 2.
- 91 Lackó Miklós (szerkesztő): Vélemények-viták. A két háború közötti Magyarországról. Budapest 1984, 63-64.
- 92 Uo.65.
- 93 Uo.61-62.
- 94 Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció. Budapest 1982, 122.
- 95 Ránki György (főszerkesztő): Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1976, 8. kötet, 448-451.
- 96 UO.452-453.
- 97 Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció. Budapest 1982, 182-185.
- 98 Kovács Endre: Korszakváltás. Budapest 1981, 157.
- 99 Ránki György (főszerkesztő): Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1976, 8. kötet, 834.
- 100 Siklós András: Az 1918-1919. évi magyarországi forradalmak. Budapest 1964, 155.
- 101 Lackó Miklós (szerkesztő): Vélemények-viták. A két háború közti Magyarországról. Budapest 1984,183-225.
- 102 Tibor Hanák: Politik und Geistesleben der Ungarn in Wien 1918-1924. Manuskript. Wien 1984, 23.
- 103 Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció. Budapest 1982, 234.
- 104 UO. 211,212,214.
- 105 Uo. 209,225; Magyar Statisztikai Szemle 1938. 194-203.
- 106 Magyar Statisztikai Szemle 1938. 205,209,210.
- 107 OTI: A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1892-1942. Budapest 1942,25,42, 51,63,120.
- 108 Magyar Statisztikai Szemle 1938,80-81.
- 109 Uo. 65,68,72,73.
- 110 Ránki György (főszerkesztő): Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1976, 8. kötet, 417,457.
- 111 UO.459-465.
- 112 Lackó Miklós (szerkesztő): Vélemények-viták. A két háború közötti Magyarországról. Budapest 1984, 228-234.
- 113 Uo.234-235.
- 114 Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció. Budapest 1982, 191-192.
- 115 Gyula Borbándi: Der ungarische Populismus. München 1976, 44.
- 116 Uo. 54.
- 117 Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció. Budapest 1982, 262.
- 118 Ránki György (főszerkesztő): Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1976, 8. kötet, 629.
- 119 Emmerich András: Entstehung und Entwicklung der sogenannten Völkischen Bewegung in Ungarn. Wien 1974, 205.
- 120 Ránki György (főszerkesztő): Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1976, 8. kötet 686.
- 121 Katolikus Szemle, 1981/2, 156.
- 122 Új Ember, 1945. november 18.
- 123 Kovács Imre: A Márciusi Front. New Brunswick 1980, 61.

- I 24 Féja Géza: Szabadcsapat. Budapest 1965, 270.
- 125 Gyula Borbándi: Der ungarische Populismus. München 1976, 153-154.
- 126 Ránki György (főszerkesztő): Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1976, 8. kötet, 710-711.
- 127 Gyula Borbándi: Der ungarische Populismus. München 1976, 42.
- 128 Georg von Rauch: Geschichte der Sowjetunion. 5., verbesserte und erweiterte Auflage. Stuttgart 1969, 303.
- 129 Ránki György (főszerkesztő): Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1976, 8. kötet 993.
- 130 Raymond Aron: Dix-huit leçons sur la société industrielle. Paris 1962, 241-242.
- 131 Wolfgang Kraus: Kultur und Macht. Die Verwandlung der Wünsche. Wien 1975, 58-61.
- 132 Die Furche, 21. Miirz 1986.
- 133 Wolfgang Kraus: Die verratene Anbetung. Verlust und Wiederkehr der Ideale. München-Zürich 1978, 93.
- 134 Karl Ploetz: Auszug aus der Geschichte. 27. Auflage, Würzburg 1968, 1253-1254.
- 135 E. D. Kernig (Hrsg.): Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft. Freiburg Basel-Wien 1966, Bd. II. 440-441, 454-458.
- 136 Die Fruche, 8. Februar 1984.
- 137 Georg von Rauch: Geschichte der Sowjetunion. 5., verbesserte und erweiterte Auflage, Stuttgart 1969, 331-332, 337.
- 138 Alfred Klose (Schriftleitung): Katholisches Soziallexikon. Innsbruck- Wien-München 1964, 889-894; Közgazdasági enciklopédia, 3. kötet, 1190.
- 139 Berend Iván-Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Budapest 1969, 263-264, 266-267.
- 140 Ránki György (főszerkesztő): Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1976, 8. kötet, 605-607.
- 141 Magyar Statisztikai Szemle 1938, 196,201-202.
- 142 UO.77-79.
- 143 Berend Iván-Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Budapest 1969, 286-289.
- 144 Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. 6. kiadás. Budapest 1940, 385-386.
- 145 UO.389.
- 146 UO.410.
- 147 Uo.411.
- 148 Gyula Borbándi: Der ungarische Populismus. München 1976, 40.
- 149 UO.44-49.
- 150 Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. 6. kiadás. Budapest 1940,424.
- 151 Uo.427.
- 152 Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Budapest 1939, 478-480.
- 153 Gyula Borbándi: Der ungarische Populismus. München 1976,68; Hanák Péter (főszerkesztő): Magyarország története 1890-1918. 7/1. és 7/2. kötet, Budapest 1978,947-948.

- 154 Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890-1950. Budapest 1977,42.
- 155 Magyar Statisztikai Szemle 1938, 58.
- 156 Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet. 5 kötet, 7. kiadás, Budapest 1941-1943.
- 157 Bartha Tibor-Makkai László (főszerkesztő): Tanulmányok a magyarországi református egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. Budapest 1983,13,442,460; Mihály Bucsay: Der Protestantismus in Ungarn 1521-1978. Wien-Köln-Graz 1977, 2 Bd., 126; Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch (Hrsg.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Bd. IV, Die Konfessionen. Wien 1985,502-544.
- 158 Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. 6. kiadás. Budapest 1940,333.
- 159 UO. 247-251.
- 160 UO. 263.
- 161 UO.275.
- 162 UO. 342.
- 163 UO.343.
- 164 UO.445.
- 165 UO.448.
- 166 UO450.
- 167 Lackó Miklós (szerkesztő): Vélemények-viták. A két háború közötti Magyarországról. Budapest 1984, 65-66.
- 168 Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. 6. kiadás. Budapest 1940,457.
- 169 UO. 462--463.
- 170 Kovács Endre: Korszakváltás. Budapest 1981, 221-223.
- 171 Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. 6. kiadás. Budapest 1940,462--471.
- 172 Makkai Sándor: Sárga vihar. Budapest 1981, 169.
- 173 Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. 6. kiadás. Budapest 1940,480--492.
- 174 UO. 492-505.
- 175 Gyula Borbándi: Der ungarische Populismus. München 1976, 89.
- 176 Emmerich András: Entstehung und Entwicklung der sogenannten Völkischen Bewegung in Ungarn. Wien 1974, 107.
- 177 UO. 108.
- 178 UO. 108.
- 179 Gyula Borbándi: Der ungarische Populismus. München 1976, 105-106.
- 180 Gaál Károly: Kire marad a kisködmön? Szombathely 1985, 119.
- 181 Gyula Borbándi: Der ungarische Populismus. München 1976, 118-125.
- 182 Emmerich András: Entstehung und Entwicklung der sogenannte Völkischen Bewegung in Ungarn. Wien 1974, 97-98. Valóság, 1984/5,22-28.
- 183 Emmerich András: Entstehung und Entwicklung der sogenannte Völkischen Bewegung in Ungarn. Wien 1974, 100-101.
- 184 Gyula Borbándi: Der ungarische Populismus. München 1976, 130-135; Valóság 1984/5,25-26.
- 185 Gyula Borbándi: Der ungarische Populismus. München 1976, 138-148.

- 186 Juhász Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon 1939-1944. Budapest 1983,114.
- 187 Szekfű Gyula: Bethlen Gábor. Békéscsaba 1983, 203.
- 188 Lackó Miklós (Szerkesztő): Vélemények-viták. A két háború közötti Magyarországáról. Budapest 1984, 395.
- 189 Gyula Borbándi: Der ungarische Populismus. München 1976, 158-159.
190 UO. 156-171; Kovács Imre: A Márciusi Front. New Brunswick 1980, 49--65.
191 Lackó Miklós (Szerkesztő): Vélemények-viták. A két háború közötti Magyarországáról. Budapest 1984, 395.
- 192 Gyula Borbándi: Der ungarische Populismus. München 1976, 206.
- 193 Juhász Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon 1939-1944. Budapest 1983, 39--41.
- 194 Nemzetközi Munkaügyi Hivatal: A szakszervezeti szabadság Magyarországon. Budapest 1922.
- 195 Nyisztor Zoltán: Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújítása. Bécs 1962; Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890-1950. Budapest 1977; Félbemaradt reformkor... Róma 1990.
- 196 Possonyi László: Tettenérés. Pécs 1980, 153-174.
- 197 UO. 192-196.
- 198 Katolikus Szemle, 1985/1, 1-2.
- 199 Vigilia, 1935-1985/2,91-93.
- 200 UO. 94-95.
- 201 UO. 95-97.
- 202 UO. 98.
- 203 UO. 98-99.
- 204 Katolikus Szemle, 1978/3,206-207.
- 205 KALOT-vezérlőkönyv. 10-35.
- 206 Új Ember. 1983. Február 27.
- 207 A KALOT című fejezet forrásmunkái: Tóth Imre: Emlékezés egy népfőiskolára, Szombathely 1984; Ugrin József: A KALOT-főiskolákról. Honismeret 1984/2; Ugrin József: A KALOT parasztfjúsági mozgalom és népfőiskolái. Forrás, tematikus szám a népfőiskolákról 1984. december; Kéziratok a bécsi magyar egyházzociológiai intézet levéltárából; Néhai KALOT-munkatársak információi; Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890-1950. Budapest 1977; Töhötöm Nagy: Jesuiten und Freimaurer: Wien 1969; István Vida: Kerkais verhinderte Reform. Orientierung 1981/2; Katolikus Szemle 1985/3, 1986/1, 1986/2; Félbemaradt reformkor... Róma 1990; Balogh Margit: A katolikus parasztfjúság hivatásrendi szervezése a KALOT keretei között (1935-1946). Budapest 1988.
- 208 Katolikus Szemle, 1938/6,356-358.
- 209 Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890-1950. Budapest 1977, 200.
210 UO. 206.
- 211 ; Gergely Jenő: A Keresztény Demokrata Néppárt előtörténete (1936 1944). Műhely 1984/1; Vida István: Keresztények a magyar közéletben. Katolikus Szemle 1978/3.
- 212 Forrásmunkák a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete című fejezethez: Vida István levelei és cikkei; László László: Szellemi honvédelem. Róma 1980;

- Katolikus Szemle 1938/6, 1985/4; Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890-1950. Budapest 1977; Gergely Jenő: A Keresztény Demokrata Néppárt előtörténete (1936-1944). Műhely 1984/1; Magyar Dolgozók Népkönyvtára 6. szám; Munkásfőiskola anyaga, szervezése, vezetése; Budapest 1943-44; Németh László: Hivatásrendi szervezkedés a gyári munkásság körében. Budapest 1984; Félbemaradt reformkor. . . Róma 1990.
- 213 Sankt Emmerich Album. Die Feierlichkeiten in Bildern. Budapest 1930; Lackó Miklós: Vélemények-viták. A két háború közti Magyarországról. Budapest 1984, 486--494.
- 214 Album Congressus XXXIV. Eucharistici Internationalis. Budapest 1938, 37-38.
- 215 UO. 59-61.
- 216 UO. , László László: Szellemi honvédelem. Róma 1980, 15.
- 217 Katolikus Szemle, 1983/4,393-395. Levéltári Szemle 1989/4.
- 218 Gyula Borbándi: Der ungarische Populismus. München 1976,172-173.
- 219 UO. 174-175.
- 220 Bodnár Gábor: A magyarországi cserkészlet története. Garfield N. J. 1980, 62-74.
- 221 UO.
- 222 Forrásmunkák: Kéziratok a bécsi magyar egyházzociológiai intézet levéltárából; Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890-1950. Budapest 1977,229-232.
- 223 Ránki György (főszerkesztő). Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1976, 8. kötet 754; Berend Iván-Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Budapest 1969, 259-260.
- 224 Ránki György (főszerkesztő): Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1976, 8. kötet 755, 757, 770, 804, 807-809; Magyar Statisztikai Szemle 1938,53,55,92,205,206,210; A Pesti Hírlap Lexikona. Budapest 1937, 662, 672.
- 225 Berend Iván-Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Budapest 1969,340.
- 226 Europäische Rundschau 1983/3, 74.
- 227 László László: Szellemi honvédelem. Róma 1980, 13.; Emmerich András-Julius Morel: Bilanz des ungarischen Katolizismus. München 1969,100-101.

FORRÁSMUNKÁK

- Adriányi Gabriel: Fünfzig Jahre ungarische Kirchengeschichte 1895-1945. München 1974.
- Adriányi Gabriel: Die katholische Kirche und die nationalitiitenfrage in Ungarn im 19. und 20. Jahrhundert, in: Der Donauraum 20 (1975).
- András Emmerich: Entstehung und Entwicklung der sogenannten Völkischen Bewegung in Ungarn. Wien 1974.
- András Emmerich-Morel Julius: Bilanz des ungarischen Katholizismus. München 1969.
- Asztalos Miklós-Pethő Sándor: A magyar nemzet története. Budapest 1933.
- Auer Pál: Fél évszázad. Washington 1971.
- Bangha Béla: Magyarország újjáépítése és a kereszténység. Budapest 1920.
- Bangha Béla: Világhódító kereszténység. Budapest 1940.
- Bangha Béla: Katolicizmus és a zsidóság. Budapest 1933.
- Bangha Béla (kiadó): Katolikus Lexikon. 4 kötet. Budapest 1931, 1932.
- Bartha Tibor-Makkai László (főszerkesztők): Tanulmányok a magyarországi református egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. Budapest 1983.
- Beck Reinhart: Wörterbuch der Zeitgeschichte. Stuttgart 1967.
- Benedikt Heinrich (Hrsg.): Geschichte der Republik Österreich. Wien 1954.
- Berend Iván: Válságos évtizedek. Budapest 1983.
- Berend Iván-Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Budapest 1969.
- Bogyay Thomas: Grundzüge der Geschichte Ungarns. Darmstadt 1977.
- Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeben. Októberi forradalom - Proletárdiktatúra Ellenforradalom. München 1923.
- Borbándi Gyula: Der ungarische Populismus. München 1976.
- Bouthoul Gaston (Hrsg.): Staatsideen und politische Programme der Weltgeschichte. Stuttgart 1965.
- Bucsay Mihály: Der Protestantismus in Ungarn 1521-1978. Teil 1-2. Wien-Köln Graz 1977.
- Churchill S. Winston: Der Zweite Weltkrieg. Bern 1954.
- Farkas Julius von: Ungarns Geschichte und Kultur in Dokumenten. Wiesbaden 1955.
- Gaál Károly: Kire marad a kisködmön? Szombathely 1985.
- Garami Ernő: Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok. Leipzig-Wien 1922.
- Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890-1950. Budapest 1977.
- Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1903-1923. Budapest 1977.
- Giesswein Sándor: Munkásvédelem. Győr 1901.
- Giesswein Sándor: Egyén és társadalom. Budapest 1915.
- Giesswein Sándor: Új idők küszöbén. Budapest 1918.
- Gombos Gyula: Szabó Dezső. München 1966.
- Gosztonyi Péter: Miklós von Horthy, Admiral und Reichsverweser. Zürich-Frankfurt 1973.
- Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918. 2 kötet, Budapest 1934.

Gratz Gusztáv (szerkesztő): A bolsevizmus Magyarországon. Budapest 1921.
 Hajdú Tibor: A magyarországi Tanácsköztársaság. Budapest 1969.
 Hanák Péter: Magyarország a Monarchiában. Budapest 1975.
 Hanák Péter (kiadó): Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900--1918. Budapest 1966.
 Hanák Péter (szerkesztő): A Dunánál. Budapest 1982.
 Hanák Tibor: Az elfelejtett reneszánsz. München 1981.
 Hanák Tibor: Politik und Geistesleben der Ungarn in Wien 1918-1924. Manuskript. Wien 1984.
 Hennyey Gusztáv: Ungarns Schicksal zwischen Ost und West. Mainz 1975. Hoensch K. Jörg: Geschichte Ungarns 1867-1983. Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1984.
 Hofer Walther: Die Entfesselung des Zweiten Weltkrieges. 4. Auflage. Frankfurt am Main, 1964.
 Hóman Bálint és Szekfü Gyula: Magyar történet. 5 kötet, Budapest 1941-1943.
 Horthy Nikolaus von: Ein Leben für Ungarn. Bonn 1953.
 Huszár Károly (szerkesztő): A proletárdiktatúra Magyarországon. Budapest 1920.
 Jászi Oszkár: Magyar Kálvária - magyar feltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. München 1969 (1. kiadás: Wien 1920.)
 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945. Budapest 1969.
 Juhász Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon 1939-1944. Budapest 1983. Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronköhidáig. Budapest 1978.
 Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1936-1945. Budapest 1965.
 Kann A. Robert: Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. 2 Bde, 2. erweiterte Auflage. Graz-Köln 1964.
 Kann A. Robert: Geschichte des Habsburgerreiches 1526-1918. Wien-Köln-Graz 1977. Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül. Budapest 1977. Kennan F. George: Sowjetische Außenpolitik unter Lenin und Stalin. Stuttgart 1961. Kennan F. George: Memoiren eines Diplomaten. 2 Bde. München 1971.
 Kerekes Lajos: Abenddämmerung einer Demokratie. Wien-Frankfurt-Zürich 1966. Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Budapest 1939. Kernig C. D. (Hrsg.): Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft. 6 Bde., Freiburg-Basel-Wien 1966.
 Kernig C. D. (Hrsg.): Die kommunistischen Parteien der Welt. Freiburg-Basel Wien 1969.
 Kiss Sándor: A magyar demokráciáért. New Brunswick 1983.
 Klebelsberg Kunó: Ungarische Kulturpolitik nach dem Kriege. Berlin-Leipzig 1925.
 Koestler Arthur und Co: Ein Gott der keiner war. München 1962.
 Kovács Endre: Korszakváltás. Budapest 1981.
 Kovács Imre: A Márciusi Front. New Brunswick 1980.
 Kövér György: Iparosodás agrárországban. Budapest 1982.
 Kovrig Béla: Hungarian Social Policies 1920--1945. New York 1954.
 Kraus Wolfgang: Kultur und Macht. Die Verwandlung der Wünsche. Wien 1975.
 Kraus Wolfgang: Die verratene Anbetung. Verlust und Wiederkehr der Ideale. München 1978.

- Kraus Wolfgang: Nihilismus heute oder die Geduld der Weltgeschichte. Wien-Hamburg 1983.
- Langner Albrecht (Hrsg.): Katholizismus und freiheitlicher Sozialismus in Europa. Köln 1965.
- László László: Szellemi honvédelem. Róma 1980.
- Lemberg Eugen: Nationalismus. 2 Bde., Hamburg 1964.
- Leverkuhn Paul: Der geheime Nachrichtendienst der deutschen Wehrmacht im Kriege. Frankfurt am Main 1957.
- Macartney C. Aylmer: Hungary and Her Successors. The Treaty of Trianon and Its Consequences 1919-1937. London usw. 1937.
- Macartney C. Aylmer: Oktober Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929 1945. 2 Bde., Edinburgh 1956, 1957. Magyar Statisztikai Szemle 1938. Budapest 1938 Mályusz Elemér: Sturm auf Ungarn. Volkskommissare und Genossen im Ausland. München 1931. Mann Golo: Deutsche Geschichte 1919-1945. Frankfurt am Main und Hamburg 1961. Mann Golo: (Hrsg.): Propyläen Weltgeschichte 8. und 10. Bd. Berlin-Frankfurt Wien 1961.
- Markert Werner (Hrsg.): Deutsch-russische Beziehungen von Bismark bis zur Gegenwart. Stuttgart 1964. Matolcsy Mátyás: Új élet a magyar földön. Budapest 1938.
- Matolcsy Mátyás-Varga István: Magyarország nemzeti jövedelme 1924/25-1934/35. Budapest 1936.
- Mérei Gyula: Magyar politikai pártprogramok. Budapest 1934.
- Meszlény Antal: A magyar katolikus egyház és az állam. Budapest 1928.
- Mihelics Vid: Az új szociális állam. Budapest 1931.
- Mikoletzky Hanns Leo: Österreichische Zeitgeschichte vom Ende der Monarchie bis zum Abschlusses Staatsvertrages 1955. Wien 1962.
- Miskolczy Gyula: A magyar nép története. Róma 1956.
- Miskolczy Julius: Ungarn in der Habsburger-Monarchie. Wien 1959.
- Mlynár Zdeněk: Nachtfrost. Köln-Frankfurt am Main 1978.
- Montgomery J. F.: Hungary, the unwilling Satellite. New York 1947.
- Nagy Ferenc: The Struggle behind the Iron Courtain. New York 1948.
- Nagy Töhötöm: Jesuiten und Freimaurer. Wien 1969.
- Nagy L. Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke. Budapest 1980.
- Némédi Dénes: A népi szociográfia 1930---1938. Budapest 1985.
- Nyisztor Zoltán: Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújhodása. Bécs 1962.
- Nyisztor Zoltán: Bangha Béla élete és művei Budapest 1941.
- Ölvedi János: Napfogyatkozás. Magyarok Szlovákiában. New York 1985.
- Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918-1920. Budapest 1983.
- OTI: A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1892-1942. Budapest 1942.
- Paál Jób-Radó Antal: A debreceni feltámadás. Budapest 1947.
- Pachter Heinz: Weltmacht Rußland. Tradition und Revolution in der Sowjetpolitik. München 1970.
- Parker R. A. C.: Das zwanzigsteJahrhundert 1. 1918-1945. Frankfurt am Main 1967.
- Péter Ernő: Földbérletszövetkezetek a magyar földbirtokpolitika szolgálatában,. Budapest 1940.

Pirker Theo (Hrsg.): Utopie und Mythos der Weltrevolution. Zur Geschichte der Komintern 1920-1940. München 1964.

Pirker Theo (Hrsg.): Die Moskauer Schauprozesse 1936-1938. München 1963.

Plaschka Richard und Mack Karlheinz (Hrsg.): Die Auflösung des Habsburgerreiches. Zusammenbruch und Neuorientierung im Donauraum. München 1970.

Ploetz Karl: Auszug aus der Geschichte. 27. Auflage. Würzburg 1968.

Pölöskei Ferenc: Tisza István. Budapest 1985.

Possonyi László: Tettenérés. Pécs 1980.

Prohászka Ottokár: Keresztényszocializmus. Budapest 1900.

Prohászka Ottokár: Kultúra és terror. Budapest 1918.

Ránki György: A második világháború története. Budapest 1976.

Ránki György (főszerkesztő): Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. 8. kötet, Budapest 1976.

Rauch Georg von: Geschichte der Sowjetunion. 5. verbesserte und erweiterte Auflage. Stuttgart 1969.

Révész László: Die Anfänge des ungarischen Parlamentarismus. München 1968.

Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció. Budapest 1982.

Romsics Ignác: Gróf Bethlen István politikai pályája 1901-1921. Budapest 1987.

Rougement Denis de: Europa. Vom Mythos zur Wirklichkeit. München 1962.

Rüstow Alexander: Ortsbestimmung der Gegenwart. 3 Bde., Erlenbach-Zürich und Stuttgart 1957.

Ságvári Ágnes: Népfront és koalíció Magyarországon 1936-1948. Budapest 1967.

Sauvageot Aurélien: Découverte de la Hongrie. Paris 1937.

Schapiro Leonard: Die Geschichte Kommunistischen Partei der Sowjetunion. Berlin 1962.

Seton-Watson Hugh: Osteuropa zwischen den Kriegen 1918-1941. München 1948.

Shell L. Kurt: Jenseits der Klassen? Österreichs Sozialdemokratie seit 1934. Wien 1969.

Silagi Denis: Ungarn - Geschichte und Gegenwart. Hannover 1972.

Simányi Tibor: Der Raub Europas. Wien 1967.

Simon B. Walter: Österreich 1918-1938. Ideologien und Politik. Wien-Köln-Graz 1984.

Somogyi Imre: Kert-Magyarország felé. Budapest 1943.

Stehle Hansjakob: Die Ostpolitik des Vatikans. 1917-1975. München 1975.

Stökl Günther: Osteuropa und die Deutschen 3. Auflage. Stuttgart 1982.

Stökl Günther: Russische Geschichte. 4. erweiterte Auflage. Stuttgart 1983.

Sulyok Dezső: Zwei Nächte ohne Tag. Zürich 1948.

Sulyok Dezső: A magyar tragédia. Newark N. Y. 1954.

Surányi Miklós: Bethlen. Budapest 1927.

Szabó Zoltán: Ősök és társak. Bern 1984.

Szadeczky K. Lajos: A békerevízió kérdése. Budapest 1926.

Szántó Konrád: A katolikus egyház története. 1. II. kötet. Budapest 1983, 1985.

Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. 6. kiadás. Budapest 1940.

Szekfű Gyula: Bethlen Gábor. Békéscsaba 1983.

Szekfű Gyula (kiadó): Mi a magyar? Budapest 1939.

Szekfű Gyula: Forradalom után. Budapest 1947.

Szücs Jenő: Nemzet és történelem. Budapest 1974.

Szücs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. Budapest 1983.

- Theimer Walter: Lexikon der Politik. 7. neubearbeitete Auflage. Bern und München 1967.
- Topitsch Ernst: Stalin's Krieg. Die sowjetische Langzeitstrategie gegen den Westen als rationale Machtpolitik. München 1985.
- Turi Béla: Prohászka politikai pályája. Budapest 1927.
- Voslensky Michael: Nomenklatura. Die herrschende Klasse der Sowjetunion. Wien-München-Zürich-Innsbruck 1980.
- Wandruszka Adam und Urbanitsch Peter (Hrsg.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band IV: Die Konfessionen. Wien 1985.
- Wandruszka Adam: Das Haus Habsburg. Die Geschichte einer europäischen Dynastie. Wien-Freiburg-Basel 1978.
- Weis István: A mai magyar társadalom. Budapest 1930.
- Weis István: Hazánk társadalomrajza. Budapest 1942.
- Wierer Rudolf: Der Föderalismus im Donauraum. Graz-Köln 1960.
- Zoványi Jenő-Ladányi Sándor: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Budapest 1977.

Integratio

1967-ben magyar és osztrák diákok és értelmiségiek alapították Bécsben. Kezdetben kétnyelvű európai kultúrfolyóiratként, 1972-től 1977-ig mint évkönyv, 1979 óta sorozatként jelenik meg.

A sorozatban eddig megjelent kötetek:

XI-XII/1979 Die Volksgruppen in Österreich. 1979.

XIII/1979 Magyar változások 1948-1978. 1979.

XIV/1980 Hanák Tibor, A filozófia: kritika. 1980.

XV/1981 Ethnische Gruppen in der Bundeshauptstadt Wien. 1982.

XVI/1983 Derék Pál, Magyarok Ausztriában és Nyugat-Németországban. 1984.

XVII/1986 József Varga, Schuldige Nation *ader* Vasall wider Willen? Beiträge zur Zeitgeschichte Ungarns und des Donauraumes. 1. Teil 1918-1939. 1987.

XVIII/1989 Schuldige Nation *ader* Vasall wider Willen? Beiträge zur Zeitgeschichte Ungarns und des Danauraumes II. Teil 1939-1949. 1989.

VARGA JÓZSEF 1923-ban született Külsővaton (Veszprém megye). 1942-ben érettségizett Pápán, a bencés gimnáziumban. 1942-től Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen jogot tanult. A háború után filozófiai és szociológiai tanulmányokat is folytatott. Jogi doktorátusát 1947-ben Budapesten szerezte. Diplomáját a bécsi egyetem 1960. január 26-án nosztrifikálta. Részt vett demokratikus ifjúsági szervezetek (Országos Széchenyi Szövetség, Független Ifjúság, Teleki Pál Munkaközösség), majd a Független Kisgazdapárt és a Magyar Függetlenségi Párt tevékenységében. Öt évet töltött internálótáborokban (Buda-Dél, Kistarcsa, Recsk) politikai okokból, jogerős bírói ítélet nélkül. 1956 decembere óta Bécsben él. 1961. augusztus 6-án megkapta - feleségével és három gyermekével együtt - az osztrák állampolgárságot. Családja 1963. február 8-án legálisan kivándorolhatott Ausztriába. 1958 és 1961 között menekült magyar munkásfiatalok nevelője, 1962 és 1970 között a bécsi Európa-ház tanulmányi vezetője, 1966-tól igazgatója, 1971-től 1984 végéig Bécs város kultúrhivatalában a tudománytámogatás referátumának vezetője volt. 1965 óta rendszeresen foglalkozik Magyarországgal és a Duna-medence jelenkori történetével. Szerkesztője, kiadója, illetve szerzője 11 tanulmánykötetnek. Publikált több mint 60 tanulmányt, cikket és recenziót. Számos kelet-közép-európai kérdéssel foglalkozó nemzetközi szemináriumnak volt vezetője és előadója. Franz Jonas osztrák államelnök 1972. december 27-én professzori címmel tüntette ki.

Magyarország, mint a hitleri Németország utolsó szövetségese, 1945-ben a vesztes államok oldalán állt. Jóllehet, a jelen marxista történetírás a "Vörös Hadsereg felszabadítását" és az 1948-ban bekövetkezett kommunista hatalomátvételt mint a haladó erők győzelmét deklarálja és kiértékelésében az utolsó negyven év eseményeinek alakulását történelmi szükségszerűségnek tekinti, a két háború közti idővel minden azonosságot tagad, sőt ezt az időszakot fasisztoid korszaknak nevezi. Az ellentmondás abban áll, hogy Magyarország a szocializmushoz vezető úton sikerrel haladhatott, másrészt azonban elkövette azt a hibát, hogy a Szovjetunió ellen háborúba lépett. Ebben az ellentmondásban nyeri el mindaz, ami a munkásosztály uralmának igazolására hasznos, a legitimitációt. Így válik érthetővé a két háború közti Magyarországnak ideológiailag átfestett ábrázolása is.

Ezen tanulmány szerzője - tekintettel a torzításokra - megkísérli az 1918-1939-es évek közötti múltat tisztán adatok segítségével feldolgozni, és ezáltal azt a történelmi valósághoz közelebb hozni. Így jut a két forradalom (1918-1919) és az ezt követő konszolidáció a Bethlen-kormány alatt egy reális távlatú ábrázoláshoz. Ehhez kapcsolódik Szekfű Gyula történész alapvető társadalmi analízise, valamint a reformeszmék és -törekvések tárgyalása. Adatok és tények cáfolják a Magyarország elmaradottságáról terjesztett szemléletet éppen úgy, mint azt a Nyugaton is elterjedt alaptalan állítást, mely szerint a fasizmus az egész magyar népet megfertőzte.

Az egész kérdéskomplexum jobb megértése végett a könyv részleteket közöl a Duna-térség, valamint a terület új nagyhatalmának történelmi fejlődéséből is.